

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Ekakanipāta-ṭikā

Ganthārambhakathā

Anantañāṇaṃ (1.0001) karuṇāniketaṃ,
namāmi **nāthaṃ** jitapañcamāraṃ.
Dhammaṃ visuddhaṃ bhavanāsahetaṃ,
Saṅghaṅca seṭṭhaṃ hatasabbapāpaṃ.
Kassapaṃ taṃ mahātheraṃ, saṅghassa pariṇāyakaṃ;
dīpasmiṃ tambapaṇṇimhi, sāsano dayakāra kaṃ.
Paṭipattiparādhiṇaṃ, sadāraññanivāsinaṃ;
pākaṭaṃ gagane canda-maṇḍalaṃ viya sāsane.
Saṅghassa pitaraṃ vande, vinaye suvisāra daṃ;
yaṃ nissāya vasantohaṃ, vuddhippattosmi sāsane.
Anutheraṃ mahāpaññaṃ, **sumedhaṃ** sutivissutaṃ;
avikhaṇḍitasīlādi-parisuddhaguṇodayaṃ.
Bahussutaṃ satimantaṃ, dantaṃ santaṃ samāhitaṃ;
namāmi sirasā dhīraṃ, garuṃ me gaṇavācakaṃ.
Āgatāgamatakesu (1.0002), saddasatthanayaññusu;
yassantevāsibhikkhūsu, sāsanaṃ suppatiṭṭhitaṃ.
Yo sīhaḷindo dhitimā yasassī,
uḷārapañño nipuṇo kalāsu;
jāto visuddhe ravisomavaṃse,
mahabbalo abbhutavuttitejo.
Jitvārivaggaṃ atiduppasayaṃ,
anaññasādhāraṇavikkamena;
pattābhiseko jinadhammasevī,
abhippasanno ratanattayamhi.
Ciraṃ vibhinne jinasāsanasmīṃ,
paccatthike suṭṭhu viniggahetvā;
sudhaṃva sāmaggirasaṃ pasatthaṃ,
pāyesi bhikkhū parisuddhasīle.
Katvā vihāre vipule ca ramme,

tatrappitenekasahasasaṅkhe;
bhikkhū asese catupaccayehi,
santappayanto suciraṃ akhaṇḍaṃ.
Saddhammavuddhiṃ abhikaṅkhamāno,
sayampi bhikkhū anusāsayitvā;
niyojayaṃ ganthavipassanāsu,
akāsi vuddhiṃ jinasāsanassa.
Tenāhamaccantamanuggahito,
anaññasādhāraṇasaṅgahena;
yasmā parakkantabhujavhayena,
ajjhesito bhikkhugaṇassa majjhe.
Tasmā (1.0003) anuttānapadānamatthaṃ,
seṭṭhāya aṅguttaravaṇṇanāya;
sandassayissaṃ sakalaṃ subodduṃ,
nissāya pubbācariyappabhāvaṃ.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṃvaṇṇanārambhe ratanattayaṃ namassitukāmo tassa visiṭṭhaguṇayoga-sandassanatthaṃ **“karuṇāsītalahadayan”**ti-ādimāha. Visiṭṭhaguṇayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetamatthaṃ sādheti. Ettha ca saṃvaṇṇanārambhe ratanattayappaṇāmakaraṇappayojanaṃ tattha tattha bahudhā papañcenti ācariyā, mayaṃ pana idhādhippetameva payojanaṃ dassayissāma, tasmā saṃvaṇṇanārambhe ratanattayappaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbaṃ. Idameva hi payojanaṃ ācariyena idhādhippetam. Tathā hi vakkhati-

“Iti me pasannamatino, ratanattayavandanāmayam puññaṃ;
yaṃ suvihatantarāyo, hutvā tassānubhāvenā”ti.

Ratanattayappaṇāmakaraṇena cettha yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanaṃ ratanattayapūjāya paññāpāṭavato, tāya paññāpāṭavañca rāgādimalavidhamanato. Vuttañhetam-

“Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmim samaye cittaṃ hoti”-ti-ādi (a. ni. 6.10; 11.11).

Tasmā ratanattayapūjanena vikkhālitamalāya paññāya pāṭavasiddhi.

Atha vā ratanattayapūjanassa paññāpadaṭṭhānasamādhihetuttā paññāpāṭavaṃ. Vuttañhi tassa samādhihetuttaṃ-

“Ujugatacitto (1.0004) kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitam pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukham vediyati, sukhino cittaṃ samādhiyati”ti (a. ni. 6.10; 11.11).

Samādhissa ca paññāya padaṭṭhānabhāvo vuttoyeva- “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti (saṃ. ni. 3.5; 4.99; 5.1071). Tato evaṃ paṭubhūtāya paññāya paṭiññāmahattakataṃ khedamabhibhuyya anantarāyena saṃvaṇṇanaṃ samāpayissati.

Atha vā ratanattayapūjāya āyuvaṇṇasukhabalavaḍḍhanato anantarāyena parisamāpanaṃ veditabbaṃ. Ratanattayappaṇāmena hi āyuvaṇṇasukhabalāni vaḍḍhanti. Vuttañhetam-

“Abhivādanasilissa, niccaṃ vuḍḍhāpacāyino;
cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṃ balan”ti. (dha. pa. 109)-

Tato āyuvaṇṇasukhabalavuddhiyā hoteva kāriyaṇiṭṭhānaṃ.

Atha vā ratanattayagāravassa paṭibhānāparihānāvahattā. Aparihānāvahañhi tisupi ratanesu gāraṃ. Vuttañhetam-

“Sattime, bhikkhave, aparihāniyā dhammā. Katame satta? Satthugāravatā, dhammagāravatā, saṅhagāravatā, sikkhāgāravatā, samādhigāravatā, sovaccasatā, kalyāṇamittatā”ti (a. ni. 7.34).

Hoteva ca tato paṭibhānāparihānena yathāpaṭiññātāparisamāpanaṃ.

Atha vā pasādavatthūsu pūjāya puññātisayabhāvato. Vuttañhi tassā puññātisayattaṃ-

“Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake;
papañcasamatikkante, tiṇṇasokapariddave.
Te (1.0005) tādise pūjayato, nibbute akutobhaye;
na sakkā puññaṃ saṅkhātum, imettamapi kenacī”ti. (dha. pa. 195-196; apa. therā 1.10.1-2);

Puññātisayo ca yathādhippetāparisamāpanūpāyo. Yathāha-

“Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi;
yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhati”ti. (khu. pā. 8.10);

Upāyesu ca paṭipannassa hoteva kāriyaṇiṭṭhānaṃ. Ratanattayapūjā hi niratisayapuññakkhetasambuddhiyā aparimeyyappabhāvo puññātisayoti bahuviddhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesaviddhaṃsanāya pahoti, bhayādi-upaddavañca nivāreti. Tasmā vuttaṃ- “saṃvaṇṇanārambhe ratanattayappaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthan”ti.

Evañca sappayojanaṃ ratanattayavandanaṃ kattukāmo paṭhamaṃ tāva bhagavato vandanaṃ kātum tammūlakattā sesaratanānaṃ “**karuṇāsītalahadayaṃ ...pe ... gativimuttan**”ti āha. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāpadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāpadhānā, atha kho karuṇāpaññāpadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomaṃ kātum “**karuṇāsītalahadayaṃ, paññāpajjotavihatamohataman**”ti vuttaṃ. Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṃ vikkipati apānetīti attho. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti attho. Karuṇāya

sītaṃ karuṇāsītaṃ, karuṇāsītaṃ hadayaṃ assāti karuṇāsītalahadayo, taṃ
karuṇāsītalahadayaṃ.

byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanākārap-pavattiyā mettāmoditānampi cittasītalabhāvākāraṇatā upalabbhati, tathāpi dukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihimsabhūtā (1.0006) karuṇā viśesena bhagavato cittassa cittappassaddhi viya sītibhāvanimittanti vuttaṃ- **“karuṇāsītalahaḍayan”**ti. Karuṇāmukhena vā mettāmoditānampi hadaya-sītalabhāvākāraṇatā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā asādhāraṇañāṇaviśesanibandha-nabhūtā sātisayaṃ niravasesaṅca sabbaññutaññāṇaṃ viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvaṃ upagatā karuṇāva bhagavato atisayena hadayasītalabhāva-hetūti āha- **“karuṇāsītalahaḍayan”**ti. Atha vā satipi mettāmoditānaṃ sātisaye hadayasītibhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇaviśesakāraṇatāya tāsampi kāra-ṇanti karuṇāva bhagavato “hadayasītalabhāvākāraṇaṃ”ti vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānasamaṃsāradukkhasantāpassa hi bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānipi asaṅkhyeyyāni kappānaṃ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniratassa sama-dhigatadhammādhipeyyassa ca sannihitesupi sattasaṅkhārasamupanītahadayū-patāpanimittesu na īsakampi cittasītibhāvassa aññathattamahosīti. Etasmiṅca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāva-raṇappahānato pakārehi dhammasabhāvāvajotanaṭṭhena pajjototi paññāpajjoto. Savāsanappahānato viśesena hataṃ samugghātitaṃ vihataṃ. Paññāpajjotena vihataṃ paññāpajjotavihataṃ, muyhanti tena, sayaṃ vā muyhati, mohanamatta-meva vā tanti moho, avijjā. Sveva viśayasabhāvappaṭicchādanato andhakārasari-kkhatāya tamo viyāti mohatamo, paññāpajjotavihato mohatamo etassāti paññāpa-jjotavihata mohatamo, taṃ **paññāpajjotavihata mohatamaṃ**. Sabbesampi hi khīṇā-savānaṃ satipi paññāpajjotena avijjandhakārassa vihatabhāve saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viśeso vijjatīti sātisayena avijjāpahā-nena bhagavantaṃ thomento āha- **“paññāpajjotavihata mohatamaṃ”**ti.

Atha (1.0007) vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjandhakā-ravigamassa nibbattitattā, tattha ca sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa sama-dhigatattā, parasantatiyaṅca dhammadeśanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāva viśesato mohatamavigamena thometabboti āha- **“paññāpa-jjotavihata mohatamaṃ”**ti. Imasmiṅca atthavikappe “paññāpajjoto”ti padena bhaga-vato paṭivedhapaññā viya deśanāpaññāpi sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvā-vabodhanasamatthena anāvāraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyya-dhammasabhāvaccāḍakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ- **“paññāpajjotavihata mohatamaṃ”**ti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvāraṇañāṇaṃ kāraṇopacārena sasantānamohatamavidhamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Abhinīhārasampattiyā savāsana-

ppahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇappahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato anāvaraṇañāṇaṃ “mohatamavidhamanan”ti vuccatīti.

Kim pana kāraṇaṃ avijjāsamuggahātoyevako pahānasampattivasena bhagavato thomanānimittaṃ gayhati, na pana sātisayaniravasesakilesappahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalasaṃkilesagaṇasamuggahātassa vuttattā. Na hi so tādiso kilesa atthi, yo niravasesa-avijjāpahānena na pahiyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā, niravasesākusaladhammanibbattiyā saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti tabbighātavacanena sakalasaṃkilesagaṇasamuggahāto vutto eva hotīti vuttaṃ- **“paññāpajjotavihatamohataman”** ti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassa garūti sanarāmaralokagaru, taṃ **sanarāmaralokagaruṃ**. Etena devamanussānaṃ viya tadavasīṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakārataṃ (1.0008) dasseti. Na cettha padhānappadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Īdisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā “sarājikāya parisāyā”ti (cūḷava. 336). Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti “loko”ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā cāti sanarāmarā, tesam lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amarasaddena cettha visuddhidevāpi saṅgahanti. Tepi hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā “sathā devamanussānan”ti (dī. ni. 1.157). Tathā hi sabbānatthapariharaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamagāraṇaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ- **“sanarāmaralokagaruṃ”** ti.

Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti sugato. Bhagavato hi veneyyajanūpasāṅkamaṇaṃ ekantena tesam hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakkhalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭīkakuṭīlākuṭīlatādi- dosarahitamavahasitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamanaṃ kāyagamaṇaṃ ñāṇagamanañca vipulanimmalakarūṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinihārato yāva mahābodhi anavajjatāya sobhanaṃevāti. Atha vā sayambhuññaṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto ñāṇena sammā gato avagatoti sugato, tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādentō sammā gato atītoti sugato, lokanīrodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti (1.0009) sugato, lokanīrodhagāminipaṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato

paṭipannoti sugato. “Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceṭi na paccāgacchatīti sugato”ti-ādinā (cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddeso 27) nayena ayamatto vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsaṃbodhiṃ, nibbānameva vā gato adhigatoti sugato, yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadatīti sugato, da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatā-dīhi sugato, taṃ **sugataṃ**.

Puññapāpakammehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā. Tāhi sakalassapi bhavagāmikammaṣa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto viṣaṃyuttoti āha- “**gativimuttan**”ti. Etena bhagavato katthacipi gatiyā apaniyāpannataṃ dasseti, yato bhagavā “devātidevo”ti vuccati. Tenevāha-

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”ti. (a. ni. 4.36);

Taṃtaṃgatisaṃvattanikānañhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūle-veva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi suparimutto, taṃ **gativimuttaṃ**. **Vandeti** namāmi, thomeṃti vā attho.

Atha vā **gativimuttanti** anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantaṃ thometi. Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito parahitappaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇaṇādhigamato savāsānānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato anupādisesanibbānappattito ca veditabbā, parahitappaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhanīyānikadhammadesanato viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayato ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā, parahitappaṭipatti tividhā ca, attahitasampatti (1.0010) pakāsītā hoti. Kathaṃ? “Karuṇāsītalahaḍayan”ti etena āsayato parahitappaṭipatti, sammāgadanatthena sugatasaddena payogato parahitappaṭipatti, “paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimuttan”ti etehi catusaccasappaṭivedhanatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhena “paññāpajjotavihatamohataman”ti etena cāpi attahitasampatti parahitappaṭipatti pakāsītā hotīti.

Atha vā tīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā hetuto, phalato, upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. **Phalaṃ** catubbidhaṃ ñāṇasampadā, pahānasampadā, ānubhāvasampadā, rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ñāṇappahānasampadā duttiyapadena saccappaṭivedhanatthena ca sugatasaddena pakāsītā honti, ānubhāvasampadā tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugatasaddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** anantaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugatasaddena pakāsīto hotīti veditabbāṃ.

Tattha “karuṇāsītalahaḍayan”ti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. “Paññāpajjotavihata-mohataman”ti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ “sammāsambodhi”ti vuccatīti. Sammāgamanatthena sugatasaddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyogasassatucchedābhinivesādi-antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugatasaddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānappadhāna-bhedaṃ payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahogho sattasantāraṇañhettha padhānaṃ payojanaṃ, tadaññamappadhānaṃ. Tesu padhānena parahitappaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ. Tadubhayena attahitāya (1.0011) paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ uttamavandaneyyabhāvaṃ attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhaya-ggahaṇasiddho hi attho “sanarāmaralokagaruṇ”ti-ādinā papañciyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamaṇaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāgahaṇena apagamaṇaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti lokavohāraṇavisayattā karuṇāya, paññāgahaṇena samaññāya anati dhāvaṇaṃ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādīparāmasanaṃ hotīti. Tathā karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāgahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ catusaccañāṇaṃ, catupaṭisambhidāñāṇaṃ, catuveysāraññāṇaṃ. Karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesāsādhāraṇañāṇāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇāni, dasa balāni, cuddasa buddhañāṇāni, soḷasa ñāṇacariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā, catucattālīsa ñāṇavatthūni, sattasattati ñāṇavatthūnīti evamādīnaṃ anekesaṃ paññāpabhedānaṃ vasena ñāṇacāraṃ dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāgahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāgahaṇena attādhipatitā, paññāgahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāgahaṇena lokanāthabhāvo, paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena pubbakāribhāvo, paññāgahaṇena kataññutā. Tathā karuṇāgahaṇena

aparantapatā, paññāgahaṇena anattantapatā. Karuṇāgahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāgahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāgahaṇena sayam̐taraṇaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyo-sānaṃ tato uttarikaraṇiyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena (1.0012) sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena silakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi silaṃ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacaṇena paññākkhandho. Silaṃca sabbesaṃ buddhaguṇānaṃ ādi, samādhī majjhe, paññā pariyo-sānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇā sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggahaṇaṃ, aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ? Tenevāha-

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,

kappampi ce aññamabhāsamāno;

khīyetha kappo ciradīghamantare,

vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; 3.141; ma. ni. aṭṭha.

2.425; udā. aṭṭha. 53; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.4; apa. aṭṭha. 2.7parappasādakatthera-apa-dānavaṇṇanā);

Teneva ca āyasmatā sārīputtattherenapi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttana “no hetamaṃ, bhante”ti paṭikkhipitvā “apica me, bhante, dhammanvayo vidito”ti vuttaṃ.

2. Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhitthavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ “**buddhopī**”ti-ādimāha. Tattha **buddhoti** kattuniddeso. **Buddhabhāvanti** kammaniddeso. **Bhāvetvā sacchikatvāti** ca pubbakālakiriyānid-deso. **Yanti** aniyamato kammaniddeso. **Upagatoti** aparakālakiriyānid-deso. **Vandeti** kiriyānid-deso. **Tanti** niyamaṇaṃ. **Dhammanti** vandanakiriyāya kammanid-deso. **Gatamaṃ anuttaranti** ca tabbisesanaṃ.

Tattha buddhasaddassa tāva “bujjhītā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”ti-ādinā (mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutīgāthānid-deso 97; paṭi. ma. 1. 162) niddesanayena attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikaṣitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikaṣanattavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva (1.0013) kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho yathā “dikkhito na dadātī”ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhuñāṇena saha vāsanāya vihataviddham̐sitaniravasesakilesa mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-a-parimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha-

“Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto balesu

ca vasībhāvan”ti (mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddeso 97; paṭi. ma. 1.161).

Api-saddo sambhāvane. Tena “evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā”ti vakkhamānaguṇadhamme sambhāvanaṃ dīpeti. **Buddhabhāvanti** sammāsambodhiṃ. **Bhāvetvā**ti uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṃ katvā. **Upagatoti** patto, adhigatoti attho. Etassa buddhabhāvanti etena sambandho. **Gatamalanti** vigatamalaṃ, niddosanti attho. **Vandeti** paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttaranti** uttararahitaṃ, lokuttaranti attho. **Dhammanti** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyato ca saṃsārato ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo. Ayañhettha saṅkhepattho- evaṃ vividhaguṇagaṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyamagga-saṅkhātaṃ dhammaṃ bhāvetvā, phalanibbānaṃ pana sacchikatvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigato, tamevaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtaṃ sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritarābhāvena anuttaraṃ paṭivedhasaddhammaṃ namāmiti. Pariyattisaddhammassapi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo.

Atha vā “abhidhammanayasamuddaṃ adhigañchi, tīṇi piṭakāni sammasi”ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Tathā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā sacchikatvā”ti ca vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubba-bhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhammasaddena saṅgahitāti veditabbā. Tāpi hi vigatappaṭipakkhatāya gatamalā, anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhaniṣṣaraṇāya katamahābhinihāro mahākaruṇādhivāsana-pesalajjhāsayo (1.0014) paññāvisesapariyodātanimmalānaṃ dānadamasañña-mādīnaṃ uttamadhammānaṃ sata-sahassādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkheyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesānaṃ bhāvanāpaccakkhakarāṇehi kammā-dīsu adhigatavasībhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīla-adhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvisatikoṭisatasahassamukhena mahāvajiraññaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayañāṇabhāvena, dutiyena anuppādañāṇabhāvena. Paṭhamena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato”ti etena svākkhātātāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi. “Gatamalan”ti iminā saṃkilesābhāvādīpanena

dhammassa parisuddhataṃ dasseti, “anuttaran”ti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhavasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamala-bhāvo yojetabbo. Bhāvanāguṇena hi so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyaṇibbattito hi taduttarikaṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā “bhāvetvā”ti etena saha pubba-bhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhīpaññākkhandhā dassitā hontī. “Sacchikatvā”ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhīpaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṃ (1.0015) saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā idāni ariyaśaṅghaṃ thometuṃ “**sugatassā**”ti-ādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandhaniddeso. “Tassa puttānaṃ”ti etena sambandho. **Orasānanti** puttavisesanaṃ. **Mārasenamathanānanti** orasaputtabhāve kāraṇaniddeso tena kilesappahānameva bhagavato orasaputtabhāve kāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhannanti** gaṇanaparicchedaniddeso. Tena ca satipi tesaṃ sattavisesabhāvena anekasata-sahassabhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphala-ṭṭhabhāvānativattanato. **Samūhanti** samudāyaniddeso. **Ariyaśaṅghanti** guṇavisiṭṭhasaṃhatabhāvaniddeso. Tena asatipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyaśaṅghabhāvaṃ dasseti diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvato.

Tattha urasi bhavā jātā saṃbaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātāya pitu santakassa dāyajjassa visesena bhāgino hontī, evametepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa savanante ariyāya jātiyā jātātāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ekantena bhāginoti orasā viya orasā. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvaka bhagavato ure vāyāmajanitābhijātītāya nippariyāyena orasaputtāti vattabbaṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā “bhagavato dhammadesanā”icceva vuccati taṃmūlakattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakaṇaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaṇaṭṭhaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha- “mārasenamathanānaṃ”ti. Imasmiṃ panatthe “māramārasenamathanānaṃ”ti vattabbe “mārasenamathanānaṃ”ti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo “senā”ti vuccati. Yathāha- “kāma te paṭhamā senā”ti-ādi (1.0016) (su. ni. 438; mahāni. 28, 68, 149). Sā ca tehi diyaḍḍhasahassa-bhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇappaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā viddhastā cāti **mārasenamathanā**, ariyasāvaka.

Etena tesaṃ bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇiyato upagantabbato, upagatānañca tadattasiddhito ariyā, ariyānaṃ saṅghoti ariyaśaṅgho, ariyo ca so saṅgho cāti vā ari-

yasaṅgho, taṃ **ariyasaṅghaṃ**. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanā-nampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti assa ariyasaṅghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva “**sirasā vande**” ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca “sugatassa orasānaṃ puttānaṃ” ti etena ariyasaṅghassa pabhavasampadaṃ dasseti, “mārasenamathanānaṃ” ti etena pahānasampadaṃ sakalasaṃkilesappahānadīpanato. “Aṭṭhannampi samūhaṃ” ti etena ñāṇasampadaṃ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. “Ariyasaṅghaṃ” ti etena pabhavasampadaṃ dasseti sabbasaṅghānaṃ aggabhāvadīpanato. Atha vā “sugatassa orasānaṃ puttānaṃ” ti ariyasaṅghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṃ, “mārasenamathanānaṃ” ti sammā-ujjuñāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanaṃ, “aṭṭhannampi samūhaṃ” ti āhuneyyādibhāvadīpanaṃ, “ariyasaṅghaṃ” ti anuttarapuññakkhettabhāvadīpanaṃ. Tathā “sugatassa orasānaṃ puttānaṃ” ti etena ariyasaṅghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. “Mārasenamathanānaṃ” ti etena abhinīhārasampadāsiddhaṃ pubbhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinihārā hi sammāpaṭipannā māraṃ mārapariṣaṃ vā abhivijanti. “Aṭṭhannampi samūhaṃ” ti etena viddhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ pakāsitattā. “Ariyasaṅghaṃ” ti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamañca sāvākānaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgappaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasaṅghaguṇā pakāsitā honti.

4. Evaṃ (1.0017) gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃnipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento “**iti me**” ti-ādimāha. Tattha ratijananaṭṭhena **ratanam**, buddhadhammasaṅghā. Tesañhi “itipi so bhagavā” ti-ādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha-

“Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa ...pe... na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmīṃ

samaye cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabba. Ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitam pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati”ti-ādi (a. ni. 6.10; 11.11).

Cittikatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetam-

“Cittikataṃ mahaggaṅga, atulaṃ dullabhadassanaṃ;

anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccati”ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.33; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.223; khu. pā. aṭṭha. 6.3; su. ni. aṭṭha. 1.226);

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhanti.

Vandanāva **vandanāmayam** yathā “dānamayaṃ, sīlamayan”ti (dī. ni. 3.305; itivu. 60). Vandanā cettha kāyavācācettehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomanā vā. Pujjabhāvaphalanibbattanato **puññaṃ**, attano santānaṃ punāti vā.

Suvihatantarāyoti suṭṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiyā, ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātaka-upaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvāti** pubbakālakiriyā. Tassa “atthaṃ pakāsayissāmi”ti etena sambandho. **Tassāti** yaṃ ratanattayavandanāmayam puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenāti** balena.

5. Evaṃ (1.0018) ratanattayassa nipaccakāraṇe payojanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhittavanavasena upaññāpanatthaṃ “**ekakadukādiṭṭhassā**”ti-ādimāha, ekakādīni aṅgāni uparūpari vaḍḍhetvā desitehi suttantehi ṭṭhassāya viṭṭhassāti attho. Etena “aṅguttaro”ti ayaṃ imassa āgamassa atthānugatā samaññāti dasseti. Nanu ca ekakādivasena desitāni suttāniyeva āgamo. Kassa pana ekakadukādīhi ṭṭhassāya viṭṭhassāti? Saccametam paramatthato, suttāni pana upādāya paññatto āgamo. Yatheva hi atthabyañjanasamudāye suttanti vohāro, evaṃ suttasamudāye āgamoti vohāro. Ekakādīhi aṅgehi uparūpari uttaro adhikoti aṅguttaro, āgamissanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparathādayoti āgamo, ādikalyāṇādi-guṇasampattiyā uttamaṭṭhena taṃtaṃ-abhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato varo, āgamo ca so varo ca seṭṭhaṭṭhenāti āgamavaro, āgamasamma-tehi vā varoti āgamavaro. Aṅguttaro ca so āgamavaro cāti **aṅguttarāgamavaro**, tassa.

Puṅgavā vuccanti usabhā, asantapanaparissayasahanassa paripālanādiguṇehi taṃsadisatāya dhammakathikā eva puṅgavāti **dhammakathikapuṅgavā**, tesam. Hetūpamādipṭṭhassāya viṭṭhassāya **vicittapaṭibhānananassa**. **Sumaṅgalavilāsinī**ādīsu (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā; ma. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.ganthārambhakathā) pana “buddhānubuddhasaṃvaṇṇitassā”ti vuttaṃ. Buddhānañhi saccappaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggāsāvakaḍḍhāyo ariyā buddhānubuddhā. Ayampi āgamo tehi atthasaṃvaṇṇanāvasena guṇasaṃvaṇṇanāvasena ca saṃvaṇṇito eva. Atha vā buddhā ca anubuddhā ca buddhānubuddhāti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi tiṇṇaṃ piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamo bhāsito, yā “pakiṇṇakadesanā”ti vuccati. Tato saṅgāyanādivaseneva sāvakehīti ācariyā vadanti. Idha pana “dhammakathikapuṅgavānaṃ vicittapaṭibhānananassa”icceva thomanā katā.

Samvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃtaṃsamvaṇṇanāsu ādito tassa tassa samvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi sumaṅgalavilāsinīpapañcasūdanīsāratthappakāsanīsu aṭṭhasālinī-ādīsu (1.0019) ca yathākkamaṃ “saddhāvahaguṇassa, paravādamathanassa, ñāṇappabhedajanassa, tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānāyavicittassā”ti-ādinā thomanā katā.

6. Attho kathiyati etāyāti atthakathā, sā eva **aṭṭhakathā**, ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā yathā “dukkhassa piḷanaṭṭho”ti (paṭi. ma. 1.17; 2.8). **Āditoti-ādimhi** paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittavasībhāvena samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato ca **vasino**, therā mahākassapādayo, tesam **satehi pañcahi**. Yāti yā aṭṭhakathā. **Saṅgītāti** attham pakāsetum yuttaṭṭhāne “ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho”ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā ca** yasattherādīhi **pacchāpi** dutiyatatiyasaṅgītīsu. Iminā attano samvaṇṇanāya āgamanavisuddhiṃ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato sīhaḷo, sīhakumāro. Taṃvaṃsajātātāya tambapaṇḍīpe khattiyānaṃ, tesam nivāsātāya tambapaṇḍīpissa ca sīhaḷabhāvo vedītabbo. **Ābhatāti** jambudīpato ānītā. **Athāti** pacchā. Aparabhāge hi asaṅkarattham sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭṭhapitāti. Tena sā mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsaṇaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha- “**dīpavāsīnamatthāyā**”ti. Tattha **dīpavāsīnanti** jambudīpavāsīnaṃ, **dīpavāsīnanti** vā sīhaḷadīpavāsīnaṃ atthāya sīhaḷabhāsāya ṭṭhapitāti yojanā.

8. **Apanetvānāti** kañcukasadiṣaṃ sīhaḷabhāsaṃ-apanetvāna. **Tatoti** aṭṭhakathāto. **Ahanti** attānaṃ niddisati. **Manoramam bhāsanti** māgadhabhāsaṃ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānaṃ manaṃ ramayatīti. Tenevāha- “**tantinayānucchavikan**”ti, pāḷigatiyā anulomikaṃ pāḷicchāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosanti** asabhāvaniruttibhāsantararahitaṃ.

9. **Samayaṃ avilomentoti** siddhantaṃ avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsiyissanti. **Theravaṃsadīpānanti** thirehi silakkhandhādīhi samannāgatattā therā (1.0020), mahākassapādayo, tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso. Tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampānattā paññāpajjotena tassa samujjalanato theravaṃsadīpā, mahāvihāravāsīno therā, tesam. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedakathā. Suṭṭhu nipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchīnotīti vinicchayo, yathāvuttatthavisayaṃ ñāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Etena mahākassapādītheraparamparābhato, tatoyeva ca aviparīto saṇhasukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

10. **Sujanassa cāti ca**-saddo sampiṇḍanatto. Tena “na kevalaṃ jambudīpavāsīnaṃyeva atthāya, atha kho sādhujanānaṃ tosanatthañcā”ti dasseti. Tena ca “tambapaṇḍīpavāsīnampi atthāyā”ti ayamatto siddho hoti uggahaṇādisukarātāya tesampi bahūpakārattā. **Ciraṭṭhitatthanti** ciraṭṭhiti-attham, ciraḷāvaṭṭhānāyāti attho. Idañhi atthappakāsaṇaṃ aviparītabyañjanasunikkhepassa atthasunī-

tassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā saṃvattati. Vuttañhetam bhagavatā-

“Dveme, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asamosāya anantara-dhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhittañca padabyañjanam, attho ca sunīto”ti (a. ni. 2.21).

11-12. Yam atthavaṇṇanam katthukāmo, tassā mahantattam pariharitum “**sāvatthipabhūtīnan**”ti-ādimāha. Tenāha- “na idha vitthārakatham karissāmi, na tam idha vicārayissāmi”ti ca. Tattha **dīghassāti** dīghanikāyassa. **Majjhmassāti** majjhimanikāyassa. “Saṅgītinam dvinnam yā me attham vadantenā”tipi pāṭho. Tatthapi **saṅgītinam dvinnanti** dīghamajjhimanikāyānanti attho gahetabbo. **Meti** karaṇatthe sāmivacanam, mayāti attho. **Sudanti** nipātamattam. Heṭṭhā dīghassa majjhimassa ca attham vadantena sāvatthipabhūtīnam nagarānam yā vaṇṇanā katā, tassā vitthārakatham na idha bhiyyo karissāmīti (1.0021) yojetabbam. Yāni ca tattha vatthūni vitthāravasena vuttāni, tesampi vitthārakatham na idha bhiyyo karissāmīti sambandho.

13. Idāni “na idha vitthārakatham karissāmi”ti sāmāññato vuttassa atthassa pavaram dassetum- “**suttānam panā**”ti-ādi vuttam. Suttānam ye atthā vatthūhi vinā na pakāsantīti yojetabbam.

14. Yam aṭṭhakatham kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo ca gahettabboti kathikānam upadesam karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti- “**sīlakathā**”ti-ādinā. Tattha **sīlakathāti** cārittavārittādivasena sīlassa vitthārakathā. **Dhutadhammāti** piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānīti** pāḷiyam āgatāni aṭṭhatimsa, aṭṭhakathāyam dveti niravasāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahitoti** rāgacāritādīnam sabhāvādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** catasso āruppasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni** samāpajjanavasībhāvappattiyā **samāpattiyo**. **Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasangāpattinirodhasamāpattiyo.

15. Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**. Ñāṇavibhaṅgādīsu āgatanayena ekavidhādīnā paññāya saṃkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo**.

16. Paccayadhammānam hetu-ādīnam paccayuppannadhammānam hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā **paccayākāradesanā**, paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana ghanavinibbhogassa sudukkaratāya saṅhasukhumā, nikāyantaraladdhisāṅkararahitā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha- “**suparisuddhanipuṇanayā**”ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayam avissajjetvāva vicāritattā **avimuttatantimaggā**.

17. **Iti pana sabbanti iti**-saddo parisamāpane, **pana**-saddo vacanālaṅkāre, etam sabbanti attho. **Idhāti** imissā aṭṭhakathāya **na vicārayissāmi** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

18. Idāni (1.0022) tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇam niddhārento “**majjhe visuddhimaggo**”ti-ādimāha. Tattha “majjhe ṭhatvā”ti etena majjhabhāvadīpanena

visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsinī-ādayo viya asādharmaṇaṭṭhakathāti dasseti. “Visesato”ti ca idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti evāti katvā vuttaṃ.

19. Iccevāti iti eva. **Tampīti** visuddhimaggampi. **Etāyāti** manorathapūraṇiyā. Ettha ca “sīhaḷadīpaṃ ābhatā”ti-ādinā atthappakāsanassa nimittaṃ dasseti, “dīpavāsīnamatthāya sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ ciraṭṭhitatthañca dhammassā”ti etena payojanaṃ, apanetvāna tatohaṃ, sīhaḷabhāsan”ti-ādinā. “Sāvatthipabhutīnan”ti-ādinā ca karaṇappakāraṃ. Heṭṭhimanikāyesu visuddhimagge ca vicāritānaṃ atthānaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Rūpādivaggavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanavaseneva hotīti paṭhamaṃ tāva nipātasuttavasena vibhāgaṃ dassetuṃ “**tattha aṅguttarāgamonāmā**”ti-ādimāha. Tattha **tatthāti** “aṅguttarāgamassa atthaṃ

pakāsayissāmī”ti yadidaṃ vuttaṃ, tasmim̄ vacane, “yassa atthaṃ pakāsayissāmī”-
ti paṭiññātaṃ, so aṅguttarāgamo nāma nipātasuttavasena evaṃ vibhāgoti attho.
Atha vā **tatthā**ti “aṅguttaranissitaṃ atthan”ti etasmim̄ vacane yo aṅguttarāgamo
vutto, so nipātasuttādivasena edisoti attho.

Idāni taṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇitukāmo attano saṃvaṇṇanāya paṭhamamahā-
saṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena pavattabhāvadassanattaṃ **“tassa nipātesu
...pe... vuttaṃ nidānamādi”**ti-ādimāha. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha desi-
tattā paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ
kathanaṃ saṅgīti. Etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānañca ādipariyosānesu (1.002
antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṃ saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti.
Saṅgīyamānassa atthassa mahantatāya pūjanīyatāya ca mahatī saṅgīti mahāsa-
ṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattikālo paṭhamamahā-
saṅgītikālo, tasmim̄ **paṭhamamahāsaṅgītikāle**. Nidadāti desanaṃ desakālādiva-
sena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti **nidānaṃ**. Yo lokiyeḥi upogghātōti vuccati,
svāyamettha “evaṃ me sutan”ti-ādiko gantho veditabbo. Na “sanidānāhaṃ,
bhikkhave, dhammaṃ desemi”ti-ādīsu (a. ni. 3.126) viya ajjhāsayādidesanuppatti-
hetu. Tenevāha- **“evaṃ me sutanti-ādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsa-
ṅgītikāle vuttaṃ nidānamādi”**ti.

1. “Sā panesā”ti-ādinā bāhiranidāne vattabbaṃ atidisitvā idāni abbhantarani-
dānaṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇitum̄ **“yaṃ panetan”**ti vuttaṃ. Tattha yasmā saṃva-
ṇṇanaṃ karontena saṃvaṇṇetabbe dhamme padāni padavibhāgaṃ tadatthañca
dassetvā tato paraṃ piṇḍatthādinidassanavasena ca saṃvaṇṇanā kātābbā,
tasmā padāni tāva dassento **“evanti nipātapadan”**ti-ādimāha. Tattha **padavibhā-
goti** padānaṃ viseso, na padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca **padavi-
bhāgo**, padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgoti** vā ekasesavasena pada-
padaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho
“jetassa vanaṃ jetavanān”ti-ādinā samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatotī padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamaṃ
evaṃ-saddassa dassento **“evaṃ-saddo tāvā”**ti-ādimāha. **Avadhāraṇādī**ti ettha **ādi-
-saddena** idamatthapucchāparimāṇādi-atthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi
“evaṃgatāni puthusippāyatanāni, evamādīni”ti-ādīsu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-
saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi vidhayu-
ttagatasadde lokiyā pakāratthe vadanti. “Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesa-
massū āmukkamaṇikuṇḍalābharaṇā odātavattavasanā pañcahi kāmagaṇeḥi
samappitā samaṅgībhūtā paricārenti seyyathāpi tvaṃ etarahi (1.0024) sācariya-
koti. No hidaṃ, bho gotamā”ti-ādīsu (dī. ni. 1.286) pucchāyaṃ. “Evaṃ lahupari-
vattaṃ (a. ni. 1.48), evamāyupariyanto”ti (dī. ni. 1.244; pārā. 12) ca ādīsu pari-
māṇe.

Nanu ca “evaṃ su te sunhātā suvilittā evamāyupariyanto”ti ettha evaṃ-sa-
ddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddoti? Na,
visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṃ-saddo ākāratthoti adhippeto yathā
“evaṃ byākho”ti-ādīsu (ma. ni. 1.234; pāci. 417; cūḷava. 65), na pana ākāravisesa-

vācako. Evañca katvā “evaṃ jātena maccenā”ti-ādīni (dha. pa. 53) upamādi-udā-haraṇāni upapannāni honti. Tathā hi “yathā hi ...pe... bahun”ti (dha. pa. 53) ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussūpapattisappurisūpanissayasaddhammassavanayonisomanasikārabhogasampatti ādidānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadisiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvātāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsimālāguṇāva upamā. Tesam upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti “evaṃ-saddo upamākāranigamanattho”ti vattum yuttam, so pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha- **“upamāyam āgato”**ti. Tathā “evaṃ iminā ākārena abhikkamitabban”ti-ādīnā upadisiyamānāya samaṇasārubbāya ākappasampattiyā yo tattha upadisanākāro, so atthato upadeso evāti vuttam- **“evaṃ te ...pe... upadese”**ti. Tathā **evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā**ti ettha bhagavatā yathāvuttamattham aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanam udaggatākaraṇam sampahaṃsanam, yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbaṃ.

Evamevaṃ panāyanti ettha garahaṇākāroti yojetabbaṃ, so ca garahaṇākāro “vasalī”ti-ādikhamsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsītōti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsi-ādisaddānaṃ sannidhānatōti daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ, bhanteti khoti**-ādīsu pana dhammassa sādhuṃ savanamanasikārena niyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānavasena vuttattā (1.0025) ettha evaṃ-saddo vacanasam-paṭicchanattho vutto, tena “evaṃ, bhante, sādhu bhante, suṭṭhu bhante”ti vuttam hoti. **Evañca vadehīti** “yathāhaṃ vadāmi, evaṃ samaṇam ānandaṃ vadehī”ti vadanākāro idāni vattabbo evaṃ-saddena nidassiyatīti nidassanattho vutto. **Evaṃ notī** etthāpi tesam yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānanattham anumattiggaṇavasena “no vā, kathaṃ vo ettha hotīti”ti pucchāya katāya “evaṃ no ettha hotīti”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-saddena vibhāvītanti viññāyati. So pana tesam dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha- **“evaṃ no ettha hotīti-ādīsu avadhāraṇe”**-ti.

Nānānayanipuṇanti ekattanānatta-abyāpāra-evaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvaṭṭatipukkhalasīhavikkīlita-aṅkusadisālocanasāṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānāyā. Nayā vā pālīgatiyo, tā ca paññatti-ādivasena saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakatādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena padhānādivasena kusalamūlādivasena tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānāyā, tehi nipuṇam saṅham sukhumanti nānānayanipuṇam. Āsayova ajjhāsayo, te ca sassatādibhedena tattha ca apparajakkhatādibhedena ca aneke, attajjhāsayaḍayo eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ. Atthabyañjanasampannanti** atthabyañjanaparipuṇam upanetabbābhāvato. Saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanattham “paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato ca pāṭihāriyan”ti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamānnāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividham pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “pāṭihāriyan”ti vatthum. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā (1.0026) paṭipakkhā, tesam haraṇato “pāṭihāriyan”ti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametam. Atha vā bhagavato ca sāsanaṃ ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato pāṭihāriyam. Te hi diṭṭhiharaṇavasena ca diṭṭhippakāsane asamaṭṭhabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanihi haritā apanitā hontīti. “Paṭi”ti vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa attham bodheti “tasmim paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”ti-ādīsu (su. ni. 985; cūḷani. pārāyanavaggo, vatthugāthā 4) viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyam, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam paṭihāriyam, iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitattham puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānam upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva pāṭihāriyam, paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsanisamudāye bhavaṃ ekamekaṃ pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihāriyam vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātam, tasmim vā nimittabhūte, tato vā āgatanti pāṭihāriyam. Tassa pana iddhi-ādibhedena visayabhedena ca bahuviddhassa bhagavato desanāyam labbhamaṇattā āha- **“vividhapāṭihāriyan”** ti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātun”ti idaṃ vacanam samatthitam bhavati, dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvīrujjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantarātāparihāro dvinnam atthānam ekavisayattā, itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti evaṃ vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyam vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmimyeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānabhedam sandhāyāha- **“me-saddo tisu atthesu dissati”** ti.

Kiñcāpi (1.0027) upasaggo kiriyam viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmim suta-saddo eva tam tamattham vadatīti anupasaggassa suta-saddassa atthuddhāre sa-upasaggassa gahaṇam na virujjhatīti dassento **“sa-upasaggo ca anupasaggo cā”** ti āha. **Assāti** sutasaddassa. Kammabhāvasādhanāni idha sutasadde sambhavatīti vuttaṃ- **“upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho”** ti. **Mayāti atthe satīti** yadā me-saddassa kattivasena karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satīti** yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Sutasaddasanniṭṭhāne payuttena **evaṃ**-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttaṃ- **“evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanan”** ti. **Ādi**-saddena sampaṭicchanādīnam sotadvārikaviññāṇānam tadabhinīhaṭānañca manodvārikaviññāṇānam gahaṇam veditabbam. Sabbesampi vākyānam evakāratthasahitattā

“sutan” ti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha- “**assavanabhāvappaṭikkhepato**” ti. Etena avadhāraṇena niyāmatam dasseti. Yathā ca sutam sutamevāti niyāmetabbaṃ, **taṃ** sammā sutam hotīti āha- “**anūnādhikāviparītaggahaṇanidassanan**” ti. Atha vā saddantarathāpohanavasena saddo attham vadatīti sutanti assutam na hotīti ayametassa atthoti vuttam- “**assavanabhāvappaṭikkhepato**” ti. Iminā diṭṭhādivinivattanam karoti. Idam vuttam hoti- na idam mayā diṭṭham, na sayambhuñāṇena sacchikataṃ, atha kho sutam, tañca sammadevāti. Tenevāha- “**anūnādhikāviparītaggahaṇanidassanan**” ti. Avadhāraṇatthe vā **evaṃ**-sadde ayamatthayojanā- “karīyati” ti tadapekkhassa **suta**-saddassa ayamattho vutto “assavanabhāvappaṭikkhepato” ti. Tenevāha- “**anūnādhikāviparītaggahaṇanidassanan**” ti. Sava-saddo cettha kammatto veditabbo “suyyati” ti.

Evaṃ savanahetusavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanam dassetvā idāni pakārantarehi tam dassetum- “**tathā evan**” ti-ādi vuttam. Tattha **tassā**ti yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattitum samatthā. Tathā ca vuttam- “**sotadvārānusārenā**” ti. **Nānappakārenā**ti vakkhamānānam anekavihitānam (1.0028) byañjanatthaggahaṇānam nānākārena. Etena imissā yojanāya ākāratto evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsananti** pavattiyā atthibhāvappakāsanam. **Sutanti dhammappakāsananti** yasmim ārammaṇe vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttam, na sutasaddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭikaraṇam “**ayañhetthā**” ti-ādi. Tattha **viññāṇavīthiyā**ti karaṇatthe karaṇavacanam, **mayā**ti kattu-atthe.

Evanti niddisitabbappakāsananti nidassanattham evaṃ-saddam gahetvā vuttam nidassetabbassa nidassitabbattābhāvābhāvato. Tena evaṃ-saddena sakalampi sutam paccāmaṭṭhanti dasseti. Sutasaddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca sādharmaṇaviññāṇappabandhappaṭibaddhattā

tattha ca puggalavohāroti vuttaṃ- **“sutanti puggalakiccappakāsanān”** ti. Na hi puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhatīti.

Yassa cittasantānassā Ti-ādipi ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā purimayo-
janāya aññathā atthayojanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **ākārapaññattī**ti upādāpa-
ññattī eva dhammānaṃ pavatti-ākārupādānavasena tathā vuttā. **Sutanti visayani-**
ddesoti sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena
pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci
kattu-abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantā-
nato aññaṃ viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ- **“cittasantānena taṃsamaṅgiṃ”** ti.
Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantā-
nassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena citta-pavattiyā eva vā sava-
nakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti katvā vuttaṃ- **“taṃsamaṅgiṃ**
kattuvisaye” ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha- **“gahaṇasa-**
nniṭṭhānan” ti. Etena vā avadhāraṇatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā ayamatthayo-
janā katāti daṭṭhabbaṃ.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāri-
tarūpassa ākārasa nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo (1.0029)
evaṃ-saddoti tadākārādi-upadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūta-
dhammappabandhabyāpārātāya vuttaṃ- **“evanti puggalakiccaniddeso”** ti. Savanaki-
riyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti
āha- **“sutanti viññāṇakiccaniddeso”** ti. Meti saddappavattiyā ekanteneva sattavisa-
yattā viññāṇakiccassa ca tattheva samodahitabbato **“meti ubhayakiccayuttapugga-**
laniddeso” ti vuttaṃ. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ
evaṃsaddasutasaddānaṃ atthāti te tathārūpapaññatti-upādānabyāpārabhāvena
dassento āha- **“evanti puggalakiccaniddeso, sutanti viññāṇakiccaniddeso”** ti.
Ettha ca karaṇakiriyākattukammavisesappakāsanavasena puggalabyāpāravisaya-
puggalabyāpāranidassanavasena gahaṇākārāggāhakatabbisayavisesaniddesava-
sena kattukaraṇabyāpārakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā
dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbassapi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjita-
bbattā sabbapaññattinaṅca vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antoga-
dhattā tesu “evan” ti-ādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha- **“evanti ca**
meti cā” ti-ādi. Tattha evanti ca meti ca vuccamānassatthassa ākāradīno
dhammānaṃ asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha- **“saccikaṭṭhapa-**
ramatthavasena avijjamānapaññatti” ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasenā**ti
bhūtattha-uttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti- yo māyāmarīci-ādayo viya abhū-
tattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisa-
bhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho saccikaṭṭho paramattho cāti
vuccati, na tathā “evaṃ me” tipadānaṃ atthoti. Etamevatthaṃ pākāṭataraṃ kātuṃ
“kiñhettha tan” ti-ādi vuttaṃ. Sutanti pana saddāyatanaṃ sandhāyāha- **“vijjamāna-**
paññatti” ti. Teneva hi **“yañhi taṃ ettha sotena upaladdhan”** ti vuttaṃ. “Sotadvārā-
nusārena upaladdhan” ti pana vutte atthabyañjanādi sabbaṃ labbhati. **Taṃ taṃ**

upādāya vattabbatoti sotapathamāgate dhamme upādāya tesam upadhāritākārā-dino paccāmasanavasena evanti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya meti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi (1.0030) sutavohāro “dutiyaṃ tatiyaṃ”ti-ādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavattoti āha- “**diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato**”ti. Assutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsito ayamatthoti.

Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā evanti therena paccāmaṭṭhāti āha- “**asammohaṃ dīpeti**”ti. **Nānappakārapaṭivedhasamattho hotīti** etena vakkhamānassa suttassa nānappakārataṃ duppaṭivijjhatañca dasseti. **Sutassa asammosaṃ dīpeti**ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. **Asammohenāti** sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarikālapaññāsiddhi. Evaṃ **asammosenāti** etthāpi vattabbam. Byañjanānaṃ paṭivijjhitaṃ ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇiyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtāti vuttaṃ- “**paññāpubbaṅgamāyā**”ti-ādi “paññāya pubbaṅgamā”ti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo “manopubbaṅgamā”ti-ādīsu (dha. pa. 1, 2) viya, pubbaṅgamatāya vā cakkhuvīññāṇādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānate paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ **satipubbaṅgamāyāti** etthāpi vuttanayānusārena yathāsambhavamattho veditabbo. **Atthabyañjanasampannassāti** atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsanappakāsanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivāsena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. **Avikkhepaṃ dīpeti**ti “cittapariyādānaṃ kattha bhāsitaṃ”ti-ādipucchāvase pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṃ. **Vikkhittacittassāti**-ādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. **Sabbasampattiyāti** atthabyañjanadesakappayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikāraṃ, saddhammassavanaena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā (1.0031) tadavinābhāvato. Evaṃ avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayaṇaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato sappurisūpanissayarāhitassa ca tadabhāvato. **Na hi vikkhittacittoti**-ādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā, saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanā na samatthitāva. No na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsanābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbam ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhipavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampatti-ogāhanākāro niravasesaparahitapāripūritākāraṇanti vuttaṃ- “**evaṃ bhaddako ākāro**”ti. Yasmā na hotiti sambandho. **Pacchimacakkadvayasampattinti** attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsaṅkhātāguṇadvayaṃ. Aparāparaṃ vuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ- “cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattati”ti-ādi (a. ni. 4.31). Purimacchimabhāvo cettha desanākkamavasena daṭṭhabbo. **Pacchimacakkadvayasiddhiyāti** pacchimacakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasi-ddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha- “**āsayasuddhi siddhā hoti**”ti. Tathā hi vuttaṃ- “sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti (dha. pa. 43), “katapuññosi tvaṃ, ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti (dī. ni. 2.207) ca. Tenevāha- “**āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī**”ti. **Payogasuddhiyāti** yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanappayogassa visadabhāvena. Tathā cāha- “**āgamabyattisiddhī**”ti, sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vipphaṇṇasārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyāṃ visārado hotiti.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenāti-ādinā (1.0032) atthabyañjanesu therassa evaṃ-saddasuta-saddānaṃ asammodhadīpanato catupphaṇṇasambhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha **sotappabhedapaṭivedhadīpakenāti** etena ayaṃ susaddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Manodiṭṭhikaraṇānaṃ pariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃ-saddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammā visesena sotāvadhānappaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha **dhammāti** pariyattidhammā. **Manasā anupekkhitāti** “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhaya”ti-ādinā nayena manasā anu anu pekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti** nijjhānakkhanti bhūtāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ”ti-ādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. **Asappurisa-bhūminti** akataññutaṃ, “idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahati”ti (pārā. 195) evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvattamaṃ. Sā eva anariyavohārāvattā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa “mamedamaṃ vacanaṃ”ti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisa-bhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakanti? Nayidamevaṃ, “evaṃ me sutan”ti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana “devatānaṃ parivittakāpekkhaṃ tathāvacaṇanti edisī codanā anavakāsā”ti vadanti. Tasmim kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivittakko udapādi “bhagavā parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kim nu kho sayamaṃ sacchi-

katam dhammam deseti, udāhu bhagavato eva vacanam yathāsutan”ti, evam tadā-saṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvitanti. **Attano adahantoti** “mamedan”ti attani aṭṭhapento. **Appetīti** (1.0033) nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti **dhammanetti**.

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā**. Nātiṣaṃsappanam matibhedamattam **vimati**. **Assaddhiyam vināseti** bhagavatā bhāsittā sammukhā cassa paṭiggahittā khalitaduruttādiggahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca pañcamādayo tisso atthajojanā ākāraḍi-atthesu aggahitavisesameva evam-saddam gahetvā dassitā, tato parā catasso ākāratthameva evam-saddam gahetvā vibhāvitā, pacchimā panatisso yathākkamam ākārattham nidassanattham avadhāraṇatthañca e-saddam gahetvā yojitāti daṭṭhabbam.

Eka-saddo aññaseṭṭha-asahāyasaṅkhādīsu dissati. Tathā hesa “sassato attā ca loko ca, idameva saccam moghamaññanti ittheke abhivadanti”ti-ādīsu (ma. ni. 3.27) aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāvan”ti-ādīsu (dī. ni. 1.228; pārā. 11) seṭṭhe, “eko vūpakaṭṭho”ti-ādīsu (dī. ni. 1.405; 2.215; ma. ni. 1.80; sam. ni. 3.63; cūḷava. 445) asahāye “ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsu (a. ni. 8.29) saṅkhāyam. Idhāpi saṅkhāyanti dassento āha- “**ekanti gaṇanaparicchedaniddeso**”ti. **Kālañca samayañcā**ti yuttakālañca paccayasāmaggiñca. **Khaṇoti** okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayappaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko evāti hi attho. **Mahāsamayoti** mahāsamūho. **Samayopi khoti** sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādaketi** diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayam pavadantīti. **Atthābhisamayāti** hitappaṭilābhā. Abhisametaḅboti abhisamayo, abhisamayo attho **abhisamayatṭhoti** piḷanādīni abhisametaḅbhāvena ekībhāvam upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayaḅhūto attho **abhisamayatṭhoti** tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha (1.0034) **piḷanam dukkhasaccassa taṃsamaṅgino**

hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santapanam paridahanam.

Tattha sahakārikāraṇe saniijhaṃ sameti samavetīti **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyaṃ tadādhārapuggalehīti **samayo**, Khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahaajātādīhi, uppādādīhi vāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca kappanāmattasiddhena rūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti **samayo**, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavasahāvavattṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā “samudayo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambaddho eti attano visaye pavattati, daḥhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhini- vesam etenāti **samayo**, diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo**, paṭilābho. Samassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamoti **samayo**, pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo abhisameta- bboti **abhisamayo**, dhammānaṃ aviparito sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo**, dhammānaṃ aviparitasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmim tasmim atthe समयasaddassa pavatti veditabbā. समयasaddassa atthu- ddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇaṃ vuttanayena veditabbaṃ. **Assāti** sama- yasaddassa. **Kālo attho** Samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato, desadesa- kaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādiva- sena niyametvāti āha- “**tattha kiñcāpi**”ti-ādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā समयasaddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento “**ye vā ime**”- ti-ādimāha. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihā- rasamayo** devasikaṃ jhānasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Suppakāsā**ti dasasahasilokadhātuyā pakampana-obhāsapātubhāvādīhi (1.0035) pākaṭā. Yathāvuttabhedesu eva समयesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ “**yo cāyan**”ti-ādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitappaṭipattisa- mayo ca abhisambodhisamayo, ariyatūṇhībhāvasamayo diṭṭhadhammasukhavihā- rasamayo, karuṇākiccaparahitappaṭipattidhammikathāsamayo desanāsamayo- yeva.

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. **Tatthāti** abhidhammavinayesu. **Tatthāti** bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattho** ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ**. Tattha yathā kālo sabhāvadha- mmaparicchinno sayam paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato “pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī”ti ca ādisu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmatta- siddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpiyati “rukkhe sākḥā, yavarāsiyaṃ sambhūto”ti-ādisu, evaṃ idhāpīti dassento āha- “**adhikaraṇaṃ ...pe... dhammāna- n**”ti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmim eva kāle, dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho.

Yathā “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhiyati, evaṃ idhāpi “yasmim samaye, tasmim samaye”ti ca vutte “sati”ti ayamatto viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāviraḥābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā, phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhiyatīti. **Yasmim samayeti** yasmim navame khaṇe, yasmim yonisomanasikārādi hetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmim yeva khaṇe hetumhi paccayasamavāye ca phassādayopi hontīti ubhayattha samayasadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha- **“khaṇa ...pe... lakkhiyati”** ti.

Hetu-attho karaṇattho ca sambhavati “annena vasati, ajjhenena vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”ti-ādīsu viya. Vītikkamañhi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇe vatthusmim taṃ puggalaṃ paṭipucchitvā (1.0036) vigharhitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññāpento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ parahitappaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena. Tadatthajotanatthanti** accantasam yogatthajotanatthaṃ. **Upayogavacananiddeso kato** yathā “māsaṃ ajjheti”ti. **Porāṇāti** aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedoti** vacanamattena vireso. Tena suttavinayesu vibhattibya ttayo katoti dasseti.

Idāni “bhagavā”ti imassa atthaṃ dassento āha- **“bhagavāti garū”**ti-ādi. **Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhanti** seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ, seṭṭhaguṇasahacaraṇaṃ seṭṭhanti vuttaṃ. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho. Yasmā yo “bhagavā”ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttamanti** etthāpi eseva nayo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuguṇayogato. Garukaraṇaṃ vā sātisaṃyamaṃ arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho. Sippādisikkhāpakā garū honti, na ca gāravayuttā, ayaṃ pana tādiso na hoti, tasmā garūti vatvā gāravayuttoti vuttanti keci. **Vuttoyeva**, na idha vattabbo visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotīti “yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti (dī. ni. 2.216) vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ. **Vajirasaṅghātasamāna-kāyo** parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā antarāyo kātunti. **Desanāsampattim niddisati** vakkhamānassa sakalasuttassa evanti niddisanato. **Sāvakasampattim niddisati** paṭisambhidāpattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena suttaṃ, tañca kho mayā suttaṃ, na anussutikaṃ, na paramparābhatanti imassa atthassa dīpanato. **Kālasampattim niddisati** “bhagavā”ti padassa sannidhāne payuttassa samayasaddassa kālassa buddhuppādappaṭimaṇḍitabhāvadīpanato (1.0037). Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati-

“Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṃ;
hutāvahamajjhe jātaṃ, samuditamakaraṇamavindan”ti. (dī. ni. ṭī. 1.1; saṃ.

ni. 1.1.1 devatāsaṃyutta);

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhiva-
canabhāvato.

Evamṇāmake nagareti katham panetaṃ nagaram evamṇāmakam jātanti?
Vuccate, yathā kākandassa isino nivāsaṭṭhāne māpitā nagarī kākandī, māka-
ndassa nivāsaṭṭhāne māpitā mākandī, kusambassa nivāsaṭṭhāne māpitā kosa-
mbīti vuccati, evam savatthassa isino nivāsaṭṭhāne māpitā nagarī sāvattthīti
vuccati. Evam tāva akkharacintakā vadanti. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti- “yaṃ
kiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ, sabbamettha atthi” ti sāvattthi. Satthasa-
māyoge ca ‘kiṃ bhaṇḍamatthi’ ti pucchite ‘sabbamatthi’ ti vacanamupādāya
sāvattthi.

“Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, sāvattthiyaṃ samohitaṃ;

tasmā sabbamupādāya, sāvattthīti pavuccati. (ma. ni. aṭṭha. 1.14; khu. pā.
aṭṭha. 5.maṅgalasuttavaṇṇanā; udā. aṭṭha. 5; paṭi. ma. 2.1.184);

“Kosalānaṃ puraṃ rammaṃ, dassaneyyaṃ manoramaṃ;
dasahi saddehi avivittaṃ, annapānasamāyutaṃ.

“Vuddhiṃ vepullataṃ pattaṃ, iddhaṃ phītaṃ manoramaṃ;

āḷakamandāva devānaṃ, sāvattthipuramuttaman” ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.14; khu.
pā. aṭṭha. 5.maṅgalasuttavaṇṇanā);

Avisesenāti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho. **Iriyāpathavihāro ...pe...
vihāresūti** iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu
vihāresu. **Samaṅgiparidīpananti** samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Etanti** viharatīti etaṃ
padaṃ. Tathā hi taṃ “idhekacco gihisaṃsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī” ti-ā-
dīsu (saṃ. ni. 4.241) iriyāpathavihāre āgataṃ, “yasmim samaye, bhikkhave,
bhikkhu vivicceva kāmehi (1.0038) ... paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī”-
ti-ādīsu (dha. sa. 499; vibha. 624) dibbavihāre, “so mettāsahagatena cetasā ekaṃ
disaṃ pharivā viharatī” ti-ādīsu (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77, 459, 509; 2.309,
315, 451, 471; 3.230, vibha. 642, 643) brahmavihāre, “so khoḥaṃ, aggivessana,
tassāyeva kathāya pariyoṣāne tasmimyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhatta-
meva cittaṃ saṅṭhapemi sannisādemī ekodiṃ karomi, samādahāmi, yena sudaṃ
niccakappaṃ viharāmi” ti-ādīsu (ma. ni. 1.387) ariyavihāre.

Tattha iriyanaṃ pavattanaṃ iriyā, kāyappayogo. Tassā pavattanūpāyabhāvato
ṭhānādi **iriyāpatho**. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññata-
rasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo, kāyakiccaṃ vāti iriyā,
tassā pavattiyā upāyabhāvato pathoti iriyāpatho, ṭhānādi eva. So ca atthato gatini-
vatti-ādi-ākārena pavatto catusantatirūpappabandho eva. Viharaṇaṃ, viharati ete-
nāti vā **vihāro**. Divi bhavo dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādive-
loke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti vā dibbo,
abhiññābhinihāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavi-
hāro**, catasso rūpāvacarasamāpattiyo. Arūpasamāpattiyopi ettheva saṅgahaṃ
gacchanti. Brahmānaṃ, brahmāno vā viharā **brahmavihārā**, catasso appama-
ññāyo. Ariyo, ariyānaṃ vā vihāro **ariyavihāro**, cattāri sāmāññaphalāni. **So hi ekaṃ**

iriyāpathabādhananti-ādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṃ kālaṃ attabhāvaṃ pavattetaṃ sakkoti, tathāpi upādinnaḥkasaṃrassa ayaṃ sabhāvoti dassetaṃ vuttaṃ. Yasmā vā bhagavā yattha katthaci vasanto veneyyānaṃ dhammaṃ desento nānāsamāpattīhi ca kālaṃ vītināmento vasatīti sattānaṃ attano ca vividhahitasukhaṃ harati upaneti uppādeti, tasmā vividhaṃ haratīti viharatīti evamettha attho veditabbo.

Jetassa (1.0039) **rājakumārassāti** ettha attano paccatthikajanaṃ jinātīti jeto. Sotasaddo viya hi kattusādhano jetasaddo. Atha vā rañña pasenadikosalena attano paccatthikajane jite jātoti jeto. Rañño hi jayaṃ āropetvā kumāro jītavāti jetoti vutto. Maṅgalakāmatāya vā tassa evaṃnāmaeva katanti jeto. Maṅgalakāmatāya hi jeyyoti etasmiṃ atthe jetoti vuttaṃ. **Vitthāro panāti-ādinā** “anāthapiṇḍikassa ārāme”ti ettha sudatto nāma so, gahapati, mātāpitūhi katanāmasena, sabbakāmasamiddhatāya pana vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍamadāsi. Tena anāthapiṇḍikoti saṅkhaṃ gato. Āramanti ettha pāṇino, visesena vā pabbajitāti **ārāmo**, tassa pupphaphalādisobhāya nātidūranaccāsannatādipaṇcavidhasenāsaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti, anukkaṇṭhitā hutvā nivasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaraṃyeva ānetvā rametīti ārāmo. So hi anāthapiṇḍikena gahapatinā jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahiraññaḥkoṭīhi santhārena kiṇṭtvā aṭṭhārasahiraññaḥkoṭīhi senāsanāni kārapetvā aṭṭhārasahiraññaḥkoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaṇṇāsahiraññaḥkoṭīpariccāgena buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyātito, tasmā “anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccatīti

imamatthaṃ nidasseti.

Tatthāti “ekam samayaṃ bhagavā sāvattiyam viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti yaṃ vuttaṃ vākyam, tattha. **Siyā**ti kassaci evaṃ parivitakko siyā, vakkhamānākārena kadāci codeyya vāti attho. **Atha tattha viharatī**ti yadi jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme viharati. **Na vattabbanti** nānāṭhānabhūtattā sāvattijetavanānaṃ, “ekam samayan”ti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ “**na hi sakkā**”ti-ādinā vivarati. Itaro sabbametaṃ aviparītaṃ atthaṃ ajānantaṃ tayā vuttanti dassento “**na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabban**”ti-ādimāha. Tattha **etanti** “sāvattiyam viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti etaṃ vacanaṃ. **Evanti** “yadi tāva bhagavā”ti-ādinā (1.0040) yaṃ taṃ bhavatā coditaṃ, taṃ atthato evaṃ na kho pana daṭṭhabbaṃ, na ubhayattha apubbaṃ acarimaṃ vihāradassanattanti attho. Idāni attanā yathādhippetam aviparītamattaṃ, tassa ca paṭikacceva vuttabhāvaṃ, tena ca appaṭividdhataṃ pakāsento “**nanu avocumha ...pe... jetavane**”ti āha. Evampi “jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme viharati”cceva vattabbaṃ, na “sāvattiyam”ti codanaṃ manasi katvā vuttaṃ- “**gocaragāmanidassanattan**”ti-ādi.

Avassañcetta gocaragāmakittanaṃ kattabbaṃ. Tathā hi taṃ yathā jetavanādikittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇādi-anekappayojanaṃ, evaṃ gocaragāmakittanaṃ pi gahaṭṭhānuggahakaraṇādivividhapayojananti dassento “**sāvattivacanenā**”ti-ādimāha. Tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamapayirupāsanaṃ okāsādānena dhammadesanāya saraṇesu sīlesu ca paṭiṭṭhāpanena yathūpanissayaṃ uparivisesādhigamāvahanena ca **gahaṭṭhānuggahakaraṇam**, uggahaparipucchānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha **pabbajitānuggahakaraṇam** veditabbaṃ. **Karuṇāya upagamaṇam**, na lābhādinimittaṃ. **Paññāya apagamaṇam**, na virodhādinimittanti upagamaṇāpagamaṇānaṃ nirupakkilesataṃ vibhāveti. **Dhammikasukhaṃ** nāma anavajjasukhaṃ. **Devatānaṃ upakārabahulatā** janavivittatāya. Pacurajanavivittaṃ hi ṭhānaṃ devā upasaṅkamitabbaṃ maññanti. **Tadattapariniṭṭhādananti** lokatthanipphādanaṃ, buddhakkiccasampādananti attho. **Evamādināti ādi**-saddena sāvattikittanena rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ dasseti, jetavanādikittanena dhammakāyassa. Tathā purimena parādhīnakiriyākaraṇam, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇam. Purimena vā karuṇākkiccam, itarena paññākkiccam. Purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamaṃ dīpeti. Bhagavā hi sabbasatte paramāya anukampāya anukampati, na ca tattha sinehadosānupatito paramupekkhakabhāvato. Upekkhako ca na parahitasukhakarāṇe appossukko mahākāruṇikabhāvato. Tassa mahākāruṇikatāya lokanāthatā, upekkhakatāya attanāthatā.

Tathā hesa bodhisattabhūto mahākāruṇāya sañcoditamānaso sakalalokahitāya ussukkamāpanno mahābhinihārato paṭṭhāya (1.0041) tadattapariniṭṭhādanattam puññañāṇasambhāre sampādentento aparimitaṃ kālaṃ anappakaṃ dukkhamanubhosi, upekkhakatāya sammā patitehi dukkhehi na vikampitatā. Mahākāruṇikatāya saṃsārābhimukhatā, upekkhakatāya tato nibbindanā. Tathā upekkhakatāya nibbānābhimukhatā, mahākāruṇikatāya tadadhigamo. Tathā mahākāruṇikatāya

paresaṃ ahiṃsāpanaṃ, upekkhakatāya sayaṃ parehi abhāyanaṃ. Mahākāruṇikatāya paraṃ rakkhato attano rakkhaṇaṃ, upekkhakatāya attānaṃ rakkhato paresaṃ rakkhaṇaṃ. Tenassa attahitāya paṭipannādīsu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā mahākāruṇikatāya saccādhīṭṭhānassa ca cāgādhīṭṭhānassa ca pāripūrī, upekkhakatāya upasamādhīṭṭhānassa ca paññādhīṭṭhānassa ca pāripūrī. . Evaṃ purisuddhāsayaṃ appayogassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva rajjasampadādibhavasampattiyā upagamaṃ, upekkhakatāya tiṇāyapi amaññaṃ nassa tato apagamaṃ. Iti suvisuddha-upagamāpagamassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva dānavasena sampattīnaṃ pariccajanā, upekkhakatāya cassa phalassa attano apaccāsīsanā. Evaṃ samudāgamanato paṭṭhāya acchariyabbhutaṅgasamannāgatassa mahākāruṇikatāya paresaṃ hitasukhatthaṃ atidukkarakāritā, upekkhakatāya kāyampi analaṅkāritā.

Tathā mahākāruṇikatāya carimattabhāve jīṇāturaṃ matadassanena sañjātasāvego, upekkhakatāya uḷāresu devabhogasādisesu bhogesu nirapekkho mahābhinnikkhamaṃ nikkhamaṃ nikkhamaṃ. Tathā mahākāruṇikatāya “kiccaṃ vatāyaṃ loko āpanno”-ti-ādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4, 10) karuṇā mukheneva vipassanārambho, upekkhakatāya buddhabhūtaṃ satta sattāhāni vivekasukheneva vītināmaṃ. Mahākāruṇikatāya dhammagambhīratāṃ paccavekkhitvā dhammadesanāya appossukkaṃ āpajjitvāpi mahābrahmuno ajjhesanāpadesena okāsakaraṇaṃ, upekkhakatāya pañcavaggiyādiveneyyānaṃ ananurūpasamudācārepi anaññaṃ bhāvo. Mahākāruṇikatāya katthaci paṭighātābhāvenassa sabbattha amittasaññaṃ bhāvo, upekkhakatāya katthacipi anurodhābhāvena sabbattha sinehasanthavābhāvo. Mahākāruṇikatāya paresaṃ pasādanā, upekkhakatāya (1.0042) pasannākārehi na vikampanā. Mahākāruṇikatāya dhammānurāgābhāvena tattha ācariya-muṭṭhi-abhāvo, upekkhakatāya sāvakanurāgābhāvena parivāraparikammaṃ bhāvo. Mahākāruṇikatāya dhammaṃ desetuṃ parehi saṃsaggamupagacchatopi upekkhakatāya na tattha abhirati. Mahākāruṇikatāya gāmaḍīnaṃ āsannaṭṭhāne vasatopi upekkhakatāya araññaṭṭhāne eva viharaṇaṃ. Tena vuttaṃ- **“purimenassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ dīpeti”** ti.

Tanti tatrāti padaṃ. “Desakālaparidīpanaṃ” ti ye desakālā idha viharaṇakiriyāvisesanabhāvena vuttā, tesāṃ paridīpananti dassento **“yaṃ samayaṃ ...pe... dīpeti”**-ti āha. Taṃ-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha kālassa desassa vā paṭiniddeso bhavitumarahati, na aññaṃ. Ayaṃ tāva tatra-saddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana idisesu ṭhānesu tatra-saddo dhammadesanāvisiṭṭhaṃ desakālañca vibhāveti, tasmā vuttaṃ- **“bhāsitabbayutte vā desakāle dīpeti”** ti. Tena tatrāti yatra bhagavā dhammadesanattaṃ bhikkhū ālapati bhāsati, tādisse dese, kāle vāti attho. **Na hīti-ādinā** tamevatthaṃ samattheti. Nanu ca yattha ṭhito bhagavā “akālo kho tāvā”-ti-ādinā bāhiyassa dhammadesanaṃ paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyaṃ ṭhito tassa dhammaṃ desesīti? Saccametāṃ, adesetabbakāle adesanāya idaṃ udāharaṇaṃ. Tenevāha- **“akālo kho tāvā”** ti.

Yaṃ pana tattha vuttaṃ- “antaragharaṃ pavīṭṭhamhā” ti, tampi tassa akālabhāvassēva pariyāyena dassanattaṃ vuttaṃ. Tassa hi tadā addhānaparissamena

rūpakāye akammaññatā ahosi, balavapīvegena nāmakāye. Tadubhayassa vūpa-samaṃ āgamento papañcaparihāratthaṃ bhagavā “akālo kho”ti pariyāyena paṭi-kkhipi. Adesetabbadese adesanāya pana udāharaṇaṃ “atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamaññe nisīdi (saṃ. ni. 2.154), vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdi”ti (dī. ni. 1.363) ca evamādikaṃ idha ādisaddena saṅga-hitam. “Atha kho so, bhikkhave, bālo idha pubbe nesādo idha pāpāni kammāni karitvā”ti-ādīsu (ma. ni. 3.251) padapūraṇamatte kho-saddo, “dukkhaṃ kho agā-ravo viharati (1.0043) appatisso”ti-ādīsu (a. ni. 4.21) avadhāraṇe, “kittāvatā nu kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakaṃ vivekaṃ nānusikkhanti”ti-ādīsu (ma. ni. 1.31) ādikālatthe, vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanā-lānkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaññāsamattaṃ. Avadhāraṇa-tthena pana niyamadassanaṃ, tasmā āmantesi evāti āmantane niyamo dassito hoti.

Bhagavāti lokagarudīpananti kasmā vuttaṃ, nanu pubbepi bhagavāsaddassa attho vuttoti? Yadi vutto, taṃ panassa yathāvutte ṭhāne vihāraṇakiriyāya kattu visesadassanattaṃ kataṃ, na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadattaṃ puna “bhagavā”ti pāliyaṃ vuttanti tassattaṃ dassetuṃ “bhaga-vāti lokagarudīpanan”ti āha. Tena lokagarubhāvato tadanurūpaṃ paṭipattiṃ patthento attano santikaṃ upagatānaṃ bhikkhūnaṃ ajjhāsayānurūpaṃ dhammaṃ desetum te āmantesi dasseti. **Kathāsavanayuttapuggalavacananti** vakkhamā-nāya cittapariyādānadesanāya savanayoggapuggalavacanaṃ. Catūsūpi parisāsu bhikkhū eva edisānaṃ desanānaṃ visesena bhājanabhūtāti sātisaṃ sāsana-samapaṭiggāhakabhāvadassanattaṃ idha bhikkhuggahaṇanti dassetvā idāni saddattaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādīmāha. Tattha **bhikkhakoti bhikkhūti** bhikkhana-dhammatāya bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti** buddhādīhi ajjhupa-gataṃ bhikkhācariyaṃ, uñchācariyaṃ, ajjhupagatatā anuṭṭhitattā bhikkhu. Yo hi appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabba-jito, so kasigorakkhādijīvikākappaṇaṃ hitvā līngasamapaṭicchaneneva bhikkhāca-riyaṃ ajjhupagatatā bhikkhu, parappaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kāja-bhattaṃ bhujāmanopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu, piṇḍiyālopabho-janaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhūti evamettha attho daṭṭhabbo. **Ādinā nāyenti** “chinnabhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānaṃ akusa-lānaṃ dhammānaṃ bhikkhū”ti-ādinā (vibha. 510) **vibhaṅge** āgatanayena. **Nāpa-neti** avabodhane, paṭivedaneti attho.

Bhikkhanasīlatāti (1.0044) bhikkhanena jīvanasīlatā, na kasivāñijjādinā jīvanasī-latā. **Bhikkhanadhammatāti** “uddissa ariyā tiṭṭhanti”ti (jā. 1.7.59) evaṃ vuttā bhikkhanasabhāvatā, na yācanakohaññasabhāvatā. **Bhikkhane sādhu-kāritāti** “uttiṭṭhe nappamajjeyyā”ti (dha. pa. 168) vacanaṃ anussaritvā tattha appamajjanā. Atha vā **sīlaṃ** nāma pakatisabhāvo, idha pana tadadhiṭṭhānaṃ. **Dhammoti** vataṃ. **Sādhu-kāritāti** sakkaccakāritā ādarakiriyā. **Hīnādhikajanasevanti** ye bhikkhu-bhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā, ye ca gihibhāve paresaṃ adhika-

bhāvampi anupagatatā bhikkhācariyaṃ paramakāruññataṃ maññanti, tesaṃ ubhayesampi yathākkamaṃ “bhikkhavo”ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāruññataṃ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṃ kappentehi sevitaṃ vuttiṃ pakāsentō **uddhatabhāvaniggahaṃ karoti**. Adhikajanehi uḷārabhogakhattiyakulā-dito pabbajitehi buddhādīhi ājīvavisodhanatthaṃ sevitaṃ vuttiṃ pakāsentō dīna-bhāvaniggahaṃ karotīti yojetabbaṃ. Yasmā “bhikkhavo”ti vacanaṃ āmantanabhāvato abhimukhikaraṇaṃ, pakaraṇato sāmattiyaṃ ca sussusājananaṃ sakkaccasavanamanasikāranīyojanañca hoti, tasmā tamatthaṃ dassentō **“bhikkhavoti iminā”** ti-ādimāha. Tattha **sādhukaṃ savanamanasikāre**ti sādhuksavane sādhuksamanasikāre ca. Kathaṃ pana pavattitā savanādayo sādhuksaṃ pavattitā hontīti? “Addhā imāya sammāpaṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissati”ti ādaragāravayogena kathādīsu aparibhavādinā ca. Vuttañhi “pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Kathaṃ na paribhoti, kathitaṃ na paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti eka-ggacitto, yoniso ca manasikaroti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ”ti (a. ni. 5.151). Tenevāha- **“sādhukaṃ savanamanasikārāyattā hi sāsanasampatti”** ti.

Pubbe sabbaparisāsādhāraṇattepī bhagavato dhammadesanāya “jeṭṭhaseṭṭhā”-ti-ādinā bhikkhūnaṃ eva āmantane kāraṇaṃ dassetvā idāni bhikkhū (1.0045) āmantetvāva dhammadesanāya payojanaṃ dassetuṃ **“kimatthaṃ pana bhagavā”**ti codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha **aññaṃ cintentā**ti aññavihitā. **Vikkhittacittā**ti asamāhitacittā. **Dhammaṃ paccavekkhantā**ti hiyyo tato paraṃ divasesu vā suta-dhammaṃ pati pati manasā avekkhantā. Bhikkhū āmantetvā dhamme desiya-māne ādito paṭṭhāya desanaṃ sallakkhetuṃ sakkontīti imamatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ **“te anāmantetvā”**ti-ādi vuttaṃ.

Bhikkhavoti cettha sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo. **Bhikkhavo itīti** ayaṃ itisaddo hetuparisamāpanādi-atthapadatthavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādi-anekatthappabhedo. Tathā hesa “ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā rūpanti vuccatī”ti-ādīsu (saṃ. ni. 3.79) hetvatthe dissati. “Tasmātiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā. Kinti me sāvakā dhammadāyādā

bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.19) parisamāpane. “Iti vā iti eva-
rūpā naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato”ti-ādīsu (dī. ni. 1.13) ādi-atthe.
“Māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṃ nāma-
kammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanamabhilāpo”ti-ādīsu (mahāni. 73, 75) pada-
tthavipariyāye. “Iti kho, bhikkhave, sappātibhayo bālo, appātibhayo paṇḍito,
sa-upaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito, sa-upasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”-
ti-ādīsu (ma. ni. 3.124) pakāre. “Atthi idappaccayā jarāmaraṇanti puṭṭhena satā,
‘ānanda, atthi’ tissa vacanīyaṃ. ‘Kiṃ paccayā jarāmaraṇan’ ti iti ce vadeyya. Jātipa-
ccayā jarāmaraṇaṃ iccassa vacanīyan”ti-ādīsu (dī. ni. 2.96) avadhāraṇe. “Atthīti
kho, kaccāna, ayameko anto, natthīti kho, kaccāna, ayaṃ dutiyo anto”ti-ādīsu (saṃ.
ni. 2.15; saṃ. ni. 3.90) nidassane. Idhāpi nidassane eva daṭṭhabbo. Bhikkhavoti
hi āmantanākāro. Tamesa iti-saddo nidasseti “bhikkhavoti āmantesī”ti. Iminā
nayena “bhaddante”ti-ādīsipi yathārahaṃ iti-saddassa attho veditabbo. Pubbe
“bhagavā āmantesī”ti vuttatā “bhagavato paccassosun”ti (1.0046) idha “bhagava-
to”ti sāmivacanaṃ āmantanameva sambandhi-antaraṃ apekkhatīti iminā adhippā-
yena **“bhagavato āmantanaṃ paṭi-assosun”**ti vuttaṃ. “Bhagavato”ti pana idaṃ
paṭissavasambandhena sampadānavacanaṃ yathā “devadattāya paṭissuṇoti”ti.
Yaṃ nidānaṃ bhāsīanti sambandho. **Imassa suttassa sukhāvagāhaṇatthanti**
kamalakuvalayujjalavimalasādurasasalilāya pokkharāṇiyā sukhāvatarāṇatthaṃ
nimmalasilātalaracanāvīlāsasobhitaratanasopānaṃ vippakiṇṇamuttātalasadisavā-
lukācuṇṇapaṇḍarabhūmibhāgaṃ titthaṃ viya suvibhattabhittivicitravedikāpari-
kkhittassa nakkhattapathaṃ phusitukāmatāya viya paṭivijambhitasamussayassa
pāsādavarassa sukhārohanatthaṃ dantamayasaṇhamuduphalakañcanalatāvina-
ddhamaṇigaṇappabhāsamudayujjalasobhaṃ sopānaṃ viya suvaṇṇavalayanūpu-
rādīsāṅghaṭṭanasaddasammissitassa kathitahasitamadhurassaragehajanavija-
mbhitavicaritassa uḷāra-issariyavibhavasobhitassa mahāgharassa sukhappavesa-
natthaṃ suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḷādijutivissaravijjotitasuppatiṭṭhitavisāladvā-
rabāhaṃ mahādvāraṃ viya ca atthabyañjanasampannassa buddhānaṃ desanā-
ñāṇagambhīrabhāvasaṃsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhatthaṃ.

Etthāha- “kimatthaṃ pana dhammavinayasaṅgahe kayiramāne nidānavacanaṃ,
nanu bhagavatā bhāsītavacanasseva saṅgaho kātabbo”ti? Vuccate, desanāya
ṭṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāledesadesakanimittaparisā-
padesehi upanibandhitvā ṭṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā
saddheyyā ca. Desakālakattuhetunimittehi upanibaddho viya vohāravinicchayo.
Teneva ca āyasmatā mahākassapena “cittapariyādānasuttaṃ, āvuso ānanda,
kattha bhāsītan”ti-ādīnā desādīpucchāsu katāsu tāsāṃ vissajjanaṃ karontena
dhammabhaṇḍāgārikena “evaṃ me sutan”ti-ādīnā imassa suttassa nidānaṃ
bhāsītaṃ. Apica satthusampattippakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa
hi bhagavato pubbacaraṇānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāva-
siddhi. Na hi sammāsambussa pubbacaraṇādīhi attho atthi sabbattha appaṭihata-
ñāṇacāratāya ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhamma-
macchariyasāsanasāvakanānurāgābhāvato khīṇāsavabhāvasiddhi. Na hi

sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Evaṃ (1.0047) desakasaṃkilesabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṃ avijjāta-ṇhānaṃ accantābhāvasaṃsūcakehi ñāṇappahānasampadābhībyañjanakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato ca antarāyikaniyyā-nikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitappaṭipatti ca nidānavacānena pakāsitā hoti. Tattha tattha sampattaparīsāya ajjhāsayānurūpaṃ ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato, idha pana rūpagarukānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayānurūpaṃ ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanatotī yojettabbaṃ. Tena vuttaṃ- “satthusampattippakāsanatthaṃ nidānavacānaṃ”ti.

Tathā sāsanasampattippakāsanatthaṃ nidānavacānaṃ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭipatti, attahitatthā vā. Tasmā paresaṃ eva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasaṃparāyīkaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kappara-canā. Tayidaṃ satthucaritaṃ kāladesadesakaparīsāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacānehi yathārahaṃ pakāsiyati. “Idha pana rūpagarukānaṃ puggalānaṃ”ti-ādi sabbāṃ purimasadisameva. Tena vuttaṃ- “sāsanasampattippakāsanatthaṃ nidānavacānaṃ”ti. Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena vacānena sāsanaṃ pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacānaṃ, tañca desakappamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānusāreṇa “bhagavā”ti ca iminā padena vibhāvī-tanti veditabbaṃ. Bhagavāti hi tathāgatassa rāgadosamohādisabbakilesamaladuc-caritadosappahānadīpanena vacānena anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇaka-ruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattuttamabhāvādīpanena aya-mattho sabbathā pakāsito hotīti. Idamettha nidānavacānappayojanassa mukhamat-tanidassanaṃ.

Nikkhittassāti desitassa. Desanā hi desetabbassa sīlādi-atthassa veneyyasantā-nesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccati. **Suttanikkhepaṃ vicāretvāva vuccamānā pākaṭā hotīti** sāmāññato bhagavato desanāya samuṭṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā “etthāyaṃ desanā evaṃsamuṭṭhānā”ti desanāya samuṭṭhāne dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Tattha yathā (1.0047) anekasata-anekasahassabhedānīpi suttantāni saṃkilesabhāgiyādīpaṭṭhānanaya-vasena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha- **“cattāro hi suttanikkhepā”**ti. Ettha ca yathā attajjhāsa-yassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambha-vati “attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppa-ttiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko cā”ti ajjhāsayapucchānu-sandhisabbhāvato, evaṃ yadīpi aṭṭhuppattiyā attajjhāsayenapī saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo natthīti na idha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti “cattāro suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Tadantogadhattā vā sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā. Yathādassanañhettha ayaṃ saṃsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho- nikkhipīyatīti nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo **suttanikkhepo**. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo **suttanikkhepo**, suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. **Attano ajjhāsayo etassāti vā attajjhāsayo**. **Parajjhāsayepi** eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti **pucchāvasiko**. Suttadesanāvathubhūtaṃ atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti ttha-kārassa tṭha-kāraṃ katvā. Sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti **suttanikkhepo**, attajjhāsayaḍi eva. Etasmiṃ atthavikappe attano ajjhāsayo **attajjhāsayo**. Paresaṃ ajjhāsayo **parajjhāsayo**. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Pucchāvasena pavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena vuttaṃ- **“pucchāvasiko”**ti. Tathā aṭṭhuppatti eva **aṭṭhuppattikoti** evamettha attho veditabbo.

Apicettha paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayaṃ visuṃ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayaṃeva dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā. Parajjhāsayaṃpucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayaṃpucchānaṃ desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ (1.0049) kathamaṭṭhuppattiyā anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayaṃyānurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsayaṃ anavarodhoti? Na codetabbamettha. Paresaṃhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādasā aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayaṃpucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajāladhammāyādasuttādīnaṃ vaṇṇāvaṇṇa-āmisuppādādidesanānimittaṃ “aṭṭhuppatti”ti vuccati. Paresaṃ pucchānaṃ vinā ajjhāsayaṃ eva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti. **Attano ajjhāsayaṃeva kathesī**ti dhammatantiṭṭhapanatthaṃ kathesi. **Vimutti-paripācāniyā dhammā** saddhindriyādayo. **Ajjhāsayaṃ**ti adhimuttiṃ. **Khantinti** diṭṭhinijjhānakkhantiṃ. **Mananti** paññatticittaṃ. **Abhinīhāranti** paṇidhānaṃ. **Bujjhanabhāvanti** bujjanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā. **Rūpagarukānanti** pañcasu ārammaṇesu rūpārammaṇagarukā rūpagarukā. Cittena rūpaninnā rūpapaṇā rūpapabbhārā rūpadassanappasutā rūpena ākaḍḍhitahadaya, tesāṃ rūpagarukānaṃ.

Paṭisedhatthoti paṭikkhepattho. Kassa pana paṭikkhepatthoti? Kiriyaṃpadhānaṃhi vākyāṃ, tasmā “na samanupassāmī”ti samanupassanākiriyaṃpaṭisedhattho. Tenāha- **“imassa pana padassā”**ti-ādi. Yo paro na hoti, so attāti lokasamaññamattasiddhaṃ sattasantaṇaṃ sandhāya- “ahan”ti sathā vadati, na bāhirakaparikkappaṭaṃ ahaṃkāraṃvisayaṃ ahaṃkāraṃ bodhimūleyeva samucchinnattā. Lokasamaññānatikkamantā eva hi buddhānaṃ lokiye visaye desanāpavatti. **Bhikkhavesi** ālapane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Aññanti apekkhāsiddhattā aññatthassa **“idāni vattabba-itthirūpato aññan”**ti āha. **Ekampi rūpanti** ekaṃ vaṇṇāyatanaṃ. Samaṃ visamaṃ sammā yāthāvato anu anu passatīti **samanupassanā**, ñānaṃ. Saṃkiliṣsanavasena anu anu passatīti **samanupassanā**, diṭṭhi. **No niccatoti** ettha **i-saddo ādi-attho**, **evamādikoti attho**. Tena **“dukkhato samanupassati”**ti **evamādiṃ saṅgaṇhāti**. **Oloketopi**ti devamanussavimānakappaṃrakkhamaṇikanakādigatāni

rūpāni anavasesaṃ sabbaññutaññāṇena olokontopi. Sāmaññavacanopi saddo “ekarūpampī”ti rūpassa (1.0050) adhigatattā rūpavisayo icchitoti **“yaṃ rūpaṃ”** ti vuttaṃ. Tathā purisasaddo pariyādiyitabbacittapuggalavisayoti **rūpagarukassāti** visesitaṃ. **Gahaṇaṃ** “khepanan”ti ca adhippettaṃ, **pariyādānañca** uppattinivāraṇanti āha- **“catubhūmakakusalacittaṃ”**ti. Tañhi rūpaṃ tādisassa parittakusalassa api uppattiṃ nivāreti, kimaṅgaṃ pana mahaggaṭānuttaracittassāti lokuttarakusalacittassapi uppattiyā nivāraṇaṃ hotuṃ samatthaṃ, lokiyakusaluppattiyā nivāraṅkatte vattabbameva natthīti **“catubhūmakakusalacittaṃ pariyādiyitvā”** ti vuttaṃ. Na hi kāmagaṇassādappasutassa purisassa dānādivasena savipphārikā kusalu ppatti sambhavati. **Gaṇhitvā khepetvāti** attānaṃ assādetvā pavattamānassa akusalacittassa paccayo hontaṃ pavattinivāraṇena muṭṭhigataṃ viya gahetvā anuppādanirodhena khepetvā viya tiṭṭhati. Tāva mahati lokasannivāse tassa pariyādiyaṭṭhānaṃ avicchedato labbhatīti āha- **“tiṭṭhati”** ti yathā “pabbatā tiṭṭhanti, najjo sandanti”ti. Tenāha- **“idha ubhayampi vattatī”** ti-ādi.

Yathayidanti sandhivasena ākārasa rassattaṃ yakārāgamo cāti āha- **“yathā idan”**ti. **Itthiyā rūpanti** itthisarīragataṃ tappaṭibaddhañca rūpāyatanaṃ. Paramatthassa niruḷho, paṭhamaṃ sādharmaṇato saddasatthalakkhaṇāni vibhāvetabbāni, pacchā asādharmaṇatoti tāni pāḷivasena vibhāvetuṃ- “ruppatīti kho ...pe... vedita bban”ti āha. Tattha **ruppatīti** sītādivirodhipaccayehi vikāraṃ āpādiyati, āpajjatīti vā attho. Vikāruppatti ca virodhipaccayasannipāte visadisuppatti vibhūtatarā, kuto panāyaṃ visesoti ce? “Sītenā”ti-ādivacanato. Evañca katvā vedanādīsu anavasesarūpasamaññā sāmaññalakkhaṇanti sabbarūpadhammasādharmaṇaṃ rūppanaṃ. Idāni atthuddhāranayena rūpasaddaṃ saṃvaṇṇento **“ayaṃ panā”**ti-ādimāha. **Rūpakkhandahe vattatīti** “oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā”ti-ādivacanato (ma. ni. 1.361; 2.113; 3.86, 89; vibha. 2). **Rūpūpapattiyāti** ettha rūpabhavo rūpaṃ uttarapadalopena. Rūpabhavūpapattiyāti ayañhettha attho. **Kasiṇanimitteti** pathavīkasiṇādisaññite paṭibhāganimittē. Rūppati attano phalassa sabhāvaṃ karotīti rūpaṃ, sabhāvahetūti (1.0051) āha- **“sarūpā ...pe... ettha paccaye”**ti. Karacaraṇādi-avayavasaṅghātabhāvena rūpiyati nirūpiyatīti rūpaṃ, rūpakāyoti āha- **“ākāso ...pe... ettha sarīre”** ti.

vaṇṇāyatanam. Ārohapariṇāhādibhedarūpagatam saṅghānasampattiṃ nissāya pasādam āpajjamāno rūpappamāṇoti vuttoti āha- “**ettha saṅghāne**” ti. **Piyarūp-**nti-ādīsu sabhāvattho rūpasaddo. Ādisaddena rūpajjhānādīnam saṅgaho. “Rūpī rūpāni passatī” ti ettha ajjhataṃ kesādīsu parikammaṣaṅṅāvasena paṭiladdharūpa-
jjhānam rūpaṃ, taṃ assa atthīti rūpīti vutto. **Itthiyā catusamuṭṭhāne vaṇṇe** Ti itthisa-
rīrapariyāpannameva rūpaṃ gahitaṃ, tappaṭibaddhavadatthālaṅkāradirūpampi pana
purisacittassa pariyādāyakaṃ hotīti dassetuṃ- “**apicā**” ti-ādi vuttaṃ. Gandhava-
ṇṇaggahaṇena vilepanaṃ vuttaṃ. Kāmaṃ “asukāya itthiyā pasādhanan” ti salla-
kkhitassa akāyappaṭibaddhassapi vaṇṇo paṭibaddhacittassa purisassa cittaṃ
pariyādāya tiṭṭheyya, taṃ pana na ekantikanti ekantikaṃ dassento “**kāyappaṭiba-**
ddho” ti-āha. **Upakappatīti** cittassa pariyādānāya upakappati. **Purimassevāti**
pubbe vutta-atthasseva daḥhikaraṇatthaṃ vuttaṃ yathā “dvikkhattuṃ bandhaṃ
subandhan” ti. Nigamanavasena vā etaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Opammavasena**
vuttanti “yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī” ti sakalamevidaṃ purima-
vacanaṃ upamāvasena vuttaṃ, tattha pana upamābhūtaṃ atthaṃ dassetuṃ-
“**yathayidaṃ ...pe... itthirūpan**” ti vuttaṃ. Pariyādāne ānubhāvo sambhavo **pariyā-**
dānānubhāvo, tassa dassanavasena vuttaṃ.

Idaṃ pana “itthirūpan” ti-ādivacanaṃ **pariyādānānubhāve** sādhetabbe dīpe-
tabbe **vatthu** kāraṇaṃ. **Nāgo** nāma so rājā, dīghadāṭhikattā pana “mahādāṭhikanā-
garājā” ti vutto. **Asaṃvaraniyāmenāti** cakkhuvārikena asaṃvaranīhārena. **Nimittaṃ**
gahetvāti rāgupattihetubhūtaṃ rūpaṃ subhanimittaṃ gahetvā. **Visikādassanaṃ**
gantvāti sivathikadassanaṃ gantvā. Tattha hi ādīnavānupassanā ijhati. Vatthulo-
bhena kuto tādisāya maraṇanti asaddahanto “**mukhaṃ tumhākaṃ dhūmavaṇṇan**” -
ti te daharasāmaṇere uppaṇḍento vadati.

Ratanattaye suppasannattā kākavaṇṇatissādīhi visesanatthañca so tissamahā-
rājā saddhāsaddena visesetvā vuccati. **Daharassa cittaṃ pariyādāya** (1.0052)
tiṭṭhatīti adhikāravasena vuttaṃ. **Niṭṭhituddesakiccoti** gāme asappāyarūpada-
ssanaṃ imassa anathāya siyāti ācariyena nivāritagāmapaveso pacchā niṭṭhitu-
ddesakicco hutvā ṭhito. Tena vuttaṃ- “**atthakāmānaṃ vacanaṃ aggahetvā**” ti. **Niva-**
tthavatthaṃ sañjānitvāti attanā diṭṭhadivase nivatthavatthaṃ tassā matadivase
sivathikadassanatthaṃ gatena laddhaṃ sañjānitvā. **Evampīti** evaṃ maraṇasampā-
panavasenapi. Ayaṃ tāvettha aṭṭhakathāya anuttānatthadīpanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanaṃ karissāma. Sā pana atthasaṃva-
ṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāri-
tesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suddesanaṃ samuṭṭhānādīni paṭhamaṃ
niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānaṃ** nāma desanānidānaṃ, taṃ sādharmaṇa-
sādharmaṇanti duvidhaṃ. Tattha sādharmaṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhaṃ.
Tattha **sādharmaṇaṃ ajjhattikasamuṭṭhānaṃ** nāma lokanāthassa mahākaruṇā.

Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi, yaṃ sandhāya vuttaṃ- “sattesu ca kāruṅṅataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokāṃ volokesī”ti-ādi (ma. ni. 1.283; mahāva. 9; saṃ. ni. 1.173). Ettha ca hetāvattthāyapi mahākaruṅṅāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saṃsāramahogho soddhammadesanāhatthadānehi sattasantāraṇatthaṃ taduppattito. Yathā ca mahākaruṅṅā, evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ dasabalaññāṇādayo ca desanāya abbhantarasamuṭṭhānabhāvena vattabbā. Sabbañhi ñeyyadhammaṃ tesaṃ desetabbākāraṃ sattānañca āsayānusayādiṃ yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayanurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesīti. **Bāhiraṃ** pana **sādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ** dasasahassamahābrahmaparivārassa sahapattibrahmuno ajjhesanaṃ. Tadajjhesanuttarakālañhi dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahoṣi. Asādhāraṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **abbhantaraṃ** yāya mahākaruṅṅāya yena ca desanāññāṇena (1.0053) idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditabbaṃ. **Bāhiraṃ** pana rūpagarukānaṃ puggalānaṃ ajjhāsaya. Svāyamattho aṭṭhakathāyaṃ vutto eva.

Payojanaṃ pi sādhāraṇāsādhāraṇato duvidhaṃ. Tattha **sādhāraṇaṃ** yāva anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya. Tenevāha- “etadatthā kathā, etadatthā mantanā”ti-ādi. **Asādhāraṇaṃ** pana tesaṃ rūpagarukānaṃ puggalānaṃ rūpe chandarāgassa jahāpanaṃ, ubhayaṃpetāṃ bāhirameva. Sace pana veneyyasantānagataṃ pi desanābalasiddhisāṅkhātaṃ payojanaṃ adhippāyasamijjanabhāvato yathādhippetatthasiddhiyā mahākāruṅṅikassa bhagavatopi payojanamevāti gaṇheyya, iminā pariyāyenassa abbhantaratāpi siyā.

Apica tesaṃ rūpagarukānaṃ puggalānaṃ rūpasmim vijjamānassa ādīnavassa yāthāvato anavabodho imissā desanāya samuṭṭhānaṃ, tadavabodho payojanaṃ. So hi imāya desanāya bhagavantaṃ payojeti tannipphādanaparāyaṃ desanāti katvā. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitabbattā desakaṃ desanāya payojetīti payojananti vuccati. Tathā tesaṃ puggalānaṃ tadanñesañca veneyyānaṃ rūpamukhena pañcasu upādānakkhandhesu ādīnavadassanañcetha payojanaṃ. Tathā saṃsāracakkanivattisaddhammacakkappavattisassatādimitcchāvādānirākaraṇaṃ sammāvādapurekkhāro akusalamūlasamūhananaṃ kusalamūlasamāropanaṃ apāyadvārapidahanaṃ saggamaggadvāravivaraṇaṃ pariyuṭṭhānavūpasamanaṃ anusayasamuggātanaṃ “mutto mocessāmi”ti purimapaṭiññāvisaṃvādanaṃ tappaṭipakkhamāramanorathavisaṃvādanaṃ titthiyadhammanimmathanaṃ buddhadhammapaṭiṭṭhāpananti evamādīnipi payojanāni idha veditabbāni.

Yathā te puggalā rūpagarukā, evaṃ tadanñe ca sakkāyagarukā sakkāyasmim allinā saṅkhatadhammānaṃ sammāsambuddhassa ca paṭipattiṃ ajānantā asaddhammassavanasādhāraṇaparicariyamanasikāraparā soddhammassavanadhāraṇaparicayappaṭivedhavimukhā ca bhavavippamokkhesino veneyyā imissā desanāya **bhājanaṃ**.

Piṇḍattā (1.0054) cetha rūpaggahaṇena rūpadhāturūpāyatanarūpakkhandhapa-

riggaṇhaṇaṃ rūpamukhena catudhammānaṃ vaṭṭattayavicchedanūpāyo āsavoghādivivecanaṃ abhinandanānivāraṇasaṅgatikkamo vivādamūlapariccāgo sikkhattayānuyogo pahānattayadīpanā samathavipassanānuṭṭhānaṃ bhāvanāsacchikiriyāsiddhīti evamādayo veditabbā.

Ito paraṃ pana soḷasa hārā dassetabbā. Tattha “rūpan”ti sahaḷāṭṭā tassa nissayabhūtā tappaṭibaddhā ca sabbe rūpārūpadhammā taṇhāvajjā dukkhasaccaṃ. Taṃsamūṭṭhāpikā tadārammaṇā ca taṇhā samudayasaccaṃ. Tadubhayesaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Nirodhappajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganīrodhehi nissaraṇaṃ, rūpārammaṇassa akusalacittassa kusala-cittassa ca pariyādānaṃ phalaṃ. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ payojanaṃ, taṃ phalanti vuttovāyamattho. Tadatthaṃ hidaṃ suttaṃ bhagavatā desitanti. Yathā taṃ kusala-cittaṃ na pariyādiyati, evaṃ paṭisaṅkhānabhāvanābalapariggahitā indriyesu guttadvāratā upāyo. Purisassa kusala-cittapariyādānenassa rūpassa aññarūpāsādhāraṇatādassanāpadesena atthakāmehi tato cittaṃ sādhukaṃ rakkhitaṃ. Ayamettha bhagavato āṇattīti ayaṃ **desanāhāro**. Assādādisandassanavibhāvanalakkhaṇo hi desanāhāro. Vuttañhettaṃ **nettippakaraṇe**-

“Assādādīnavatā, nissaraṇampi ca phalaṃ upāyo ca;

āṇattī ca bhagavato, yogīnaṃ desanāhāro”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Desīyati saṃvaṇṇīyati etāya suttatthoṭi desanā, desanāya saha caraṇato vā desanā. Nanu ca aññepi hārā desanāsaṅkhātassa suttassa atthasaṃvaṇṇanāto desanāya saha cārino vāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana hāro yebhuyyena yathārutavaseneva viññāyamāno desanāya saha caratīti vattabbaṃ arahatī, na tathāpare. Na hi assādādīnavanissaraṇādisandassanarahitā suttadesanā atthi. Kiṃ pana tesam assādādīnaṃ anavasesānaṃ vacanaṃ desanāhāro, udāhu (1.0055) eka-ccānanti? Niravasesānaṃyeva. Yasmiñhi sutte assādādīnavanissaraṇāni sarūpato āgatāni, tattha vattabbaṃ natthi. Yattha pana ekadesena āgatāni, na ca sarūpena, tattha anāgataṃ atthavasena niddhāretvā hāro yojetabbo.

Sayaṃ samantacakkhubhāvato taṃdassanena sabhāvato ca “**ahan**”ti vuttaṃ. Bhikkhanasīlatādiguṇayogato abhimukhīkaraṇatthañca, “**bhikkhave**”ti vuttaṃ. Attābhāvato aparatādassanatthañca “**aññan**”ti vuttaṃ. Ekassa anupalabbhaddassanatthaṃ anekabhāvappaṭisedhanatthañca “**ekarūpampī**”ti vuttaṃ. Tādisassa rūpassa abhāvato adassanato ca “**na samanupassāmi**”ti vuttaṃ. Tassa paccāmasanato aniyamato ca “**yan**”ti vuttaṃ. Idāni vuccamānākāraparāmasanato tadaññākāranisedhanato ca “**evan**”ti vuttaṃ. Visabhāgindriyavatthuto sabhāgavatthusmiṃ tadabhāvato ca “**purisassā**”ti vuttaṃ. Nimittaggāhassa vatthubhāvato tathā parikkappitattā ca “**cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati**”ti vuttaṃ. Evanti vuttākāraparāmasanatthañceva nidassanatthañca “**yathā**”ti vuttaṃ. Attano paccakkhabhāvato bhikkhūnaṃ paccakkhakarāṇatthañca “**idan**”ti vuttaṃ. Itthisantānapariyāpannato tappaṭibaddhabhāvato ca “**itthirūpan**”ti vuttanti evaṃ anupadavicayato **vicayo hāro**. Vicīyanti etena, ettha vā padapañhādayoti vicayo, vicīti eva vā tesanti vicayo. Padapucchāvissajjanapubbāparānuggahanaṃ assādādīnañca visesaniddhāraṇavasena

pavicayalakkhaṇo hi vicayo hāro. Vuttampi cetam-

“Yaṃ pucchitañca vissajjitañca, suttassa yā ca anugīti;

suttassa yo pavicayo, hāro vicayoti niddiṭṭho”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Anādimati saṃsāre itthipurisānaṃ aññamaññarūpābhirāmatāya “itthirūpaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati”ti yujjati ayam **yuttihāro**. Byañjanatthānaṃ yuttāyuttavibhāgavibhāvanalakkhaṇo hi yuttihāro. Vuttampi cetam-

“Sabbesaṃ hārānaṃ, yā bhūmī yo ca gocaro tesam;

yuttāyuttiparikkhā, hāro yuttīti niddiṭṭho”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Yuttīti (1.0056) ca upapatti sādhanayutti, idha pana yuttivicāraṇā yutti uttarapadalopena “rūpabhavo rūpan”ti yathā. Yuttisahacaraṇato vā yutti.

Itthirūpaṃ ayoniso olokiyamānaṃ indriyesu aguttadvāratāya padaṭṭhānaṃ, sā kusalānaṃ dhammānaṃ abhāvanāya padaṭṭhānaṃ, sā sabbassapi saṃkilesapa-kkhassa parivuddhiyā padaṭṭhānaṃ. Byatirekato pana itthirūpaṃ yoniso olokiyamānaṃ satipaṭṭhānabhāvanāya padaṭṭhānaṃ, sā bojjhaṅgānaṃ bhāvanāpāripūriyā padaṭṭhānaṃ, sā vijjāvimuttīnaṃ pāripūriyā padaṭṭhānaṃ, kusalassa cittassa pariyādānaṃ sammohābhinivesassa padaṭṭhānaṃ, so saṅkhārānaṃ padaṭṭhānaṃ, saṅkhārā viññāṇassāti sabbaṃ āvattati bhavacakkaṃ. Byatirekato pana kusalassa cittassa apariyādānaṃ tesam tesam kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya pāripūriyā padaṭṭhānanti ayam tāva avisesato nayo. Visesato pana sīlassa apariyādānaṃ avippaṭisārassa padaṭṭhānaṃ, avippaṭisāro pāmojjassāti-ādinā yāva anupādāparinibbānaṃ netabbaṃ. Ayam **padaṭṭhāno hāro**. Sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānabhūte dhamme tesañca padaṭṭhānabhūteti sambhavato padaṭṭhānabhūtadhammaniddhāraṇalakkhaṇo hi padaṭṭhāno hāro. Vuttañcetaṃ-

“Dhammaṃ deseti jino, tassa ca dhammassa yaṃ padaṭṭhānaṃ;

iti yāva sabbadhammā, eso hāro padaṭṭhāno”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Padatṭhānanti āsannakāraṇaṃ. Idha pana padaṭṭhānavicāraṇā padaṭṭhāno-
ti-ādi yuttihāre vuttanayeneva veditabbaṃ.

Ekarūpanti ca rūpāyatanaggahaṇena channampi bāhirānaṃ āyatanānaṃ
gahaṇaṃ bāhirāyatanabhāvena ekalakkhaṇattā. **Cittanti** manāyatanaggahaṇena
channampi ajjhakkānaṃ āyatanānaṃ gahaṇaṃ ajjhakkāyatanabhāvena ekala-
kkhaṇattā. Evaṃ khandhadhātādivasena ekalakkhaṇatā vattabbā. Ayaṃ
lakkhaṇo hāro. Lakkhiyanti etena, ettha vā ekalakkhaṇadhammā avuttāpi ekacca-
vacanenāti lakkhaṇo. Sutte anāgatepi dhamme vuttappakāre āgate viya niddhā-
retvā yā saṃvaṇṇanā, so lakkhaṇo hāro. Vuttampi cetaṃ-

“Vuttamhi (1.0057) ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci;

vuttā bhavanti sabbe, so hāro lakkhaṇo nāmā”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Nidāne imissā desanāya rūpagarukānaṃ puggalānaṃ rūpasmim anādīnavada-
ssitā vuttā, “kathaṃ nu kho ime imaṃ desanaṃ sutvā rūpe ādīnavadassanamu-
khena sabbasmimpi khandhapañcake sabbaso chandarāgaṃ pahāya sakalavaṭṭa-
dukkhato mucceyyuṃ, pare ca tattha patiṭṭhāpeyyun”ti ayamettha bhagavato **adhi-
ppāyo**. Padanibbacanaṃ **niruttaṃ**, taṃ “evan”ti-ādinidānapadānaṃ “nāhan”ti-ādi-
pāḷipadānañca aṭṭhakathāyaṃ tassā līnatthavaṇṇanāya ca vuttanayānusārena
sukarattā na vitthārayimha.

Padapadatthadesanādesanānikkhepasuttasandhivasena pañcavidhā **sandhi**.
Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi**. Padatthassa padatthanta-
rena sambandho **padatthasandhi**, yo “kiriyaṅkārakasambandho”ti vuccati. Nānānu-
sandhikassa suttassa taṃtaṃ-anusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa ca
pubbāparasambandho **desanāsandhi**, yā aṭṭhakathāyaṃ “pucchānusandhi, ajjhā-
sayānusandhi, yathānusandhi”ti tidhā vibhattā. Ajjhāsayo cettha attajjhāsayo para-
jjhāsayoti dvidhā veditabbo. **Desanānikkhepasandhi** catunnaṃ suttanikkhepānaṃ
vasena veditabbā. **Suttasandhi** idha paṭhamanikkhepavaseneva veditabbā.
“Kasmā panettha idameva cittapariyādānasuttaṃ paṭhamaṃ nikkhittan”ti nāyama-
nuyogo katthaci na pavattati. Apica ime sattā anādīmati saṃsāre paribbhamantā
itthipurisā aññamaññesaṃ pañcakāmaguṇasaṅkhātarūpābhirāmā, tattha itthi puri-
sassa rūpe sattā giddhā gadhitā laggā laggitā āsattā, sā cassā tattha āsatti dubbhi-
vecanīyā. Tathā puriso itthiyā rūpe, tattha ca dassanasamṣaggo garutaro itare-
sañca mūlabhūto. Teneva hi bhagavā “kathaṃ nu kho mātugāme paṭipajjitabban”-
ti (dī. ni. 2.203) puṭṭho “adassanamevā”ti avoca. Tasmā bhagavā pañcasu kāma-
guṇesu rūpe chandarāgahāpanatthaṃ idameva suttaṃ paṭhamaṃ desesi. Nibbā-
nādhigamāya paṭipattiyā ādi resā paṭipattīti. Yaṃ pana ekissā desanāya desana-
ntarena saṃsandanaṃ, ayampi desanāsandhi. Sā idha evaṃ veditabbā. “**Nāhaṃ,
bhikkhave ...pe... tiṭṭhati**”ti ayaṃ desanā. “Ye kho, bhikkhave, cakkhuvīññeyyā
rūpā itṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasamhitā rajaniyā (1.0058), tañce
bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati, tassa taṃ abhinandato abhiva-
dato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjanti aneke pāpakā akusalā dhammā”ti (saṃ. ni.
4.118) imāya desanāya saṃsandati. Tathā “rūpe maññati, rūpesu maññati, rūpato

maññati, rūpaṃ ‘me’ti maññati. Rūpaṃ, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirā-jayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāyā”ti (saṃ. ni. 4.112) evamādihi desa-nāhi saṃsandatīti ayaṃ **catubyūho hāro**. Viyūhīyanti vibhāgena piṇḍiyanti etena, ettha vāti byūho, nibbacaṇādīnaṃ catunnaṃ byūhoti catubyūho, catunnaṃ vā byūho etthāti catubyūho. Nibbacaṇādhippāyādīnaṃ catunnaṃ vibhāgalakkhaṇo hi catubyūho hāro. Vuttañhetam-

“Neruttamadhippāyo, byañjanamatha desanānidānañca;

pubbāparānusandhī, eso hāro catubyūho”ti. (netti. 4 niddesavāra);

“**Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ...pe... itthirūpan**”ti etena ayonisomanasikāro dīpito. Yaṃ tattha cittaṃ pariyādiyati, tena yonisomanasikāro. Tattha ayonisoma-nasikaroto taṇhāvijjā parivaḍḍhanti, tāsu taṇhāgahaṇena nava taṇhāmūlakā dhammā āvaṭṭanti, avijjāgahaṇena avijjāmūlakaṃ sabbaṃ bhavacakkaṃ āvaṭṭati, yonisomanasikāragahaṇena ca yonisomanasikāramūlakā dhammā āvaṭṭanti, catubbidhañca sampatticakkanti. Ayaṃ **āvaṭṭo hāro**. Āvaṭṭayanti etena, ettha vā sabhāgavisabhāgā ca dhammā, tesam vā āvaṭṭananti āvaṭṭo. Desanāya gahitadhammānaṃ sabhāgāsabhāgadhammavasena āvaṭṭanalakkhaṇo hi āvaṭṭo hāro. Vuttampi cetam-

“Ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānaṃ;

āvaṭṭati paṭipakkhe, āvaṭṭo nāma so hāro”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Rūpaṃ catubbidhaṃ kammaṣamuṭṭhānaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ, utusamuṭṭhānaṃ, āhārasamuṭṭhānaṃ, tathā iṭṭhaṃ iṭṭhamajjhattaṃ anīṭṭhaṃ anīṭṭhamajjhattanti. Idha pana iṭṭhaṃ adhippetam. Cittaṃ kusalacittamettha veditabbaṃ. Tam kāmāvacaraṃ, rūpāvacaraṃ, arūpāvacaraṃ, lokuttaranti catubbidhaṃ. Vedanādisampayuttadhammabhedato anekavidhanti (1.0059) ayaṃ **vibhattihāro**. Vibhajiyanti etena, ettha vā sādharmaṇāsādharaṇānaṃ saṃkilesavodānadhammānaṃ bhūmi-yoti vibhatti. Vibhajanaṃ vā etesaṃ bhūmiyoti vibhatti. Saṃkilesadhamme vodā-nadhamme ca sādharmaṇāsādharaṇato padaṭṭhānato bhūmito vibhajanalakkhaṇo hi vibhattihāro. Vuttampi cetam-

“Dhammañca padaṭṭhānaṃ, bhūmiñca vibhajate ayaṃ hāro;

sādharaṇe asādharaṇe ca neyyo vibhatti”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Itthirūpaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati ayoniso manasikaroto, yoniso manasikaroto na pariyādiyati susaṃvutindriyattā sīlesu samāhitassāti ayaṃ **parivatto hāro**. Paṭipakkhavasena parivattiyanti iminā, ettha vā sutte vuttadhammā, parivattanaṃ vā tesanti parivatto. Niddiṭṭhānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhato pariva-ttanalakkhaṇo hi parivatto hāro. Vuttañhetam-

“Kusalākusale dhamme, niddiṭṭhe bhāvite pahīne ca;

parivattati paṭipakkhe, hāro parivattano nāmā”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Bhikkhave, samaṇā pabbajitāti pariyāyavacanaṃ. Aññaṃ paraṃ kiñcīti pariyā-yavacanaṃ. Rūpaṃ vaṇṇaṃ cakkhuviññeyyanti pariyāyavacanaṃ. Samanupa-ssāmi olokessāmi jānāmīti pariyāyavacanaṃ. Evaṃ itthaṃ imaṃ pakāranti pariyā-yavacanaṃ. Purisassa puggalassāti pariyāyavacanaṃ. Cittaṃ viññāṇaṃ manoti pariyāyavacanaṃ. Pariyādāya gahetvā khepetvāti pariyāyavacanaṃ. Tiṭṭhati

dharati t̥hātīti pariyāyavacanam̐. Yathā yena pakārena yenākārenāti pariyāyavacanam̐. Itthī nārī mātugāmoti pariyāyavacananti ayam̐ **vevacano hāro**. Vividham̐ vacanam̐ ekassevatthassa vācakametthāti vivacanam̐, vivacanameva vevacanam̐. Vividham̐ vuccati etena atthoti vā vivacanam̐, vivacanameva vevacanam̐. Ekasmim̐ atthe anekapariyāyasaddappayojanalakkhaṇo hi vevacano hāro. Vuttañhetam̐-

“Vevacanāni bahūni tu, sutte vuttāni ekadhammassa;
yo jānāti suttavidū, vevacano nāma so hāro”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Rūpaṃ (1.0060) kāḷasāmādivasena anekadhā paññattam̐. Puriso khattiyādivasena anekadhā paññatto. Cittaṃ parittamahaggatādivasena anekadhā paññattam̐. “Pariyādāyā”ti ettha pariyādānam̐ pariyādāyakānam̐ pāpadhammānam̐ vasena vītikkamapariyuṭṭhānādinā ca anekadhā paññattam̐. Ayam̐ **paññattihāro**. Pakārehi, pabhedato vā ñāpīyanti iminā, ettha vā atthāti paññatti. Ekekassa dhammassa anekāhi paññattihi paññāpetabbākāravibhāvanalakkhaṇo hi paññattihāro. Vuttañhetam̐-

“Ekaṃ bhagavā dhammam̐, paññattihi vividhāhi deseti;
so ākāro ñeyyo, paññatti nāma so hāro”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Virodhipaccayasamavāye visadisuppattiruppanavaṇṇavikārāpattiyā taṃsamaṅgino hadayaṅgatabhāvappakāsanam̐ rūpaṭṭhoti aniccatāmukhena otaraṇam̐, aniccassa pana dukkhattā dukkhatāmukhena, dukkhassa ca anattakattā suññatāmukhena otaraṇam̐. Cittaṃ manoviññāṇadhātu, tassā pariyādāyikā taṇhā tadekaṭṭhā ca pāpadhammā dhammadhātūti dhātumukhena otaraṇam̐. Evaṃ khandhāyatanādimukhehipi otaraṇam̐ vattabbanti ayam̐ **otaraṇo hāro**. Otāriyanti anuppavesiyanti etena, ettha vā suttāgatā dhammā paṭiccasamuppādādīsūti otaraṇo. Paṭiccasamuppādādimukhena suttatthassa otaraṇalakkhaṇo hi otaraṇo hāro. Vuttañhetam̐-

“Yo ca paṭiccuppādo, indriyakhandhā ca dhātu-āyatanā;
etehi otarati yo, otaraṇo nāma so hāro”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Nāham̐, bhikkhave ...pe... samanupassāmīti ārambho. Evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatīti padasuddhi, na pana ārambhasuddhi. **Yathayidanti-ādi** padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti ayam̐ **sodhano hāro**. Sodhiyanti samādhīyanti etena, ettha vā sutte padapadatthapañhārambhāti sodhano. Sutte padapadatthapañhārambhānam̐ sodhanalakkhaṇo hi sodhano hāro. Vuttañhetam̐-

“Vissajjitamhi pañhe, gāthāyam̐ pucchitāyamārabha;
suddhāsuddhaparikkhā, hāro so sodhano nāmā”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Aññanti (1.0061) sāmāññato adhiṭṭhānam̐ kassaci visesassa anāmaṭṭhattā. **Ekarūpampīti** taṃ avikappetvā visesavacanam̐. **Yathayidanti** sāmāññato adhiṭṭhānam̐ aniyamavacanabhāvato. **Itthirūpanti** taṃ avikappetvā visesavacananti ayam̐ **adhiṭṭhāno hāro**. Adhiṭṭhiyanti anuppavattiyanti etena, ettha vā sāmāññavisesabhūtā dhammā vinā vikappenāti adhiṭṭhāno. Suttāgatānam̐ dhammānam̐ avikappanavaseneva sāmāññavisesaniddhāraṇalakkhaṇo hi adhiṭṭhāno hāro. Vuttampi cetaṃ-

“Ekattatāya dhammā, yepi ca vemattatāya niddiṭṭhā;

“Ye dhammā yaṃ dhammaṃ, janayantippaccayā paramparato;
hetumavakaḍḍhayitvā, eso hāro parikkhāro” ti. (netti. 4 niddesavāra);

Purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatīti ettha pariyādāyikā visesato taṇhāvijjā vedi-
tabbā tāsam vasena pariyādānasambhavato. Tāsu taṇhāya rūpamadhiṭṭhānaṃ,
avijjāya arūpaṃ. Visesato taṇhāya samatho paṭipakkho, avijjāya vipassanā. Sama-
thassa cetovimutti, phalavipassanāya paññāvimutti. Tathā hi tā rāgavirāgā avijjā-
virāgāti visesetvā vuccantīti ayaṃ **samāropano hāro**. Samāropiyanti etena, ettha
vā padaṭṭhānādikumhena dhammāti samāropano. Sutte āgatadhammānaṃ pada-
ṭṭhānavevacanabhāvanāpahānasamāropanavicāraṇalakkhaṇo hi samāropano
hāro. Vuttañhetam-

“Ye (1.0062) dhammā yaṃ mūlā, ye cekatthā pakāsītā muninā;
te samāropayitabbā, esa samāropano hāro” ti. (netti. 4 niddesavāra);

Ettāvata ca-

“Desanā vicayo yutti, padaṭṭhāno ca lakkhaṇo;
catubyūho ca āvaṭṭo, vibhatti parivattano.

Vevacano ca paññatti, otaraṇo ca sodhana;

adhiṭṭhāno parikkhāro, samāropano soḷaso” ti. (netti. 1 uddesavāra)-

Evam vuttā soḷasa hārā dassitāti veditabbā. Hariyanti etehi, ettha vā suttageyyādi-
visayā aññāṇasaṃsayavipallāsātī hārā. Haranti vā sayam tāni, haraṇamattameva
vāti hārā phalūpacārena. Atha vā hariyanti vohariyanti dhammasaṃvaṇṇakadha-
mmappaṭiggāhakehi dhammassa dānaggahaṇavasenāti hārā. Atha vā hārā viyāti
hārā. Yathā hi anekaratanāvalisamūho hārasaṅkhāto attano avayavabhūtaratana-
samphassehi samupajaniyamānahilādasukho hutvā tadupabhogijanasarīrasa-
nāpamānidāghapariḷāhūpajanitam vūpasameti, evameva tepi nānāvidhāparama-
ttharatanappabandhā saṃvaṇṇanāvisesā attano avayavabhūtaparamattharatanā-
dhigamena samuppādiyamānanibbutisukhā dhammappaṭiggāhakajanahadayapa-
ritāpamā kāmarāgādikilesahetukam vūpasamentīti. Atha vā hārayanti aññāṇādinī-
hāram apagamaṃ karonti ācikkhantīti vā hārā. Atha vā sotujanacittassa haraṇato
ramaṇato ca hārā niruttinayena yathā “bhavesu vantagamano bhagavā” ti
(visuddhi. 1.144; pārā. aṭṭha. 1. verañjakaṇḍavaṇṇanā).

Ito paramā pana nandiyāvaṭṭādīpañcavidhanayā veditabbā- tattha taṇhāvijjā
samudayasaccaṃ, tāsam adhiṭṭhānādibhūtā rūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesam
appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Taṇhāgaha-
ṇena cettha māyāsāṭṭheyyamānātimānamadappamādapāpicchatāpāpamittatā-ahi-
rika-anottappādivasena akusalapakkho netabbo. Avijjāgahaṇena viparītamanasi-
kāraḍḍhūpanāhamakkhapaḷāsa-issāmacchariya- sārāmbhadovacassatābhava-
diṭṭhivibhavadiṭṭhi-ādivasena akusalapakkho netabbo. Vuttavipariyāyato (1.0063)
kusalapakkho netabbo. Kathaṃ? Amāyā-asāṭṭheyyādivasena aviparītamanasikārā-
divasena ca. Tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ, vipassanāpakkhi-
yānaṃ aniccasaññādīnañca vasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **nandiyāva-
ṭṭassa nayassa bhūmi**. Yo hi taṇhā-avijjāhi saṃkilesapakkhassa suttatthassa
samathavipassanāhi vodānapakkhassa ca catusaccayojanamukhena nayanala-

kkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, ayaṃ nandiyāvaṭṭanayo nāma. Vuttañhetama-

“Taṇhañca avijjampi ca, samathena vipassanāya yo neti;

sacchehi yojayitvā, ayaṃ nayo nandiyāvaṭṭo”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Nandiyāvaṭṭassa viya āvaṭṭo etassāti nandiyāvaṭṭo. Yathā hi nandiyāvaṭṭo anto
ṭhitena padhānāvayavena bahiddhā āvaṭṭati, evamayampi nayoti attho. Atha vā
nandiyā taṇhāya pamodassa vā āvaṭṭo etthāti nandiyāvaṭṭo.

Heṭṭhā vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu taṇhā lobho,
avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sijjhamāno
āghāto doso iti tīhi akusalamūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato kusalacittaggahaṇena
ca tīhi kusalamūlāni gahitāni eva honti. Idhāpi lobho sabbāni vā sāsavakusalamū-
lāni samudayasaccaṃ, tannibbattā tesam adhiṭṭhānagocarabhūtā upādāna-
kkhandhā dukkhasaccanti-ādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha vimo-
kkhattayavasena niddhāretabbaṃ, tīhi akusalamūlehi tividhaduccaritasamkilesa-
malavisama-akusalasaññāvitakkādivasena akusalapakkho netabbo, tathā tīhi
kusalamūlehi tividhasucaritasamakusalasaññāvitakkasaddhammasamādhivimo-
kkhamukhādivasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi.**
Yo hi akusalamūlehi samkilesapakkhassa kusalamūlehi vodānapakkhassa sutta-
ttassa ca catusaccayojanāmukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, ayaṃ
tipukkhalanayo nāma. Tīhi avayavehi (1.0064) lobhādīhi samkilesapakkhe, alobhā-
dīhi ca vodānapakkhe pukkhalo sobhanoti tipukkhalo. Vuttañhetama-

“Yo akusale samūlehi,

neti kusale ca kusalamūlehi;

bhūtaṃ tathaṃ avitathaṃ,

tipukkhalam taṃ nayaṃ āhū”ti. (netti. 4 niddesavāra);

Vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu visesato taṇhādiṭṭhīnaṃ
vasena asubhe “subhan”ti, dukkhe “sukhan”ti ca vipallāsā, avijjādiṭṭhīnaṃ vasena
anicce “niccan”ti, anattani “attā”ti vipallāsā veditabbā. Tesam paṭipakkhato kusala-
cittaggahaṇena siddhehi sativīriyasamādhipaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni
siddhāniyeva honti.

Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṃ? Duvidho hi taṇhā-
carito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicarito. Tesu paṭhamo asubhe “subhan”-
ti vipariyesaggāhī satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhento bhāvanā-
balena taṃ vipallāsaṃ samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Duttiyo
asukhe “sukhan”ti vipariyesaggāhī “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti-ā-
dinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.14; 6.58) vuttena vīriyasamvarabhūtena vīriyabalena
paṭipakkaṃ vinodento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ vidhametvā sammattani-
yāmaṃ okkamati. Tatiyo anicce “niccan”ti vipallāsaggāhī samathabalena samāhi-
tacitto sañkhārānaṃ khaṇikabhāvaṃ sallakkhento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ
samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Catuttho santatisamūhakkiccāra-
mmaṇaḥḥanavañcitātāya phassādiddhammapuñjamatte anattani “attā”ti micchā-
bhinivesī catukoṭikasunñatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhamṣento
sāmaññaphalaṃ sacchikaroti. Subhasaññādīhi catūhipi vā vipallāsehi samudaya-

saccam, tesamadhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasacca-
nti-ādinā saccayojanā veditabbā. Phalam panettha cattāri sāmāññaphalāni,
catūhi cettha vipallāsehi caturāsavoghayogagantha-agatitaṇhupādānasallaviññā-
ṇaṭṭhiti-apariññādivasena akusalapakkho netabbo, tathā catūhi satipaṭṭhānehi (1.006
catubbidhajjhānavihārādhiṭṭhānasukhabhāgiyadhamma-appamaññāsammappa-
dhāna-iddhipādādivasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **sīhavikkīlitaṣṣa nayassa
bhūmi**. Yo hi subhasaññādīhi vipallāsehi sakalassa saṃkilesapakkhassa saddhi-
ndriyādīhi ca vodānapakkhassa catusaccayojanāvasena nayanalakkhaṇo saṃva-
ṇṇanāviseso, ayaṃ sīhavikkīlito nāma. Vuttañhetam-

“Yo neti vipallāsehi,
kilese indriyehi saddhamme;
etaṃ nayaṃ nayavidū,
sīhavikkīlitaṃ āhū” ti. (netti. 4 niddesavāra);

Asantāsanajavaparakkamādivisesayogena sīho bhagavā, tassa vikkīlitaṃ
desanā vacīkammabhūto vihāroti katvā vipallāsatappaṭipakkhaparidīpanato
sīhassa vikkīlitaṃ etthāti sīhavikkīlito, nayo. Balavisesayogadīpanato vā sīhavikkī-
litasadisattā nayo sīhavikkīlito. Balaviseso cettha saddhādibalaṃ, dasabalāni eva
vā.

Imesaṃ pana tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayaṃ siddhameva
hoti. Tathā hi atthanayattayadisābhāvena kusalādidhammānaṃ ālocanaṃ **disālo-
canaṃ**. Vuttañhetam-

“Veyyākaraṇesu hi ye,
kusalākusalā tahiṃ tahiṃ vuttā;
manasā olokayate,
taṃ khu disālocanaṃ āhū” ti. (netti. 4 niddesavāra);

Tathā ālocitānaṃ tesam dhammānaṃ atthanayattayayojane samānayanato
aṅkuso viya **aṅkuso**. Vuttañhetam-

“Oloketvā disalocanena, ukkhipiya yaṃ samāneti;
sabbe kusalākusale, ayaṃ nayo aṅkuso nāmā” ti. (netti. 4 niddesavāra);

Tasmā manasāva atthanayānaṃ disābhūtadhammānaṃ locanaṃ disālocanaṃ,
tesaṃ samānayaṇaṃ aṅkusoti pañcapi nayāni yuttāni honti.

Ettāvatā (1.0066) ca-

“Paṭhamo nandiyāvaṭṭo, dutiyo ca tipukkhalo;
sīhavikkīlito nāma, tatiyo nayalañjako.

Disālocanamāhaṃsu, catutthaṃ nayamuttamaṃ;

pañcamo aṅkuso nāma, sabbe pañca nayā gatā” ti. (netti. 1 uddesavāra)-

Evaṃ vuttapañcanayāpi ettha dassitāti veditabbā. Nayati saṃkilesaṃ vodānañca
vibhāgato ñāpetīti nayo, lañjeti pakāseti suttatthanti lañjako, nayo ca so lañjako
cāti **nayalañjako**. Idañca suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṃkilesabhāgiyaṃ
byatirekamukhena nibbedhāsekkhabhāgiyanti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhavīsatividhe pana
suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttaraṃ sattadhammādhiṭṭhānaṃ ñāṇaññeyyaṃ dassa-
nabhāvanaṃ sakavacanaṃ vissajjanīyaṃ kusalākusalaṃ anuññātaṃ paṭikkhitta-

ñcāti veditabbaṃ.

vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ, nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ, vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, neva saṃkilesabhāgiyaṃ na vāsanābhāgiyaṃ na nibbedhabhāgiyaṃ na asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ”ti (netti. 89) evaṃ vuttasolasasāsanapaṭṭhānāni.

Tattha saṃkilissanti etenāti saṃkilesa, saṃkilesabhāge saṃkilesakoṭṭhāse pavattaṃ **saṃkilesabhāgiyaṃ**. Vāsanā puññabhāvanā, vāsanābhāge pavattaṃ **vāsanābhāgiyaṃ**, vāsanā bhajāpetīti vā **vāsanābhāgiyaṃ**. Nibbijhanaṃ lobhakhandhādīnaṃ padālanāṃ nibbedho, nibbedhabhāge (1.0067) pavattaṃ, nibbedhaṃ bhajāpetīti vā **nibbedhabhāgiyaṃ**. Pariniṭṭhitasikkhā dhammā asekkhā, asekkhabhāge pavattaṃ, asekkhe bhajāpetīti vā **asekkhabhāgiyaṃ**. Tesu yattha taṇhādisaṃkilesa vibhatta, idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ. Yattha dānādipuññakiriya vatthu vibhattaṃ, idaṃ vāsanābhāgiyaṃ. Yattha sekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Yattha pana asekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idaṃ asekkhabhāgiyaṃ. Itarāni tesāṃ vomissakanayavasena vuttāni. Sabbāsavasāṃvarapariyāyādīnaṃ vasena sabbabhāgiyaṃ veditabbaṃ. Tattha hi saṃkilesadhammā lokiyasucaritadhammā sekkhā dhammā asekkhā dhammā ca vibhattā. Sabbabhāgiyaṃ pana “passaṃ na passatī”ti-ādikaṃ udakādi-anuvādavacanaṃ veditabbaṃ.

Aṭṭhavīsatividhaṃ suttantaṃ paṭṭhānaṃ pana “lokiyaṃ, lokuttaraṃ, lokiyañca lokuttarañca, sattādhiṭṭhānaṃ, dhammādhiṭṭhānaṃ, sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca, ñāṇaṃ, ñeyyaṃ, ñāṇañca ñeyyañca, dassanaṃ, bhāvanā, dassanañca bhāvanā ca, sakavacanaṃ, paravacanaṃ, sakavacanañca paravacanañca, vissajjanīyaṃ, avissajjanīyaṃ, vissajjanīyañca avissajjanīyañca, kammaṃ, vipāko, kammañca vipāko ca kusalaṃ, akusalaṃ, kusalañca akusalañca anuññātaṃ, paṭikkhittaṃ, anuññātañca paṭikkhittañca, thavo”ti (netti. 112) evamāgatāni aṭṭhavīsati sāsanaṃ paṭṭhānāni. Tattha **lokiyanti** loke niyutto, loke vā vidito lokiyo. Idha pana lokiyo attho yasmimṃ sutte vutto, taṃ suttaṃ lokiyaṃ. Tathā **lokuttaraṃ**. Yasmimṃ pana sutte padesena lokiyaṃ, padesena lokuttaraṃ vuttaṃ, taṃ **lokiyañca lokuttarañca**. Satta-adhippāyasattapaññattimukhena desitaṃ **sattādhiṭṭhānaṃ**. Dhammasavasena desitaṃ **dhammādhiṭṭhānaṃ**. Ubhayavasena desitaṃ **sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca**. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Buddhādīnaṃ pana guṇābhittavanavasena pavattaṃ suttaṃ **thavo** nāma-

“Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā;

virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānañca cakkhumā”ti. (dha. pa. 273; netti. 170; peṭako. 30) ādikaṃ viya-

Nettinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saddagarukādīnanti (1.0068) ādisaddena gandharasaphoṭṭhabbagaruke saṅgaṇhāti. **Āsayavasenāti** ajjhāsayasavasena. Utusamuṭṭhānopi itthisantānagato saddo labbhati, so idha nādhippetoti “**cittasamuṭṭhāno**”ti vuttaṃ. **Kathitasaddo** ālāpādisaddo. **Gītasaddo** sarena gāyanasaddo. Itthiyā hasanasaddopettha saṅgahe-
tabbo tassapi purisena assādetabbato. Tenāha- “apica kho mātugāmassa saddaṃ suṇāti tirokuṭṭā vā tiropākārā vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā, so tada-
ssādeti”ti-ādi. **Nivatthanivāsanassāti** khalitthaddhassa nivāsanassa. **Alaṅkāra-
ssāti** nūpurādikassa alaṅkāraassa. **Itthisaddotveva veditabboti** itthipaṭibaddhabhā-
vato vuttaṃ. Tenāha- “**sabbopi**”ti-ādi. **Avidūraṭṭhāneti** tassa hatthikulassa vasana-
ṭṭhānato avidūraṭṭhāne. **Kāyūpapannoti** sampannakāyo thirakathinamahākāyo. **Mahāhatthīti** mahānubhāvo hatthī. **Jeṭṭhakaṃ katvāti** yūthapatiṃ katvā.

Kathinatikkhabhāvena siṅgasadisattā aḷasaṅkhātāni siṅgāni etassa atthīti **siṅgī**,
suvaṇṇavaṇṇatāya mahābalatāya ca sīhahatthi-ādimitgasadisattā migo viyāti **migo**.
Tattha tattha kiccaṃ netubhāvena cakkhuyeva nettaṃ, taṃ uggataṭṭhena āyataṃ
etassāti **āyatacakkhunetto**. Aṭṭhi eva taco etassāti **aṭṭhittaco**. **Tenābhībhūtoti** tena
migena abhibhūto ajjhotthaṭo niccalaggahito hutvā. **Karuṇaṃ rudāmīti** kāruṅṅa-
patto hutvā rodāmi viravāmi. Paccatthikabhayato mutti nāma yathā tathā sahāya-
vato hoti, na ekākinoti āha- “**mā heva maṃ pāṇasamaṃ jaheyyā**”ti. Tattha **mā heva
manti** maṃ evarūpaṃ byasanaṃ pattaṃ attano pāṇasamaṃ piyasāmikaṃ tvaṃ
māheva jahi.

Kuṅce girikūṭe ramati abhramati, tattha vā vicarati, koṅjanādaṃ nadanto vā
vicarati, ku vā pathavī, tadabhighātena jīratīti **kuṅjaro**. **Saṭṭhihāyananti** jātiyā saṭṭhi-
vassakālasmiṃ kuṅjarā thāmena parihāyanti, taṃ sandhāya evamāha. **Pathabyā
cāturantāyāti** catūsu disāsu samuddaṃ patvā ṭhitāya cāturantāya pathaviyā. **Suppi-
yoti** suṭṭhu piyo. **Tesaṃ tvaṃ vārijo seṭṭhoti** ye samudde vā gaṅgāya vā yamunāya
vā nammadānadiyā vā kuḷīrā, tesaṃ sabbesaṃ vaṇṇasampattiyā mahantattena
ca vārimhi (1.0069) jātattā vārijo tvameva seṭṭho pasatthataro. **Muñca rodantiyā
patinti** sabbesaṃ seṭṭhattā tameva yācāmi, rodamānāya mayhaṃ sāmikaṃ
muñca. **Athāti** gahaṇassa sithilakaraṇasamanantameva. **Etassāti** paṭisattuma-
ddanassa.

Pabbatagahanaṃ nissāyā Ti tisso pabbatarājiyo atikkamivā catutthāya pabbata-
rājiyaṃ pabbatagahanaṃ upanissāya. **Evaṃ vadatīti** “udetayaṃ cakkhumā”ti-ā-
dinā (jā. 1.2.17) imaṃ buddhamantaṃ mantento vadati.

Tattha **udetīti** pācīnalokadhātuto uggacchati. **Cakkhumāti** sakalacakkavāḷavā-
sīnaṃ andhakāraṃ vidhamitvā cakkhuppaṭilābhakaraṇena yantena tesaṃ dinnaṃ
cakkhu, tena cakkhunā cakkhumā. **Ekarājāti** sakalacakkavāḷe ālokakarānaṃ
antare seṭṭhatṭhena rañjanaṭṭhena ca ekarājā. **Harissavaṇṇoti** harisamānavaṇṇo,

suvaṇṇavaṇṇoti attho. Pathaviṃ pabhāsetīti **pathavippabhāso**. **Taṃ taṃ namassā-**
mīti tasmā taṃ evarūpaṃ bhavantaṃ namassāmi vandāmi. **Tayājja guttā viha-**
remha divasanti tayā ajja rakkhitā hutvā imaṃ divasaṃ catu-iriyāpathavihārena
sukhaṃ vihareyyāma.

Evam bodhisatto imāya gāthāya sūriyaṃ namassitvā dutiyagāthāya atīte parini-
bbute buddhe ceva buddhaguṇe ca namassati **“ye brāhmaṇā”** ti-ādinā. Tattha **ye**
brāhmaṇāti ye bāhitapāpā parisuddhā brāhmaṇā. **Vedagūti** vedānaṃ pāraṃ gatā,
vedehi pāraṃ gatāti vā vedagū. Idha pana sabbe saṅkhatadhamme vidite pākaṭe
katvā katāti vedagū. Tenevāha- **“sabbadhamme”** ti. Sabbe khandhāyatanadhātu-
dhamme salakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena attano ñāṇassa vidite pākaṭe katvā
tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā sammāsambodhiṃ pattā, saṃsāraṃ vā
atikkantāti attho. **Te me namoti** te mama imaṃ namakkāraṃ paṭicchantu. **Te ca**
maṃ pālayantūti evaṃ mayā namassitā ca te bhagavanto maṃ pālayantu
rakkhantu. **Namattu buddhānaṃ ...pe... vimuttiyā**ti ayaṃ mama namakkāro atī-
tānaṃ parinibbutānaṃ buddhānaṃ atthu, tesaṃyeva catūsu phalesu ñāṇasaṅkhā-
tāya bodhiyā atthu, tathā tesaññeva arahattaphalavimuttiyā (1.0070) vimuttānaṃ
atthu, yā ca nesaṃ tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇa-
saṅkhātā pañcavidhā vimutti, tāya vimuttiyāpi ayaṃ mayhaṃ namakkāro atthūti
attho. **Imaṃ so parittaṃ katvā, moro carati esanā**ti idaṃ pana padadvayaṃ sathā
abhisambuddho hutvā āha. Tassattho- bhikkhave, so moro imaṃ parittaṃ imaṃ
rakkhaṃ katvā attano gocarabhūmiyaṃ pupphaphalādīnaṃ atthāya nānappakā-
rāya esanāya caratīti.

Evam divasaṃ caritvā sāyaṃ pabbatamatthake nisīditvā atthaṃ gacchantam
sūriyaṃ olokeno buddhaguṇe āvajjetvā nivāsaṭṭhāne rakkhāvaraṇatthāya puna
brahmamantaṃ vadanto **“apetayan”** ti-ādimāha. Tenevāha- **“divasaṃ gocaraṃ**
gahetvā” ti-ādi. Tattha **apetīti** apayāti atthaṃ gacchati. **Imaṃ so parittaṃ katvā**
moro vāsamakappayīti idampi abhisambuddho hutvā āha. Tassattho- bhikkhave,
so moro imaṃ parittaṃ imaṃ rakkhaṃ katvā attano nivāsaṭṭhāne vāsaṃ saṃka-
ppayitthāti. **Parittakammato puretamevā**ti parittakammakaraṇato puretameva.
Morakukkuṭikāyā Ti kukkuṭikāsadisāya moracchāpikāya.

3. Tatiye rūpāyatanassa viya gandhāyatanassapi samuṭṭhāpakapaccayavasena
viseṣo natthīti āha- **“catusamuṭṭhānikan”** ti. Itthiyā sarīragandhassa kāyāruḷha-anu-
lepanādīgandhassa ca tappaṭibaddhabhāvato avisesena gahaṇappasaṅge idhā-
dhippetagandhaṃ niddhārento **“svāyan”** ti-ādimāha. Tattha **itthiyā**ti pākatikāya
itthiyā. **Duggandhoti** pākatikāya itthiyā sarīragandhabhāvato duggandho hoti. **Idhā-**
dhippetoti iṭṭhabhāvato assādetabbattā vuttaṃ. Kathaṃ pana itthiyā sarīraga-
ndhassa duggandhabhāvoti āha- **“ekaccā hī”** ti-ādi. Tattha assassa viya gandho
assā atthīti **assagandhinī**. Meṇḍakassa viya gandho assā atthīti **meṇḍakagandhinī**.
Sedassa viya gandho assā atthīti **sedagandhinī**. Soṇitassa viya gandho assā
atthīti **soṇitagandhinī**. **Rajjatevā** Ti anādimati saṃsāre avijjādikilesavāsanāya pari-
kaḍḍhitahadayattā phoṭṭhabbassādagadhacittatāya ca andhabālo evarūpāyapi
duggandhasarīrāya itthiyā rajjatiyeva. Pākatikāya itthiyā sarīragandhassa dugga-

ndhabhāvaṃ dassetvā idāni visiṭṭhāya ekaccāya itthiyā tadabhāvaṃ dassetuṃ-
“**cakkavattino** (1.0071) **panā**” ti-ādimāha. Yadi evaṃ īdisāya itthiyā sarīraga-
ndhopi idha kasmā nādhippetoti āha- “**ayaṃ na sabbāsaṃ hoti**” ti-ādi. Tiracchāna-
gatāya itthiyā ekaccāya ca manussitthiyā sarīragandhassa ativiya assādetabba-
bhāvadassanato puna tampi avisesena anujānanto “**itthikāye gandho vā hotū**” ti-ā-
dimāha. **Itthigandhotveva veditabboti** tappaṭibaddhabhāvato vuttaṃ.

4. Catutthādīsu **kiṃ tenā**ti jivhāviññeyyarase idhādhippete kiṃ tena avayavara-
sādinā vuttana payojanaṃ. Oṭṭhamaṃsaṃ sammakkhetīti **oṭṭhamaṃsasamma-
kkhano**, kheḷādīni. Ādisaddena oṭṭhamaṃsamakkhano tambulamukhavāsādiraso
gayhati. **Sabbo so itthirasoti** itthiyāvassa gahetabbatā.

5. **Itthiphoṭṭhabbo** Ti etthāpi eseva nayo. Yadi panettha itthigatāni rūpārammaṇā-
dīni avisesato purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, atha kasmā bhagavatā tāni
visuṃ visuṃ gahetvā desitānīti āha- “**iti satthā**” ti-ādi. **Yathā hīti**-ādinā tamevatthaṃ
samattheti. **Gametīti** vikkhepaṃ gameti, ayameva vā pāṭho. **Gametīti** ca saṅga-
meti. **Na tathā sesā saddādayo, na tathā rūpādīni ārammaṇānīti** etena sattesu
rūpādigarukatā asaṃkiṇṇā viya dassitā, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ aneka-
vidhattā sattānaṃ ajjhāsayassāti dassetuṃ- “**ekaccassa cā**” ti-ādi vuttaṃ. **Pañcaga-
rukavasenā** Ti pañcārammaṇagarukavasena. Ekaccassa hi purisassa yathāvu-
ttesu pañcasupi ārammaṇesu garukatā hoti, ekaccassa tattha katipayesu,
ekasmiṃ eva vā, te sabbepi pañcagarukātveva veditabbā yathā “sattisayo aṭṭhavi-
mokkhā” ti. **Na pañcagarukajātakavasena** ekekārammaṇe garukasseva nādhippe-
tattā. Ekekārammaṇagarukānañhi pañcannaṃ puggalānaṃ tattha āgatattā taṃ
jātaṃ “**pañcagarukajātakan**” ti vuttaṃ. Yadi evaṃ tena idha payojanaṃ natthīti
āha- “**sakkhībhāvatthāyā**” ti. **Āharitvā kathetabbanti** rūpādigarukatāya ete anaya-
byasanaṃ pattāti dassetuṃ kathetabbaṃ.

6-8. Tesanti (1.0072) **suttānaṃ. Uppaṇḍetvā gaṇhituṃ na icchīti** tassa thokaṃ virūpadhātukattā na icchi. **Anatikkamantoti** saṃsando. **Dve hatthaṃ pattānī** Ti dve uppalāni hatthaṃ gatāni. **Pahaṭṭhākāraṃ dassetvā** aparāhi itthīhi ekekaṃ laddhaṃ, mayā dve laddhānīti santuṭṭhākāraṃ dassetvā. **Parodīti** tassā pubbasā-mikassa mukhagandhaṃ saritvā. Tassa hi mukhato uppalagandho vāyati. **Hāretvā** ti tasmā ṭhānā apanetvā, “harāpetvā” ti vā pāṭho, ayamevattho.

Sādhu sādhu ti bhāsati dhammakathāya anumodanavasena “sādhu sādhu” ti bhāsati. **Uppalaṃva yathodaketi** yathā uppaḷaṃ uppalagandho mukhato nibbatoti. **Vaṭṭameva kathitanti** yathārutavasena vuttaṃ. Yadipi evaṃ vuttaṃ, tathāpi yathārutamatthe avatvā vivaṭṭaṃ nīharitvā kathetabbaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya.

Rūpādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Paṭhamavaggavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā niṭṭhitā.

2. Nīvaraṇappahānavaggavaṇṇanā

11. Dutiyassāti dutiyavaggassa. **Ekadhammampīti** ettha “ekasabhāvampi” ti iminā sabhāvattayaṃ dhammasaddo “kusalā dhammā” ti ādisu viyāti dassitaṃ hoti. Yadaggena ca sabhāvattayaṃ, tadaggena nissattattho siddho evāti “**nissatta-ṭṭhena dhammo veditabbo**” ti vuttaṃ. **Subhanimittanti** dhammapariyāyena vuttaṃ. Tañhi atthato kāmacchando vā siyā. So hi attano gahaṇākārena subhanti, tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā “subhanimittan” ti ca vuccati. Tassa ārammaṇaṃ vā subhanimittam. Itthañhi itthākārena vā gayhamānaṃ rūpādi-ārammaṇaṃ “subhanimittan” ti vuccati. Ārammaṇameva cettha nimittam. Tathā hi vakkhati- “subhanimittanti rāgaṭṭhāniyaṃ ārammaṇan” ti. Samuccayattho vā-saddo anekatthattā nipātānaṃ. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya, vaḍḍhiyāti attho. **Ajāto** nijjāto. Sesapadāni tasseva (1.0073) vevacanāni. **Kāmesūti** pañcasu kāmaguṇesu. **Kāmacchandoti** kāmasaṅkhāto chando, na kattukamyatāchando na dhammacchando. Kāmanavasena rajjanavasena ca kāmo eva rāgo **kāmarāgo**. Kāmanavasena nandanavasena ca kāmo eva nandīti **kāmanandī**. Kāmanavasena taṇhāyanavasena ca **kāmatanḥā**. Ādisaddena “kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajhosānan” ti etesaṃ padānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha vuttanayeneva kāmatthaṃ veditvā sinehanaṭṭhena **kāmasneho**, pariḷāhanaṭṭhena **kāmapariḷāho**, mucchanaṭṭhena **kāmamucchā**, gilitvā pariniṭṭhāpanaṭṭhena **kāmajhosānaṃ** veditabbaṃ. Kāma-

cchando eva kusalappavattito cittassa nīvaraṇaṭṭhena **kāmacchandanivaraṇaṃ, soti kāmacchando. Asamudācāravasenā**ti asamudācārabhāvena. **Ananubhūtārammaṇavasenā**ti “idaṃ nāmetan”ti vatthivasena utvā tasmim attabhāve ananubhūtassa ārammaṇassa vasena. Rūpasaddādibhedam pana ārammaṇaṃ ekasmimpi attabhāve ananubhūtaṃ nāma nattheva, kimaṅgaṃ pana anādimati saṃsāre.

Yaṃ vuttaṃ- “asamudācāravasena cā”ti-ādi, taṃ atisaṃkhittanti vitthārato dassetuṃ- “**tatthā**”ti-ādimāha. Tattha bhavaggaṇa mahaggatabhavo gahito. So hi oḷārikakilesasamudācārarahito. Tajjanīyakammakatādikāle pārivāsikakāle ca caritabbāni **dve-asīti khuddakavattāni** Nāma. Na hi tāni sabbāsu avatthāsu caritabbāni, tasmā tāni na mahāvattesu antogadhānīti “**cuddasa mahāvattāni**”ti vuttaṃ. Tathā āgantukavatta-āvāsikagamika-anumodanabhattagga- piṇḍacārika-āraññakasenāsanajantāgharavaccakuṭi-upajjhāya saddhivihārika-ācariya-antevāsikavattānīti etāni cuddasa mahāvattāni nāmāti vuttaṃ. Itarāni pana “pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññāpessāmī”ti (cūḷava. 75) ārabhitvā “na upasampādetabbaṃ, na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame caṅkamitabban”ti (cūḷava. 81) vuttāni pakatatte caritabbavattāni chasaṭṭhi, tato paraṃ “na, bhikkhave, pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikavuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṃ, mūlāyapaṭikassanārahena, mānattārahena, mānattacārikena, abbhānārahena bhikkhunā saddhiṃ ekacchanne āvāse vatthabban”ti-ādīni pakatatte caritabbhehi anaññattā visuṃ visuṃ agaṇetvā pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā (1.0074) tesam vasena sampiṇḍetvā ekekaṃ katvā gaṇitāni pañcāti ekasattativattāni. Ukkhepanīyakammakatavattesu vattapaññāpanavasena vuttaṃ- “na pakatattassa bhikkhuno abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ ...pe... piṭṭhiparikammaṃ sādītabban”ti idaṃ abhivādanādīnaṃ assādiyaṃ ekaṃ, “na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhamsetabbo”ti-ādīni (cūḷava. 51) ca dasāti evaṃ dvāsīti honti. Etesveva pana kānici tajjanīyakammakatādivattāni kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggaggaṇa dvāvīsativattanti veditabbaṃ. “Cuddasa mahāvattāni”ti vatvāpi “āgantukagamikavattāni cā”ti imesaṃ visuṃ gahaṇaṃ imāni abhiṇhaṃ sambhavantīti katvā. **Kilesa okāsaṃ na labhati** sabbadā vattappaṭipattiyāmyeva byāvaṭacittatāya. **Ayonisomanasikāranti** aniccādīsu “niccan”ti-ādīnā pavattaṃ anupāyamanasikāraṃ. **Sativossagganti** satiyā vissajjanaṃ, sativirahanti attho. **Evampīti** vakkhamānāpekkhāya avuttasampiṇḍanatto **pi-saddo**.

Anusandhivasenāti pucchānusandhi-ādi-anusandhivasena. **Pubbāparavase**nāti pubbāparaganthasallakkhaṇavasena. **Gaṇhantassā**ti ācariyamukhato gaṇhantassa. **Sajjhāyantassā**ti ācariyamukhato uggahitaganthaṃ sajjhāyantassa. **Vācentassā**ti pāḷiṃ tadatthañca uggaṇhāpanavasena paresaṃ vācentassa. **Desentassā**ti desanāvasena paresaṃ dhammaṃ desentassa. **Pakāsentassā**ti attano attano saṃsayatṭhāne pucchantānaṃ yāthāvato atthaṃ pakāsentassa. **Kilesa okāsaṃ na labhati** rattindivaṃ ganthakammesuyeva byāvaṭacittatāya. **Evampīti** vuttasampiṇḍanatto **pi-saddo**. Evaṃ sesesupi.

Dhutaṅgadhara hotīti vuttamevatthaṃ pakāseti “**terasa dhutaṅgaguṇe samā-**

dāya vattati” ti. **Bāhullāyāti** cīvarādipaccayabāhullāya. Yathā cīvarādayo paccayā bahulaṃ uppajjanti, tathā **āvattassa** pavattassāti attho. **Parihīnajjhānassāti** jhānantarāyakarena visabhāgarūpadassanādinā kenaci nimittena parihīnajjhānassa. **Vissatṭhajjhānassāti** asamāpajjanavasena pariccattajjhānassa. **Bhassādīsūti ādi-**saddena gaṇasaṅgaṇikaniddānavakammādiṃ saṅgaṇhāti. **Sattasu vā anupassanā-**sūti ettha satta anupassanā nāma aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā (1.0075) nirodhānupassanā paṭini-ssaggānupassanā khayānupassanā vayānupassanā vipariṇāmānupassanā animittānupassanā appaṇihitānupassanā suññatānupassanā adhipaññādhammavipassanā yathābhūtañāṇadassanaṃ ādināvānupassanā paṭisaṅkhānupassanā vivaṭṭānupassanāti imāsu aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu ādito vuttā aniccānupassanādi-paṭinissaggānupassanāpariyantā satta. Ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāto** (visuddhi. mahāṭī. 2.741) gahetabbaṃ.

Anāsevanatāyāti purimattabhāve jhānena vikkhambhitakilesassa kāmacchandādi-āsevanāya abhāvato. **Ananubhūtapubbanti** tasmīṃ attabhāve ananubhūtapubbāṃ. **Jātoti** etasseva vevacanaṃ **sañjātoti**-ādi. Nanu ca khaṇikattā sabbadhammānaṃ uppanna kāmaccandassa taṅkhaṇaṃyeva avassaṃ nirodhasambhavato niruddhe ca tasmīṃ puna aññasseva uppajjanato ca kathaṃ tassa punappunabhāvo rāsibhāvo cāti āha- **“tattha sakiṃ uppanno kāmacchando”** ti-ādi. **Aṭṭhānametanti** akāraṇametāṃ. Yena kāraṇena uppanno kāmacchando na nirujjhati, niruddho ca sveva puna uppajjissati, tādisaṃ kāraṇaṃ natthīti attho.

Rāgaṭṭhāniyanti rāgajanakaṃ. Aniccādīsū niccādivasena viparītamanasikāro, idha ayonisomanasikāroti āha- **“anicce niccan”** ti-ādi. **Ayonisomanasikāroti** anupāyamanasikāro, kusaladhammappavattiyā akāraṇabhūto manasikāroti attho. **Uppathamanasikāroti** kusaladhammappavattiyā amaggabhūto manasikāro. **Saccavippaṭikūlenāti** saccābhisamayassa anunulomavasena. **Āvajjanāti**-ādinā āvajjanāya paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā akusalajavanappavatti phalavohārena tathā vuttā. Tassa hi vasena sā akusalappavattiyā upanissayo hoti. **Āvajjanāti** bhavaṅgacittaṃ āvajjayatīti āvajjanā. Anu anu āvajjetīti **anvāvajjanā**. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ābhujatīti **ābhogo**. Samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇaṃ attānaṃ anubandhitvā uppajjamāno manasi karoti ṭhapetīti **manasikāro**. **Ayaṃ vuccati ayonisomanasikāroti** ayaṃ anupāya-uppathamanasikāralakkhaṇo ayonisomanasikāro nāma vuccati.

12. Dutiye (1.0076) **bhattabyāpatti viyā** Ti bhattassa pūtibhāvena vippakārapatti viya, **cittassa byāpajjananti** cittassa vikārabhāvāpādanaṃ. Tenevāha- **“pakativijahanabhāvo”** ti. Byāpajjati tena cittaṃ pūtikummāsādayo viya purimapakatīṃ jahatīti **byāpādo**. Paṭighoyeva uparūpari uppajjamānassa paṭighassa nimittabhāvato **paṭighanimittaṃ**, paṭighassa ca kāraṇabhūtaṃ ārammaṇaṃ paṭighanimittanti āha- **“paṭighassapi paṭighārammaṇassapi etaṃ adhivacanan”** ti. **Aṭṭhakathāyanti** mahā-aṭṭhakathāyaṃ.

13. Tatiye thinatā **thināṃ**, sappipiṇḍo viya avipphārikatāya cittassa ghanabhāvo baddhatāti attho. Medhatīti **middhaṃ**, akammaññabhāvena hiṃsatīti attho. “Yā

tasmim̐ samaye cittassa akalyatā”ti-ādinā (dha. sa. 1162) thinassa, “yā tasmim̐ samaye kāyassa akalyatā”ti-ādinā (dha. sa. 1163) ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttaṃ- “**cittassa akammaññatā thinam̐, tiṇṇam̐ khandhānam̐ akammaññatā middhan**”ti. Satipi aññamaññāvippayoge cittakāyalahutādīnam̐ viya cittacetāsikānam̐ yathākkamaṃ taṃtaṃviseso siyā, yā tesam̐ akalyatādīnam̐ visesapa-cayatā, ayametesam̐ sabhāvoti daṭṭhabbam̐. **Kapimiddhassā**ti vuttamevattham̐ vibhāveti “**pacalāyikabhāvassā**”ti. Akkhidalānam̐ pacalabhāvam̐ karotīti pacalā-yiko, pacalāyikassa bhāvo **pacalāyikabhāvo**, pacalāyikattanti vuttaṃ hoti. **Ubhin-**nanti thinamiddhānam̐. “Vitthāro veditabbo”ti iminā sambandho veditabbo. **Cittassa akalyatā**ti cittassa gilānabhāvo. Gilāno hi akalyakoti vuccati. Vinayepi vuttaṃ- “nāham̐, bhante, akalyako”ti (pārā. 151). Kālam̐ khamatīti hi kalyam̐, aro-gatā, tassaṃ niyutto kalyako, na kalyako **akalyako**. **Akammaññatā**ti cittagelañña-saṅkhātova akammaññatākāro. **Olīyanā**ti olīyanākāro. Iriyāpathūpatthambhitañhi cittam̐ iriyāpatham̐ sandhāretum̐ asakkontam̐ rukke vagguli viya khīle laggitaphā-ṇitavārako viya ca olīyati lambati, tassa taṃ ākāram̐ sandhāya- “olīyanā”ti vuttaṃ. Dutiyapadam̐ upasaggena vaḍḍhitam̐. **Kāyassā**ti vedanādikkhandhattayasaṅkhā-tassa nāmakāyassa. **Akalyatā akammaññatā**ti heṭṭhā vuttanayameva. Megho viya ākāsam̐ onayhatīti **onāho**. **Onayhatī**ti ca chādeti avattharati vāti attho (1.0077). Sabbatobhāgena onāhoti **pariyonāho**. **Arati**ādīnam̐ attho **vibhaṅge** (vibha. 856) vuttanayeneva veditabboti tattha vuttapāḷiyā dassetum̐- “**vuttaṃ hetan**”ti-ādimāha. Tattha **pantesū**ti dūresu, vivittesu vā. **Adhikusalesū**ti samathavipassanādhammesu. **Aratī**ti ratippaṭikkhepo. **Aratitā**ti aramanākāro. **Anabhiratī**ti anabhirata-bhāvo. **Anabhiramanā**ti anabhiramanākāro. **Ukkaṇṭhitā**ti ukkaṇṭhanākāro. **Parita-**ssitāti ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā, ukkaṇṭhitasseva tattha tattha taṇhāya-nāti vuttaṃ hoti. **Paritassitā**ti vā kampanā. **Tandī**ti jāti-ālasiyam̐, pakati-ālasiyanti attho. Tathā hi kusalakaraṇe kāyassa avipphārikatā līnatā jāti-ālasiyam̐ tandī nāma, na roga-utujādīhi kāyagelaññaṃ. **Tandiyanā**ti tandiyanākāro. **Tandimana-**tāti tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyam̐**, ālasyāyanākāro **ālasyaāyanā**.

Ālasyāyitassa bhāvo **ālasyāyitattam**. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyā-lasiyaṃ kathitaṃ. Thinamiddhakāraṇānañhi rāgādikilesānaṃ vasena nāmakā-yassa ālasiyaṃ, tadeva rūpakāyassāpīti daṭṭhabbaṃ. **Jambhanā**ti phandanā. Punappunaṃ jambhanā **vijambhanā**. **Ānamanā**ti purato namanā. **Vinamanā**ti pacchato namanā. **Sannamanā**ti samantato namanā. **Paṇamanā**ti yathā tantato uṭṭhitapesakāro kismiñciveva gahetvā ujum kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddham ṭhapanā. **Byādhiyakanti** uppanabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi thinamiddhakāraṇānaṃ rāgādikilesānaṃ vasena kāyabaddhanameva kathitaṃ. **Bhuttāvissā**ti bhuttavato. **Bhattamucchā**ti bhattagelaññaṃ. Balavabhattena hi mucchāpatto viya hoti. **Bhatakilamathoti** bhattena kilantabhāvo. **Bhattapariḷā**hoti bhattadaratho. Tasmiñhi samaye pariḷāhuppattiyā upahatindriyo hoti, kāyo jīratīti. **Kāyaduṭṭhullanti** bhattaṃ nissāya kāyassa akammaññaṃ. **Akalyatā**ti-ādi heṭṭhā vuttanayameva. **Līnanti** avipphārikatāya paṭikuṭitaṃ. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Thinanti** sappipiṇḍo viya avipphārikatāya ghanabhāvena ṭhitaṃ. **Thiyanā**ti ākāra-niddeso. Thiyibhāvo **thiyitattam** (1.0078), avipphāravaseneva baddhatāti attho. Imehi pana sabbehipi padehi thinamiddhakāraṇānaṃ rāgādikilesānaṃ vasena cittassa gilānākāro kathitoti veditabbo. **Purimā cattāro dhammā**ti arati, tandī, vijambhitā, bhattasammadoti ete cattāro dhammā. Yadā thinamiddham uppannaṃ hoti, tadā arati-ādīnampi sambhavato “**upanissayakoṭiyā pana hoti**” ti vuttaṃ, upanissayakoṭiyā paccayo hotīti attho.

14. Catutthe uddatassa bhāvo **uddhaccaṃ**. Yassa dhammassa vasena uddhataṃ hoti cittaṃ, taṃsampayuttā vā dhammā, so dhammo **uddaccaṃ**. Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ, duccharitaṃ sucaritañca. Akatampi hi kukatameva. Evañhi vattāro honti “yaṃ mayā na kataṃ, taṃ kukatan” ti. Evaṃ katākataṃ duccharitaṃ sucaritañca kukataṃ, taṃ ārabha vippaṭisāravasena pavattaṃ pana cittaṃ idha kukatanti veditabbaṃ. Tassa bhāvo **kukkuccaṃ**. **Cittassa uddhatākāro**ti cittassa avūpasamākārova vutto. Avūpasamalakkhaṇañhi uddhaccaṃ. Yathāpavattassa katākātākāraṇavissāhassa duccharitasucaritassa anusocanavasena virūpaṃ paṭisaraṇaṃ **vippaṭisāro**. Kukkuccassapi katākātānusocanavasena cittavikkhepa-bhāvato avūpasamākāro sambhavatīti āha- “**cetaso avūpasamoti uddhaccakukkucassevataṃ nāman**” ti. Sveva ca cetaso avūpasamoti uddhaccakukkucameva niddiṭṭhaṃ. Tañca attanova attanā sahaṃjātaṃ na hotīti āha- “**ayaṃ pana upanissayakoṭiyā paccayo hoti**” ti. Upanissayapaccayatā ca purimuppannavasena veditabbā.

15. Pañcame vigatā cīkicchā assāti **vicīkicchā**. Sabhāvaṃ vicinanto tāya kīcchātīti vā **vicīkicchā**.

16. Chaṭṭhe **hetum vā paccayaṃ vā na labhatī**ti ettha hetuggahaṇena janakaṃ kāraṇamāha, paccayaggahaṇena anupālanakaṃ kāraṇaṃ. **Hetunti** vā upādānakāraṇaṃ. **Paccayanti** sahaṃkāraṇaṃ vuttaṃ. **Tanti** kilesaṃ. **Vivaṭṭetvā arahattaṃ gaṇhātī**ti vivaṭṭābhimukhaṃ cittaṃ pesetvā vipassanaṃ vaḍḍhento arahatta-phalaṃ gaṇhātī. Bhikkhāya caranti etthāti **bhikkhācāro**, gocaragāmassetaṃ adhi-vacanaṃ, tasmiṃ bhikkhācāre. **Vayaṃ āgammā**ti dārabharaṇānurūpaṃ vayaṃ

āgamma. **Āyūhantoti** upacinanto. **Aṅgārapakkanti** vītaccikaṅgāresu pakkam. **Kim nāmetanti** bhikkhū garahanto āha. **Jīvamānapetakasattoti** (1.0079) jīvamāno hutvā “teneva attabhāvena petabhāvaṃ pattasatto bhavissati”ti parikappavasena vuttaṃ. **Kuṭanti** pāṇiyaghaṭam. **Yāva dāruṇanti** ativiya dāruṇam. **Vipāko kīdiso bhavissatīti** tayā katakammassa āyatim anubhavitabbavipāko kīdiso bhavissati.

Visaṅkharitvāti chedanabhedanādīhi vināsetvā. **Dīpakamigapakkhinoti** attano nisinnabhāvassa dīpanato evaṃladdhanāmā migapakkhino, yena araṅṅam netvā nesādo tesam saddena āgatāgate migapakkhino vadhitvā gaṇhāti. **Theranti** cūḷa-piṇḍapātikatissattheram. **Iddhiyā abhisāṅkharitvāti** adhiṭṭhānādivasena iddhiṃ abhisāṅkharitvā. Upayogathe cetam karaṇavacanam. **Aggipapaṭikanti** accikaraṇam, vipphuliṅganti attho. **Passantassevāti** anādare sāmivacanam. **Tassa therassāti** tassa milakkhatissattherassa. **Tassāti** tassā aggipapaṭikāya. **Paṭibalassāti** uggahaṇasajjhāyādīsu paṭibalassa. Dukkham upanisā kāraṇametissāti **dukkhūpanisā**, dukkhanibandhanā dukkhahetukā saddhāti vuttaṃ hoti. Vattamukhena kammaṭṭhānassa kathitattā “**vattasīse ṭhatvā**”ti vuttaṃ. **Palālavaraṇakanti** palālapuñjam.

Ārambathāti samathavipassanādīsu vīriyam karotha. **Nikkamathāti** kosajjato nikkhamatha, kāmānam vā panūdanāya nikkhamatha, ubhayenapi vīriyameva vuttaṃ. Vīriyañhi ārambhanakavasena ārambho, kosajjato nikkhamanavasena “nikkamo”ti vuccati. **Yuñjatha buddhasāsaneti** buddhassa bhagavato pariyattipaṭi-pattipaṭivedhasaṅkhāte tividhasāsane yuñjatha yogam karotha. Evamanuyuñjantā **maccuno senam dhunātha** viddhamsetha. Tatha **maccuno senanti**-

“Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati;
tatiyā khuppiāsā te, catutthī taṇhā pavuccati.

“Pañcamam thinamiddham te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati;
sattamī vicikicchā te, makkho thambho te aṭṭhamo.

“Lābho (1.0080) siloko sakkāro,
micchāladdho ca yo yaso;
yo cattānam samukkamse,
pare ca avajānāti.

“Esā namuci te senā, kaṇhassābhīppahārīnī;
na nam asūro jināti, jetvā ca labhate sukhan”ti. (su. ni. 438-441)-

Evamāgataṃ kāmādibhedam maccuno senam. Ettha ca yasmā āditova agāriya-bhūte satte vatthukāmesu kilesakāmā mosayanti, te abhibhuyya anagāriyabhāvaṃ upagatānam pantesu senāsanesu aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu arati uppajjati. Vuttañhetam- “pabbajitena kho, āvuso, abhirati dukkarā”-ti (sam. ni. 4.331). Tato te parappaṭibaddhajīvikattā khuppiāsā bādhati, tāya bādhitānam pariyesanataṇhā cittaṃ kilamayati. Atha nesam kilantacittānam thinamiddham okkamati, tato visesamanadhigacchantānam durabhisambhavesu araṅṅavanapatthesu pantesu senāsanesu viharataṃ utrāsasaññitā bhīru jāyati. Tesam ussaṅkitaparisaṅkitānam dīgharattam vivekarasamanassādayamānānam viharataṃ “na siyā nu kho esa maggo”ti paṭipattiyam vicikicchā uppajjati. Tam

vinodetvā viharataṃ appamattakena visesādhigamena mānamakkhathambhā jāyanti. Tepi vinodetvā viharataṃ tato adhikataraṃ visesādhigamaṃ nissāya lābhasakkārasilokā uppajjanti. Lābhādīhi mucchitvā dhammappatirūpakāni pakā-sento micchāyasaṃ adhigantvā tattha t̥hitā jāti-ādīhi attānaṃ ukkaṃsenti, paraṃ vambhenti, tasmā kāmādīnaṃ paṭhamasenādibhāvo veditabbo. **Naḷāgāranti** naḷehi vinaddhatīnacchannagehaṃ.

Vihassatīti uggahaṇasajjhāyanamanasikārādīhi viharissati. **Jātisaṃsāranti** puna-ppunaṃ jātisaṅkhātasam̐sāravaṭṭaṃ. **Dukkhassantaṃ karissatī** Ti dukkhassa anta-saṅkhātaṃ nibbānaṃ sacchikarissati. **Palālapuñjāhanti** palālapuñjaṃ ahanti pada-cchedo. **Tatīyaṃ t̥hānanti** anāgāmi-phalaṃ sandhāya vadati.

Tivassabhikkhukāleti upasampadato tīṇi vassāni assāti tivasso, tivasso ca so bhikkhu cāti tivassabhikkhu, tassa, tena vā (1.0081) upalakkhito kālo tivassabhi-kkhukālo, tasmim̐. Yadā so tivasso bhikkhu nāma hoti, tadāti vuttaṃ hoti. **Kammaṃ karotīti** bhāvanākammaṃ karoti. **Ganthakammanti** ganthavisayaṃ uggahaṇādi-kammaṃ. **Piṇḍāpacitīti** antovasse temāsaṃ dinnapiṇḍassa kilesakkhaya-karaṇena apacitīti pūjaṃ katvā. Piṇḍāpacitīti karonto hi bhikkhu yehi attano yo piṇḍapāto dinno, tesam̐ tassa mahapphalabhāvaṃ icchanta attano santānameva kilesakkhaya-karaṇena visodhetvā arahattaṃ gaṇhāti.

Mahābhūtīti ettha pūjāvacaṇo mahantasaddo, bhūtīti ca nāmekadesena tissa-bhūtītheraṃ ālapati. Bhavati hi nāmekadesenapi vohāro yathā “devadatto datto”ti. **Mahābhūtīti** vā piyasamudāhāro, so mahati bhūti vibhūti puññañāṇādisa-mpadā assāti mahābhūti. **Channaṃ sepaṇṇigacchamūlanti** sākāpalāsādīhi channaṃ ghanacchāyaṃ sepaṇṇigacchamūlaṃ. **Asubhakammaṃ t̥hānaṃ pādakaṃ katvāti** kesādi-asubhakoṭṭhāsabhāvanāya paṭiladdhaṃ upacārasamādhim̐ appanā-samādhim̐ vā pādakaṃ katvā. Asubhavisayaṃ upacārajjhānādikammamevettha upari pavattetabbabhāvanākammassa kāraṇabhāvato t̥hānanti kammaṃ t̥hānaṃ.

Sahassadvisahassasaṅkhāmattattā “mahāgaṇe”ti vuttaṃ. **Attano vasanaṃ t̥hā-nato therassa santikaṃ gantvāti** attano vasanaṃ t̥hānato ākāseṇa gantvā vihārasa-mīpe otarivā divāṭṭhāne nisinnattherassa santikaṃ gantvā. **Kim̐ āgatosīti** kim̐kā-raṇā āgatosi. **Sabbesu rattidivasabhāgesu okāsaṃ alabhanto** Ti so kira thero “tuyhaṃ okāso na bhavissati, āvuso”ti vuttepi “vitakkamaḷake t̥hitakāle pucchi-ssāmi, bhante”ti vatvā “tasmim̐ t̥hāne aññe pucchissanti”ti vutte “bhikkhācāra-magge, bhante”ti vatvā “tatrāpi aññe pucchanti”ti vutte dupaṭṭanivāsanaṃ t̥hāne, saṅghātipārūpanaṃ t̥hāne, pattanīharaṇaṃ t̥hāne, gāme caritvā āsanasālāya yāgupī-takāle, bhanteti. Tatthāpi therā attano kaṅkhaṃ vinodenti, āvusoti. Antogāmato nikkhamanakāle pucchissāmi, bhanteti. Tatrāpi aññe pucchanti, āvusoti. Antarā-magge, bhanteti. Bhojanasālāya bhattakiccapariyosāne, bhante. Divāṭṭhāne pāda-dhovanakāle, bhanteti. Tato paṭṭhāya (1.0082) yāva aruṇā apare pucchanti, āvu-soti. Dantakaṭṭhaṃ gahetvā mukhadhovanatthaṃ gamanakāle, bhanteti. Tadāpi aññe pucchanti. Mukhaṃ dhovivā āgamanakāle, bhanteti. Tatrāpi aññe pucchi-ssanti. Senāsanaṃ pavisitvā nisinnakāle, bhanteti. Tatrāpi aññe pucchanti, āvu-soti. Evaṃ sabbesu rattidivasabhāgesu yācamāno okāsaṃ na labhi, taṃ sandhā-

yetam vuttam- “evam okāse asati maraṇassa katham okāsam labhissathā”ti. Bhante, nanu mukham dhovivā senāsanam pavisitvā tayo cattāro pallaṅke uṇhāpetvā yonisomanasikārakammaṃ karontānaṃ okāsalābhena bhavitabbaṃ siyāti adhippāyena vadati. **Maṇivaṇṇeti** indanīlamaṇivaṇṇe.

Ghaṭentassevāti vāyāmantasseva. **Visuddhipavāraṇanti** “parisuddho ahan”ti evam pavattam visuddhipavāraṇam. Arahantānameva hesā pavāraṇā. **Kāḷakam vāti** mahantaṃ kāḷakam sandhāya vadati, **tilako vāti** khuddakam sandhāya. Ubhayenapi sīlassa parisuddhabhāvameva vibhāveti.

Padhānakammikāti padhānakamme niyuttā. **Laddhamagganti** laddhūpāyam, paṭhamameva laddhūpadesanti vuttam hoti. **Apattānīti** chaḍḍitāni. **Alābūneva sārādeti** saradakāle vātāpahaṭāni tattha tattha vippakiṇṇa-alābūni viya. **Kāpotakānīti** kapotakavaṇṇāni. **Tāni disvāna kā ratīti** tāni evarūpāni aṭṭhīni disvā tumhākam kā nāma rati, nanu appamattakāpi rati kātum na vaṭṭatiyevāti attho. **Dutiya-katham akathitapubboti** attano vuḍḍhatarena saddhiṃ vuttavacanassa paccanīkam dutiya-katham akathitapubbo.

Tadaṅgena, tadaṅgassa pahānaṃ **tadaṅgappahānaṃ**. Yañhi rattibhāge samujjalitena dīpena andhakārassa viya tena tena vipassanāya

avayavabhūtena ñāṇaṅgena paṭipakkhavaseneva tassa tassa pahātabbadhammassa pahānamidaṃ tadaṅgappahānaṃ nāma. Yathā kāmacchandādayo na cittaṃ pariyuṭṭhāya tiṭṭhanti, evaṃ pariyuṭṭhānassa nisedhanaṃ appavattikaraṇaṃ vikkhambhanaṃ **vikkhambhanappahānaṃ**. Yañhi sasevāle uduke pakkhittena ghaṭena sevālassa viya tena tena lokiyasamādhinā nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ vikkhambhanamidaṃ vikkhambhanappahānaṃ nāma. Sammā upacchi-
jjanti etena kilesāti samucchedo, pahiyanti etena kilesāti pahānaṃ, samuccheda-
saṅkhātaṃ (1.0083) pahānaṃ niravasesappahānanti **samucchedappahānaṃ**.
Yañhi asanivicakkābhihatassa rukkhassa viya ariyamaggañāṇena saṃyojanā-
dīnaṃ dhammānaṃ yathā na puna vattanti, evaṃ pahānamidaṃ samucchedappa-
hānaṃ nāma. Paṭippassambhati vūpasammāti kilesadaratho etāyāti paṭippa-
ssaddhi, phalaṃ, sāyeva pahānanti **paṭippassaddhippahānaṃ**. Sabbe kilesā
sabbasaṅkhātā vā nissaranti apagacchanti etenāti nissaraṇaṃ, nibbānaṃ, tadeva
pahānanti **nissaraṇappahānaṃ**. **Paṭippassambhayamānanti** paṭippassambhaṃ
kilesavūpasamaṃ kurumānaṃ. **Lokiyalokuttarehīti** tadaṅgavikkhambhanappahā-
nānaṃ lokiyattā, itaresaṃ lokuttarattā vuttaṃ.

Nimīyati phalaṃ etena uppajjanaṭṭhāne pakkhipamānaṃ viya hotīti nimittaṃ,
kāraṇassettaṃ adhivacanaṃ. Asubhassa nimittaṃ, asubhameva vā nimittanti **asu-
bhanimittaṃ**. Asubhanissitampi hi jhānaṃ nissite nissayavohārena asubhanti
vohariyati yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti”ti. Tenevāha- “**dasasu asubhesu
uppannaṃ sārammaṇaṃ paṭhamajjhānaṃ**”ti. **Anicce aniccanti-ādinā nayena vutta-
ssāti** iminā catubbidhaṃ yonisomanasikāraṃ dasseti. Heṭṭhā cettha idha ca catu-
bbidhassa ayonisomanasikārassa yonisomanasikārassa ca gahaṇaṃ niravasesa-
dassanattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tesu pana asubhe “asubhan”ti manasikāro
idhādhippeto, tadanukūlattā vā itaresampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Ekādasasu asubhesu paṭikūlākārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggahani-
mittaṃ uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa uggaho**. Upacārappanāvahāya
asubhabhāvanāya anuyuñjanaṃ **asubhabhāvanānuyogo**. Bhojane mattaññuno
thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahiyatīti vadanti.
Bhojananissitaṃ pana āhāre paṭikūlasaññaṃ, tabbipariṇāmassa tadādihārassa
tassa ca udariyabhūtassa asubhatādassanaṃ, kāyassa ca āhāraṭṭhitikatāda-
ssanaṃ yo uppādeti, so visesato bhojane pamāṇaññū nāma, tassa ca kāma-
cchando pahiyateva. **Dasavidhañhi asubhanimittanti** pākaṭavasena vuttaṃ. Kāya-
gatāsatiṃ pana gahetvā ekādasavidhampi asubhanimittaṃ veditabbaṃ.

Abhutvā udakaṃ piveti pānīyassa okāsadānattaṃ cattāro pañca ālope
abhutvā pānīyaṃ piveyyāti attho. Tena vuttaṃ- “**catunnaṃ (1.0084) pañcannaṃ
ālopānaṃ okāse sati**”ti. Abhidhammaṭṭikākārena panettha “cattāro pañca ālope,
bhutvāna udakaṃ pive”ti pāṭhaṃ parikkappetvā aññathā attho vaṇṇito, so aṭṭhaka-
thāya na sameti. **Asubhakammikatissatthero** dantaṭṭhidassāvī.

17. Sattame mijjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, hitesī puggalo, tasmīṃ
mitte bhavā, mittassa vā esāti **mettā**, hitesitā. Tattha “mettā”ti vutte appanāpi upa-
cāropi vaṭṭati sādihāraṇavacanabhāvatoti āha- “**mettāti ettāvatā pubbabhāgopi**

vaṭṭati”ti. **Api**-saddo appanaṃ sampiṇḍeti. Appanaṃ appattāya mettāya suṭṭhu muccanassa abhāvato cetovimuttīti **“appanāva adhippetā”**ti vuttaṃ.

Sattesu mettāyanassa hitūpasamhārassa uppādanaṃ pavattanaṃ **mettānimitassa uggaho**. Paṭhamuppanno mettāmanasikāro parato uppajjanakassa kāraṇabhāvato mettāmanasikārova mettānimittaṃ. Kammaṃyeva sakaṃ etesanti kammassakā, sattā, tabbhāvo **kammassakatā**, kammadāyādātā. Dosamettāsu yāthāvato ādīnavānisamsānaṃ paṭisaṅkhānavīmaṃsā idha **paṭisaṅkhānaṃ**. Mettāvihārīkalyāṇamittavantatā idha **kalyāṇamittatā**. **Odissaka-anodissakadisāpharaṇānanti** atta-atipiyamajjhattaverivasena odissakatā, sīmāsambhede kate anodissakatā, ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahaṇe vedi-tabbā. Vihāraracchagāmādivasena vā odissakadisāpharaṇaṃ. Vihārādi-uddesarahitaṃ puratthimādidisāvasena anodissakadisāpharaṇaṃ. Evaṃ vā dvidhā uggahaṇaṃ sandhāya- “odissaka-anodissakadisāpharaṇaṃ”ti vuttaṃ. Uggaho ca yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā bhāvanā. Tattha sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā. Ekekasmimā averā hontu, abyāpajjhā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantūti catudhā pavattito vīsatividhā **anodhisoppharaṇā** mettā. Sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikāti sattādihikaraṇavasena pavattā sattavidhā aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disādihikaraṇavasena pavattā dasavidhā ca, ekekāya (1.0085) vā disāya sattādi-itthādi-averādibhedena asītādihikacatusatappabhedā ca **odhisoppharaṇā** veditabbā. **Mettaṃ bhāventassāti** mettājhānaṃ bhāventassa. **Tvaṃ etassa kuddhoti**-ādi paccavekkhaṇāvidhidassanaṃ. **Appaṭicchitapahēnakaṃ viyāti** asa-mpaṭicchitapaṇṇākāraṃ viya. **Paṭisaṅkhāneti** vīmaṃsāyaṃ. Vattani-aṭaviyaṃ **attaguttattherasadise**.

18. Aṭṭhame kusaladhammasampannāpattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya tappaṭipakkhānaṃ visosanasabhāvatāya ca ārambhadhātu-ādito pavattavīriyanti āha- **“paṭhamārambhavīriyaṃ”**ti. Yasmā paṭhamārambhamaṃtassa kosajjaviddhamanaṃ thāmagamaṇāca natthi, tasmā vuttaṃ- **“kosajjato nikkhantattā tato balavata- n”**ti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanaṃ uparūpari viśesaṃ āva- hantaṃ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṃ- **“paraṃ paraṃ thānaṃ akkama- nato tatopi balavataran”**ti. **Panūdanāyāti** nīharaṇāya. Yathā mahato palighassa ugghāṭakajanassa mahanto ussāho icchitabbo, evamidhāpīti **“nikkamo cetaso pali- ghuggāṭanāyā”**ti vuttaṃ. Mahāparakkamo eva parena kataṃ bandhanaṃ chindeyya, evamidhāpīti vuttaṃ- **“parakkamo cetaso bandhanacchedanāyā”**ti.

Āraddhaṃ saṃsādhitaṃ paripūritaṃ vīriyaṃ etassāti **āraddhavīriyo**, nipphanna- vīriyo, āraddhaṃ paṭṭhapitaṃ vīriyaṃ etassāti **āraddhavīriyo**. Vīriyārambhappasu- toti āha- **“āraddhavīriyassāti paripuṇṇavīriyassaceva paggaḥitavīriyassa cā”**ti. **Catudosāpagatanti** atilīnatādīhi catūhi dosehi apagataṃ. Catudosāpagatattameva vibhāveti **“na ca atilīnaṃ”**ti-ādinā. Atilīnaṃhi bhāvanācittaṃ kosajjapakkhikaṃ siyā, atipaggaḥitaṇca uddhaccapakkhikaṃ. Bhāvanāvīthimā anajjhogāhetvā saṅkocā- patti **atilīnatā**. Ajjhogāhetvā antosaṅkoco **ajjhattaṃ saṃkhittatā**. **Atipaggaḥitatā** accāraddhavīriyatā. **Bahiddhā vikkhittatā** bahivisaṭavittakkānudhāvanā. Tadetaṃ

vīriyaṃ caṅkamādikāyikappayogāvahaṃ **kāyikaṃ**, tadaññaṃ **cetasikaṃ**. **Rattidivassa pañca koṭṭhāseti** pubbaṅhasāyanhapaṭhamamajjhimapacchimayāmasa-
ṅkhāte pañca koṭṭhāse. **Tadubhayampīti** kāyikaṃ cetasikañca vīriyaṃ. **Milakkhati-**
ssattherassa mahāsivattherassa ca vatthu heṭṭhā dassitameva.

Pītimallakattherassa (1.0086) vatthu pana evaṃ veditabbaṃ. So kira gihikāle
mallayuddhāya āhiṇḍanto tīsu rajjesu paṭākaṃ gahetvā tambapaṇḍīpaṃ
āgamma rājānaṃ disvā rañña katānuggaho ekadivasaṃ kilañcakāsanāsālādvā-
rena gacchanto “rūpaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha, taṃ vo pahīnaṃ
dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī”ti (saṃ. ni. 3.33-34; 4.102; ma. ni. 1.247)
natumhākavaggaṃ sutvā cintesi- “neva kira rūpaṃ attano, na vedanā”ti. So
taṃyeva aṅkusaṃ katvā nikkhamitvā mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ yācitvā
pabbajito upasampanno dvemātikā paguṇaṃ katvā tiṃsa bhikkhū gahetvā avara-
vāliya-aṅgaṇaṃ gantvā samaṇadhammaṃ akāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi
caṅkamati. Tameṇaṃ rattim eko migaluddako “migo”ti maññaṃāno pahari, satti
vinivijhitvā gatā. So taṃ sattim harāpetvā pahāramukhāni tiṇavaṭṭiyā pūrāpetvā
pāsāṇapiṭṭhiyaṃ attānaṃ nisīdāpetvā okāsaṃ kāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā
saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitassaddena āgatānaṃ bhikkhūnaṃ
byākaritvā imaṃ udānaṃ udānesi-

“Bhāsitaṃ buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino;

na tumhākaṃ idaṃ rūpaṃ, taṃ jaheyyātha bhikkhavo. (dī. ni. aṭṭha. 2.373;
ma. ni. aṭṭha. 1.106);

“Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;

uppajjitvā nirujjhanti, tesāṃ vūpasamo sukho”ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni.
aṭṭha. 1.106; theragā. 1168);

Kuṭumbiyaputtatissattherassapi vatthu evaṃ veditabbaṃ. Sāvatthiyaṃ kira
tisso nāma kuṭumbiyaputto cattālīsa hiraññaakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake
araññe viharati, tassa kaniṭṭhabhātubhariyā “gacchatha, naṃ jīvitā voropethā”ti
pañcasate core pesesi, te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Thero āha-
“kasmā āgatattha upāsakā”ti? Taṃ jīvitā voropessāmāti. Pāṭibhogaṃ me upāsakā
gahetvā ajjekarattim jīvitaṃ dethāti. Ko te, samaṇa, imasmim ṭhāne pāṭibhogo
bhavissatī? Thero mahantaṃ pāsāṇaṃ gahetvā ūruṭṭhīni bhinditvā “vaṭṭati upā-
sakā pāṭibhogo”ti āha. Te apakkamitvā caṅkamanasīse aggim katvā nipajjiṃsu.
Therassa vedanaṃ vikkhambhetvā (1.0087) sīlaṃ paccavekkhato parisuddha-
sīlaṃ nissāya pītipāmojjaṃ uppajji. Tato anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhento tiyā-
marattim samaṇadhammaṃ katvā aruṇuggamane arahattaṃ patto imaṃ udānaṃ
udānesi-

“Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo ahaṃ;

aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ ahaṃ.

“Evāhaṃ cintayitvāna, yathābhūtaṃ vipassisaṃ;

sampatte aruṇuggamhi, arahattaṃ apāpuṇin”ti. (visuddhi. 1.20; dī. ni. aṭṭha.
2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106);

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, “ettake

bhutte taṃ bhojanaṃ thinamiddhassa kāraṇaṃ hoti, ettake na hoti”ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāho hotīti attho. Byatirekavasena cetam vuttaṃ, tasmā ettake bhutte taṃ bhojanaṃ thinamiddhassa kāraṇaṃ na hotīti bhojane mattaññutāva atthato dassitāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha- “**catupañca ...pe... taṃ na hoti**” ti. **Divā sūriyālokanti** divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ rattiyaṃ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ- “**dhutaṅganissitasa-ppāyakathāyapī**” ti.

19. Navame **jhānena vā vipassanāya vā vūpasamitacittassā**ti jhānena vā vipassanāya vā avūpasamakarakilesavigamanena vūpasamitacittassa. Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇanti ubhayassa pahānakāraṇaṃ abhinnaṃ katvā vuttaṃ. Bahussutassa ganthato atthato ca suttādīni vicārentassa tabbahulavihārino attha-vedādippaṭilābhasambhavato vikkhepo na hoti. Yathā vidhippaṭipattiyā yathānurūpapattikārappavattiyā ca vikkhepo ca katākatānusocanañca na hotīti “**bāhusaccenapi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati**” ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayappakataññutāhipi taṃ pahīyati daṭṭhabbaṃ. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahatīti cetaso vūpasamakaratā “uddhaccakukkuccappahānakārī” ti vuttaṃ, vuddhataṃ pana anapekkhitvā kukkuccavinodakā vinayadharā kalyāṇamittāti vuttāti daṭṭhabbaṃ. Vikkhepo ca pabbajitānaṃ yebhuyyena (1.0088) kukkucca hetuko hotīti “**kappiyākappiyaparipucchābahulassā**” ti-ādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā.

20. Dasame bahussutānaṃ dhammasabhāvāvabodhasambhavato vicikicchā anavakāsā evāti āha-

“**bāhusaccenapi ...pe... vicikicchā pahiyati**” ti. Kāmaṃ bāhusaccaparipucchaka-
tāhi sabbāpi aṭṭhavatthukā vicikicchā pahiyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā
sesavicikicchāti āha- “**tīṇi ratanāni ārabba paripucchābahulassapi**” ti. Ratanatta-
yaguṇāvabodhehi “satthari kaṅkhati” ti-ādivicikicchāya asambhavoti. Vinaye paka-
taññutā “sikkhāya kaṅkhati” ti (dha. sa. 1008; vibha. 915) vuttāya vicikicchāya
pahānaṃ karotīti āha- “**vinaye ciṅṇavasībhāvassapi**” ti. **Okappaniasaddhāsaṅkhā-
ta-adhimokkhabahulassāti** saddheyyavatthuno anuppavisanasaddhāsaṅkhāta-a-
dhimokkkena adhimuccanabahulassa. Adhimuccanañca adhimokkhuppādaname-
vāti daṭṭhabbaṃ. Saddhāya vā taṃninnapoṇatā adhimutti adhimokkho. Nīvara-
ṇānaṃ paccayassa ceva paccayaghātassa ca vibhāvitattā vuttaṃ- “**vaṭṭavivaṭṭaṃ
kathitaṃ**” ti.

Nīvaraṇappahānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Akammaniyavaggavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **abhāvitanti** samathavipassanābhāvanāvasena na
bhāviṭaṃ tathā abhāvitattā. Tañhi “avaḍḍhitaṃ” ti vuccati paṭipakkhābhāvavena
paribrūhanābhāvato. Tenāha bhagavā- “**akammaniyaṃ hoti**” ti.

22. Dutiye vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Paṭhameti** tatiyavaggassa paṭha-
masutte. **Vaṭṭavasenāti** vipākavaṭṭavasena. **Tebhūmakavaṭṭanti** tebhūmakavipāka-
vaṭṭaṃ. **Vaṭṭapaṭilābhāya kammanti** vipākavaṭṭassa paṭilābhāya upanissaya-
bhūtaṃ kammaṃ, tassa sahāyabhūtaṃ kilesavaṭṭampi kammaggahaṇeneva
saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. **Vivaṭṭapaṭilābhāya kammanti** vivaṭṭādhiḡamassa upani-
ssayabhūtaṃ kammaṃ. Yaṃ pana carimabhavanibbattaṃ kammaṃ, taṃ viva-
ṭṭapaṭilābhāya kammaṃ hoti, na hotīti? Na hoti vaṭṭapādakabhāvato. Carimabha-
vapaṭisandhi (1.0089) viya pana vivaṭṭūpanissayoti sakkā viññātuṃ. Na hi kadāci
tīhetukapaṭisandhiyā vinā viśesādhiḡamo sambhavati. **Imesu suttesūti** imesu
pana paṭhamadutiyasuttesu yathākkamaṃ vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

23. Tatiye **abhāvitanti** ettha bhāvanā nāma samādhībhāvanā. Sā yattha āsaṅki-
tabbā, taṃ kāmāvacarapaṭhamamahākusalacittādi-abhāvitanti adhippetanti āha-
“devamanussasampattiyo” ti-ādi.

24. Catutthe yasmā **cittanti** vivaṭṭavaseneva uppannacittaṃ adhippettaṃ, tasmā
jātijarābyādhimaraṇasokādidukkassa anibbattanato mahato atthāya saṃvattatīti
yojanā veditabbā.

25-26. Pañcamachaṭṭhesu **uppannanti** avigatuppādādikhaṇattayampi abhāviṭaṃ
bhāvanārahitaṃ apātubhūtameva paṇḍitasammatassa uppannakiccassa asādhā-
nato yathā “aputto” ti. So hi samattho hutvā pitu puttakiccaṃ asādhento aputtoti
loke vuccati, evaṃ sampadamidaṃ. Tenāha- “**kasmā**” ti-ādi. **Tesu dhammesūti**
lokuttarapādakajjhānādīsu. Thero pana matthakappattameva bhāviṭaṃ cittaṃ
dassento “**maggacittamevā**” ti āha.

27-28. Sattamaṭṭhamesu **punappunaṃ akatanti** bhāvanābahulikāravasena punappunaṃ na kataṃ. **Imānipi dveti** imesu dvīsu suttesu āgatāni imānipi dve cittāni.

29-30. Navame **adhivahatīti** āneti. **Dukkhenāti** kicchena. **Duppesanatoti** dukkhena pesetabbato. Matthakappattaṃ vipassanāsukhaṃ pākatikajjhānasukhato santatarapaṇītataramevāti āha- **“jhānasukhato vipassanāsukhan”** ti. Tenāha bhagavā-

“Suññāgāraṃ pavīṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
amānusi rati hoti, sammā dhammaṃ vipassato.

“Yato (1.0090) yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan” ti. (dha. pa. 374);

Taṅhi cittaṃ vissaṭṭha-indavajirasadisamaṃ amoghabhāvato.

Akammaniyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Adantavaggavaṇṇanā

31-36. Catutthassa paṭhame **adantanti** cittabhāvanāya vinā **na** dantaṃ. Tenāha- **“satisaṃvararahitan”** ti. Catutthe tatiye vuttavipariyāyena attho veditabbo. Pañcamachattṭhesu **purimasadisoyevāti** tatiyacatutthasadiso eva.

37-38. Sattamaṭṭhamesu **upamā panetthāti** yathā paṭhamādīsu adantahatthi-assaḍdayo upamābhāvena gahitā, evamettha satthamaṭṭhamesu **“asaṃvutaghara-dvārādivasena veditabbā”** ti vuttaṃ.

39-40. Navamadasamesu **catūhipi padehīti** adantādīhi catūhi padehi yojetvā navamadasamāni suttāni vuttānīti yojanā.

Adantavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṇihita-acchavaggavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame upamāva opammaṃ, so eva attho, tasmim **opammatthe** bodhetabbe **nipāto**. **Seyyathāpīti** yathāti attho. Ettha ca tatra bhagavā katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti vatthasutte viya, **pāricchattakopama** (a. ni. 7.69) **aggikkhandhopamādi** (a. ni. 7.72) suttesu viya ca. Katthaci upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti **loṇambilasutte** (a. ni. 3.101) viya, **suvanṇakārasattasūriyopamādi** suttesu (1.0091) (a. ni. 7.66) viya ca. Imasmim pana sālīkūpame upamāya atthaṃ parivāretvā dassento **“seyyathāpi, bhikkhave”** ti-ādimāhāti potthakesu likhanti, taṃ majjhimaṭṭhakathāya vatthasuttavaṇṇanāya (ma. ni. aṭṭha. 1.70) na sameti. Tattha hi idaṃ vuttaṃ-

Seyyathāpi, bhikkhave, vatthanti upamāvacanamevetamaṃ. Upamaṃ karonto

ca bhagavā katthaci paṭhamamaṃyeva upamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dasseti, katthaci paṭhamamaṃ atthaṃ dassetvā pacchā upamaṃ, katthaci upamāya atthaṃ parivāretvā dasseti, katthaci atthena upamaṃ. Tathā hesa “seyyathāpissu, bhikkhave, dve agārā sadvārā, tattha cakkhumā puriso majjhe ṭhito passeyyā”ti sakalampi devadūtasuttaṃ (ma. ni. 3.261 ādayo) upamaṃ paṭhamamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dassento āha. “Tirokuṭṭamaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi, ākāse”ti-ādinā pana nayena sakalampi iddhividhaṃ atthaṃ paṭhamamaṃ dassetvā pacchā upamaṃ dassento āha. “Seyyathāpi, brāhmaṇapuriso sārathhiko sārāgavesi”ti-ādinā (ma. ni. 1.314) nayena sakalampi cūlasāropamasuttaṃ upamāya atthaṃ parivāretvā dassento āha. “Idha pana, bhikkhave, ekacce kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti suttaṃ ...pe... seyyathāpi, bhikkhave, puriso alagaddatthiko”ti-ādinā nayena sakalampi alagaddasuttaṃ (ma. ni. 1.238) mahāsāropamasuttanti evamādīni suttāni atthena upamaṃ parivāretvā dassento āha. Svāyaṃ idha paṭhamamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā atthaṃ dassetīti.

Ettha hi **cūlasāropamā**dīsu (ma. ni. 1.312) paṭhamamaṃ upamaṃ vatvā tadananantaramaṃ upameyyatthaṃ vatvā puna upamaṃ vadanto upamāya atthaṃ parivāretvā dassetīti vutto. Alagaddūpamasuttādīsu pana atthaṃ paṭhamamaṃ vatvā tadananantaramaṃ upamaṃ vatvā puna atthaṃ vadanto atthena upamaṃ parivāretvā dassetīti vutto. Tenevettha līnatthappakāsiniyaṃ vuttaṃ- “upameyyatthaṃ paṭhamamaṃ vatvā tadananantaramaṃ atthaṃ vatvā puna upamaṃ vadanto upamāya atthaṃ parivāretvā (1.0092) dasseti”ti vutto. **Atthena upamaṃ parivāretvā**ti etthāpi eseva nayoti. Idha pana katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti. “Vatthasutte viya pāricchattakopama-aggikkhandhopamādisuttasu viya cā”ti vuttaṃ. Tattha vatthasutte tāva “seyyathāpi, bhikkhave, vatthaṃ saṃkiliṭṭhaṃ malaggahitaṃ, tamenamaṃ rajako yasmiṃ yasmiṃ raṅgajāte upasaṃhareyya. Yadi nīlakāya, yadi pītakāya, yadi lohitaṅkāya, yadi maññiṭṭhakāya, durattavaṇṇamevassa aparisuddhavaṇṇamevassa. Taṃ kissa hetu? Aparisuddhattā, bhikkhave, vatthassa. Evameva kho, bhikkhave, citte saṃkiliṭṭhe duggati pāṭikaṅkhā”ti-ādinā (ma. ni. 1.70) paṭhamamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā upameyyattho vutto, na pana paṭhamamaṃ atthaṃ vatvā tadananantaramaṃ upamaṃ dassetvā puna attho vutto. Yena katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti. Vatthasutte viyāti vadeyya.

Tathā pāricchattakopamepi “yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamaṇā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā, tasmīṃ samaye honti paṇḍupalāso dāni pāricchattako koviḷāro, na ciras-seva dāni pannapalāso bhavissati ...pe... evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye ariyasāvako agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya ceteti. Paṇḍupalāso, bhikkhave, ariyasāvako tasmīṃ samaye hoti”ti-ādinā (a. ni. 7.69) paṭhamamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā attho vutto. Aggikkhandhopame “passatha no tumhe, bhikkhave, amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtanti. Evaṃ, bhanteti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āliṅgetvā

upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, yaṃ khattiyakaññaṃ vā brāhmaṇakaññaṃ vā gahapatikaññaṃ vā mudutalunahatthapādaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā”ti-ādinā (a. ni. 7.72) paṭhamam upamaṃyeva dassetvā pacchā attho vutto, na pana paṭhamam attham vatvā tadanantaram upamaṃ dassetvā puna attho vutto, tasmā “katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti vatthasutte viya pāricchattakopama-aggikkhandhopamādisuttesu viya cā”ti na vattabbaṃ.

Keci (1.0093) panettha evaṃ vaṇṇayanti “attham paṭhamam vatvā pacchā ca upamaṃ dassento atthena upamaṃ parivāretvā dasseti nāma, upamaṃ pana paṭhamam vatvā pacchā attham dassento upamāya attham parivāretvā dasseti nāma, tadubhayassapi āgataṭṭhānaṃ nidassento ‘vatthasutte viyā’ti-ādimāhā”ti. Tampi “katthaci atthena upamaṃ parivāretvā dasseti vatthasutte viya pāricchattakopama-aggikkhandhopamādisuttesu viya cā”ti vattabbaṃ, evañca vuccamāne “katthaci upamāya attham parivāretvā dasseti loṇambilasutte viyā”ti visuṃ na vattabbaṃ “aggikkhandhopamādisutte viyā”ti ettha ādisaddeneva saṅgahitattā. Loṇambilasuttepi hi-

“Seyyathāpi, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo rājānaṃ vā rājamahā-mattam vā nānaccayehi sūpehi paccupaṭṭhito assa ambilaggehipi tittakaggehipi kaṭukaggehipi madhuraggehipi khārikehipi akhārikehipi loṇikehipi aloṇikehipi.

“Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattassa nimittam uggaṇhāti ‘idaṃ vā me ajja bhattasūpeyyam rucati, imassa vā abhiharati, imassa vā bahum gaṇhāti, imassa vā vaṇṇam bhāsati. Ambilaggam vā me ajja bhattasūpeyyam rucati, ambulaggassa vā abhiharati, ambulaggassa vā bahum gaṇhāti, ambulaggassa vā vaṇṇam bhāsati ...pe... aloṇikassa vā vaṇṇam bhāsati’ti. Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo lābhī ceva hoti acchādanassa, lābhī vetanassa, lābhī abhihārānaṃ. Tam kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattanimittam uggaṇhāti. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco paṇḍito byatto kusalo bhikkhu kāye kāyā-nupassī viharati ...pe... vedanāsu ...pe... citte ...pe... dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa dhammesu dhammānupassino viharato cittaṃ samādhiyati, upakkilesā pahiyanti, so tam nimittam uggaṇhāti.

“Sa (1.0094) kho, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo bhikkhu lābhī ceva hoti diṭṭheva dhamme sukhavihārānaṃ, lābhī hoti satisampajaññaassa. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo bhikkhu sakassa cittassa nimittaṃ uggaṇhātī”ti (saṃ. ni. 5.374)–

Evaṃ paṭhamaṃ upamaṃ dassetvā pacchā attho vutto. “Suvanṇakārasūriyopamādisuttesu viya cā”ti idañca udāharaṇamattena saṅgahaṃ gacchati suvaṇṇakārasuttādīsu paṭhamaṃ upamāya adassitattā. Etesu hi suvaṇṇakāropamasutte (a. ni. 3.103) tāva–

“Adhicittamanuyuttena, bhikkhave, bhikkhunā tīṇi nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbāni, kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasi kātabbaṃ, kālena kālaṃ paggahanimittaṃ manasi kātabbaṃ, kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi kātabbaṃ. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ na sammā samādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu kālena kālaṃ samādhinimittaṃ ...pe... paggahanimittaṃ ...pe... upekkhānimittaṃ manasi karoti, taṃ hoti cittaṃ muduñca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.

“Seyyathāpi, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandheyya, ukkaṃ bandhitvā ukkāmuḥhaṃ ālimpeyya, ukkāmuḥhaṃ ālimpitvā saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmuḥhe pakkhipeyya, ukkāmuḥhe pakkhipitvā kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjupekkhati. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ (1.0095) daheyya. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ nibbāpeyya. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ ajjupekkheyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ na sammā paripākaṃ gaccheyya. Yato ca kho, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjupekkhati, taṃ hoti jātarūpaṃ muduñca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati, yadi paṭṭikāya yadi kuṇḍalāya yadi gīveyyakena yadi suvaṇṇamālāya, tañcassa atthaṃ anubhoti.

“Evameva kho, bhikkhave, adhicittamanuyuttena bhikkhu ...pe... sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa ca abhiññāsacchikaraṇiyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatveva sakkhibhabbatam paṇuṇāti sati sati-āyatane”ti (a. ni. 3.103)–

Evaṃ paṭhamaṃ atthaṃ dassetvā tadatantaram upamaṃ vatvā punapi attho

evaṃ paṭhamam attham dassetvā tadanantaram upamam vatvā punapi attho vutto.

Sattasūriyopame ca-

“Aniccā, bhikkhave, saṅkhārā, adhuvā, bhikkhave, saṅkhārā, anassāsikā, bhikkhave, saṅkhārā, yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ alaṃ vimuccituṃ. Sineru, bhikkhave, pabbatarājā caturāsītiyojanasahassāni āyāmena, caturāsītiyojanasahassāni vitthārena, caturāsītiyojanasahassāni mahāsamudde ajjhogāḷho, caturāsītiyojanasahassāni mahāsamuddā accuggato. Hoti so kho, bhikkhave, samayo, yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni devo na vassati, deve (1.0096) kho pana, bhikkhave, avassante ye kecime bījagāmahūtagāmā osadhitiṇavanappatayo, te ussussanti visussanti na bhavanti. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā, evaṃ adhuvā, bhikkhave, saṅkhārā”ti-ādinā (a. ni. 7.66)-

Paṭhamam attham dassetvā tadanantaram upamam vatvā punapi attho vutto. Atha vā “sūriyassa, bhikkhave, udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ aruṇuggaṃ. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ kalyāṇamittatā”ti yadetaṃ **samyuttanikāye** (sam. ni. 5.49) āgataṃ, taṃ idha sūriyopamasuttanti adhippetam siyā. Tampi “katthaci upamāya attham parivāretvā dasseti”ti iminā na sameti paṭhamam upamam vatvā tadanantaram attham dassetvā puna upamāya avuttattā. Paṭhamameva hi tattha upamā dassitā, “imasmimṃ pana sālīsūkopame upamāya attham parivāretvā dassento seyyathāpi, bhikkhaveti ādimāhā”ti. Idampi vacanamasaṅgahitaṃ vatthasuttassa imassa ca visesābhāvato. Ubhayaṭṭhāpi hi paṭhamam upamam dassetvā pacchā attho vutto, tasmā evamettha pāṭhena bhavitabbaṃ “tatra bhagavā katthaci paṭhamamyeva upamam dassetvā pacchā attham dasseti vatthasutte viya **pāricchattakopama** (a. ni. 7.69) **aggikkhandhopamādisuttetu** (a. ni. 7.72) viya ca, katthaci atthena upamam parivāretvā dasseti **suvaṇṇakārasattasūriyopamādisuttetu** (a. ni. 7.66) viya, imasmimṃ pana sālīsūkopame paṭhamam upamam dassetvā pacchā attham dassento seyyathāpi, bhikkhaveti ādimāhā”ti. Aññathā **majjhimaṭṭhakathāya** virujjhati. Idhāpi ca pubbenāparam na sameti. Majjhimaṭṭhakathāya vuttanayeneva vā idhāpi pāṭho gaheṭṭabbo.

Kaṇasadiṣo sālīphalassa tuṇḍe uppajjanakavālo **sālīsūkam**, tathā **yavasūkam**. Sūkassa tanukabhāvato bhedavato bhedo nātimahā hotīti āha- “**bhindissati, chaviṃ chindissatīti attho**”ti. Yathā micchāṭhapitasālīsūkādi akkantampi hatthādiṃ na bhindati bhindituṃ ayoggabhāvena ṭhitattā, evaṃ ācayagāmicittaṃ avijjam na bhindati bhindituṃ (1.0097) ayoggabhāvena uppannattāti imamattham dasseti “**micchāṭhapitenā**”ti-ādinā. **Aṭṭhasu ṭhānesūti** “dukkhe aññāṇa”ti-ādinā vuttetu dukkhādisu catūsu saccesu pubbantādisu catūsu cāti aṭṭhasu ṭhānesu. **Ghanabhalanti** cirakālaparibhāvanāya ativiya bahalaṃ. Mahāvisayatāya mahāpaṭipakkhatāya bahuparivāratāya bahudukkhatāya ca mahatī avijjāti mahā-avijjā. Taṃ **mahā-a-**

vijjam. Mahāsaddo hi bahubhāvattropi hoti “mahājano”ti-ādīsu viya. **Taṇhāvānato nikkhantabhāvenā**ti tatha taṇhāya abhāvameva vadati.

42. Dutiye pādeneva avamaddite akkantanti vuccamāne hatthena avamadditaṃ akkantaṃ viya akkantanti ruḥi hesāti āha- “**akkantanteva vuttan**”ti. **Ariyavohāro**ti ariyadesavāsīnaṃ vohāro. Mahantaṃ aggahetvā appamattakasseva gahaṇe payojanaṃ dassetuṃ- “**kasmā panā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tena “vivaṭṭūpanissayaku-salaṃ nāma yoniso uppāditaṃ appakan”ti na cintetabbaṃ, anukkamena laddhapa-ccayaṃ hutvā vaḍḍhamānaṃ khuddakanadī viya pakkhandamahoghā samuddaṃ, anukkamena nibbānamahāsamuddameva purisaṃ pāpeti dīpeti. **Paccekabodhiṃ buddhabhūminti** ca paccatte upayogavacanaṃ. **Vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti** yathākka-mena vuttaṃ.

43. Tatiye **dosena paduṭṭhacittanti** sampayuttadhammānaṃ, yasmiṃ santāne uppajjati, tassa ca dūsanena visasaṃsaṭṭhapūtimuttasadisena dosena padūsita-cittaṃ. **Attano cittenā**ti attano cetopariyañāṇena sabbaññutaññāṇena vā sahiteṇa cittaṇa. **Paricchinditvā**ti ñāṇena paricchinditvā. Iṭṭhākāreṇa etīti ayo, sukhaṃ. Sabbaso apeto ayo etassa, etasmāti vā **apāyo**, kāyikassa cetāsikassa ca dukkhassa gati pavattiṭṭhānanti **duggati**, kāraṇāvasena vividhaṃ vikāreṇa ca nipā-tiyanti etthāti **vinipāto**, appakopi natthi ayo sukhaṃ etthāti **nirayoti** evamettha attho veditabbo.

44. Catutthe **saddhāpasādena pasannanti** saddhāsaṅkhāteṇa pasādena pasannaṃ, na indriyānaṃ avippasannaṭṭāya. **Sukhassa gatinti** sukhassa pavatti-ṭṭhānaṃ. Sukhamevettha gacchanti, na dukkhanti vā **sugati**. Manāpiyarūpādītāya saha aggehīti **saggaṃ**, lokaṃ.

45. Pañcame (1.0098) pariḷāhavūpasamakaro rahado etthāti rahado, udaka-puṇṇo rahado **udakarahado**. Udakaṃ dahati dhāretīti **udakadaho**. **Āviloti** kalalaba-hulatāya ākulo. Tenāha- “**avippasanno**”ti. **Luḷitoti** vāteṇa āloḷito. Tenāha- “**aparisa-ṇṭhito**”ti. Vātābhighāteṇa vīcitarāṅgamalasaṃkulatāya hi parito na saṇṭhito vā **apa-risaṇṭhito**. Vātābhighāteṇa udakassa ca appabhāveṇa kalalībhūto kaddamabhāva-ppattoti āha- “**kaddamībhūto**”ti. **Sippiyo** muttasippi-ādayo. **Sambukā** saṅkhasalā-kavisesā. **Carantampi tiṭṭhantampi**ti yathālābhavacanametaṃ daṭṭhabbaṃ. Tameva hi yathālābhavacanaṃ dassetuṃ- “**etthā**”ti-ādi āraddhaṃ.

Pariyonaddhenāti paṭicchāditeṇa. Tayidaṃ kāraṇeṇa āvilabhāvassa dassanaṃ. Diṭṭhadhamme imasmiṃ attabhāve bhavo **diṭṭhadhammiko**, so pana lokiyopi hoti lokuttaropīti āha- “**lokiyalokuttaramissako**”ti. Pecca samparetabbato **samparāyo**, paraloko. Tenāha- “**so hi parattha atthoti parattho**”ti. Iti dvidhāpi sakasantatipariyā-panno eva gahitoti itarampi saṅgahetvā dassetuṃ- “**apicā**”ti-ādimāha. **Ayanti** kusalakammapaṭhasaṅkhāto dasavidho dhammo. **Satthantarakappāvasāneti** idaṃ tassa āsannabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Yassa kassaci antarakappassāvasāneti veditabbaṃ. **Ariyānaṃ yuttanti** ariyānaṃ ariyabhāvāya yuttaṃ, tato eva **ariya-bhāvaṃ kātuṃ samatthaṃ**. Ñāṇameva ñeyyassa paccakkhakaṇaṭṭhena **dassa-nanti** āha- “**ñāṇameva hī**”ti-ādi. Kiṃ pana tanti āha- “**dibbacakkhū**”ti-ādi.

46. Chaṭṭhe **acchoti** tanuko. Tanubhāvameva hi sandhāya “**abahalo**”ti vuttaṃ.

Yasmā pasanno nāma accho na bahalo, tasmā “**pasannotipi vaṭṭati**” ti vuttaṃ. **Vippasannoti** visesena pasanno. So pana sammā pasanno nāma hotīti āha- “**suṭṭhu pasanno**” ti. **Anāviloti** akaluso. Tenāha- “**parisuddho**” ti-ādi. **Saṅkhanti** khuddakasevālaṃ, yaṃ “tilabījakaṇ” ti vuccati. **Sevāḷanti** kaṇṇikasevālaṃ. **Paṇa-** **kanti** udakamalaṃ. Cittassa āvilabhāvo nīvaraṇahetukoti āha- “**anāvilenāti pañca-** **nīvaraṇavimuttenā**” ti.

47. Sattame (1.0099) **rukkhajātānīti** ettha jātasaddena padavaḍḍhanameva kataṃ yathā “kosajātan” ti āha- “**rukkhānamevetam adhivacanan**” ti. **Koci hi rukkho vaṇṇena aggo hoti** yathā taṃ rattacandanādi. **Koci gandhena** yathā taṃ gosītacandanam. **Koci rasena** khadirādi. **Koci thaddhatāya** campakādi. Maggaphalāvahatāya vipassanāvasena **bhāvitampi** gahitaṃ. “Tattha tattheva sakkhibhabbatam pāpuṇātī” ti (a. ni. 3.103) vacanato “**abhiññāpādakacatutthajjhānacittameva, āvuso**” - ti phussamittatthero vadati.

48. Aṭṭhame cittassa parivattanaṃ uppādanīrodhā evāti āha- “**evaṃ lahuṃ uppa-** **jjitvā lahuṃ nirujjanakan**” ti. **Adhimattapamāṇatthe**ti atikkantapamāṇatthe, pamāṇātītatāyanti attho. Tenāha- “**atīviya na sukarā**” ti. **Cakkhuvīññāmpi adhippetame-** **vāti** sabbassapi cittassa samānakaṇattā vuttaṃ. Cittassa atīviya lahuparivattībhāvaṃ theravādena dīpetuṃ- “**imasmim panatthe**” ti-ādi vuttaṃ. **Cittasaṅkhārāti** sasampayuttaṃ cittaṃ vadati. **Vāhasatānaṃ kho, mahārāja, vīhīnanti** potthakesu likhanti, “vāhasataṃ kho, mahārāja, vīhīnan” ti pana pāṭhena bhavitabbaṃ. **Milinda-** **pañhepi** (mi. pa. 4.1.2) hi katthaci ayameva pāṭho dissati. “Vāhasatānan” ti vā paccatte sāmivacanaṃ byattayena vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Aḍḍhacūḷanti** thokena ūnaṃ upaḍḍhaṃ. Kassa pana upaḍḍhanti?

Adhikārato vāhassāti viññāyati. “Aḍḍhacuddasan”ti keci. “Aḍḍhacatutthan”ti apare. Sādhikaṃ diyaḍḍhasataṃ vāhāti daḷhaṃ katvā vadanti, vīmaṃsitabbaṃ. Catunāḷiko **tumbo. Pucchāya abhāvenāti** “sakkā pana, bhante, upamaṃ kātun”ti evaṃ pavattāya pucchāya abhāvena **na katā upamā. Dhammadesanāpariyosā-** neti sannipatitaparisāya yathāraddhadhammadesanāya pariyosāne.

49. Navame **pabhassaranti** pariyodātaṃ sabhāvaparissuddhaṭṭhena. Tenāha- **“paṇḍaram parisuddhan”**ti. Pabhassaratādayo nāma vaṇṇadhātuyaṃ labbhanakavisesāti āha- **“kiṃ pana cittassa vaṇṇo nāma atthī”**ti? Itaro arūpatāya “natthi”ti paṭikkhipitvā pariyāyakathā ayaṃ tādissassa cittassa parisuddhabhāvanādīpanāyāti dassento **“nīlādīnan”**ti-ādimāha. Tathā hi “so evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte”ti (dī. ni. 1.243-244; ma. ni. 1.384-386, 431-433; pārā. 12-13) vuttaṃ (1.01) Tenevāha- **“idampi nirupakkilesatāya parisuddhanti pabhassaran”**ti. Kiṃ pana bhavaṅgacittaṃ nirupakkilesanti? Āma sabhāvato nirupakkilesaṃ, āgantuka-upakkilesavasena pana siyā upakkiliṭṭhaṃ. Tenāha- **“tañca kho”**ti-ādi. Tattha attano tesañca bhikkhūnaṃ paccakkhabhāvato pubbe “idan”ti vatvā idāni paccāmasanavasena **“tan”**ti āha. Ca-saddo atthūpanayane. Kho-saddo vacanālaṅkāre, avadhāraṇe vā. Vakkhamānassa atthassa nicchitabhāvato bhavaṅgacittena sahāvaṭṭhānābhāvato upakkilesānaṃ āgantukatāti āha- **“asahajātehi”**ti-ādi. Rāgādayo upecca cittasantānaṃ kilissanti vibādhenti upatāpenti cāti āha- **“upakkilesehi rāgādīhi”**ti. Bhavaṅgacittassa nippariyāyato upakkilesehi upakkiliṭṭhatā nāma natthi asaṃsaṭṭhabhāvato, ekasantatipariyāpannatāya pana siyā upakkiliṭṭhatāpariyāyoti āha- **“upakkiliṭṭhaṃ nāmāti vuccati”**ti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **“yathā hi”**ti-ādimāha. Tena bhinnasantānagatāyapi nāma iriyāya loke gārayhatā dissati, pageva ekasantānagatāya iriyāyāti imaṃ visesaṃ dasseti. Tenāha- “javanakkhaṇe ...pe... upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti”ti.

50. Dasame **bhavaṅgacittameva cittanti** “pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ”-ti vuttaṃ bhavaṅgacittameva. Yadaggena bhavaṅgacittaṃ tādissapaccayasamavāye upakkiliṭṭhaṃ nāma vuccati, tadaggena tabbidhurapaccayasamavāye upakkilesato vimuttanti vuccati. Tenāha- **“upakkilesehi vipparamuttaṃ nāma hoti”**ti. Sesamettha navamasutte vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Paṇihita-acchavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Accharāsaṅghātavaggavaṇṇanā

51. Chaṭṭhassa paṭhame **assutavā**ti ettha “sādhu paññāṇavā naro”ti-ādīsu (jā. 2. 18.101) atthitāmattassa bodhako vā-saddo. “Sīlavā hoti kalyāṇadhammo”ti-ādīsu (ma. ni. 3.381) pasamsāvisiṭṭhāya atthitāya. “Paññavā hoti (1.0101) udayatthagāminiyā paññāya samannāgato”ti-ādīsu (dī. ni. 3.317; ma. ni. 2.25) atisayatthavisiṭṭhāya atthitāya, tasmā yassa pasatthaṃ atisayena vā suttaṃ atthi, so sutavā, saṃkilesaviddhaṃsanamasatthaṃ pariyattidhammassavanaṃ, taṃ sutvā tatha-

ttāya paṭipatti ca “sutavā” ti iminā padena pakāsitā. Sotabbayuttaṃ sutvā kattabba-nipphattivasena suṇīti vā sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti **assutavā**.

Ayañhi akāro “ahetukā dhammā (dha. sa. 2 dukamātikā), abhikkhuko āvāso” ti-ādīsu (pāci. 1047) taṃsamāyoganivattiyaṃ diṭṭho. “Appaccayā dhammā” ti (dha. sa. 7 dukamātikā) taṃsambandhibhāvanivattiyaṃ. Paccayuppannañhi paccayasa-mbandhīti apaccayuppannattā ataṃsambandhitā ettha jotitā. “Anidassanā dhammā” ti (dha. sa. 9 dukamātikā) taṃsabhāvanivattiyaṃ. Nidassanañhi ettha daṭṭhabbatā. Atha vā passatīti nidassanaṃ, cakkhuvīññāṇaṃ. Taggahetabbatāni-vattiyaṃ, tathā “anāsavā dhammā” ti (dha. sa. 15 dukamātikā). “Appaṭighā dhammā (dha. sa. 10 dukamātikā) anārammaṇā dhammā” ti (dha. sa. 55 dukamā-tikā) taṃkiccanivattiyaṃ. “Arūpino dhammā acetasikā dhammā” ti taṃsabhāvaniva-ttiyaṃ. Tadaññatā hi idha pakāsitā. “Amanusso” ti tabbhāvamattanivattiyaṃ. Manu-ssattamattaṃ natthi, aññaṃ taṃsadisanti. Sadisatā hi ettha sūcitā. “Assamaṇo samaṇapaṭiñño abrahmacārī brahmacāripaṭiñño” ti (a. ni. 3.13) ca taṃsambhāva-nīyaguṇanivattiyaṃ. Garahā hi idha ñāyati. “Kacci bho anāmayaṃ (jā. 1.15.146; 2.20.129) anudarā kaññā” ti ca tadanappabhāvanivattiyaṃ. “Anuppannā dhammā” -ti (dha. sa. 17 tikamātikā) taṃsadisabhāvanivattiyaṃ. Atītānañhi uppannapubbattā uppādidhammānañca paccayekadesasiddhiyā āradhuppādabhāvato kālavinimu-ttassa ca vijjamānattā uppannānukūlatā, pageva paccuppannānanti tabbidhuratā hettha viññāyati. “Asekkhā dhammā” ti (dha. sa. 11 tikamātikā) tadapariyosānani-vattiyaṃ. Tanniṭṭhānañhettha pakāsitanti evaṃ anekesaṃ atthānaṃ jotako. Idha pana “arūpino dhammā (dha. sa. 11 dukamātikā), acetasikā dhammā” ti-ādīsu (dha. sa. 57 dukamātikā) viya taṃsabhāvanivattiyaṃ daṭṭhabbo, aññattheti attho. Etenassa sutādiññāviraḥaṃ dasseti. Tena vuttaṃ- **“āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā itī”** ti.

Idāni (1.0102) tassatthaṃ vivaranto **“yo hī”** ti-ādimāha. Tattha yasmā khandha-dhātādikosallenapi upakkilesa-upakkiliṭṭhānaṃ jānanahetubhūtaṃ bāhusaccaṃ hoti. Yathāha- “kittāvatā nu kho, bhante, bahussuto hoti? Yato kho, bhikkhu, khandhakusalo hoti. Dhātu ...pe... āyatana ...pe... paṭiccasamuppādakusalo hoti. Ettāvatā kho, bhikkhu, bahussuto hoti” ti. Tasmā **“yassa ca khandhadhātu-āyatana-paccayākārasatipaṭṭhānādīsū”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. Atthaparipucchanaṃ **puripucchā**. Kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vini-cchayakaraṇaṃ **vinicchayo**. Ācariye pana payirupāsivā atthadhammānaṃ āga-manāṃ sutamayaññāvasena avabujjanaṃ **āgamo**. Maggaphalanibbānānaṃ sacchikiriyā **adhigamo**.

Bahūnaṃ nānappakārānaṃ sakkāyadiṭṭhādīnaṃ avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā**. Avighātameva vā jana-saddo vadati. **Puthu satthārānaṃ mukhu-llokikāti** ettha puthū janā satthupaṭiññā etesanti **puthujjanā**. **Sabbagatīhi avuṭṭhi-tāti** ettha janetabbā, jāyanti vā ettha sattāti janā, gatiyo, tā puthū etesanti **puthujjanā**. **Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisāṅkhārādayo, te etesaṃ puthū vijjantīti puthujjanā. Abhisāṅkhārādi-attho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo. Oghā kāmoghādayo. Rāga-ggi-ādayo santāpā.** Te eva sabbepi vā kilesā **pariḷāhā**. **Puthu pañcasu kāmaguṇesu**

rattāti ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evamādiko, puthu jano etesanti **puthujjanā**. Puthūsu janā jātā rattāti evaṃ rāgādi-attho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo.

Rattāti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakarena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhāti** abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjanena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhitāti** ganthitā viya dummocaniyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitāti** kilesavasena visaññibhūtā viya anaññakiccā mohamāpannā. **Ajjhopannāti** anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhāpetvā ṭhitā. **Laggāti** vaṅkakaṅṭake viya āsattā, mahāpalipe yāva nāsikaggā palipannapuriso viya uddharitum asakkuṇeyyabhāvena nimuggā (1.0103). **Laggitāti** makkaṭālepe ālaggabhāvena sammāsito viya makkaṭo pañcannaṃ indriyānaṃ vasena ālaggitā. **Palibuddhāti** sambaddhā, upaddutā vā. **Āvutāti** āvaritā. **Nivutāti** nivāritā. **Ovutāti** paliguṇṭhitā, pariyonaddhā vā. **Pihitāti** pidahitā. **Paṭicchannā** Ti chāditā. **Paṭikujjitāti** heṭṭhāmukhajātā.

“Assutavā” ti etena avijjandhatā vuttāti āha- “**andhaputhujjano vutto**” ti. **Cittaṭṭhiti cittapariggaho natthīti** yāya paṭipattiyā cittassa upakkilesaṃ tato vippamuttiṅca yathāsabhāvato jāneyya, sā cittabhāvanā cittaṭṭhiti. Ekārammaṇe suṭṭhu samādhānavasena avaṭṭhitiṃ pādakaṃ katvā pavattitā sampayuttadhammehi nissayārammaṇehi ca saddhiṃ cittassa pariggahasaññitā vipassanābhāvanāpi natthi, yāya vuttamatthaṃ yathāsabhāvato jāneyya.

52. Dutiye **sutavāti** padassa attho anantarasutte vuttoyeva. **Ariyasāvako**ti ettha catukkaṃ sambhavatīti taṃ dassetuṃ- “**atthi ariyo**” ti-ādi āraddhaṃ. Paccekaṃ saccāni buddhavantoti **paccekabuddhā**. Nanu sabbepi ariyā paccekameva saccāni paṭivijjhanti dhammassa paccattavedaniyabhāvato? Nayidamīdisaṃ paṭivedhaṃ sandhāya vuttaṃ. Yathā pana sāvaka aññesaṃ nissayena saccāni paṭivijjhanti paratoghosena vinā tesāṃ dassanamaggassa anuppajjanato. Yathā ca sammāsambuddhā aññesaṃ nissayabhāvena saccāni abhisambujjhanti, na eva mete, ete pana aparaneyyā hutvā aparānāyakabhāvena saccāni paṭivijjhanti. Tena vuttaṃ- “paccekaṃ saccāni buddhavantoti paccekabuddhā” ti.

Atthi sāvako na ariyoti ettha pothujjanikāya saddhāya ratanattaye abhippāsanno saddhopi gahito eva. **Gihī anāgataphaloti** idaṃ pana nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathāvuttapuggalo hi saraṇagamanato paṭṭhāya sotāpattiphala-sachikiriyāya paṭipanno-icceva vattabbataṃ labhati. Svāyamattho **dakkhināvisuddhisuttena** (ma. ni. 3.376 ādayo) dīpetabbo. **Sutavāti** ettha vutta-attho nāma attahitaparahitappaṭipatti, tassa vasena sutasampanno. Yaṃ sandhāya vuttaṃ- “so ca hoti sutena upapanno, appampi (1.0104) ce sahitaṃ bhāsamāno” ti ca ādi. **Ariyasāvakoti veditabboti** ariyassa bhagavato dhammassavanakicce yuttappayuttabhāvato vuttaṃ. Upakkilesehi vippamutti anupakkiliṭṭhatā, tassā yathāsabhāvajānanaṃ daḥatarāya eva cittabhāvanāya sati hoti, na aññathāti “**balavavipassanā kathitā**” ti vuttaṃ.

53. Tatiye **aggikkhandhopamasuttanta-aṭṭhuppattiyanti** aggikkhandhopamasutte (a. ni. 7.72) desanā-aṭṭhuppattiyaṃ. Taṃdesanāhetukañhi ekaccānaṃ bhikkhūnaṃ micchāpaṭipattiṃ nimittaṃ katvā bhagavā imaṃ suttaṃ desesi. **Avijahitameva hoti** sabbakālaṃ suppatiṭṭhitasatisampajaññattā. Yasmā buddhānaṃ

rūpakāyo bāhirabbhantarehi malehi anupakkiliṭṭho sudhotajātimaṇisadiso, tasmā vuttaṃ- “**upaṭṭhākānuggahatthaṃ sarīraphāsukatthañcā**” ti. **Vītināmetvā**ti phalasa-
māpattīhi vītināmetvā. Kālaparicchedavasena vivittāsane vītināmanam vīvekani-
nnaṭāya ceva paresam diṭṭhānugati-āpajjanatthañca. **Nivāsetvā**ti vihāranivāsana-
parivattanavasena nivāsetvā. Kadāci ekakassa, kadāci bhikkhusaṅghaparivu-
tassa, kadāci pakatiyā, kadāci pāṭihāriyehi vattamānehi ca gāmapaveso tathā
tathā vinetabbapuggalavasena. **Upasaṃharitvā**ti himavantādīsu pupphitarukkhā-
dito ānetvā. Oṇatuṇṇatāya bhūmiyā satthu padanikkhepasamaye samabhāvā-
patti, sukhasamphassavikasitapadumasampañcchanañca suppatiṭṭhitapādatāya
nissandaphalam, na iddhinimmānam. Nidassanamattañcetaṃ sakkharākaṭhalaka-
ṇṭakasaṅkukalalādi-apagamo sucibhāvāpattīti evamādinampi tadā labbhanato.

Indakhīlassa anto ṭhapitamatteti idaṃ yāvadeva veneyyajanavinayatthāya
satthu pāṭihāriyam pavattanti katvā vuttaṃ. **Dakkhiṇapādeti** idaṃ buddhānam
sabbapadakkhiṇatāya. “**Chabbaṇṇarasmiyo**” ti vatvāpi “**suvaṇṇarasapiñjarāni viyā**”-
ti idaṃ buddhānam sarīre pītābhāya yebhuyyatāya vuttaṃ. **Madhurenākārena**
saddam karonti daṭṭhabbasārassa diṭṭhatāya. Bheri-ādīnam pana saddāyanam
dhammatāva. **Paṭimānentīti** “sudullabham idaṃ ajja amhehi labbhati, ye mayam
īdisena paṇitena āhārena bhagavantam upaṭṭhahāmā” ti patitamānasā mānenti
pūjenti. **Tesaṃ santānāni oloketvā**ti (1.0105) tesaṃ tathā upaṭṭhākānam pugga-
lānam atīte etarahi ca pavattacittasantānāni oloketvā. Arahatte patiṭṭhahantīti
sambandho. **Tatthāti** vihāre. **Gandhamaṇḍalamāḷeti** catujjātiyagandhena katapari-
bhaṇḍe maṇḍalamāḷe.

yāvekallasaddhāpaṭilābhādayo guṇā dullabhāti attho. Cātumahārājika ...pe... vasa-

Dullabhā khaṇasampattīti satipi manussattappaṭilābhe patirūpadesavāsa-indriyāvekallasaddhāpaṭilābhādayo guṇā dullabhāti attho. **Cātumahārājika ...pe... vasa-vattibhavanam gacchantīti** idaṃ tattha suññavimānāni sandhāya vuttaṃ. Bhagavā gandhakuṭiṃ pavisitvā pacchābhattaṃ tayo bhāge katvā paṭhamabhāge sace ākaṅkhati, dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeti. Sace ākaṅkhati, buddhāciṅṇaphalasaṃpattīṃ samāpajjati. Atha yathākālaparicchedaṃ tato vuṭṭhahitvā duttiyabhāge pacchimaṃ tatiyakoṭṭhāse viya lokaṃ voloketi veneyyānaṃ ñāṇapari-pākaṃ passituṃ. Tenāha- **“sace ākaṅkhati”** ti-ādi.

Kālayuttanti pattakallaṃ, “imissā velāya imassa evaṃ vattabban” ti taṃkālānurūpaṃ. **Samayayuttanti** tasseva vevacanaṃ, aṭṭhuppatti-anurūpaṃ vā. **Samayayuttanti** vā ariyasamayasaṃyuttaṃ. Desakālānurūpameva hi buddhā bhagavanto dhammaṃ desenti, desentā ca ariyasammataṃ paṭiccasamuppādanayaṃ dīpeṇtāva desenti. Atha vā **samayayuttanti** hetūdāharaṇasahitaṃ. Kālena sāpadesaṅhi bhagavā dhammaṃ deseti, **kālaṃ veditvā parisam uyyojeti**, na yāva samāndhakārā dhammaṃ deseti.

Utum gaṇhāpeti, na pana malaṃ pakkhāletīti adhippāyo. Na hi bhagavato kāye rajojallaṃ upalimpati. **Tato tatoti** attano attano divāṭṭhānādito. **Okāsaṃ labhamānāti** purebhattapacchābhattapurimayāmesu okāsaṃ alabhitvā idāni majjhimaṃ yāme okāsaṃ labhamānā, bhagavatā vā katokāsatāya okāsaṃ labhamānā. Pacchābhattassa tisu bhāgesu paṭhamabhāge sīhaseyyakappaṇaṃ ekantikaṃ na hotīti āha- **“purebhattato paṭṭhāya nisajjāpīlitaṃ sarīrassa”** ti. Teneva hi tattha “sace ākaṅkhati” ti tadā sīhaseyyakappaṇassa anibaddhatā vibhāvitā. **Kilāsubhāvoparissamo** (1.0106). Sīhaseyyaṃ kappeti sarīrassa kilāsubhāvamocanattanti yojetabbaṃ. **Buddhacakkhunā lokaṃ voloketīti** idaṃ pacchimaṃ bhagavato bahulaṃ āciṅṇavasena vuttaṃ. Appekadā avasiṭṭhabalañāṇehi sabbaññutaññāṇehi ca bhagavā tamatthaṃ sādhetīti.

Imasmimyeva kicceti pacchimaṃ makicce. Balavatā paccanutāpena saṃvaḍḍhamānena karajakāye mahāpariḷāho uppajjati āha- **“nāmakāye santatte karajakāyo santatto”** ti. **Nidhānagatanti** sannicitalohitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggañchīti** lohitaṃ uṇhaṃ hutvā mukhato uggañchi. **Ṭhānanti** bhikkhupaṭiññaṃ. **Taṃ pāpaṃ vaḍḍhamānanti** bhikkhupaṭiññāya avijahitattā tathā pavaḍḍhamānapāpaṃ. Antimavatthu-ajjhāpanānampi upāyena pavattiyamāno yonisomanasikāro sātthako hotiyevāti dassento **“jātasamvegā”** ti-ādimāha. **Aho sallekhanti** aho ativiya sallekhena itaṃ pavattaṃ. **Kāsāvapajjototi** bhikkhūnaṃ bahubhāvato ito cito ca vicarantānaṃ tesaṃ kāsāvajutiyā pajjotito. **Isivātaparivātoti** silakkhandhādīnaṃ nibbānassa ca esanato isīnaṃ bhikkhūnaṃ guṇagandhena ceva guṇagandhavāsitena sarīragandhena ca parito samantato vāyito.

Dhammasaṃvegō uppajji anāvajjanena pubbe tassa atthassa asaṃviditattā. **Dhammasaṃvegōti** ca tādise atthe dhammatāvasena uppajjanakaṃ sahotappañāṇaṃ. **Assāsatṭhānanti** cittassāsakāraṇaṃ kammaṭṭhānaṃ. Sabbesaṃ kiccānaṃ

pubbabhāgo **sabbapubbabhāgo**. “Sabbe sattā averā hontū”ti-ādinā hi cittassa paṭṭhānaṃ upaṭṭhānaṃ **hitapharaṇaṃ**. Itaraṃ ito thokaṃ mahantanti katvā idaṃ “**cūlaccharāsaṅghātasuttan**”ti vuttaṃ. Accharāsaṅghāto vuccati aṅguliphoṭana-kkhaṇo akkhinimisakālo, yo ekassa akkharassa uccāraṇakkhaṇo. Tenāha- “**dve aṅguliyo paharivā saddakaraṇamattan**”ti. **Sabbasattānaṃ hitapharaṇacittanti** sabbesampi sattānaṃ sammadeva hitesitavasena pavattacittaṃ. **Āvajjento āsevati** hitesitavasena āvajjento. Āvajjanena ābhujantopi āsevati nāma ñāṇavippayuttana. **Jānantoti** tathā ñāṇamattaṃ uppādentopi. **Passantoti** tathā ñāṇacakkhunā paccakkhato viya vipassantopi. **Paccavekkhantoti** tamatthaṃ pati (1.0107) pati avekkhantopi. **Saddhāya adhimuccantoti**-ādi pañcannaṃ indriyānaṃ vasena vuttaṃ. **Abhiññeyyanti**-ādi catusaccavasena vuttaṃ. Sabbameva cetāṃ vitthārato, sāmaññena āsevanadassanamevāti idhādhippetameva āsevanatthaṃ dassetuṃ- “**idha panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Arittajjhānoti avirahitajjhāno. **Atucchajjhānoti** jhānena atuccho. Cāgo vā vevacantanti āha- “**apariccattajjhāno**”ti. **Viharatīti** padassa **vibhaṅge** (vibha. 540) āgatana-yena atthaṃ dassento “**viharatīti iriyatī**”ti-ādimāha. Ayaṃ panettha saddattho- **viharatīti** ettha **vi**-saddo vicchedatthajotano. **Haratīti** neti, pavattetīti attho, vicchinditvā harati viharatīti vuttaṃ hoti. So hi ekaṃ iriyāpathabādhanāṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā “viharati”ti vuccati. **Iriyatīti** ṭhānanisajjādikiriyaṃ karonto pavattati. **Pavattatīti** ṭhānādisamaṅgī hutvā pavattati. **Pāletīti** ekaṃ iriyāpathabādhanāṃ iriyāpathantarehi rakkhanto pāleti. **Yapeti yāpetīti** tasseva vevacanaṃ. Ekañhi iriyāpathabādhanāṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ pāleno yapeti yāpetīti vuccati. **Caratīti** ṭhānanisajjādīsu aññatarasamaṅgī hutvā pavattati. **Iminā padenāti** “viharati”ti iminā padena.

Iriyāpathavihāroti ettha iriyanaṃ pavattanaṃ iriyā, kāyappayogo kāyikakiriya. Tassā pavattanūpāyabhāvato iriyāya patho iriyāpatho, ṭhānanisajjādi. Na hi ṭhānanisajjādihi avatthāhi vinā kiñci kāyikakiriyaṃ pavattetuṃ sakkā. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya, gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpathova vihāro **iriyāpathavihāro**, so ca atthato ṭhānanisajjādi-ākārappavatto catusantatirūpappabandho eva. Ovādānusāsanaṃ ekānekavārādivisiṭṭhoyeva bhedo, na pana paramatthato tesāṃ nānākaraṇanti dassetuṃ- “**paramatthato panā**”ti-ādimāha. Tattha **ese eke ekaṭṭheti**-ādīsu eso eko ekattho-ti-ādinā attho veditabbo.

Raṭṭhassa (1.0108), raṭṭhato vā laddho piṇḍo raṭṭhapiṇḍo. Tenāha- “**ñātiparivaṭṭaṃ pahāyā**”ti-ādi. Tattha “amhākamete”ti viññāyantīti ñātī, pitāmahapituputtādivasena parivaṭṭanattānaṃ parivaṭṭo, ñātiyeva parivaṭṭo **ñātiparivaṭṭo**. **Theyyaparibhogo nāma** anarahassa paribhogo. Bhagavatā hi attano sāsane sīlavato paccayā anuññātā, na dussīlassa. Dāyakānampi sīlavato eva pariccāgo, na dussīlassa attano kārānaṃ mahapphalabhāvassa paccāsīsanato. Iti satthārā ananuññātattā dāyakehi ca apariccattattā saṅghamajjhepi nisīditvā paribhuñjantassa dussīlassa paribhogo theyyāya paribhogo theyyaparibhogo. Iṇavasena paribhogo **iṇapa-**

ribhogo paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṃ gahetvā paribhogo viyāti attho.

Dātabbaṭṭhena dāyaṃ, taṃ ādiyantīti dāyādā, puttānametaṃ adhivacanaṃ, tesam bhāvo dāyajjaṃ, dāyajjavasena paribhogo **dāyajjaparibhogo**, puttabhāvena paribhogoti vuttaṃ hoti. Sekkhā hi bhikkhū bhagavato orasaputtā, te pitu santa-kānaṃ dāyādā hutvā te paccaye paribhuñjanti. Kiṃ pana te bhagavato paccaye paribhuñjanti, udāhu gihīnanti? Gihīhi dinnāpi bhagavatā anuññātattā bhagavato santakā ananuññātesu sabbena sabbaṃ paribhogābhāvato, anuññātesuyeva ca paribhogasambhavato. **Dhammadāyādasuttañ**cettha sādhaṃ.

Vītarāgā eva taṇhāya dāsabyaṃ atītattā sāmīno hutvā paribhuñjantīti āha- “**khīṇā-savassa paribhogo sāmiparibhogo nāmā**” ti. Avītarāgānañhi taṇhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmībhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṃ tattha sāmībhāvo yathāruciparibhogasambhavato. Tathā hi te paṭikūlāmpi appaṭikūlākārena, appaṭikūlāmpi paṭikūlākārena, tadubhayampi vajjetvā ajjupekkhanākārena paccaye paribhuñjanti, dāyakānañca manorathaṃ pūrenti. Yo panāyaṃ sīlavato paccavekkhitaparibhogo, so iṇaparibhogassa paccanīkattā āṇaṇyaparibhogo nāma hoti. Yathā hi iṇāyiko attano ruciyā icchitaṃ desaṃ gantuṃ na labhati, evaṃ iṇaparibhogayutto lokato (1.0109) nissarituṃ na labhatīti tappaṭipakkhattā sīlavato paccavekkhitaparibhogo “āṇaṇyaparibhogo” ti vuccati, tasmā nippariyāyato catuparibhogavinimutto visuṃyevāyaṃ paribhogoti veditabbo. So idha visuṃ na vutto, dāyajjaparibhogeyeva vā saṅgahaṃ gacchati. Sīlavāpi hi imāya sikkhāya samannāgatattā “sekho” tveva vuccati. Imesu paribhogesu sāmiparibhogo dāyajjaparibhogo ca ariyānaṃ puthujjanānañca vaṭṭati, iṇaparibhogo na vaṭṭati. Theyyaparibhoge kathāyeva natthi. Kathaṃ panettha sāmiparibhogo dāyajjaparibhogo ca puthujjanānaṃ sambhavati? Upacāravasena. Yo hi puthujjanassapi sallekhaṃ paṭipattiyāṃ ṭhitassa paccayagedhaṃ pahāya tattha anupalittena cittaṃ paribhogo, so sāmiparibhogo viya hoti. Sīlavato pana paccavekkhitaparibhogo dāyajjaparibhogo viya hoti dāyakānaṃ manorathassa avirādhanato. Kalyāṇaputhujjanassa paribhoge vattabbameva natthi tassa sekkhasaṅgahato. **Sekkhassuttaṃ** (saṃ. ni. 5.13) hetassa atthassa sādhaṃ.

Imassa bhikkhunoti accharāsaṅghātamattampi kālaṃ mettacittaṃ āsevantaṃ bhikkhuno. **Amogho raṭṭhapiṇḍaparibhogoti** “ayaṃ pabbajito samaṇo bhikkhūti āmiṣaṃ dentānaṃ tāya mettāsevanāya attano santāne dosamalassa vā tadekaṭṭhānañca pāpadhamānaṃ pabbājanato vūpasamanato saṃsāre ca bhayassa sammāva ikkhaṇato ajjhāsayassa avisaṃvādanenassa amogho raṭṭhapiṇḍaparibhogo. **Mahaṭṭhiyanti** mahatthikaṃ mahāpayojanaṃ. **Mahapphalanti** vipulapphalaṃ. **Mahānisamsanti** mahānissandapphalaṃ. **Mahājutikanti** mahānubhāvaṃ. **Mahāvippahārenti** mahāvithhāraṃ. Ettha ca paṭhamaṃ kāraṇaṃ mettāsevanāya tassa bhikkhuno sāmī-ādibhāvena raṭṭhapiṇḍaparibhogārahataṃ, dutiyaṃ parehi dinnassa dānassa mahaṭṭhiyabhāvakaraṇaṃ. **Ko pana vādoti** mettāya āsevana-mattampi evaṃ mahānubhāvaṃ, ko pana vādo bahulīkāre, ettha vattabbameva natthī” ti attho.

54. Catutthe **uppādeti vaḍḍhetī** ettha bhāvanāsaddassa uppādanavaḍḍhanatthatā pubbe vuttā eva.

55. Pañcame (1.0110) **imesu dvīsūti** catutthapañcomesu. “Tatiye vuttanayeneva veditabban”ti vatvā tathā veditabbataṃ dassetuṃ- **“yo hi āsevati”**ti-ādi vuttaṃ. Tena āsevanābhāvanāmanasikārānaṃ atthavisesābhāvamāha. Yadi evaṃ suttantassa desanā kathanti āha- **“sammāsambuddho panā”**ti-ādi. **Yāya dhammadhātuyāti** sabbaññutaññāṇamāha. Tena hi dhammānaṃ ākārabhedamñātvā tadanurūpaṃ ekampi dhammaṃ tathā vibhajitvā bhagavā dasseti. **Tīhi koṭṭhāsehīti** āsevanābhāvanāmanasikārabhāgehi. Mettā hi sabbavatthuno mettāyanavasena ānītā sevanā āsevanā, tassā vaḍḍhanā bhāvanā, avissajjetvā manasi ṭhapanammanasikāro.

56. Chaṭṭhe **aniyamitavacanaṃ** “ime nāmā”ti niyametvā avuttattā. **Niyamitavacanaṃ** “akusalā”ti sarūpeneva vuttattā. **Asesato pariyādinnā honti** appakassapi akusalabhāgassa aggahitassa abhāvato. Akusalaṃ bhajantīti **akusalabhāgiyā**. Akusalapakke bhavāti **akusalapakkhikā**. Tenāha- **“akusalāyevā”**ti-ādi. **Paṭhamataram gacchatīti** paṭhamataram pavattati, paṭhamo padhāno hutvā vattatīti attho. Ekuppādādivasena hi ekajjhaṃ pavattamānesu catūsu arūpakkhandhesu aya-meva paṭhamaṃ uppajjatīti idaṃ natthi, lokuttaramaggesu viya pana paññindriyassa, lokiyadhammesu manindriyassa puretarassa bhāvo sātisayoti **“sabbete manopubbaṅgamā”**ti vuttaṃ. Tathā hi **abhidhammepi** (dha. sa. 1) “yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti cittaṃ pubbaṅgamaṃ jeṭṭhaṃ katvā desanā pavattā. Suttasupi vuttaṃ- “manopubbaṅgamā dhammā (dha. pa. 1, 2), chadvārādhipati rājā”ti (dha. pa. aṭṭha. 2.buddhavaggo, erakapattanāgarājavatthu). Tenāha- **“ete hī”**ti-ādi. **Tesaṃ mano uppādakoti** ca yadaggena mano sampayuttadhammānaṃ jeṭṭhako hutvā pavattati, tadaggena te attānaṃ anuvattāpento te tathā uppādentō nāma hotīti katvā vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana cittassa jeṭṭhakabhāvameva sandhāya rājagamanaññāyena sahuppattipi paṭhamuppatti viya

katvā vuttāti ayamatto dassito. **Anvadevāti** eteneva cittassa khaṇavasena paṭhamuppattiyā abhāvo dīpitoti daṭṭhabbo. Tenevāha- “**ekatoyevāti attho**” ti.

57. Sattame (1.0111) **catubhūmakāpi kusalā dhammā kathitāti** “ye keci kusalā dhammā” ti anavasesapariyādānato vuttaṃ.

58. Aṭṭhame **idanti** liṅgavipallāsenā niddeso, nipātapadaṃ vā etaṃ “yadidan”-ti-ādīsu viyāti āha- “**ayaṃ pamādoti attho**” ti. **Pamajjanākāro**ti pamādāpatti. **Cittassa vossaggoti** imesu ettakesu ṭhānesu satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ sativiraho. **Vossaggānuppādānanti** vossaggassa anu anu padānaṃ punappunaṃ vissajjanaṃ. **Asakkaccakiriyatāti** etesaṃ dānādīnaṃ kusalahammānaṃ pavattane puggalassa vā deyyadhammassa vā asakkaccakiriyā. Satatabhāvo sātaccāṃ, sātaccena kiriyā sātaccakiriyā, sāyeva sātaccakiriyatā, na sātaccakiriyatā **asātaccakiriyatā**. **Anaṭṭhitakiriyatāti** anīṭṭhitakiriyatā nirantraṃ na anuṭṭhitakiriyatā ca. **Olīnavuttitāti** nirantrakarāṇasaṅkhātassa vipphārassa abhāvena olīnavuttitā. **Nikkhattachandatāti** kusalakiriyāya vīriyachandassa nikkhattabhāvo. **Nikkhittadhuratāti** vīriyadhurassa oropanaṃ, osakkitamānasatāti attho. **Anadhiṭṭhānanti** kusalakaraṇe appatiṭṭhitabhāvo. **Ananuyogoti** ananuyuñjanaṃ. Kusalahammesu āsevanādīnaṃ abhāvo **anāsevanādayo**. **Pamādoti** sarūpaniddeso. **Pamajjanāti** ākāraniddeso. **Pamajjitantanti** bhāvaniddeso. **Parihāyantī** Ti iminā pamādassa sāvajjataṃ dasseti. Tayidaṃ lokiyānaṃ vasena, na lokuttarānanti āha- “**uppannā ...pe... idan**” ti-ādi.

59. Navame na pamajjati etenāti **appamādo**, pamādassa paṭipakkho satiyā avi-ppavāso. Atthato niccaṃ upaṭṭhitāya satiyā etaṃ nāmaṃ. Pamādo pana satiyā satisampajaññaṃ vā paṭipakkhabhūto akusalacittuppādo daṭṭhabbo. Tenāha- “**pamādassa paṭipakkhavasena vitthārato veditabbo**” ti.

60. Dasame kucchitaṃ sīdatīti kusīto da-kārassa ta-kāraṃ katvā, tassa bhāvo **kosajjaṃ**, ālasiyanti attho.

Accharāsaṅghātavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vīriyārambhādivaggaṇṇanā

61. Sattamassa (1.0112) paṭhame vīrānaṃ kammanti vīriyaṃ, vidhinā vā īrayitabbāṃ pavattetabbanti vīriyaṃ, tadeva kusalakiriyāya padhānaṭṭhena ārambho **vīriyārambho**. Āraddhavīriyatā paggaḥitavīriyatā paripuṇṇavīriyatāti paccekaṃ vīriyatāsaddo yojetabbo.

62. Dutiye mahatī icchā etassāti mahiccho, tassa bhāvo **mahicchatā**. Mahāvisayo lobho **mahālobho** mahantānaṃ vatthūnaṃ bahūnañca abhigijjhanato. **Itaritarā**-ti-ādīnaṃ pabbajitānaṃ uppajjanamahicchatā vuttā. **Pañcahi kāmaguṇehī**-ti-ādi gahaṭṭhānaṃ vasena vuttaṃ. **Ichchāti** sabhāvaniddeso. **Ichchāgatāti** icchāpavattā. **Mahicchatāti** mahā-icchā. Atthato panāyaṃ rāgo evāti vuttaṃ- “**rāgo sārāgo**” ti-ādi.

63. Tatiye **appicchassāti** ettha **appa**-saddo abhāvattho “appābādho hoti appātaṅko” ti-ādīsu (ma. ni. 2.304) viyāti āha- “**anicchassā**” ti. Loke pākaṭassa hi akkhiro-

gakucchirogādibhedassa ābādhassa abhāvaṃ sandhāya “appābādho”ti vuttaṃ. Idāni vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**ettha hī**”ti-ādi vuttaṃ. Byañjanaṃ sāvasesaṃ viya parittakepi appasaddassa dissamānattā. Attho pana niravaseso sabbaso paccayicchāya abhāvassa adhippetattā. Tenāha- “**na hī**”ti-ādi.

Ichchāya abhāveneva appiccho nāma hotīti imamatthaṃ pakārantarena dīpetuṃ- “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Atricchatā** nāma atra atra icchā. Asantaguṇasambhāvanatāya pāpā lāmikā nihīnā icchā **pāpicchatā**. Yāya paccayuppādanatthaṃ attani vijjamānaguṇe sambhāveti, paccayānaṃ paṭiggahaṇe ca na mattaṃ jānāti, ayaṃ **mahicchata**. **Asantaguṇasambhāvanatā**ti attani avijjamānānaṃ guṇānaṃ vijjamānānaṃ viya paresaṃ pakāsanā. **Santaguṇasambhāvanatā**ti icchācāre ṭhatvā attani vijjamānasīladhutadhammādiguṇavibhāvanā. Tādisassapi paṭiggahaṇe amattaññutāpi hoti, sāpi abhidhamme āgatāyevāti sambandho. **Dussantappayoti** duttappayo.

Atilūkhabhāvanti (1.0113) pattacīvaravasena ativiya lūkhabhāvaṃ. Tadassa disvā manussā “ayaṃ amaṅgaladivaso, sumbhakasiniddhapattacīvaro ayyo pubbaṅgamo kātabbo”ti cintetvā, “bhante, thokaṃ bahi hothā”ti āhaṃsu. **Ummujjīti** manussānaṃ ajānantānaṃyeva pathaviyaṃ nimujjitvā gaṇhantoyeva ummujji. Yadi thero “khīṇāsavabhāvaṃ jānantū”ti iccheyya, na naṃ manussā “bahi hothā”ti vadeyyuṃ, khīṇāsavānaṃ pana tathācittameva na uppajjeyya.

Appicchatāpadhānaṃ puggalādhiṭṭhānaṃ catubbidha-icchāpabhedam dassetvā punapi puggalādhiṭṭhānena catubbidham icchābhedaṃ dassento “**aparopi catubbidho appiccho**”ti-ādimāha. **Paccaya-appicchoti** paccayesu icchārahito. **Dhutaṅga-appicchoti** dhutaguṇasambhāvanāya icchārahito. **Pariyatti-appicchoti** bahussutasambhāvanāya icchārahito. **Adhigama-appicchoti** “ariyo”ti sambhāvanāya icchārahito. **Dāyakassa vasanti** appaṃ vā yaṃ dātukāmo bahuṃ vāti dāyakassa cittassa vasaṃ, ajjhāsayanti attho. **Deyyadhammassa vasanti** deyyadhammassa abahubhāvaṃ. **Attano thāmanti** attano pamāṇaṃ. Yattakena attā yāpeti, tattakasseva gahaṇaṃ. **Yadi hīti-ādi** saṅkhepato vuttassa atthassa vivaraṇaṃ. **Pamāṇenevāti** yāpanappamāṇeneva.

Ekabhikkhupi nāññāsīti sosānikavatte sammadeva vattitattā ekopi bhikkhu na aññāsī. **Abbokiṇṇanti** avicchedaṃ. **Dutiyo maṃ jāneyyāti** dutiyo sahāyabhūtopi yathā maṃ jānituṃ na sakuṇeyya, tathā saṭṭhi vassāni nirantaraṃ susāne vasāmi, tasmā **ahaṃ aho sosānikuttamo**. **Upakāro hutvāti** uggahaparipucchādīhi pariyattidhammavasena upakāro hutvā. **Dhammakathāya janapadaṃ khobhetvāti** lomahaṃsanasādhu-kārādānacelukkhepādivasena sannipatitaṃ itarañca “kathaṃ nu kho appaṃ ayyassa santike dhammaṃ sossāmā”ti kolāhalavasena mahājanaṃ khobhetvā? Yadi thero bahussutabhāvaṃ jānāpetuṃ iccheyya, pubbeva janapadaṃ khobhento dhammaṃ katheyya. **Gatoti** “ayaṃ so, yena rattiyaṃ dhammakathā katā”ti jānanabhāvena pariyatti-appicchatāya purāruṇāva gato.

Tayo (1.0114) **kulaputtā viyāti** pācīnavaṃsadāye sāmaggivāsaṃvuṭṭhā anuruddho, nandiyo, kimiloti ime tayo kulaputtā viya. Etesupi hi anuruddhattherena bhagavatā “atthi pana vo anuruddhā evaṃ appamattānaṃ ātāpīnaṃ pahitattānaṃ

viharantānaṃ uttarimanussadhammo alamariyaññadassanaviseso adhigato phāsuvihāro”ti (ma. ni. 1.328) puṭṭhena “idha pana mayaṃ, bhante, yāvadeva ākaṅkhāma, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmā”ti-ādinā (ma. ni. 1.328) anupubbavīhārasamāpattīsu ārocitāsu itare therā na icchiṃsu. Tathā hi te pakkante bhagavati āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavocum- “kinnu mayaṃ āyasmato anuruddhassa evamārocimha ‘imāsañca imāsañca vīhārasamāpattīnaṃ mayaṃ lābhino’ti? Yaṃ no āyasmā anuruddho bhagavato sammukhāpi āsavānaṃ khayaṃ pakāseti”ti? Ghaṭṭikāropi attano ariyabhāve kikissa rañño bhagavatā ārocite na attamano ahosi? Tenāha- “**ghaṭṭikārakumbhakāro viyā**”ti. **Imasmiṃ panatttheti** “yathayidaṃ, bhikkhave, appicchatā”ti vutte appicchatāsaṅkhāte atthe. **Balava-alobhenāti** daḥhatarappavattikena alobhena.

64. Catutthe natthi etassa santuṭṭhīti asantuṭṭhi, tassa bhāvo **asantuṭṭhitā**. Taṃ pana sarūpato dassento “**asantuṭṭhe puggale ...pe... lobho**”ti āha. **Sevantassāti**-ādīni aññamaññavevacanāni.

65-67. Pañcame tussanaṃ tuṭṭhi, samaṃ, sakena, santena vā tuṭṭhi etassāti santuṭṭhi, tassa bhāvo **santuṭṭhitā**. Yassa santosassa atthitāya bhikkhu “santuṭṭho”-ti vuccati, taṃ dassento “**itarītarapaccayasantoseṇa samannāgatassā**”ti āha- cīvarādiḥe yattha katthaci kappiye paccaye santussanena samaṅgībhūtassāti attho. Atha vā itaraṃ vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā, tathā paṇītampi itaraṃ hīnato aññattā. Apekkhāsiddhā hi itaratā. Iti yena dhammena hīnena vā paṇītena vā cīvarādiḥepaccayena santussati, so tathā pavatto alobho **itarītarapaccayasantoso**, tena samannāgatassa (1.0115). Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābho, tena santoso **yathālābhasantoso**. **Balanti** kāyabalaṃ. **Sārūppanti** bhikkhuno anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāpi pavatti-ākāroti tato vinivecitameva santosassa sarūpaṃ dassento “**labhantopi na gaṇhātī**”ti āha. Taṃ parivattetvā pakatidubbalaḍḍīnaṃ garucīvaraṃ aphāsubhāvāvahaṃ sarīrakhedāvahañca hotīti payojanavasena na atricchatādivasena taṃ parivattetvā lahuḥkacīvara-paribhogo santosavirodhi na hotīti āha- “**lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti**”ti. Mahagghacīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇaṃ yathāsārūppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha- “**tesaṃ ...pe... dhārentopi santuṭṭhova hoti**”ti. Evaṃ sesapaccayesu yathāsārūppaniddese api-saddaggaḥe adhippāyo veditabbo. **Muttaharītakanti** gomuttaparibhāvitaṃ, pūtibhāvena vā chaḍḍitaṃ harītakam. **Buddhādīhi vaṇṇitanti** appicchatāsantuṭṭhīsu bhikkhū niyojetum “pūtimuttabhesaḍḍijaṃ nissāya pabbajjā”ti-ādinā (mahāva. 73, 128) buddhādīhi pasatthaṃ. **Paramasantuṭṭhova hoti** paramena ukkaṃsagatena santoseṇa samannāgatattā. **Yathāsārūppasantosova aggoti** tattha tattha bhikkhu sārūppaṃyeva nissāya santussanavasena pavattanato aggo. Chaṭṭhasattamesu natthi vattabbaṃ.

68-69. Aṭṭhamanavamesu na sampajānātīti asampajāno, tassa bhāvo **asampa-**

jaññaṃ. Vuttapaṭipakkhena **sampajaññaṃ** veditabbaṃ.

70. Dasame **pāpamittā** Devadattasadisā. Te hi hīnācāratāya, dukkhassa vā sampāpakatāya “pāpā”ti vuccanti. **Tenākārena pavattānanti** yo pāpamittassa khanti ruci adhimutti tanninnatāṃsāpavaṅkatādi-ākāro, tenākārena pavattānaṃ. **Catunnaṃ khandhānamevetāṃ nānanti** catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ (1.0 “pāpamittatā”ti etaṃ nāmaṃ. Yasmā assaddhiyādipāpadhammasamannāgatā puggalā visesato pāpā puññadhammavimokkhatāya, te yassa mittā sahāyā, so pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**. Tenāha- “**ye te puggalā assaddhā**” ti-ādi.

Vīriyārambhādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kalyāṇamittādivaggavaṇṇanā

71. Aṭṭhamassa paṭhame buddhā, sārīputtādayo vā **kalyāṇamittā**. **Vuttapaṭipakkhanayenā**ti “pāpamittatā”ti pade vuttassa paṭipakkhanayena.

72-73. Dutiye **yogoti** samaṅgībhāvo. **Payogoti** payuñjanaṃ paṭipatti. **Ayogoti** asamaṅgībhāvo. **Appayogoti** appayuñjanaṃ appaṭipatti. **Anuyogenā**ti

anuyogahetu.

74. Catutthe **bujjhanakasattassā**ti catunnaṃ ariyasaccānaṃ paṭivijjhanakapuggalassa. **Aṅgabhūtā**ti tasseva paṭivedhassa kāraṇabhūtā. Ettha ca cattāri ariyasaccāni bujjhati, aññāṇaniddāya vāpi bujjhatīti bodhīti laddhanāmo ariyasāvako bujjhanakasatto, tassa bujjhanakasattassa. **Bodhiyā**ti tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā. Bujjhanatṭhena bodhiyo, bodhiyo eva saccasampaṭibodhassa aṅgāti vuttaṃ. “**Bujjantīti bojjaṅgā**”ti. Vipassanādīnaṃ kāraṇānaṃ bujjhitabbānañca saccānaṃ anurūpaṃ bujjhanato **anubujjantīti bojjaṅgā**, paṭimukhaṃ paccakkhabhāvena abhimukhaṃ bujjhanato **paṭibujjantīti bojjaṅgā**, sammā avi-parītato bujjhanato **sambujjantīti bojjaṅgā**ti evaṃ atthavisesadīpakehi upasa-ggehi **anubujjantīti**-ādi vuttaṃ. Bodhisaddo sabbavisesayuttaṃ bujjhanasāmaññaena saṅgaṇhāti. **Bodhāya saṃvattantīti** iminā tassā dhammasāmaggiyā bujjhanassa ekantakāraṇataṃ dasseti. **Evaṃ panetaṃ padaṃ vibhattamevā**ti vuttappa-kārena etaṃ “bojjaṅgā”ti (paṭi. ma. 2.17) padaṃ niddese **paṭisambhidāmagge** vibhattameva.

75. Pañcame (1.0117) **yāthāvasarasabhūmī**ti yāthāvato sakiccakaraṇabhūmi. **Sā**ti yāthāvasarasabhūmi. **Vipassanā**ti balavavipassanā. Keci “bhaṅgañāṇato paṭṭhāyā”ti vadanti. Vipassanāya pādakajjhāne ca sati-ādayo bojjaṅgapakkhikā eva pariyāyabodhipakkhiyabhāvato. **Tatthā**ti-ādi catubbidhānaṃ bojjaṅgānaṃ bhūmivibhāgadassanaṃ.

76. Chaṭṭhe **tesaṃ antare**ti tesaṃ bhikkhūnaṃ antare. Kāmaṃ saṅgīti-āruḥhava-sena appakamidaṃ suttapadaṃ, bhagavā panettha sannipatitaparīsāya ajjhāsayā-nurūpaṃ vitthārikaṃ karotīti katvā idaṃ vuttaṃ- “**mahatī desanā bhavissati**”ti. **Gāmanigamādikathā natthī**ti tassā kathāya atiracchānakathābhāvamāhu. Tathā hi sā pubbe bahuñātikaṃ ahosi bahupakkaṃ, idāni appañātikaṃ appapakkhanti aniccatāmukhena niyyānikapakkhikā jātā. **Etāyā**ti yathāvuttāya parihāniyā. **Patiki-ṭṭhanti** nihīnaṃ. **Mama sāsane**ti idaṃ kammassakatajjhānapaññānampi visesana-meva. Tadubhayampi hi bāhirakānaṃ tappaññādvayato sātisayameva sabbaññu-buddhānaṃ desanāya laddhavesato vivaṭṭūpanissayato ca.

77. Sattame **tesaṃ cittācāraṃ ṇatvā**ti tathā kathentānaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ tattha upagamanena attano desanāya bhājanabhūtaṃ cittappavattiṃ ṇatvā. **Kammassakatādīti ādisaddena** jhānapaññādīnaṃ catunnampi paññānaṃ gahaṇaṃ.

78-80. Aṭṭhamādīsu **heṭṭhā vuttanayenevā**ti “yā esa mama sāsane”ti-ādinā heṭṭhā vuttanayeneva. Sesamettha uttānatthameva.

Kalyāṇamittādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

81-82. Navame vagge natthi vattabbaṃ.

10. Dutiyapamādādivaggavaṇṇanā

98-115. Dasame vagge ajjhattasantāne bhavaṃ **ajjhattikaṃ**. Ajjhattasantānato bahiddhā bhavaṃ **bāhiraṃ**. **Vuttapaṭipakkhanayenā**ti “avināsāyā”ti evamādinā attho gahetabbo. **Catukkoṭiketi** “anuyogo akusalānaṃ (1.0118), ananuyogo kusalānaṃ, anuyogo kusalānaṃ, ananuyogo akusalānaṃ”ti (a. ni. 1.96) evaṃ pariyosānasutte āgatanayaṃ gahetvā “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi”ti-ādinā (a. ni. 1.11) āgatasuttānaṃ samaññā jātā.

130. Suttantanaye yathācodanā saṃkilesadhammānaṃ vipariyesanaṃ, taṃtaṃ-dhammakotṭhāsānañca ūnato adhikato ca pavedanaṃ **adhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Tesamyeva pana aviparitato anūnādhikato ca pavedanaṃ **dhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Evaṃ vinayappaṭipattiyā ayathāvidhippavedanaṃ **adhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Yathāvidhippavedanaṃ **dhammaṃ dhammoti dīpanaṃ**. Suttantanayena pañcavidho saṃvaravinayo pahānavinayo ca **vinayo**, tappaṭipakkhena **avinayo**. Vinayanayena vatthusampadādinā yathāvidhippaṭipatti eva vinayo, tabbipariyāyena avinayo veditabbo. **Tiṃsa nissaggiyā pācittiyā**ti ettha **iti-saddo** ādyattho. Tena dvenavuti pācittiyā, cattāro pāṭidesaniyā, satta adhikaraṇasamathāti imesaṃ saṅgaho. **Ekatīṃsa nissaggiyā**ti ettha “tenavuti pācittiyā”ti-ādinā vattabbaṃ. Sesamettha suviññeyyameva.

Adhigantabbato **adhigamo**, maggaphalāni. Nibbānaṃ pana antaradhānābhāvato idha na gayhati. Paṭipajjanaṃ **paṭipatti**, sikkhattayasamāyogo. Paṭipajjita-bbato vā **paṭipatti**. Pariyāpuniṭabbato **pariyatti**, piṭakattayaṃ. Maggaggahaṇena gahitāpi tatiyavijjāchatṭhābhiññā vijjābhiññāsāmaññato **“tisso vijjā cha abhiññā”**ti punapi gahitā. **Tato paraṃ cha abhiññāti** vassasahassato paraṃ cha abhiññā nibbattetuṃ sakkonti, na paṭisambhidāti adhippāyo. **Tatoti** abhiññākālato pacchā. **Tāti** abhiññāyo. Pubbabhāge jhānasinehābhāvena kevalāya vipassanāya ṭhatvā aggaphalappattā **sukkhavipassakā** nāma, maggakkaṇe pana “jhānasineho natthi”ti na vattabbo “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti (a. ni. 4.170) vacanato. **Pacchimakassāti** sabbapacchimassa. Kiñcāpi ariyo aparihānadhammo (1.0119), sotāpannassa pana uddhaṃ jīvitapariyādānā adhigatadhammo uppanno nāma natthi, paccayasāmaggiyā asati yāva uparivisesaṃ nibbattetuṃ na sakkonti, tāva adhigamassa asambhavo evāti āha- **“sotāpannassa ...pe... nāma hoti”**ti. Tassidaṃ manussalokavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Na codentīti aññamaññasmiṃ vijjamānaṃ dosaṃ jānantāpi na codenti na sārenti. **Akukkucakā hontīti** kukkucānaṃ na uppādentī. “Asakkaccakārino hontī”ti ca paṭhanti, sāthalikatāya sikkhāsu asakkaccakārino hontīti attho. **Bhikkhūnaṃ satepi sahasepi dharamāneti** idaṃ bāhullavasena vuttaṃ. Antimavatthu-anajjhāpannesu katipayamattesupi bhikkhūsu dharantesu, ekasmiṃ vā dharante paṭipatti anantarhitā eva nāma hoti. Tenevāha- **“pacchimakassa ...pe... antarahitā hoti”**ti.

Antevāsike gahetunti antevāsike saṅgahetuṃ. **Atthavasenāti** aṭṭhakathāvasena. **Matthakato paṭṭhāyāti** uparito paṭṭhāya. **Uposathakkhandhakamattanti** vinayamātikāpāḷimāha. Āḷavakapañhādīnaṃ viya devesu pariyattiyā pavatti appamāṇanti āha- **“manussesū”**ti.

Oṭṭhatṭhivaṇṇanti oṭṭhānaṃ aṭṭhivaṇṇaṃ, dantakasāvaṃ ekaṃ vā dve vā vāre rajitvā dantavaṇṇaṃ katvā dhārentīti vuttaṃ hoti. **Kesesu vā alliyāpentīti** tena kāsāvakhaṇḍena kese bandhantā alliyāpenti. Bhikkhugottassa abhibhavanato vināsana-to **gotrabhuno**. Atha vā gottam vuccati sādharmaṇaṃ nāmaṃ, mattasaddo luttaniddiṭṭho, tasmā “samaṇā”ti gottamattaṃ anubhavanti dhārentīti **gotrabhuno**, nāma-mattasamaṇāti attho. Kāsāvagatakaṇṭhatāya, kāsāvaggahaṇahetu-uppajjanakaso-katāya vā **kāsāvakaṇṭhā**. **Saṅghagatanti** saṅghaṃ uddissa dinnattā saṅghagataṃ. **Taṃ sarīranti** taṃ dhātusarīraṃ.

Tenevāti pariyatti-antaradhānamūlakattā eva itara-antaradhānassa. Sakko devarājā chātakabhaye paratīragamanāya bhikkhū ussukkamakāsīti adhippāyo. **Neti** ubhayepi paṃsukūlikatthere dhammakathikatthere ca. **Therāti** tattha ṭhitā sakkebhūtā therā. Dhammakathikattherā “**yāva tiṭṭhanti** (1.0120) **suttantā ...pe... yogakkhemā na dhamṣati**”ti idaṃ suttaṃ āharitvā “**suttante rakkhite sante, paṭi-patti hoti rakkhitā**”ti iminā vacanena paṃsukūlikatthere appaṭibhāne akaṃsu. Idāni pariyattiyā anantaradhānameva itaresaṃ anantaradhānahetūti imamatthaṃ byatirekato anvayato ca upamāhi vibhāvetuṃ “**yathā hi**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suvi-ñṇeyyameva.

Dutiyapamādādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

140-150. Ekādasamadvēdasamavaggā suviñṇeyyā eva.

13. Ekapuggalavaggavaṇṇanā

170. Ekapuggalassāti ekapuggalavaggassa. Tenāha- “**paṭhame**”ti. **Ekoti** gaṇa-naparicchedo, tato eva **dutiyādiṭṭhikhepattho**. Padhānāsahāyatthopi ekasaddo hotīti tannivattanatthaṃ “**gaṇanaparicchedo**”ti āha. Sammutiyā desanā **sammutidesanā**. Paramatthassa desanā **paramatthadesanā**. **Tatthāti** sammutiparamatthadesanāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha- “**evarūpā sammutidesanā, evarūpā paramatthadesanā**”ti. Tatridaṃ sammutiparamatthānaṃ lakkhaṇaṃ- yasmim bhinne, buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭādippa-bhedā sammuti, tabbipariyāyena paramatthā. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve so nayo labbhati. Tattha rūpādidhammasamūhaṃ santānavasena pavattamānaṃ upādāya puggalavohāroti **puggaloti sammutidesanā**. Sesapadesupi eseva nayo. Uppādavayavanto sabhāvadhammā na niccāti aniccāti āha- “**aniccanti paramatthadesanā**”ti. Esa nayo sesapadesupi. Nanu khandhadesanāpi sammutidesanāva. Rāsaṭṭho vā hi khandhaṭṭho koṭṭhāsaṭṭho vāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana khandha-samaññā phassādīsu pavattatajjāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā, puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahā vuttā. Khandha-sīsenā vā tadupādānasabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabhāvadhammā sabbepi sammutimukheneva desanaṃ ārohanti, na samukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ, desetabbadhammavibhāgena desanāvi-

bhāgassa adhippetattā. Na hi saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti.

Sammutivasena (1.0121) **desanaṃ sutvā**ti “idhekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpānuyogamanuyutto”ti-ādinā (pu. pa. 174) sammutimukhena pavattitadesanaṃ sutamayañāṇuppadavasena sutvā. **Atthaṃ paṭivijjhitvā**ti tadanusārena catusaccasaṅkhātaṃ atthaṃ saha vipassanāya maggapaññāya paṭivijjhitvā. **Mohaṃ pahāyā**ti tadekaṭṭhakilesehi saddhiṃ anavasesaṃ mohaṃ pajahitvā. **Visesanti** aggaphalanibbānasaṅkhātaṃ visesaṃ. **Tesanti** tādīsanaṃ veneyyānaṃ. **Paramatthavasena**ti “pañcimāni, bhikkhave, indriyāni”ti-ādinā (saṃ. ni. 5.471-476 ādayo) paramatthadhammasavasena. Sesamaṃ anantaranaye vuttasadisameva.

Tatrāti tassaṃ sammutivasena paramatthavasena ca desanāyaṃ. **Desabhāsākusalo**ti nānādesabhāsāsu kusalo. **Tiṇṇaṃ vedānanti** nidassanamattaṃ, tiṇṇaṃ vedānaṃ sippuggahaṇaṭṭhānānampīti adhippāyo. Teneva sippuggahaṇaṃ parato vakkhati. Sippāni vā vijjāṭṭhānabhāvena vedantogadhāni katvā “tiṇṇaṃ vedānaṃ”ti vuttaṃ. **Kathetabbabhāvena ṭhitāni**, Na katthaci sannicitabhāvenāti vedānampi kathetabbabhāveneva ṭhānaṃ dīpento “guhā tiṇi nihitā na gayhanti”ti-ādīmicchāvādaṃ paṭikkhipati. Nānāvidhā desabhāsā etesanti **nānādesabhāsā**.

Paramo uttamo attho **paramattho**, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Lokasaṅketamattasiddhā **sammuti**. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya saccatāti āha-**“lokasammutikāraṇā”**ti, lokasamaññaṃ nissāya pavattanatoti attho. Lokasamaññā hi abhinivesena viññeyyā, nāññāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya na musā anatidhāvitabbato tassā. Tenāha bhagavā- “janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāvaye”ti. **Dhammānanti** sabhāvadhammānaṃ. **Bhūtakāraṇā**ti yathābhūtakāraṇā yathābhūtaṃ nissāya pavattanato. **Sammutiṃ voharanta-****ssā**ti “puggalo, satto”ti-ādinā lokasamaññaṃ kathentassa.

Hirōtappadīpanatthanti lokapālanakicce hirōtappadhamme kiccato pakāsetuṃ. Tesañhi kiccaṃ sattasantāne eva pākaṭaṃ hotīti

puggalādhiṭṭhānāya kathāya taṃ vattabbaṃ. Esa nayo sesesupi. Yasmiñhi (1.0122) cittuppāde kammaṃ uppannaṃ, taṃsantāne eva tassa phalassa uppatti **kamma-ssakatā**. Evañhi kataviññāṇaṇaso akatāgamo ca natthi sā puggalādhiṭṭhānāya eva desanāya dīpetabbā. Tehi sattehi kātabbapuññakiriya **paccattapurisakāro**. Sopi santānavasena niṭṭhapetabbato puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbo. **Ānantariyadīpanatthanti** cuti-anantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmim̐ anantare niyuttāni taṃnibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarakaraṇapayojanāni vāti **ānantariyāni**, mātughātādīni, tesam̐ dīpanatthaṃ. Tānipi hi santānavasena niṭṭhapetabbato “mātaraṃ jīvitā voropeti”ti-ādinā (paṭṭhā. 1.1.423) puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbāni, tathā “so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharivā viharati”ti-ādinā (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77; 2.309; 3.230; vibha. 642-643) “so anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati ekampi jātin”ti-ādinā (dī. ni. 1.244-245; ma. ni. 1.148, 384, 431; pārā. 12), “atthi dakkhiṇā dāyakato visujjhati, no paṭiggāhakato”ti-ādinā (ma. ni. 3.381) ca pavattā **brahmavihārapubbenivā-sadakkhiṇāvisuddhikathā** puggalādhiṭṭhānā eva katvā dīpetabbā sattasantānavisayattā. “Aṭṭha purisapuggalā (saṃ. ni. 1.249) na samayavimutto puggalo”ti-ādinā (pu. pa. 2) ca paramatthakathaṃ kathentopi lokasammutiyā appahānatthaṃ puggalakathaṃ katheti. Etena vuttāvasesāya kathāya puggalādhiṭṭhānabhāve payojanaṃ sāmāññasena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Kāmañcetaṃ sabbaṃ aparīññātavatthukānaṃ vasena vuttaṃ, pariññātavatthukānampi pana evaṃ desanā sukhāvahā hoti.

Ekapuggaloti visiṭṭhasamācārāpassayavirahito ekapuggalo. Buddhānañhi sīlādiguṇena sadevake loke visiṭṭho nāma koci natthi, tathā sadisopi samānakāle. Tenāha- “na imasmim̐ loke parasmim̐ vā pana buddhena seṭṭho sadiso ca vijjati”ti (vi. va. 1047; kathā. 799), tasmā sadisopi koci natthi. Hīnopi apassayabhūto nattheva. Tena vuttaṃ- “visiṭṭhasamācārāpassayavirahito ekapuggalo”ti. Ye (1.0123) ca sīlādiguṇehi natthi etesaṃ samāti asamā, purimakā sammāsambuddhā. Tehi samo majjhe bhinnasuvaṇṇanekkaṃ viya nibbisitṭhoti asamasaṃmaṭṭhenapi ekapuggalo aññassa tādisassa abhāvā. Tena vuttaṃ- **“asadisatṭhenā”** ti-ādi.

Sattaloko adhippeto sattanikāye uppajjanato. **Manussaloke eva uppajjati** deva-brahmalokānaṃ buddhānaṃ uppattiyā anokāsabhāvato. Kāmadevaloke tāva nuppajjati brahmacariyavāsassa aṭṭhānabhāvato tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto. Tesam̐ sā acchariyadhammatā devatābhāve ṭhitānaṃ loke na pākaṭā hoti yathā manussabhūtānaṃ. Devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvato va loke dahati, na buddhānubhāvato. Tathā sati “ayaṃ sammāsambuddho”ti nādhimuccati na sampasīdati, issarakuttaggāhaṃ na vissajjeti, devatābhāvassa ca cirakālāvatṭhānato ekaccasassatavādato na parimuccati. **Brahmaloke nuppajjati** ti etthāpi ese va nayo. Sattānaṃ tādisaggāhavinimocanattañhi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃyeva uppajjanti, na devasugatiyaṃ. Yasmā imaṃ cakkavāḷaṃ majjhe katvā iminā saddhim̐ cakkavāḷānaṃ dasasahassasseva jātikkhettabhāvo dīpito ito aññassa buddhānaṃ uppattitṭhānassa tepiṭake buddhavacane āgataṭṭhā-

nassa abhāvato. Tasmā vuttaṃ- **“imasmimyeva cakkavāḷe uppajjati”** ti.

Idha uppajjantopi kasmā jambudīpe eva uppajjati, na sesadīpesūti? Keci tāva āhu- “yasmā pathaviyā nābhibhūtā buddhabhāvasahā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpe eva, tasmā jambudīpe eva uppajjati” ti. Eteneva “tatha majjhimadese eva uppajjati” ti etampi saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ tathā itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhanato. Yasmā purimabuddhānaṃ mahābodhisattānaṃ paccekabuddhānaṃca nibbattiyā sāvaka bodhisattānaṃ sāvaka bodhiyā abhinīhāro sāvaka pāramiyā sambharaṇaparipācanaṃca buddhakkhettabhūte imasmimyeva cakkavāḷe jambudīpe eva ijhati, na aññattha. Veneyyanavinayanattho ca buddhuppādo, tasmā aggasāvaka mahāsāvaka diveneyyavisesāpekkhāya imasmim jambudīpe eva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayaṅca nayo sabbabuddhānaṃ āciṅṇasamāciṅṇoti tesam uttamapurisānaṃ (1.0124) tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya aññamaññūpanissayatāya daṭṭhabbā. Tena vuttaṃ- **aṭṭhakathāyaṃ** “tisu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpe eva nibbattanti dīpaṃ passi” ti (dī. ni. aṭṭha. 2.17; bu. vaṃ. aṭṭha. 27 avidūrenidānakathā).

Ubhayampidaṃ vipakatavacanameva uppādakiriyāya vattamānakālikattā. **Uppajjamānoti** vā uppajjituṃ samattho. Satti-attho cāyaṃ **māna**-saddo. Yāvata hi sāmattiyaena mahābodhisattānaṃ carimabhava uppatti icchitabbā, tatthakena bodhisambhārasambhūtena paripuṇṇena samannāgatoti attho. **Bhedoti** viseso. Tameva hi tividhaṃ visesaṃ dassetuṃ- **“esa hī”** ti-ādi vuttaṃ. Aṭṭhaṅgasamannāgatassa mahābhinihārassa siddhakālato paṭṭhāya mahābodhisatto buddhabhāvāya niyatabhāvappattatāya bodhisambhārapaṭipadaṃ paṭipajjamāno yathāvuttasāmattiyaयोगena uppajjamāno nāmāti attho uppādassa ekantikattā. **Pariyesanti** vicinanto. **Paripakkagate** ñāṇeti iminā tato pubbe ñāṇassa aparipakkatāya eva laddhāvasarāya kamma pilotiyā vasena bodhisatto tathā mahāpadhānaṃ padahīti dasseti. **Arahattaphalakkhaṇe** uppanno nāma “uppanno hoti” ti vattabbattā. **Āgatova** nāma hetusampadāya sammadeva nipphannattā.

Hitatthāyāti lokiya lokuttarassa hitassa siddhiyā. **Sukhatthāyāti** etthāpi eseva nayo. **Tassāti** tassa sattalokassa. So panāyaṃ sattaloko yena anukkamena dhammābhisamayaṃ pāpuṇi, taṃ teneva anukkamena dassento **“mahābodhimaṇḍe”** ti-ādimāha. **Yāvajjadivasāti** ettha **ajja**-saddena sāsanaṃ avatṭhānakālaṃ vadati. **Devamanussānanti** ukkaṭṭhaniddesoti dassetuṃ- **“na kevalan”** ti-ādi vuttaṃ. **Etesampīti** nāgasupaṇṇādīnampi.

Ayaṃ pucchāti iminā “katamo” ti padassa sāmāññato pucchābhāvo dassito, na visesatoti tassa pucchāvisesabhāvāñāpanatthaṃ **mahāniddese** (mahāni. 150) āgatā sabbāpi pucchā atthuddhāranayena dasseti **“pucchā ca nāmesā”** ti-ādinā. Adiṭṭhaṃ jotiyati etāyāti **adiṭṭhajotanā**. Diṭṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti **diṭṭhasaṃsandanā**. Saṃsandanaṃca sākacchāvasena (1.0125) vinicchayakaraṇaṃ. Vimatiṃ chindati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**. “Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave” ti-ādi pucchāya “kā tumhākaṃ anumati” ti anumati pucchitā hoti. **Kathetukamyatāpucchāti** kathetukamyatāya pucchā. **Lakkhaṇanti** ñātuṃ icchito yo koci sabhāvo. **Aññātanti** yena kenaci ñāṇena aññātabhāvamāha. **Adi-**

ṭṭhanti dassanabhūtena ñāṇena paccakkhaṃ viya adiṭṭhataṃ. **Atulitanti** “ettakaṃ etan”ti tulābhūtena atulitataṃ. **Atīritanti** tīraṇabhūtena akatañāṇakiriyāsamāpanataṃ. **Avibhūtanti** ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ. **Avibhāvitanti** ñāṇena apākaṭakatabhāvaṃ.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati “tathāgato”ti ayaṃ samaññā pavattā, taṃdassanatthaṃ “**aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato**”ti-ādi vuttaṃ. Guṇavisesanemittikāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha-

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;

guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti. (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.76);

Tathā āgatoti ettha ākāranīyamanavasena opammasampañipādanattho **tathā**-Saddo. Sāmaññajotanāpi hi visese avatiṭṭhatīti. Paṭipadāgamanattho **āgata**-saddo, na ñāṇagamanattho “tathalakkhaṇaṃ āgato”ti-ādīsu (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.12; saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.78; a. ni. aṭṭha. 1.1.170; udā. aṭṭha. 18) viya, nāpi kāyagamanattho “āgato kho mahāsamaṇo, magadhānaṃ giribbajan”ti-ādīsu (mahāva. 63) viya. Tattha yadākāranīyamanavasena opammasampañipādanattho **tathā**-saddo, taṃkaruṇāpadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanappaṭipadaṃ udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṃ-taṃ-saddānaṃ ekantasambandhabhāvato “**yathā sabbaloka ...pe... āgatā**”ti sādharmaṇato vatvā puna taṃ paṭipadaṃ **mahāpadhānasuttā**dīsu (dī. ni. 2.1 ādayo) sambahulanidde-sena supākaṭānaṃ āsannānaṅca vipassī-ādīnaṃ channaṃ sammāsambuddhānaṃ vasena nidassento “**yathā vipassī bhagavā**”ti-ādīmāha. Tattha **yena abhinīhārenā**ti manussatthalingasampattihetusatthudassanapabbajjā-abhiññādiguṇasampatti-adhikāracchandānaṃ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena (1.0126) mahāpaṇidhānena. Sabbesañhi buddhānaṃ kāyappaṇidhānaṃ imināva abhinīhārena samijjhatīti. Evaṃ mahābhinīhāravisesena “tathāgato”ti padassa atthaṃ dassetvā idāni pāramipūraṇavasena dassetuṃ- “**yathā vipassī bhagavā ...pe... kassapo bhagavā dānapāramiṃ pūretvā**”ti-ādīmāha.

Ettha ca suttantikānaṃ mahābodhippaṭipadāya kosallajananatthaṃ kā panetā pāramiyo, kenatṭhena pāramiyo, katividhā cetā, ko tāsamaṃ kamo, kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni, ko paccayo, ko saṃkilesa, kiṃ vodānaṃ, ko paṭipakkho, kā paṭipatti, ko vibhāgo, ko saṅgaho, ko sampādanūpāyo, kittakena kālena sampādanaṃ, ko ānisaṃso, kiñcetāsaṃ phalanti pāramīsu ayaṃ vitthārakathā veditabbā. Sā panesā icchantena **dīghāgamaṭīkāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.7) vuttanayeneva veditabbā, na idha dassitā. Yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānaṃ pāramīnaṃ pūritabhāvaṃ sandhāyāha- “**samatīsa pāramiyo pūretvā**”ti.

Satipi mahāpariccāgānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanattāñceva sudukkarabhāvadassanattāñca mahāpariccāgehi visuṃ gahaṇaṃ. Tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ, pariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇaṅca kataṃ. Gatapaccāgatikavattasaṅkhātāya pubbhāgappaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanaṃ **pubbayogo**. Dānādīsuyeva sātīsayappaṭipattinipphādanaṃ **pubbaca-**

riyā, yā vā cariyāpiṭakasaṅgahitā. “Abhinīhāro pubbayogo, dānādippaṭipatti vā kāyavivekavasena ekacariyā vā pubbacariyā”ti keci. Dānādīnañceva appicchatā-dīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisamañca vibhāvanavasena sattānaṃ bodhittaye paṭiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattā kathā **dhammakkhānaṃ**. Nātīnaṃ atthacariyā **ñātatthacariyā**. Sāpi karuṇāyanavaseneva. **Ādi**-saddena lokatthacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakataññānavasena anavajjakammāyatanasi-ppāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena khandhāyatanādiparicayavasena lakkhaṇa-ttayatīraṇavasena ca ñāṇacāro **buddhicariyā**. Sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanattamaṃ viṣuṃ (1.0127) gahaṇaṃ. **Koṭi**ti pariyanto, ukkaṃ-soti attho. Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvāti sambandho. Tattha **bhāvetvāti** uppādetvā. **Brūhetvāti** vaḍḍhetvā. Satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanappaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti. Vipassanāsahagatā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā. Ettha ca “yena abhinīhārenā”ti-ādinā āgamanappaṭipadāya ādiṃ dasseti, “dānapāramin”ti-ādinā majjhaṃ, “cattāro satipaṭṭhāne”ti-ādinā pariyosā-nanti veditabbaṃ.

Sampatijātoti muhuttajāto nikkhantamatto. Nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesamaṃ hatthato cattāro mahā-rājāno ajinappaveṇiyā, tesamaṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭigga-ṇhiṃsu, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ paṭiṭṭhito. **Yathāhāti**-ādinā mahāpadānadesanāya vuttavacanaṃ nidasseti. **Setamhi** chatteti dibbaseta-cchatte. **Anudhāriyamāneti** dhāriyamāne. Ettha ca chattaḡgahaṇeneva khaggā-dīni pañca kakudhabhaṇḍāni vuttānevāti daṭṭhabbaṃ.

Khaggatālavaṇṭamoraḥatthakavālabijani-uṇḥisapaṭṭāpi hi chattena saha tadā upa-
ṭṭhitā ahesuṃ. Chattādīniyeva ca tadā paññāyimsu, na chattādiggāhakā. **Sabbā ca
disāti** dasa disā, nayidaṃ sabbadisāviloḥanaṃ sattapadavītiḥaruttarakālaṃ. Mahā-
satto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimaṃ disaṃ olokesi, tatha deva-
manussā gandhamālādīhi pūjayamānā, “mahāpurisa, idha tumhehi sadisopi
natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā catasso anudisā heṭṭhā upa-
rīti sabbā disā anuviloḥetvā sabbattha attanā sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti
sattapadavītiḥārena agamāsi. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Aggoti** sabbapaṭṭhama. **Jeṭṭhoti
seṭṭhoti** ca tasseva vevacanaṃ. **Ayamantimā jāti**, natthi dāni punabbhavoti
imasmim attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi. “**Anekesaṃ visesādhigamānaṃ
pubbanimittabhāvenā**”ti saṃkhittena vuttamatthaṃ “**yañhi**”ti-ādinā vitthārato
dasseti. Tatha **etthāti**-

“Anekaśākhaṅca (1.0128) saḥassamaṇḍalaṃ,
chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
na dissare cāmarachattagāhakā”ti. (su. ni. 693)-

Imissā gāthāya. Sabbaññutaññāṇameva sabbattha appaṭṭihatacāratāya anāvāra-
ṇāṇānti āha- “**sabbaññutānāvāraṇāññāpaṭilābhassā**”ti. **Tathā ayaṃ bhaga-
vāpi gato ...pe... pubbanimittabhāvenāti** etena abhijātiyaṃ dhammatāvasena
uppajjanakavisesā sabbabodhisattānaṃ sādḥāraṇāti dasseti. Pāramitānissandā
hi teti.

Vikkamīti agamāsi. **Marūti** devā. **Samāti** vilokanasamatāya samā sadisiyo.
Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesadisāpi, na katthaci vilokane
vibandho tassa ahoṣīti. **Samāti** vā viloketuṃ yuttāti attho. Na hi tadā bodhisattassa
virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

“Evaṃ tathā gato”ti kāyagamaṇaṭṭhena gatasaddena tathāgatasaddaṃ niddi-
sitvā idāni ṇāṇagamaṇaṭṭhena taṃ dassetuṃ- “**atha vā**”ti-ādimāha. Tatha **nekkha-
mmenāti** alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha
nekkhamaṃ, na pabbajjādayo. “Paṭṭhamajjhānenā”ti ca vadanti. **Pahāyāti** paja-
hitvā. **Gato** adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. **Pahāyāti** vā pahānāhetu,
pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṃ pahāyasaddo. Kāmacchandādi-
ppahānāhetukañhi “gato”ti ettha vuttaṃ gamaṇaṃ avabodho, paṭipatti eva vā
kāmacchandādippahānena ca lakkhiyati. Esa nayo **padāletvāti**-ādīsupi. **Abyāpāde-
nāti** mettāya. **Ālokasaññāyāti** vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhita-ālokasa-
ññānānena. **Avikkhepenāti** samādhinā. **Dhammavavattḥānenāti** kusalādidha-
mmānaṃ yāthāvanicchayena. “Sappaccayanāmarūpavavattḥānenā”tipi vadanti.
Evaṃ kāmacchandādinīvaraṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā”ti-ādinā (vibha.
508) vuttāya paṭṭhamajjhānassa pubbhāgappaṭipadāya bhagavato tathāgata-
bhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi (1.0129) samāpattīhi aṭṭhārasahi ca
mahāvīpassanāhi taṃ dassetuṃ- “**ñānenā**”ti-ādimāha. Nāmarūpapariggahaka-
ñkhāvīvaraṇānañhi vibandhabhūtassa mohassa dūrikaraṇena ṇātapariññāyaṃ
ṭṭhitassa aniccasaññādayo sījjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhīratinimittena

pāmojjena tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhigamoti samāpattivipassanānaṃ arativinodana-avijjāpadālanādi-upāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅghadassanattanti daṭṭhabbo. Samāpattivihārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha- “**nīvaraṇa-kavāṭaṃ ugghāṭevā**” ti.

“Rattim vitakketvā vicāretvā divā kammante payojetī” ti (ma. ni. 1.251) vuttaṭṭhāne vitakkavicārā dhūmāyanā adhippetāti āha- “**vitakkavicāradhūman**” ti. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhaṃ, catutthajjhānopacāreyeva ca sukhaṃ pahiyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha- “**catutthajjhānena sukha-dukkhaṃ pahāyā**” ti. **Rūpasaññāti** saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni ceva tadārammaṇāni ca vuttāni. Rūpāvacarajjhānampi hi “rūpan” ti vuccati uttarapadalopena “rūpī rūpāni passatī” ti-ādīsu (ma. ni. 2.248; 3.312; dha. sa. 248; paṭi. ma. 1.209). Tassa ārammaṇampi kasiṇarūpaṃ “rūpan” ti vuccati purimapadalopena “bahiddhā rūpāni passatī suvaṇṇadubbaṇṇāni” ti-ādīsu (dī. ni. 2.173-174; ma. ni. 2.249; dha. sa. 244-245). Tasmā idha rūpe rūpajjhāne taṃsahagatasaññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni vuttāni. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññaṃ, rūpassa nāmantī vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetam adhivacananti veditabbaṃ. **Paṭighasaññāti** cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena paṭihanānaṃ visayivisayasamodhāne samuppannā dvipañcaviññāṇasahagatā saññā paṭighasaññā. **Nānattasaññāyoti** nānatte gocare pavattā saññā, nānattā vā saññā nānattasaññā, aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti etāsaṃ catucattālīsasaññānametaṃ adhivacanaṃ. Etā hi yasmā rūpasaññādibhede nānatte (1.0130) nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā ca nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā “**nānattasaññā**” ti vuccanti.

Aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**, tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya anupassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññanti** saṅkhata-dhamme “niccā sassatā” ti pavattaṃ micchāsaññaṃ. Saññāsīsena diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyāti** saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. **Virāgānupassanāyāti** saṅkhāresu virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyāti** saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. “Te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatim samudayavasena na uppajjanti” ti evaṃ vā anupassanā nirodhānupassanā. Tenevāha- “nirodhānupassanāya nirodheti, no samudeti” ti. Muccitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānanti** niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghana-saññā**. **Āyūhanaṃ** abhisāṅkharaṇaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo**. **Dhuvasaññanti** thirabhāvaggahaṇaṃ. **Nimittanti** samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahaggahaṇaṃ. **Paṇidhinti** rāgādipaṇidhim. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu nanditā. **Abhinivesanti** attānudiṭṭhim.

Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādhammavipassanā**. **Sārādānābhinivesanti** asāre sāraggahaṇavipallāsaṃ. Issarakuttādivasena loko samuppannoti abhiniveso **sammohābhiniveso**. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahama-tītamaddhānanti-ādinā pavattasaṃsayāpatti sammohābhiniveso”ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso**. “Ālayaratā ālayasammudittā”ti (dī. ni. 2.64; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7) vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivesavasena pavattiyā ālayābhinivesoti keci. “Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyanti”ti pavattaṃ ñāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā**. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ, nibbānaṃ. Tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā**, gotrabhū. **Samyogābhinivesanti** saṃyujanavasena saṅkhāresu (1.0131) abhinivisaṇaṃ. **Diṭṭhekatṭheti** diṭṭhiyā saha-jātekatṭhe pahānekatṭhe ca. **Oḷāriketi** uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanapahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. **Aṇusahagateti** aṇubhūte. Idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakileseti** avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehipi pahīnā kilesā **puna** pahīyantīti.

Kakkhaḷattaṃ kathinabhāvo. **Paggharaṇaṃ** dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastāya viya yena taṃtaṃkalāpassa uddhumāyanaṃ, thaddhabhāvo vā, taṃ **vitthambhanaṃ**. Vijjamānepi kalāpantarabhūtānaṃ kalāpantarabhūtehi phuṭṭhabhāve taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoti yesaṃ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṃ paricchedabhāvo na siyā byāpitabhāvāpattito. Yasmiṃ kalāpe bhūtānaṃ paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ**. Tenāha- bhagavā **ākāsadhātuniddese** (dha. sa. 637) “asamphuṭṭho catūhi mahābhūtehi”ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ**. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāvasenetaṃ vuttaṃ- “**saṅkhārānaṃ abhisāṅkharāṇalakkhaṇaṃ**”ti. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge** (vibha. 92) “cakkhusamphassajā cetanā”ti-ādinā cetanāva vibhattā. Abhisāṅkharalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha- “tattha katamo puññābhisaṅkhāro, kusalā cetanā kāmāvacarā”ti-ādi. **Pharaṇaṃ** savipphārikatā. **Assaddhiye** Ti assaddhiyahetu. Nimittatthe bhumaṃ. Esa nayo **kosajjeti**-ādīsu. **Vūpasamalakkhaṇanti** kāyacittapariḷāhūpasamalakkhaṇaṃ. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne pagghani-ggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjupekkhanaṃ **paṭisaṅkhānaṃ** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnaṃ viṣaṃvādanādikiccatāya lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā **sammāvācā**, siniddhabhāvato sampayuttadhamme sammāvācāpaccayasubhāsītānaṃ sotāraṅca puggalaṃ pariggaṇhātīti sā **pariggahalakkhaṇā**. Kāyikakiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayaṅca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammantasaṅkhātā viratīpi (1.0132) **samuṭṭhānalakkhaṇā** daṭṭhabbā, sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ samuṭṭhāpanaṃ kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyapavattiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānaṃ**. “Saṅkhārā”ti idha cetanā adhippetāti vuttaṃ- “**saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇaṃ**”ti. **Namanaṃ**

ārammaṇābhimukhabhāvo. **Āyatanam** pavattanam. Āyatanavasena hi āyasaṅkhātānam cittacetāsikānam pavatti. **Taṇhāya hetulakkhaṇanti** vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayametesam viseso.

Tathalakkhaṇam aviparītasabhāvo. **Ekaraso** aññamaññanātivattanam anūnādihikabhāvo. **Yuganaddhā** samathavipassanāva. “Saddhāpaññā paggahāvikkhepā”tipi vadanti. **Khayoti** kilesakkhayo maggo. Anuppādapariyosānatāya **anuppādo** phalam. **Passaddhi** kilesavūpasamo. **Chandassāti** kattukāmatāchandassa. **Mūlala-kkhaṇam** paṭiṭṭhābhāvo. **Samuṭṭhānalakkhaṇam** ārammaṇappaṭipādakatāya sampayuttadhammānam uppattihetutā. **Samodhānam** visayādisannipātena gahe-tabbākāro, yā saṅgatīti vuccati. Samaṃ, saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā **samodhānam**, phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇam**. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittam samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttam. Gopānasīnam kūṭam viya sampayuttānam pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇam**. Tato, tesam vā sampayuttadhammānam uttari padhānanti **tatuttari**. Paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttiyāti** phalassa. Tañhi sīlādiguṇasārassa paramukkaṃsabhāvena **sāram**. Ayañca lakkhaṇavi-bhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena porāṇaṭṭha-kathāyam āgatanayena ca katoti daṭṭhabbam. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo pariyāyantarappakāsanattham puna dassito, tato eva ca “chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā”-ti, “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariyan”ti, “nibbāno-gadhañhi, āvuso, brahmacariyam nibbānapariyosānan”ti (saṃ. ni. 5.512) ca

suttapadānaṃ vasena “chandassa mūlalakkhaṇaṃ” ti-ādi vuttaṃ.

Tathadhammā (1.0133) **nāma** cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. **Tathāni** taṃsabhāvattā, **avitathāni** amusāsabhāvattā, **anaññathāni** aññākārahittā. **Jāti-paccayasambhūtasamudāgataṭṭho** jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho, na jātito jarāmaṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti **jātipaccayasambhūtaṭṭho**, itthañca jātito samudāgacchatīti **jātipaccayasamudāgataṭṭho**. Yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. **Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho** etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā saṅkhārā uppajanti. Yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho, paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṃ jānāti passatīti sambandho. **Tenāti** bhagavatā. Taṃ vibhajjamānanti yojetabbaṃ. **Tanti** rūpāyatanaṃ. **Iṭṭhāniṭṭhādīti** ādi-saddena majjhantaṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparitta-ajjhatabhiddhātadubhayādi-bhedam. **Labbamānakapadavasenāti** “rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ, saddāyatanaṃ sutam, gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ, sabbaṃ rūpaṃ manasā viññātan” ti (dha. sa. 966) vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati. **Anekehi nāmehi** “rūpārammaṇaṃ iṭṭhaṃ aniṭṭhaṃ majjhantaṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhantaṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītakaṃ” ti evamādīhi anekehi nāmehi. **Terasahi vārehi** rūpakaṇḍe āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. **Dvepaññāsāya nayehi** ekekasmim vāre catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena dvipaññāsāya nayehi. **Tathamevāti** aviparītaḍḍassitāya appaṭivattiyadesanātāya ca tathameva hoti. **Jānāmi abbaññā-sīti** vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. **Vidita-saddo** anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo “diṭṭhaṃ sutam mutaṃ” ti-ādīsu (dī. ni. 3.188; ma. ni. 1.7-8; saṃ. ni. 3.208; a. ni. 4.23) viya. **Na upaṭṭhā-sīti** attattaniyavasena na upagañchi (1.0134). Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti **tathāgatoti** evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana “niruttinayena **pisodarādipakkhepena** vā dassīsaddassa lopam, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā tathāgato” ti vaṇṇenti.

Yaṃ rattinti yassaṃ rattiyaṃ. Accantasamyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. **Tiṇṇaṃ mārānanti** kilesābhisāṅkhāradevaputtasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ mārānaṃ. **Anupavajjanti** niddosātāya na upavajjaṃ. **Anūnanti** pakkhipitabbābhāvena na ūnaṃ. **Anadhikanti** apanetabbābhāvena na adhikaṃ. **Sabbākāraparipuṇṇanti** atthabyañjanādisampattiyā sabbākārena paripuṇṇaṃ. **No aññathāti** “tathevā” ti vuttamevatthaṃ byatirekena sampādeti. Tena yadatthaṃ bhāsitaṃ, tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathevāti aviparītaḍḍassanataṃ dasseti. **Gadatthoti** etena tathaṃ gadaṭṭīti **tathāgatoti** da-kārassa ta-kāraṃ katvā niruttinayena vuttanti dasseti. Tathā gatamassāti tathāgato. **Gatanti** ca kāyassa vācāya vā pavattīti attho. **Tathā** Ti ca vutte yaṃ-taṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhatāya yathāti

ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti. Kāyavācākiriyānañca aññamaññānulomena vacanichhāyaṃ kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhabhāvena upatiṭṭhatīti imamattham dassento āha- “**bhagavato hi**” ti-ādi. Imasmim paṇa atthe tathāvāditāya tathāgatoti ayampi attho siddho hoti. So paṇa pubbe pakārantarena dassitoti āha- “**evaṃ tathākāritāya tathāgato**” ti.

Tiriyam aparimāṇāsu lokadhātūsūti etena yadeke “tiriyam viya upari adho ca santi lokadhātuyo” ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvilāsoyeva **desanāvilāsamayo** yathā “puññamayaṃ dānamayan” ti-ādīsu (dī. ni. 3.305; itivu. 60; netti. 33). Nipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatattham atītatthāñca vadatīti āha- “**gatoti avagato atīto**” ti. Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva (1.0135) sambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭṭhānasamkilesanivattīnaṃ abhāvato yathā paṇidhānaṃ, tathā gato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti **tathāgato**. Atha vā mahiddhikatāya paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇaṇāṇatāya ca katthacipi paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavācācittānaṃ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti **tathāgato**. Yasmā ca loke vidhayuttagatapakārasaddā samānatthā dissanti, tasmā yathāvidhā vipassī-ādayo bhagavanto, ayampi bhagavā tathāvidhoti **tathāgato**. Yathā yuttā ca te bhagavanto, ayampi bhagavā tathā yuttoti tathāgato. Atha vā yasmā saccam tatvam taccham tathanti ñāṇassetam adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **tathāgatoti** evampi tathāgatasaddassa attho veditabbo.

“Pahāya kāmādimale yathā gatā,
samādhiñāṇehi vipassī-ādayo;
mahesino sakyamunī jutindharo,
tathāgato tena tathāgato mato.

“Tathāñca dhātāyatanādilakkhaṇam,
sabhāvasāmaññavibhāgabhedato;
sayambhuñāṇena jinoyamāgato,
tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

“Tathāni saccāni samantacakkhunā,
tathā idappaccayatā ca sabbaso;
anaññaneyyena yato vibhāvitā,
yāthāvato tena jino tathāgato.

“Anekabhedāsupi lokadhātusu,
jinassa rupāyatanādigocare;
vicittabhede tathameva dassanaṃ,
tathāgato tena samantalocano.

“Yato (1.0136) ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
karoti vācāyanulomamattano;
guṇehi lokam abhibhuyyiriyati,
tathāgato tenapi lokanāyako.

“yathābhinīhāramato yathāruci,
pavattavācā tanucittabhāvato;

yathāvidhā yena purā mahesino,
tathāvidho tena jino tathāgato” ti. (dī. ni. ṭī. 1.7)-

Saṅgahagāthā mukhamattameva, kasmā? Appamādapadaṃ viya sakalakusala-
dhammasampaṭipattiyā sabbabuddhaguṇānaṃ saṅgāhakattā. Tenevāha- “**sabbā-
kārenā**” ti-ādi. Sesamettha uttānatthameva.

171. Dutiye **uppattī** Ti paṭhamāya jātiyā nibbattiṃ vatvā ariyāya jātiyā nibbattiṃ
dassetuṃ- “**nippatti**” ti āha. Tadā hissa buddhabhāvanipphatti. “Dullabho” ti-ādiṃ
vatvā kāraṇassa dūrasambhārabhāvato tattha kāraṇaṃ dassento “**ekavāran**” ti-ā-
dimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti- tattha vāragaṇanā nāma māsasaṃvaccharakappagaṇa-
nādikā, kappānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ dve asaṅkhyeyyāni tīṇi asaṅkhyeyyāni pi
pāramiyo pūretvāpi buddhena bhavituṃ na sakkā, heṭṭhimakoṭiyā pana cattāri asa-
ṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅca niraṇṭaraṃ dasa pāramiyo pūretvā buddha-
bhāvaṃ pattuṃ sakkā, na ito aññathāti iminā kāraṇena dullabho pātubhāvo
buddhānanti.

172. Tatiye **niccaṃ na hotīti** abhiṅghappavattikaṃ na hoti kadācīdeva sambha-
vato. Yebhuyyena manussā acchariyaṃ disvā accharaṃ paharanti, taṃ sandhāya
vuttaṃ- “**accharaṃ paharivā passitabbo**” ti. **Samannāgatattāti** etena acchariyā
guṇadhammā etasmiṃ santīti **acchariyoti** dasseti. Apica ādito pabhuti abhinīhārā-
vaho, tato parampi anaññasādhāraṇe guṇadhamme āciṅṇavāti **acchariyoti** āha-
“**āciṅṇamanussotipi acchariyamanusso**” ti-ādi. Mahābodhiñāṇameva maṇḍa-
bhūtaṃ **mahābodhimaṇḍo**. Sabbaññutaññānapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ,
maggañāṇapadaṭṭhānaṅca sabbaññutaññāṇaṃ (1.0137) “mahābodhi” ti vuccati.
Anivattakenāti bodhiyā niyatabhāvāpattiyā mahābodhisattabhāvato anivattanasa-
bhāvena. **Buddhakāradhammānaṃ pūraṇampi na aññassa kassaci āciṅṇanti-ā-**
dinā hetu-avatthāya phalāvatthāya sattānaṃ upakārāvatthāya cāti tīsupi ava-
tthāsu lokanātho anaññasādhāraṇānaṃ guṇadhammānaṃ āciṅṇatāya acchariya-
manusso vuttoti dasseti.

173. Catutthe kāle kiriyāti **kālakiriyā**. Katarasmiṃ kāle kīdisī kiriyā. Sāmaññajo-
tanā hi visese avatiṭṭhati, visesatthinā ca viseso anuppajoyitabboti āha- “**ekasmiṃ
kāle pākaṭā kiriyā**” ti. Katarasmiṃ pana ekasmiṃ kāle, kathaṅca pākaṭāti?
Kappānaṃ satasahassādhikāni anekāni asaṅkhyeyyāni abhikkamitvā yathādhi-
ppetamanorathapāripūrivaseṇa samupaladdhe ekasmiṃ kāle, sadevaloke ativiya
acchariyamanussassa parinibbānanti accantapākaṭā. **Anutāpakarāti** cetodukkhā-
vahā. **Dasasahassacakkavāḷesūti** vuttaṃ tassa buddhakkhettabhāvena paricchi-
nnattā, tadanñesaṅca avisayattā.

174. Pañcame **dutiyaṃ buddhassāti** dutiyaṃ sabbaññubuddhassa abhāvā.
Sutabuddho nāma sutamayena ñāṇena bujjhitabbassa buddhattā. **Catusacca-**
buddho nāma catunnaṃ ariyasaccānaṃ anavasesato buddhattā. **Paccekabuddho**
nāma paccekaṃ attanoyeva yathā catusaccasambodho hoti, evaṃ buddhattā.
Sammāsambuddho eva hi yathā sadevakassa lokassa catusaccasambodho hoti,
evaṃ saccāni abhisambujjhati. **Cattāri vā aṭṭha vā soḷasa vāti** idaṃ katamahābhi-
nīhārānaṃ mahābodhisattānaṃ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavibhāgava-

sena vuttaṃ. “Paññādhikānañhi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhi-
kānaṃ paññā majjhimā hoti. Vīriyādhikānaṃ paññā mandā, paññānubhāvena ca
sammāsambodhi adhigantabbā”ti **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. Avisesena pana vimutti-
paripācanīyadhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvena tayopete bhedā yuttāti
vadanti. Tividhā hi bodhisattā abhinīhārakkhaṇe bhavanti ugghaṭitaññuvipañcita-
ññuneyyabhedena. Tesu (1.0138) ugghaṭitaññū sammāsambuddhassa
sammukhā cātuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto tatiyapade apariyositeyeva chahi abhi-
ññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pattuṃ samatthūpanissayo hoti. Dutīyo
satthu sammukhā ekaṃ gāthaṃ suṇanto apariyositeyeva catutthapade chahi
abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthūpanissayo hoti. Itaro bhagavato sammukhā
cātuppadikagāthaṃ sutvā pariyositāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ
samatthūpanissayo hoti. Tayopete vinā kālabhedena katābhinihārā

laddhabyākaraṇā pāramiyo pūrento yathākkamaṃ yathāvuttabhedenā kālena sammāsambodhiṃ pāpuṇanti, tesu tesu pana kālabhedesu aparipuṇṇesu te te mahāsattā divase divase vessantaradānasadiṣaṃ dānaṃ dentāpi tadanurūpaṃ silādisesapāramidhamme ācinantāpi antarā buddhā bhavissantīti akāraṇameṭaṃ. Kasmā? Nāṇassa aparipaccanato. Paricchinnakālanipphāditaṃ viya hi sassaṃ paricchinnakāle nipphādītā sammāsambodhi tadanantarā sabbussāhena vāyamante-napi na sakkā pāpuṇitunti pāramipūrī yathāvuttakālavisesena sampajjātīti vedītabbaṃ. **Saddhinti samānakāle.**

Asahāyoti nippariyāyato vuttaṃ. Saha-ayanaṭṭho hi sahāyaṭṭho. Paṭipattivasena bhagavatā saha samaṃ ayaṇaṃ nāma kassacipi nattheva. Hatthādi-avayavato paṭi paṭi minitabbato **paṭimā** vuccati attabhāvo. **Samattho nāma natthīti** devo vā māro vā brahmā vā koci natthi. **Paṭisamoti** paṭinidhibhāvena samo. **Paṭibhāgaṃ dātunti** “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā vuttassa dhammabhāgassa dhammakotṭhā-sassa paṭipakkhabhūtaṃ katvā bhāgaṃ koṭṭhāsaṃ paṭivacanaṃ dātuṃ samattho nāma natthi. Natthi etassa silādiguṇehi paṭibimbabhūto puggaloti **appaṭipuggalo**. Tenāha- “**añño koci**”ti-ādi. Tisahassimahāsahassīnaṃ vibhāgo parato āvi bhavīssati. Sesamettha suviññeyyameva.

175. Chaṭṭhādīsu **tasmiṃ puggaleti** sammāsambuddhe. **Tanti paññācakkhu. Pātu-bhūtameva hoti** tassa sahassa uppajjanato. **Uppattīti** uppajjanaṃ. **Nipphattīti** parivuddhi. **Kīvarūpassāti** kīdisassa. Sāvakavisayeva hatthagataṃ paññācakkhu nāma dvinnāṃ aggasāvakānaṃyevāti āha- “**sāriputtattherassā**”ti-ādi. **Samādhipaññāti** samādhisahagatā paññā. “Samādhisamvattanikā (1.0139) khippanisanti-ā-divisesāvahā paññā”ti keci. **Ālokoti** paññā-āloko eva. Tathā **obhāso. Tīṇipīti** tīṇipi suttāni. **Lokiyalokuttaramissakānīti** pubbabhāgapaññāya adhippetattā vuttaṃ.

Uttamadhammānanti attano uttaritarassa abhāvena seṭṭhadhammānaṃ. Daṭṭhabbato dassanaṃ, bhagavato rūpakāyo. Tatthapi visesato rūpāyatanaṃ. Tenāha- “**cakkhuvīññāṇena daṭṭhuṃ labhati**”ti. Natthi ito uttaranti anuttaraṃ, tadeva anuttariyaṃ, dassanañca taṃ anuttariyañcāti **dassanānuttariyaṃ**. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṃ pana padaviseso- suyyatīti **savanaṃ**, bhagavato vacanaṃ. Labbhātīti **lābho**, bhagavati saddhā. Sikkhitabbato **sikkhā**. Silasamādhipaññāparicāraṇaṃ **pāricariyā**, upaṭṭhānaṃ. Anussaraṇaṃ **anussati**, satthu guṇānussaraṇaṃ. **Imesanti** yathāvuttānaṃ channaṃ anuttariyānaṃ. **Pātubhāvo hotīti** tathāgatassa pātu-bhāvā tappaṭibaddhattā tabbisayattā ca pātubhāvo hoti. “Dassanānuttariyaṃ”ti ca sadevake loke uttaritarassa bhagavato rūpassa na dassanamattaṃ adhippettaṃ, atha kho tassa rūpadassanamukhena aveccappasādena buddhaguṇe okappetvā ogāhetvā dassanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāha- “**āyasmā hī**”ti-ādi. **Idampi dassanānuttariyanti** pubbe vuttato nibbisesattā vuttaṃ. **Dasabalaṃ dassanāya labhitvāti** ānandatthero viya pasādabhattimettāpubbakaṃ dasabalaṃ dassanāya labhitvā. **Dassanaṃ vaḍḍhetvāti** dassanamukhena pavattaṃ vipassanācāraṃ vaḍḍhetvā. Dassanamukhena yāva anulomaññaṃ vipassanācāraṃ vaḍḍhetvā tadanantaraṃ aṭṭhamakamahābhūmiṃ okkamanto dassanaṃ sotāpattimaggāṃ pāpeti nāma. Idha parato pavattaṃ dassanaṃ **dassanameva nāma, mūladassanaṃ pana** sacca-

dassanassapi kāraṇabhāvato **dassanānuttariyaṃ nāma**. Esa nayo sesānuttariye-
supi.

Dasabale saddhaṃ paṭilabhatī Ti sammāsambuddhe bhagavati saddhaṃ paṭila-
bhati. **Tisso sikkhā sikkhitvā** ti tisso pubbabhāgasikkhā sikkhitvā. **Paricaratī** ti upa-
ṭṭhānaṃ karoti. “Itipi so bhagavā” ti-ādinā buddhānussativasena anussatijjhānaṃ
uppādetvā taṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhento “**anussatiṃ vaḍḍhetvā**”-
ti vutto.

Sacchikiriyā (1.0140) **hotī** ti paccakkhakaṇaṃ hoti. Maggakkhaṇe hi labbha-
mānā paṭisambhidā phalakkhaṇe sacchikatā nāma hoti tato paraṃ atthādīsu
yathicchitaṃ viniyogakkhamabhāvato. **Catassoti** gaṇanaparicchedo. **Paṭisambhi-
dā** ti pabhedā. Kassa pana pabhedāti? “Atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā” ti-ādiva-
canato (vibha. 718-721) ñāṇassetā pabhedā. Tasmā **catasso paṭisambhidā** ti
cattāro ñāṇappabhedāti attho. **Atthapaṭisambhidā** ti atthe paṭisambhidā, atthapa-
bhedassa salakkhaṇavibhāvanavavavattānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedā-
gataṃ ñāṇanti attho. Tathā dhammapabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavattā-
nakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**. Niru-
ttipabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavavattānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe
pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Paṭibhānapabhedassa salakkhaṇavi-
bhāvanavavavattānakaraṇasamatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhāna-
paṭisambhidā**.

Atthesu ñāṇanti-ādīsu atthoti saṅkhepato hetuphalaṃ. Tañhi hetuvasena ara-
ṇīyaṃ gantabbaṃ pattabbaṃ, tasmā “attho” ti vuccati. Pabhedato pana yaṃ kiñci
paccayuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā
“attho” ti veditabbā. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmīṃ pabhedagataṃ
ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. **Dhammoti** saṅkhepato paccayo. So hi yasmā tanti
dahati vidahati pavatteti ceva pāpeti ca ṭhapeti ca, tasmā “dhammo” ti vuccati.
Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ aku-
salanti pañcavidhoti veditabbo, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmīṃ
dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**.

Atthadhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmīṃ atthe ca dhamme ca sabhāvaniru-
ttisaddhaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmīṃ sabhāvanirutti-abhilāpe
pabhedagataṃ ñāṇaṃ. Evamayaṃ niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā,
na paññatti-ārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddhaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti,
ayaṃ na sabhāvanirutti” ti pajānāti. Paṭisambhidāpatto hi “phasso” ti vutte “ayaṃ
sabhāvanirutti” ti jānāti, “phassā” ti vā “phassan” ti vā vutte “ayaṃ na sabhāvaniru-
tti” ti jānāti. Vedanādīsipi eseva nayo. Ayaṃ panesa (1.0141) nāmākhyātopasa-
ggābyayapadampi jānātiyeva sabhāvaniruttiyā yāthāvato jānato. **Ñāṇesu
ñāṇanti** sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa pabhedā-
gataṃ ñāṇaṃ.

Imā pana catasso paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṃ asekkhabhūmiyanti dvīsu
ṭhānesu pabhedāṃ gacchanti. Adhigamo pariyatti savanaṃ paripucchā pubbayo-
goti imehi pañcahi kāraṇehi visadā honti. **Adhigamo** nāma saccappaṭivedho. **Pari-**

yatti nāma buddhavacanaṃ. Tañhi gaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. **Savanaṃ** Nāma dhammassavanaṃ. Sakkaccaṃ dhammaṃ suṇantassapi hi paṭisambhidā visadā honti. **Paripucchā** nāma aṭṭhakathā. Uggahitapāḷiyā atthaṃ kathentassapi hi paṭisambhidā visadā honti. **Pubbayogo** Nāma pubbayogāvaccaratā. Haraṇapaccāharaṇanayena paṭipākaṭakammaṭṭhānassapi paṭisambhidā visadā hontīti. **Lokiyalokuttarā vā**ti ettha tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā siyā lokiyā, siyā lokuttarāti evaṃ vibhajitvā attho veditabbo.

Buddhuppādeyevāti avadhāraṇena buddhuppāde eva labbhanato, abuddhuppāde alabbhanato anaññasādhāraṇo paṭivedho adhippeto. Evañca katvā “mahato cakkhussā”ti-ādīsu paññāmahattādīkampi anaññasādhāraṇameva adhippetanti daṭṭhabbaṃ. Tathā vijjāvimuttiphalasacchikiriyādayopi paresaṃ tabbhāvāvahā daṭṭhabbā. Yā kāci dhātuyo lokiyā lokuttarā vā, sabbā tā imāheva saṅga-hitā, ettheva antogadhāti vuttaṃ- “**imāva aṭṭhārasa dhātuyo nānāsabhāvato nānā-dhātuyo**” ti. Svāyamattho anekadhātunānādhātuñāṇavibhaṅgena (vibha. 751) dīpetabbo. “Sacchikiriyā” ti vuttatā “**vijjāti phale ñāṇan**” ti vuttaṃ.

187. Yasmā cakkati aparāparaṃ parivattatīti **cakkaṃ**, tasmā iriyāpathāpi aparāparaṃ parivattanaṭṭhena cakkasadisattā **cakkanti** vuttā, tathā patirūpadesavāsādisampattiyo. **Tato paṭṭhāya dhammacakkaṃ abhinīharati nāmā**ti ettha tadā mahāsatto attānaṃ abhinīhārayogaṃ karonto “dhammacakkaṃ abhinīharati nāmā” ti vutto tato paṭṭhāya dhammacakkābhinīhāravibandhakaradhammānuppajjanato. **Abhinīhaṭaṃ nāmā**ti etthapi ayameva (1.0142) nayo. **Arahattamaggaṃ paṭivijjhantopi dhammacakkaṃ uppādetiyeva nāma** tadatthaṃ ñāṇaṃ paripācetīti katvā. **Arahattaphalakkhaṇe dhammacakkaṃ uppāditaṃ nāma** tasmīṃ khaṇe dhammacakassa uppādanāya kātabbakiccasa kassaci abhāvā. Paṭivedhañāṇaṇhi idha “dhammacakkaṃ” ti adhippettaṃ. Idāni desanāñāṇavasena dhammacakkaṃ dassetaṃ- “**kadā pavatteti nāmā**” ti-ādīmāha. Na kevalaṃ therasseva, atha kho sabbesampi sāsānikānaṃ dhammakathā bhagavato dhammadesanā catunnaṃ ariyasaccānaṃ catunnañca ekattādinayānaṃ avirādhanatoti dassetaṃ- “**yo hi koci bhikkhu vā**” ti-ādi āraddhaṃ. Sesāṃ suviññeyyameva.

Ekapuggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 1. paṭhama-etadaggavaggo

Etadaggapadavaṇṇanā

188. Etadaggesu paṭhamavaggassa paṭhame ādimhi dissatīti ettha aggasa-

ddoti ānetvā yojetabbaṃ. **Ajjaṭṭaggeti** ajjadivasam ādiṃ katvāti attho. **Āṅgulagge-**
nāti āṅgulikoṭṭiyā. **Ambilagganti** ambulakoṭṭhāso. **Koṭṭibhūtāti** paramakoṭṭibhūtā
tasmim ṭhāne tādisānaṃ aññesaṃ abhāvato. Tato eva **seṭṭhabhūtātipi aggā**. **Eta-**
daggasannikkhepoti etadagge ṭhapanam aṭṭhuppatti-ādīhi catūhipi kāraṇehi.
Mahāpaññatāya therena etadaggaṭṭhānassa laddhabhāvaṃ vitthārato dassetuṃ-
“**kathan**”ti-ādimāha. **Dve padantarānī**ti kaṇḍambamūle yugandharapabbateti
dvīsu ṭhānesu dve padāni dassetvā. **Muṇḍapīṭhakanti** yaṃ sattaṅgaṃ pañcaṅgaṃ
vā na hoti, kevalam muṇḍakapīṭham, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Avattharivā nisī-**
dīti buddhānubhāvena ajjhottharivā nisīdi. Tenāha- “**evaṃ nisīdanto**”ti-ādi. **Kāya-**
sakkhiṃ katvāti nāmakāyena desanāya sampaṭicchana vasena sakkhibhūtaṃ
katvā. **Kusalā dhammā akusalā dhammā abyākatā dhammāti iti-saddo** ādyattho,
tena sabbaṃ abhidhammadesanaṃ saṅgaṇhāti.

Pāṭihāriyaṭṭhāneti yamakapāṭihāriyassa kataṭṭhāne. **Passathāti** tesam bahu-
bhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Assāti** manussasamūhassa ekabhāvaṃ. **Ākappanti** (1.01
ākāraṃ. **Mahājanoti** sadevake loke sabbo mahājano. Yathā nirayadassanaṃ
saṃvegajananattham, evaṃ devalokadassanampi saṃvegajananatthameva “anu-
pubbikathāyaṃ saggakathā viya evaṃ sabbasampattisamupetopi saggo anicco
addhuvo cavanadhammo”ti. **Sajjetvāti** samapaṇṇāsāya mucchanāhi yathā
kāmena nivādetuṃ sakkā, evaṃ sajjetvā.

Puthujjanapañcakaṃ pañhanti puthujjanapañham ādiṃ katvā pavattitaṃ khīṇā-
savapañhapariyantam pañhapañcakaṃ. **Paṭhamam ...pe... pucchīti** puthujjanavi-
saye pañham pucchi. Paṭisambhidā yathābhinihāram yathāsakaṃ vipassanābhi-
nīhārena paṭhamabhūmiyādayo viya pavattitavisayāti vuttaṃ- “**te attano attano**
paṭisambhidāvisaye ṭhatvā kathayimsū”ti. **Buddhavisaye pañham pucchīti-**

“Ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekhā puthū idha;

tesam me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisā”ti. (su. ni. 1044)-

Idam pañham pucchi. Tattha **saṅkhātadhammāti** saṅkhātā ñātā catusacca-
dhammā, ye ca saṅkhātadhammā catūhi maggehi paṭividdhacatusaccadhammāti
attho. Iminā asekkhā kathitā. Puthu-saddo ubhayatthapi yojetabbo “ye puthū
saṅkhātadhammā, ye ca puthū sekhā”ti. **Tesanti** tesam dvinnam sekkhāsekkhapu-
ggaṇānaṃ me puṭṭhoti yojetabbaṃ, mayā puṭṭhoti attho. **Iriyanti**

sekkhāsekkhabhūmiyā āgamanappaṭipadaṃ. Iriyati gacchati sekkhabhūmiṃ asekkhabhūmiñca etāyāti iriyā, taṃ tesam iriyam āgamanappaṭipadaṃ mayā puṭṭho pabrūhi kathehīti attho. Evaṃ bhagavā buddhavisaye pañhaṃ pucchitvā “imassa nu kho, sāriputta, saṃkhittena bhāsitassa kathaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo”ti āha. Thero pañhaṃ oloketvā “sathā maṃ sekkhāsekkhānaṃ bhikkhūnaṃ āgamanappaṭipadaṃ pucchati”ti pañhe nikkaṅkho hutvā “āgamanappaṭipadā nāma khandhādivasena bahūhipi mukhehi sakkā kathetuṃ, katarākārena nu kho kathento satthu ajjhāsayaṃ gaṇhituṃ sakkhissāmī”ti ajjhāsaye kaṅkhi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ- **“dhammasenāpati ...pe... na sakkoti”**ti. Pucchitapañhaṃ vissajjetuṃ paṭibhāne asati disāvilocanaṃ sattānaṃ sabhāvoti dassento, **“pura-tthima ...pe.. nāsakkhī”**ti āha. Tattha **pañhuppattiṭṭhānanti** pañhuppattikāraṇaṃ.

Therassa (1.0144) **kilamanabhāvaṃ jānitvāti** “sāriputto pañhe nikkaṅkho, ajjhāsaye me kaṅkhamāno kilamati”ti therassa kilamanabhāvaṃ ñatvā. **Catumahābhūti-kakāyapariggahanti** etena khandhamukhena nāmarūpariggaho vutto. **“Bhūtamidanti, sāriputta, samanupassasi”**ti hi vadantena bhagavatā khandhavasena nāmarūpariggaho dassito. Evaṃ kirassa bhagavato ahosi “sāriputto mayā naye adinne kathetuṃ na sakkhissati, dinne pana naye mamajjhāsayaṃ gahetvā khandhavasena kathessati”ti. Therassa saha nayadānena so pañho nayasatena nayasahassena upaṭṭhāsi. Tenāha- **“aññātaṃ bhagavā, aññātaṃ sugatā”**ti.

Arūpāvacare paṭisandhi nāma na hotīti bodhisambhārasambharaṇassa anokā-sabhāvato vuttaṃ. Tenāha- **“abhabbaṭṭhānattā”**ti, laddhabyākaraṇānaṃ bodhisattānaṃ uppattiyā abhabbadesattāti attho. **Rūpāvacare nibbattīti** kammavasitāsamभवतो arūpāvacare anibbattitvā rūpāvacare nibbatti.

Parosahassanti-ādinā parosahassajātaṃ dasseti. Tattha **parosahassampīti** atirekasahassampi. **Samāgatānanti** sannipatitānaṃ bhāsitassa atthaṃ jānituṃ asakkontānaṃ bālānaṃ. **Kandeyyūṃ te vassasataṃ apaññāti** te evaṃ samāgatā apaññā ime bālattā sasā viya vassasatampi vassasahassampi rodeyyuṃ parideveyyuṃ. Rodamānāpi pana atthaṃ vā kāraṇaṃ vā neva jāneyyunti dīpeti. **Ekova seyyo puriso sapañño** Ti evarūpānaṃ bālānaṃ parosahassatopi eko paṇḍitapuriso va seyyo varataroti attho. Kīdiso sapaññoti āha- **“yo bhāsitassa vijānāti atthan”**ti, ayaṃ jeṭṭhantevāsiko viya yo bhāsitassa atthaṃ jānāti, so tādiso sapañño varataroti attho. Dutiye parosatajātake **jhāyeyyunti** yāthāvato atthaṃ jānituṃ samāhitā hutvā cinteyyūṃ. Sesamettha vuttanayameva.

Tatiyajātake **ye saññīnoti** ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaalābhino avasesa-cittakasatte dasseti. **Tepi duggatāti** tassā nevasaññānāsaññāyatana samāpattiyā alābhato tepi duggatā dukkhaṃ upagatā saññībhava. “Saññā rogo saññā gaṇḍo saññā sallan”ti (1.0145) (ma. ni. 3.24) hi te saññāya ādinavadassino. **Yepi asaññīnoti** asaññībhava nibbatte acittakasatte dasseti. Tepi imissāyeva samāpattiyā alābhato duggatāyeva. Jhānasukhaṃ **anaṅgaṇaṃ** niddosaṃ yathāvuttadosābhāvato. Balavacittekaggatāsabhāvenapi taṃ anaṅgaṇaṃ nāma jātaṃ. **Nevasaññī nāsaññīti āhāti** atīte kira bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente bodhisatto araññāyatane kālaṃ karonto antevāsikehi puṭṭho “nevasaññī nāsaññī”ti āha. Purimajātake

vuttanayeneva tāpasā jeṭṭhantevāsikassa kathaṃ na gaṇhiṃsu. Bodhisatto ābhassarato āgantvā ākāse ṭhatvā imaṃ gāthamāha. Tena vuttaṃ- “**sesaṃ vuttanayeneva veditabban**” ti.

Catutthajātake (jā. 1.1.135) candassa viya ābhā etassāti **candābhaṃ**, odātaka-siṇaṃ. **Sūriyābhanti** sūriyassa viya ābhā etassāti sūriyābhaṃ, pītaka-siṇaṃ. **Yodha paññāya gādhatī** yo puggalo idha sattaloke idaṃ kasiṇadvayaṃ paññāya gādhati, ārammaṇaṃ katvā anuppavisati, tattha vā patiṭṭhahati. **Avitakkena dutiya-jjhānena ābhassarūpago hotī** so puggalo tathā katvā paṭiladdhena dutiyena jhānena ābhassarabrahmalokūpago hoti. **Sesaṃ purimanayeneva veditabbanti** iminā imaṃ dasseti (jā. aṭṭha. 1.1.135 candābhajātakavaṇṇanā)- atīte bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente bodhisatto araṇṇāyatane kālaṃ karonto antevāsikehi pucchito “candābhaṃ sūriyābhan”ti vatvā ābhassare nibbatto. Tāpasā jeṭṭhantevāsikassa na saddahiṃsu. Bodhisatto āgantvā ākāse ṭhito imaṃ gāthamābhāsi.

Pañcamajātake **āsīsethevāti** āsācchedaṃ akatvā attano kammesu āsaṃ kareyyeva. **Na nibbindeyyāti** na nibbedam uppādeyya, na ukkaṇṭheyyāti attho. **Voti** nipātamattaṃ. **Yathā icchinti** ahañhi saṭṭhihatthā narakā uṭṭhānaṃ icchiṃ, somhi tatheva jāto, tato uṭṭhitoyevāti dīpeti.

Atīte (jā. aṭṭha. 4.13.sarabhamigajātakavaṇṇanā) kira bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente bodhisatto sarabhamigayoniyaṃ nibbattivā araṇṇe paṭiva-sati. Rājā migavittako ahosi (1.0146) thāmasampanno. Ekadivasaṃ gantvā amacce āha- “yassa passena migo palāyati, teneva so dātabbo”ti. Athekadivasaṃ sarabhamigo uṭṭhāya raṇṇo ṭhitatṭhānena palāyi. Atha naṃ amaccā uppaṇḍesuṃ. Rājā cintesi- “ime maṃ parihāsanti, mama pamāṇaṃ na jānanti”ti gāḷhaṃ nivāsetvā pattikova khaggaṃ ādāya “sarabhaṃ gaṇhissāmī”ti vegena pakkhandi. Atha naṃ disvā tīṇi yojanāni anubandhi. Sarabho araṇṇaṃ pāvīsi. Rājāpi pāvīsiyeva. Tattha sarabhamigassa gamanamagge saṭṭhihatthamatto mahāpūtipātana-raka-āvāṭo atthi, so tiṃsahatthamattaṃ udakena puṇṇo tiṇehi ca paṭicchanno. Sarabho udakagandhaṃ ghāyitvāva āvāṭabhāvaṃ ṇatvā thokaṃ osakkivā gato. Rājā pana ujukameva āgacchanto tasmim pati.

Sarabho tassa padasaddaṃ asuṇanto nivattivā taṃ apassanto “naraka-āvāṭe patito bhavissati”ti ṇatvā āgantvā olokento taṃ gambhīre udake appatiṭṭhe kilamantaṃ disvā tena katāparādhaṃ hadaye akatvā sañjātakāruṇṇo “mā mayi passante varāko nassatu, imamahā taṃ dukkhā mocessāmī”ti āvāṭatīre ṭhito “mā bhāyi, mahārāja, ahaṃ taṃ dukkhā mocessāmī”ti vatvā attano piyaputtaṃ uddharitum ussāhaṃ karonto viya tassuddharaṇatthāya silāya yoggaṃ katvā “vijjhissāmī”ti āgataṃ rājānaṃ saṭṭhihatthā narakā uddharitvā assāsetvā piṭṭhiṃ āropetvā araṇṇā nīharitvā senāya avidūre otāretvā ovādamassa datvā pañcasu sīlesu patiṭṭhāpesi. Rājā senaṅgaparivuto nagaraṃ gantvā “ito paṭṭhāya sakalaratṭhavāsino pañca sīlāni rakkhantū”ti dhammabheriṃ carāpesi. Mahāsattena pana attano kata-guṇaṃ kassaci akathetvā sāyaṃ nānaggarasabhojanaṃ bhujjivā alaṅkatasayane sayitvā paccūsakāle mahāsattassa guṇaṃ saritvā uṭṭhāya sayanapiṭṭhe palla-

ñkena nisīditvā pītipuñṇena hadayena udānaṃ udānento “āsīsetheva puriso”ti-ādinā imā cha gāthā abhāsi.

Tattha **ahitā hitā cāti** dukkhaphassā sukhaphassā ca, maraṇaphassā, jīvitaphassātipi attho. Sattānañhi maraṇaphasso ahito, jīvitaphasso hito. Tesam acintito maraṇaphasso āgacchatīti dasseti (1.0147). **Acintitampīti** mayā “āvāṭe patissāmī”ti na cintitaṃ, “sarabham māressāmī”ti **cintitaṃ**. Idāni pana me cintitaṃ naṭṭham, acintitameva jātanti udānavasena vadati. **Bhogāti** yasaparivārā, ete cintāmayā na honti. Tasmā ñāṇavatā vīriyameva kātabbanti vadati. Vīriyavato hi acintitampi hotiyeva.

Tassetam udānaṃ udānentasseva aruṇam uṭṭhahi. Purohito pātova sukhasayyapucchanattham āgantvā dvāre ṭhito tassa udānagītasaddam sutvā cintesi- “rājā hiyyo migavaṃ agamāsi, tattha sarabhamigaṃ viddho bhavissati, tena maññe udānaṃ udānetī”ti. Evaṃ brāhmaṇassa rañño paripuñṇabyañjanaṃ udānaṃ sutvā sumajjite ādāse mukham oloketassa chāyā viya raññā ca sarabhena ca katakāraṇam pākaṭam ahosi, so nakhaggena dvāram ākoṭesi. Rājā “ko eso”ti pucchi. Aham, deva, purohitoti. Athassa dvāram vivaritvā “ito ehācariyā”ti āha. So pavisitvā rājānaṃ jayāpetvā ekamantaṃ ṭhito “aham, mahārāja, tayā araññe katakāraṇam jānāmi, tvaṃ ekam sarabhamigaṃ anubandhanto narake patito, atha naṃ so sarabho silāya yoggaṃ katvā narakato uddhari, so tvaṃ tassa guṇam saritvā udānaṃ udānesī”ti vatvā “**sarabham giriduggasmin**”ti-ādinā dve gāthā abhāsi.

Tattha **anusarīti** anubandhi. **Vikkantanti** uddharaṇatthāya kataparakkamaṃ. **Anujīvasīti** upajīvasi, tassānubhāvena tayā jīvitam laddhanti attho. **Samuddharīti** uddharaṇam akāsi. **Silāya yoggaṃ sarabho karitvāti** silāya sopānasadisāya narakato uddharaṇayoggataṃ karitvā. **Alīnacittanti** saṅkocaṃ appattacittaṃ. **Ta migam vadesīti** suvaṇṇasarabhamigaṃ idha sirisayane nipanno vaṇṇesi. Tam sutvā rājā, “ayaṃ mayā saddhiṃ na migavaṃ āgato, sabbañca pavattiṃ jānāti, katham nu kho jānāti, pucchissāmi nan”ti cintetvā- “**kiṃ tvaṃ nu tathevā**”ti navamagāthamāha. Tattha **bhīmsarūpanti** kiṃ nu te ñāṇam balavajātikaṃ, tenetaṃ jānāsīti vadati. Brāhmaṇo “nāham sabbaññubuddho, byañjanaṃ amakkhetvā tayā kathita-gāthāya pana mayham attho upaṭṭhātī”ti dipento “**na cevahan**”ti dasamagāthamāha (1.0148). Tattha **subhāsītānanti** byañjanaṃ amakkhetvā suṭṭhu bhāsītānaṃ. **Attham tadānentīti** yo tesam attho, tam ānenti upadhārentīti attho. Tadā purohito dhammasenāpati ahosi. Tenevāha- “**atītepi**”ti-ādi. Sesam uttānatthameva.

Aññāsikoṇḍaññattheravatthu

Aññāsikoṇḍaññattherādayoti-ādīsu pana **yāthāvasarasaguṇavasenā** Ti yathāsa-bhāvaguṇavasena. Pabbajjāvasena paṭivedhavasena suciraṃ sunipuṇam rattindivaparicchedajānanavasena ca rattaññutā veditabbāti tam dassento “**ṭhapetvā hi sammāsambuddhan**”ti-ādimāha. **Pākaṭova hotīti** satipaññāvepullappattiko pākaṭo vibhūto hoti. **Aññāsikoṇḍaññoti** sāvakesu sabbapaṭhamam cattāri ariyasaccāni

ñātakonḍañño. **Sabbesupi etadaggesūti** sabbesupi etadaggasuttesu, sabbesu vā etadaggaṭṭhapanesu.

Dhurapattānīti pattānaṃ pamukhabhūtāni bāhirapattāni. **Navutihatthānīti** majjhimapurisassa hatthena navutiratanāni. Padumeneva taṃ taṃ padesaṃ uttarati atikkamatīti **padumuttaro**, bhagavā. **Gandhadāmamālādāmādīhīti** ādisaddena pattadāmādīṃ saṅgaṇhāti. Tattha gandhadāmehi katamālā **gandhadāmaṃ**. Lavaṅgatakkolajātipupphādīhi katamālā **mālādāmaṃ**. Tamālapattādīhi katamālā **pattadāmaṃ**. **Vaṅgapaṭṭeti** vaṅgadese uppannaghanasukhumavatthe. **Uttamasukhumavattanti** kāsikavatthamāha.

Teparivaṭṭadhammacakkappavattanasuttantapariyosāneti ettha “idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ”ti-ādinā saccavasena, “dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññeyyan”ti-ādinā kiccavasena, “dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññātan”ti-ādinā katavasena ca tīhi ākārehi parivaṭṭetvā catunnaṃ saccānaṃ desitattā tayo parivaṭṭā etassa atthīti tiparivaṭṭaṃ, tiparivaṭṭameva te parivaṭṭaṃ, te parivaṭṭaṅca taṃ dhammacakkappavattanañcāti **teparivaṭṭadhammacakkappavattanaṃ**, tadeva suttantaṃ, tassa pariyosāneti attho.

Sāligabbhaṃ phāletvā ādāyāti sāligabbhaṃ phāletvā tattha labbhamānaṃ sālikhīrārasaṃ ādāya. **Anucchavikanti** buddhānaṃ anucchavikaṃ khīrapāyasaṃ pacāpema. Veṇiyo purisabhāvavasena bandhitvā kalāpakaraṇe (1.0149) **kalāpaggam**. Khale kalāpānaṃ ṭhapanadivase **khalaggam**. Madditvā vīhīnaṃ rāsikaraṇadivase **khalabhaṇḍaggam**. Koṭṭhesu hi dhaññassa pakkipanadivase **koṭṭhaggam**.

Dve gatiyoti dve eva nipphattiyo, dve niṭṭhāti attho. **Tasmiṃ kumāre sabbaññutaṃ patteti** koṇḍaññamāṇavasseva laddhiyaṃ ṭhatvā itarepi cha janā putte anusāsimsu. Bodhirukkhamūle pācīnapassaṃ **acalaṭṭhānaṃ** nāma, yaṃ “vajirāsana-tipi vuccati. Mahataṃ mahatiyo vahatīti “pācīnamukho”ti avatvā “**pācīnalokadhātu-abhimukho**”ti vuttaṃ. Maṃsacakkhupi

lokanāthassa appaṭighātaṃ mahāvisayañcāti. **Caturaṅgasamannāgatanti** “kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū” ti-ādinā (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22, 237; a. ni. 2.5; mahāni. 196) vuttacaturaṅgasamannāgataṃ.

Idaṃ pana sabbamevāti “kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ desessāmi” ti-ādinayappavattaṃ (ma. ni. 1.284; 2.341; mahāva. 10) sabbameva. **Parivittakka-mattameva** tathā atthasiddhiyā abhāvato. **Pupphitaphalitaṃ katvāti** abhiññāpaṭisa-mbhidāhi sabbapāliphullaṃ, maggaphalehi sabbaso phalabhārabharitaṃca karonto pupphitaṃ phalitaṃ katvā. **Apakkamitukāmo hutvāti** dvepi aggasāvake attano nipaccakāraṃ karonte disvā tesam guṇātirekataṃ bahu maññanto buddhānaṃ santikā apakkamitukāmo hutvā. **Tatthevāti** chaddantadahatīreyeva.

Sāriputta-moggallānattheravatthu

189-190. Dutiyatatiyesu **iddhimantānanti** ettha **manta-saddo** atisayatthavisayoti therassa atisayika-iddhitaṃ dassetuṃ- “**iddhiyā sampannānan**” ti vuttaṃ. Saha paṃsūhi kīḷimsūti **sahapaṃsukīlitā**. **Idhalokattabhāvamevāti** diṭṭhadhammika-atta-bhāvameva. **Soḷasa paññā paṭivijjhivā ṭhitoti** majjhimanikāye **anupadasuttantadesanāya** “mahāpañño, bhikkhave, sāriputto, puthupañño, bhikkhave, sāriputto, hāsapañño, bhikkhave, sāriputto, javanapañño, bhikkhave, sāriputto, tikkhapañño, bhikkhave, sāriputto, nibbedhikapañño, bhikkhave, sāriputto” ti (ma. ni. 3.93) evamāgatā (1.0150) mahāpaññādikā cha, tasmimyeva sutte āgatā navānupubbavihārasamāpattipaññā, arahattamaggapaññāti imā soḷasavidhā paññā paṭivijjhivā sacchikatvā ṭhito.

Pañhasākacchanti pañhassa pucchanavasena vissajjanavasena ca sākacchaṃ karoti. **Atthikehi upaññātaṃ magganti** etaṃ anubandhanassa kāraṇavacanaṃ. Idañhi vuttaṃ hoti- yaṃnūnāhaṃ imaṃ bhikkhuṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandheyyaṃ. Kasmā? Yasmā idaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhanaṃ nāma atthikehi upaññātaṃ maggaṃ, ñāto ceva upagato ca maggoti attho. Atha vā atthikehi amhehi maraṇe sati amatenapi bhavitabbanti evaṃ kevalaṃ atthi upaññātaṃ, anumānañāṇena upagantvā ñātaṃ nibbānaṃ nāma atthi, taṃ magganto pariyesantoti evampettha attho daṭṭhabbo.

Nesaṃ parisāyāti dvinnāṃ aggasāvakānaṃ parivārabhūtaparisāya. **Dve aggasāvake**ti sāriputtamoggallāne dve mahānubhāve sāvake. **Ṭhānantareti** aggasāvakattasaññite ṭhānantare ṭhapesi. Kasmā panettha “aggasāvake” ti avatvā “mahāsāvake” ti vuttaṃ. Yadi aññepi mahātherā abhiññātādiguṇavisesayogena “mahāsāvakā” ti vattabbataṃ labhanti, imeyeva pana sāvakesu anaññasādhāraṇabhūtā vise-sato “mahāsāvakā” ti vattabbāti dassanattaṃ “**dvepi mahāsāvake**” ti vuttaṃ.

Mahākassapattheravatthu

191. Catutthe yasmā dhutavādadhutadhammadhutaṅgāni dhutamūlakāni, tasmā “**dhuto veditabbo**” ti āradhāṃ, tattha kilese dhuni dhutavāti **dhuto**, dhutaki-

leso puggalo, kilesadhunano vā dhammo, **kilesadhunano dhammoti** ca sapubba-
bhāgo ariyamaggo daṭṭhabbo. Taṃ dhutasaññitaṃ kilesadhunanadhammaṃ
vadati, pare tattha patiṭṭhāpetīti **dhutavādo**. Catukkañcetta sambhavatīti taṃ
dassetuṃ- “**ettha panā**”ti-ādi āradhamaṃ. **Tayidanti** nipāto, tassa so ayanti attho.
Dhutabhūtaṃ dhutabhūtā dhammā **dhutadhammā**. **Appicchatā santuṭṭhitā** heṭṭhā
vuttā eva (1.0151). Kilese sammā likhati tacchatīti sallekho, kilesajegucchī, tassa
bhāvo **sallekhatā**. Dvīhipi kāmehi viviccatīti paviveko, yonisomanasikārabahulo
puggalo, tassa bhāvo **pavivekatā**. Iminā sarīraṭṭhapanamattena atthīti idamaṭṭhi
ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā, tassa bhāvo **idamaṭṭhitā**, imehi vā kusaladha-
mmehi atthi idamaṭṭhi, yena ñāṇena “pabbajitena nāma paṃsukūlikaṅgādīsu pati-
ṭṭhitena bhavitabban”ti yathānusiṭṭhaṃ dhutaguṇe samādiyati ceva pariharati ca,
taṃ ñāṇaṃ **idamaṭṭhitā**. Tenāha- “**idamaṭṭhitā ñāṇamevā**”ti. **Dhutadhammā**
nāmāti dhutaṅgasevanāya paṭipakkhabhūtānaṃ pāpadhammānaṃ dhunanava-
sena pavattiyā dhutoti laddhanāmāya dhutaṅgacetanāya upakārakā dhammāti
katvā dhutadhammā nāma. **Anupatantīti** tadantogadhā tappariyāpannā honti tadu-
bhayasseva pavattivisesabhāvato. **Paṭikkhepavattūsūti** dhutaṅgasevanāya paṭi-
kkhipitabbavatthūsu pahātabbavatthūsu.

Paṃsukūlikaṅgaṃ ...pe... nesajjikaṅganti uddesopi peyyālanayena dassito.
Yadettha vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.22 ādayo) vitthā-
rato vuttaṃ. Dhutavādaggahaṇeneva therassa dhutabhāvopi gahito hotīti “**dhutavā-**
dānan”teva vuttaṃ. **Ayaṃ mahāti** abhinīhārādīmahantatāyapi sāsanaṃ upakāri-
tāyapi ayaṃ thero mahā, guṇamahantatāya paṃsāvācānameva vā etaṃ
therassa yadidaṃ mahākassapoti yathā “mahāmogallāno”ti.

Satthu dhammadesanāya vatthuttaye sañjātappasādatāya upāsakabhāve
ṭṭhitattā vuttaṃ- “**uposathaṅgāni adhiṭṭhāyā**”ti-ādi. Etassa aggabhāvassāti yoje-
tabbaṃ. **Saccakāro**ti saccabhāvāvaho kāro, avisaṃvādanavasena vā tadatthasā-
dhanoti attho. **Kolāhalanti** kutūhalavipphāro. Sathā sattame sattame saṃva-
cchare dhammaṃ kathento sattānaṃ savanayoggaṃ kālaṃ sallakkhento divā
sāyanhasamayaṃ katheti, rattiyaṃ sakalayāmaṃ. Tenāha- “**brāhmaṇo brāhmaṇe**
āha- ‘bhoti kiṃ rattiyaṃ dhammaṃ suṇissasi divā’”ti. **Vissāsikoti** vissāsikabhāvo.
“Tato paṭṭhāya so”ti vā pāṭho.

Dve (1.0152) **asaṅkhyeyyāni pūritapāramissāti** idaṃ sā paramparāya sotapa-
titaṃ atthaṃ gahetvā āha. **Adinnavipākassāti** avipakkavipākassa. **Bhaddake**
kāleti yutte kāle. **Nakkhattanti** nakkhattena lakkhitaṃ chaṇaṃ. Tasmaṃ tasmiñhi
nakkhatte anubhavitabbachaṇāni nakkhattāni nāma, itarāni pana chaṇāni nāma.
Sammāpatitadukkhato vimocanena tato niyyānāvahatāya icchitattassa labhāpa-
nato ca **niyyānikaṃ**. **Tesanti** suvaṇṇapadumānaṃ. **Olambakāti** suvaṇṇaratanavi-
cittā ratanadāmā. **Puññaniyāmenāti** puññānubhāvasiddhena niyāmena. Svassa
bārāṇasirajjaṃ dātuṃ katokāso. **Phussarathanti** maṅgalarathaṃ. Setacchatta-u-
ṇṇhīsavālabījanikhaggamaṇipādukāni **pañcavidhaṃ rājakudhabhaṇḍanti**
vadanti. Idha pana setacchattaṃ visuṃ gahitanti sīhāsanaṃ pañcamaṃ katvā
vadanti. **Pārupanakaṇṇanti** pārupanavatthassa dasantaṃ. Dibbavatthadāyipuññā-

nubhāvācodito “nanu tātā thūlan”ti āha. **Aho tapassīti** aho kapaṇo ahaṃ rājāti attho. **Buddhānaṃ saddahitvāti** buddhānaṃ sāsanaṃ saddahitvā. **Caṅkamanasatānīti iti-saddo** ādyattho. Tena hi aggisālādīni pabbajitasārubbāni ṭhānāni saṅgaṇhāti.

Sādhukīlīnti ariyānaṃ parinibbutaṭṭhāne kātābbasakkāraṃ vadati. **Nappamajji, nirogā ayyāti** pucchitākāradassanaṃ. **Parinibbutā devāti** devī paṭivacanaṃ adāsī. **Paṭiyādetvāti** niyyātetvā. **Samaṇakapabbajanti** samitapāpehi ariyehi anuṭṭhātabbapabbajjaṃ. So hi rājā paccekabuddhānaṃ vesassa diṭṭhattā “idameva bhaddakan”ti tādisaṃyeva liṅgaṃ gaṇhi. **Tatthevāti** brahmaloke eva. Vīsati me vasse sampatteti āharitvā sambandho. Brahmalo kato cavitvā nibbattattā, brahmacariyādhikārassa ca cirakālasambhūtattā “**evarūpaṃ kathaṃ mā kathethā**”ti āha. Vīsati dharaṇāni **nikkhanti** vadanti, pañcapalaṃ **nikkhanti** apare. **Itthākaroti** itthiratanassa uppattiṭṭhānaṃ. **Ayyadhītāti** amhākaṃ ayyassa dhītā, bhaddakāpilānīti attho. **Samānapaṇṇanti** sadisapaṇṇaṃ sadisalekhaṃ kumārassa kumārikāya ca yuttaṃ paṇṇalekhaṃ. Te purisā samāgataṭṭhānato magadharaṭṭhe mahātitthagāmaṃ maddaraṭṭhe sāgalanagarañca uddissa apakkamantā aññamaññaṃ vissajjantā nāma hontīti “**ito ca etto ca pesesun**”ti vuttā.

Pupphadāmanti hatthihattappamāṇaṃ pupphadāmaṃ. **Tānīti** tāni ubho ganthāpitāni dve pupphadāmāni. **Teti** ubho bhaddā ceva pippalikumāro ca (1.0153). **Lokāmisenāti** kāmāssādena. **Asaṃsaṭṭhāti** na saṃyuttā ghaṭe jalantena viya padīpena ajjhāsāye samujjalantena vimokkhabījena samussāhitacittattā. **Yantabaddhānīti** sassasampādanatthaṃ tattha tattha dvārakavāṭayojanavasena baddhāni nikkhamanatumbāni. **Kammantoti** kasikammakaraṇaṭṭhānaṃ. **Dāsikagāmāti** dāsānaṃ vasanagāmā. **Osāretvāti** pakkhipitvā. **Ākappakuttavasenāti** ākāravasena kiriyāvasena. **Ananucchavikanti** pabbajitabhāvassa ananurūpaṃ. **Tassa matthaketi** dvedhāpathassa dvidhābhūtaṭṭhāne. Etesaṃ saṅgahaṃ kātuṃ vaṭṭatīti nisīdatīti sambandho. Sā pana tattha satthu nisajjā edisīti dassetuṃ- “**nisīdanto panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yā buddhānaṃ aparimitakālasambhūtācinteyyāpariññeyyapuññasambhārūpacayanibbattā rūpappabhāvabuddhaguṇavijjotitā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanasamujjalitā byāmappabhāketumālālaṅkatā sabhāvasiddhitāya akittimā rūpakāyasirī, taṃyeva mahākassapassa adiṭṭhapubbapāsādasamvaddhanatthaṃ aniggūhitvā nisinno bhagavā “**buddhavesaṃ gahetvā ...pe... nisīdī**”ti vutto. Asītihattappadesaṃ byāpetvā pavattiyā **asītihattāti** vuttā. **Satasākhoti** bahusākho anekasākho. **Suvaṇṇavaṇṇova ahosi** nirantaraṃ buddharasmihi samantato samokiṇṇabhāvato.

Tīsu ṭhānesūti dūrato nātidūre āsanneti tīsu ṭhānesu. **Tīhi ovādehīti** “tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘tibbaṃ me hirottappaṃ paccupaṭṭhitāṃ bhavissati theresu navesu majjhimesū’ti. Evañhi te, kassapa, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘yaṃ kiñci dhammaṃ suṇissāmi kusalūpasamhitāṃ, sabbaṃ taṃ aṭṭhiṃ katvā manasi karitvā sabbaṃ cetasā samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇissāmī’ti, evañhi te, kassapa, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘sātasahagatā ca me kāyagatāsati na vijahissatī’ti,

evañhi te, kassapa, sikkhitabban”ti (saṃ. ni. 2.154) imehi tīhi ovādehi. Ettha hi bhagavā paṭhamam ovādam therassa brāhmaṇajātikattā jātimānappahānatthama-bhāsi, dutiyam bāhusaccam nissāya uppajjanaka-ahaṃkārappahānattham, tatiyam upadhisampattim nissāya uppajjanaka-attasinehappahānattham (1.0154). **Mudukā kho tyāyanti** mudukā kho te ayam. Kasmā pana bhagavā evamāha? Therena saha cīvaram parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Theram attano ṭhāne ṭhapetukāmatāya. Kiṃ sārīputtamoggallānā natthīti? Atthi, evam panassa ahosi “imena ciram ṭhassanti, kassapo pana vīsativassasatāyuko, so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyam vasitvā dhammavinayasaṅgaham katvā mama sāsanaṃ pañcavassasahassaparimāṇakālappavattanakaṃ karissatīti attano ṭhāne ṭhapesi. Evam bhikkhū kassapassa sussūsitabbaṃ maññissanti”ti. Tasmā evamāha.

Candūpamoti candasadiso hutvā. Kiṃ parimaṇḍalatāya? No, apica kho yathā cando gaganatalam pakkhandamāno na kenaci saddhim santhavam vā sineham vā ālayam vā karoti, na ca na hoti mahājanassa piyo manāpo, ayampi evam kenaci saddhim santhavādīnam akaraṇena bahujanassa piyo manāpo candūpamo hutvā khattiyakulādīni cattāri kulāni upasaṅkamatīti attho. **Apakasseva kāyam apakassa cittanti** teneva santhavādīnam akaraṇena kāyañca cittañca apakaḍḍhitvā, apanetvāti attho. **Niccam navoti** niccanavakova, āgantukasadiso hutvāti attho. Āgantuko hi paṭipāṭiyā sampattageham pavisitvā sace nam gharasāmikā disvā “amhākampi puttabhātaro vippavāsam gantvā evam vicariṃsū”ti anukampamānā nisīdāpetvā bhojenti, bhuttamattoyeva “tumhākam bhājanaṃ gaṇhathā”ti utthāya pakkamati, na tehi saddhim santhavam vā karoti, kiccakaraṇīyāni vā saṃvidahati, evamayampi paṭipāṭiyā sampattam gharam pavisitvā yaṃ iriyāpathe pasannā manussā denti, tam gahetvā chinnaśanthavo tesam kiccakaraṇīye abyāvaṭo hutvā nikkhamatīti dīpeti.

Appagabbhoti nappagabbho, aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena, catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekāṭṭhānena manopāgabbhiyena ca

virahitoti attho. Aṭṭhaṭṭhānaṃ kāyapāgabbhiyaṃ nāma saṅghagaṇapuggalabhojanasālaṅkāntāgharanahānatitthabhikkhācāramaggesu antaragharapavesane ca kāyena appatirūpakaraṇaṃ. Catuṭṭhānaṃ vacīpāgabbhiyaṃ nāma saṅghagaṇapuggala-antaragharesu appatirūpavācānicchāraṇaṃ. Anekaṭṭhānaṃ manopāgabbhiyaṃ nāma tesu tesu (1.0155) ṭhānesu kāyavācāhi ajjhācāraṃ anāpajjitvāpi manasā kāmavitakkādīnaṃ vitakkaṇaṃ. Sabbesampi imesaṃ pāgabbhiyānaṃ abhāvena appagabbho hutvā kulāni upasaṅkamatīti attho. Kassapasamaṃyuttaena ca candūpamappaṭipadāditherassa dhutavādesu aggabhāvassa bodhitattā vuttaṃ “**etadeva kassapasamaṃyuttaṃ aṭṭhuppattim katvā**” ti.

Anuruddhattheravatthu

192. Pañcame **bhojanapapañcamattanti** gocaragāme piṇḍāya caraṇāhāraparibhogasaññitaṃ bhojanapapañcamattaṃ. **Dīparukkhānanti** lohadantakaṭṭhamaṃ yānaṃ mahantānaṃ dīparukkhānaṃ. Lohamayesupi hi tesu dīpādhāresu dīparukkhakāti ruḥhiresā daṭṭhabbā. Olambakadīpamaṇḍaladīpasañcaraṇadīpādikā **sesa-dīpā**.

Anupariyāyi padakkhiṇakaraṇavasena. **Ahaṃ tenāti** yena tuyhaṃ attho, ahaṃ tena pavāremi, tasmā taṃ āharāpetvā gaṇhāti attho. **Suvaṇṇapātiyaṃyevassa bhattaṃ uppajjīti** devatānubhāvena uppajjīti, na kiñci pacanakiccaṃ atthi. **Satta mahāpurisavitakke vitakkesīti** “appicchassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo mahicchassā”ti-ādike satta mahāpurisavitakke vitakkesi. **Aṭṭhameti** “nippapañcārāmassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo papañcārāmassā”ti etasmiṃ purisavitakke.

Mama saṅkappamaññāyāti “appicchassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo mahicchassā”ti-ādinā (dī. ni. 3.358; a. ni. 8.30) mahāpurisavitakkavasena āradhamattaṃ matthakaṃ pāpetuṃ asamatthabhāvena ṭhitaṃ mama saṅkappaṃ jānitvā. **Manomayenāti** manomayena viya manasā nimmitasadisena, pariṇāmitenāti attho. **Iddhiyāti** “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti evaṃ pavattāya adhiṭṭhānidhiyā.

Yadā me ahu saṅkappoti yasmiṃ kāle mayhaṃ “kīdiso nu kho aṭṭhamo mahāpurisavitakko”ti parivitakko ahosi, yadā me ahu saṅkappo, tato mama saṅkappamaññāya iddhiyā upasaṅkami, uttari desayīti yojanā. **Uttari desayīti** “nippapañcārāmassāyaṃ dhammo nippapañcaratino (1.0156), nāyaṃ dhammo papañcārāmassa papañcaratino”ti (dī. ni. 3.358; a. ni. 8.30) imaṃ aṭṭhamaṃ mahāpurisavitakkaṃ pūrento upari desayi. Taṃ pana desitaṃ dassento āha- “**nippapañcarato buddho, nippapañcamadesayī**”ti, papañcā nāma rāgādayo kilesā, tesāṃ vūpasamanatāya tadabhāvato ca lokuttaradhammā nippapañcā nāma. Yathā taṃ pāpuṇāti, tathā dhammaṃ desesi, sāmukkaṃsikaṃ catusaccadesanaṃ adesayīti attho.

Tassāhaṃ dhammamaññāyāti tassa satthu desanādhammaṃ jānitvā. **Vihāsinti** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjanto vihariṃ. **Sāsane ratoti** sikkhattayasaṅgahe sāsane abhirato. **Tisso vijjā anuppattāti** pubbenivāsaññaṃ, dibbacakkhuññaṃ, āsavakkhayaññaṃ imā tisso vijjā mayā anuppattā sacchikatā. Tato eva **kataṃ buddhassa sāsanaṃ**, anusīṭṭhi ovādo anuṭṭhitoti attho.

Bhaddiyattheravatthu

193. Chaṭṭhe ucca-saddena samānattho uccā-saddoti āha- “**uccākulikānanti ucce kule jātānan**”ti. **Kālī sā devī**ti kāḷavaṇṇatāya kālī sā devī. Kulānukkamena rajjānuppatti mahākulinassevāti vuttaṃ- “**soyeva cā**”ti-ādi.

Lakuṇḍakabhaddiyattheravatthu

194. Sattame **rittakoti** deyyavatthurahito. **Guṇe āvajjetvā**ti bhagavato rūpaguṇe ceva ākappasampadādiguṇe ca attano adhippāyaṃ ṇatvā ambapakkassa paṭiggaḥaṇaṃ paribhuñjananti evamādiḷe yathā-upaṭṭhite guṇe āvajjetvā.

Piṇḍolabhāradvājattheravatthu

195. Aṭṭhame abhītanādabhāvena sīhassa viya nādo sīhanādo, so etesaṃ atthīti sīhanādikā, tesaṃ **sīhanādikānaṃ**. Garahitabbapasasṃsitabbadhamme yāthāvato jānantasseva garahā pasasā (1.0157) ca yuttarūpāti āha- “**buddhā ca nāmā**”ti-ādi. **Khīṇā jāti**ti-ādīhi paccavekkhaṇaṇāṇassa bhūmiṃ dasseti. Tena hi ṇāṇena ariyasāvako paccavekkhanto “khīṇā jāti”ti-ādiṃ pajānāti. Katamā panassa jāti khīṇā, kathaṇca pajānātīti? Na tāvassa atītā khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgate vāyāmābhāvato, na paccuppanā vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupaṇcavokārabhavesu ekacatupaṇcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadharmataṃ āpajjana khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā “kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatīṃ appaṭisandhikaṃ hotī”ti jānanto pajānāti.

Vusitanti vuṭṭhaṃ parivuṭṭhaṃ, kataṃ caritaṃ niṭṭhitanti attho. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekkhā maggabrahmacariyaṃ vasanti nāma, khīṇāsavo vuṭṭhavāso. Tasmā ariyasāvako attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto “vusitaṃ brahmacariyaṃ”ti pajānāti. **Kataṃ karaṇīyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariṇṇāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasena soḷasavidhaṃ kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā ariyasāvako attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto “kataṃ karaṇīyaṃ”ti pajānāti. **Nāparaṃ itthattāyāti** idāni puna itthabhāvāya evaṃ soḷasavidhakiccabhāvāya, kilesakkhayāya vā maggabhāvanāya kiccaṃ me natthīti pajānāti. Atha vā **itthattāyāti** itthabhāvato imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ natthi, ime pana paṇcakkhandhā pariṇṇātā tiṭṭhanti chinnaṃlakā rukkhā viya, te carimakaviṇṇāṇanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti pajānāti.

Mantāṇiputtapuṇṇattheravatthu

196. Navame aṭṭhārasasupi vijjāṭṭhānesu nipphattiṃ gatattā “**sabbasippesu kovido hutvā**”ti vuttaṃ. Abhidayā-abbhaññāvahasseeva dhammassa tattha upalabbhanato “**mokkhadhammaṃ adisvā**”ti vuttaṃ. Tenāha- “**idaṃ vedattayaṃ nāmā**”-ti-ādi (1.0158). Tathā hi anena duggatiparimuccanampi dullabhaṃ, abhiññāparivārānaṃ aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ lābhitāya sayaṃ ekadesena upasanto paramukkamsagataṃ uttamadamathasamathaṃ anaññasādhāraṇaṃ bhagavantaṃ sambhāvento “**ayaṃ puriso**”ti-ādimāha. **Piṭakāni gahetvā āgacchantī**Ti phalabhājanāni gahetvā assāmikāya āgacchanti. **Buddhānanti** gāravavasena bahuvacananiddeso kato. **Paribhuñjīti** devatāhi pakkhittadibbojaṃ vanamūlaphalāphalaṃ paribhuñji. Patte patiṭṭhāpitasamanantameva hi devatā tattha dibbojaṃ pakkhipiṃsu. **Sammasitvāti** paccavekkhitvā, parivattetvāti ca vadanti. **Arahattaṃ pāpuṇiṃsūti** mahādevattherassa anumodanakathāya anupubbikathāsakkhikāya suvisodhitacittasantānā arahattaṃ pāpuṇiṃsu.

Dasahi kathāvatthūhīti appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlasampadākathā samādhisampadākathā paññāsampadākathā vimuttisampadākathā vimuttiñāḍadassanasampadākathāti imehi dasahi kathāvatthūhi. **Jātibhūmiratṭhavāsīnoti** jātibhūmivantadesavāsīno, satthu jātadesavāsīnoti attho. **Sīsānulokikoti** purato gacchantassa sīsaṃ anu anu passanto. **Okāsaṃ sallakkhetvāti** sākacchāya avasaraṃ sallakkhetvā. **Sattavisuddhikkamaṃ pucchīti** “kiṃ nu kho, āvuso, sīlavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”-ti-ādinā (ma. ni. 1.257) satta visuddhiyo pucchi. **Dhammakathikānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi** savisesena dasakathāvatthulābhitāya.

Mahākaccānattheravatthu

197. Dasame saṃkhittena kathitadhammassāti madhupiṇḍikasuttantadesanāsu viya saṅkhepena desitadhammassa. **Taṃ desanaṃ vitthāretvāti** taṃ saṅkhepadesanaṃ āyatanādivasena vitthāretvā. **Atthaṃ vibhajamānānanti** tassā saṅkhepadesanāya atthaṃ vibhajitvā kathentānaṃ. **Atthavasena vāti** “ettakā etassa atthā”ti atthavasena vā desanaṃ pūretuṃ sakkonti. **Byañjanavasena vāti** “ettakāni ettha byañjanāni desanāvasena vattabbāni”ti byañjanavasena vā pūretuṃ sakkonti. **Ayaṃ pana mahākaccānatthero ubhayavasenapi sakkoti** tassa saṅkhepena uddiṭṭhassa vitthārena satthu ajjhāsayānurūpaṃ (1.0159) desanato, tasmā tattha aggoti vutto. **Vuttanayenevāti** “pātova subhojanaṃ bhūñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāyā”ti-ādinā heṭṭhā vuttanayeneva. **Aññehīti** aññāsaṃ itthīnaṃ kesehi ativiya dīghā. Na kevalaṅca dīghā eva, atha kho siniddhanīlamudukañcikā ca. **Nikkēsīti** appakesī yathā “anudarā kaññā”ti.

Paṇiyanti vikketabbabhaṇḍaṃ. **Āvajjetvāti** upanissayaṃ kesānaṃ pakatibhāvāpattiṅca āvajjetvā. **Gāravenāti** muṇḍasīsāpi there gāravena ekavacaneneva āgantvā. **Nimantetvāti** svātanāya nimantetvā. **Imissā itthiyāti** yathāvuttasetṭhidhītarāmāha. **Diṭṭhadhammikovā**Ti avadhāraṇaṃ aṭṭhānapayuttaṃ, diṭṭhadhammiko

yasapaṭilābhova ahoṣīti attho. **Yasapaṭilābhoti** ca bhavasampattipaṭilābho. Sattasu hi javanacetanāsu paṭhamā diṭṭhadhammavedaniyaphalā, pacchimā upa-pajjavedaniyaphalā, majjhe pañca aparāpariyavedaniyaphalā, tasmā paṭhamamaṃ ekaṃ cetanaṃ ṭhapetvā sesā yathāsakaṃ paripuṇṇaphaladāyino honti, paṭhamacetanāya pana diṭṭhadhammiko yasapaṭilābhova ahoṣi.

Paṭhama-etadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 2. dutiya-etadaggavaggavaṇṇanā

Cūḷapanthakattheravatthu

198-200. Dutiyassa paṭhame **manena nibbattitanti** abhiññāmanena uppāditamaṃ. **Manena katakāyoti** abhiññācittena desantamaṃ pattakāyo. **Manena nibbattitakāyoti** abhiññāmanasā nimmitakāyo “aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti”ti-ādīsu (dī. ni. 1. 236-237; paṭi. ma. 3.14) viya. **Ekasadiseyevāti** attasadiseyeva. **Ekavidhamevāti** attanā katappakārameva. Etapparamo hi yebhuyyena sāvakānaṃ iddhinimmānavidhi. **Aggo nāma jāto** ekadesena satthu iddhinimmānānuvidhānato.

Lābhitāyāti (1.0160) ettha lābhīti ikāro atisayattho. Tena therassa catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ atisayena savisesalābhitamaṃ dasseti. **Arūpāvacarajjhānānaṃ lābhitāyāti** etthāpi eseva nayo. Na kevalañcetā cetosaññāvivaṭṭakusalatā rūpārūpajjhānalābhitāya eva, atha kho imehipi kāraṇehīti dassetuṃ- “**cūḷapanthako cā**”ti-ādi vuttaṃ. **Cetoti** cettha cittasīsenā samādhī vutto, tasmā cetaso samādhissa vivaṭṭanaṃ cetovivaṭṭo, ekasmimyevārammaṇe samādhicittamaṃ vivaṭṭetvā heṭṭhimassa heṭṭhimassa uparūpari hāpanato rūpāvacarajjhānalābhī **cetovivaṭṭakusalo nāma**. “Sabbaso rūpasaññānaṃ”ti-ādinā (dha. sa. 265) vuttasaññā atikkamitvā “ākāsānañcāyatanasaññāsahagataṃ ...pe... nevasaññānāsāññāyatanasaññāsahagataṃ”ti (dha. sa. 265-268) saññāsīsenā vuttajjhānānaṃ vivaṭṭakusalo, tathā itthipurisādīsaññā niccasaññādito cittaṃ vivaṭṭetvā kevale rūpārūpadhammatte asaṅkhate nibbāne ca visesato vaṭṭanato ca suññatānupassanābahulo **saññāvivaṭṭakusalo**. **Samādhikusalatāya** cetovivaṭṭakusalatā tabbahulavīhāritāya. Tathā **vipassanākusalatāya**

saññāvivaṭṭakusalatā. **Ekoti** cūḷapanthakattheraṃ vadati. **Samādhilakkhaṇeti** savi-takkasavicārādisamādhisabhāve. Puna **ekoti** mahāpanthakattheramāha. **Vipassanālakkaṇeti** satta-anupassanā aṭṭhārasamahāvipassanādivipassanāsabhāve. **Samādhigāḷhoti** samādhismiṃ ogāḷhacitto subhāvitabhāvanatā. **Aṅgasamkhitteti** caturaṅgikativaṅgikādivasena jhānaṅgānaṃ saṅkhipane. **Ārammaṇasamkhitteti** kasiṇugghāṭimākāsādinibbattanena kasiṇādi-ārammaṇānaṃ saṅkhipane. **Aṅgavavathāpaneti** vitakkādīnaṃ jhānaṅgānaṃ vavathāpane. **Ārammaṇavavathāpaneti** pathavīkasiṇādi-jhānārammaṇānaṃ vavathāpane.

Jhānaṅgehīti rūpāvacarajjhānaṅgehi, jhānaṅgāneva jhānaṃ. Puna **jhānaṅgehīti** arūpāvacarajjhānaṅgehi. **Bhātāti** jeṭṭhabhātā. **Assāti** kuṭumbiyassa. **Suvaṇṇapūjanti** sovaṇṇamayam pupphapūjam katvā. **Devapureti** tāvatimsabhavane sudassanamahānagare. **Aggadvārenāti** tasmim divase aggaṃ sabbapaṭṭhamam vivaṭṭena nagaradvārena nikkhamitvā.

Kokanadanti (1.0161) padumavisesanaṃ yathā “kokāsakan”ti. Taṃ kira bahu-pattam vaṇṇasampannaṃ atisugandhañca hoti. “Kokanadam nāma setapaduman”-tipi vadanti. **Pātoti** pageva. Ayañhettha attho- yathā kokanadasaṅkhātam padumaṃ pāto sūriyuggamanavelāyaṃ phullaṃ vikasitam avitagandham siyā virocamaṇam, evaṃ sarīragandhena guṇagandhena ca sugandham saradakāle antalikkhe ādiccamiva attano tejasā tapantaṃ aṅgehi niccharaṇakajutiyā aṅgīrasaṃ sammāsambuddham passāti.

Cūḷapanthako kira kassapasammāsambuddhakāle pabbajitvā paññavā hutvā aññatarassa dandhabhikkhuno uddesagahaṇakāle parihāsakeḷim akāsi. So bhikkhu tena parihāseṇa lajjito neva uddesaṃ gaṇhi, na sajjhāyamakāsi. Tena kammenāyaṃ pabbajitvāva dandho jāto, tasmā gahitagahitapadam upari-upari-padam gaṇhantassa nassati. **Iddhiyā abhisāṅkharitvā suddham coḷakhaṇḍam adāsīti** tassa pubbahetuṃ disvā tadanurūpe kammaṭṭhāne niyojento suddham coḷakhaṇḍam adāsi. So kira pubbe rājā hutvā nagaram padakkhiṇam karonto nalāṭato sede muccante parisuddhena sātakena nalāṭam puñchi, sātako kiliṭṭho ahoṣi. So “imaṃ sarīram nissāya evarūpo parisuddhasātako pakatiṃ jahitvā kiliṭṭho jāto, aniccā vata saṅkhārā”ti aniccasaññaṃ paṭilabhi. Tena kāraṇeṇassa rajoharaṇameva paccayo jāto.

Lomānīti coḷakhaṇḍatantagata-aṃsuke vadati. “**Kiliṭṭhadhātukānī**”ti kiliṭṭhasabhāvāni. **Evaṃgatikamevāti** idaṃ cittampi bhavaṅgavasena pakatiyā paṇḍaram parisuddham rāgādisampayuttadhamavasena saṅkiliṭṭham jātanti dasseti. **Nakkhattam samānetvāti** nakkhattam samannāharitvā, āvajjetvāti attho. **Biḷārassatthāyāti** biḷārassa gocaratthāya. **Jalapathakammikenāti** samuddakammikena. **Cārīnti** khāditabbatiṇam. **Saccakāranti** saccabhāvāvahaṃ kāram, “attanā gahite bhaṇḍe aññesaṃ na dātabban”ti vatvā dātabbalañjanti vuttaṃ hoti. **Tatiyena paṭihārenāti** tatiyena sāsanena. **Pattikā hutvāti** sāmīno hutvā.

Appakenapīti thokenapi parittenapi. **Medhāvīti** paññavā. **Pābhatenāti** bhaṇḍamūlena. **Vicakkhaṇoti** vohārakusalo. **Samuṭṭhāpeti attānanti** mahantaṃ dhanam yasañca uppādetvā tattha attānaṃ saṅṭhapeti patitṭhāpeti (1.0162). Yathā kiṃ?

Aṇuṃ aggimva sandhamam, yathā paṇḍito puriso parittakam aggim anukkamena gomayacuṇṇādīni pakkhipitvā mukhavātena dhamento samuṭṭhāpeti vaḍḍheti, mahantaṃ aggikkhandham karoti, evameva paṇḍito thokampi pābhatam labhitvā nānā-upāyehi payojetvā dhanañca yasañca vaḍḍheti, vaḍḍhetvā puna tattha attānaṃ patiṭṭhāpeti. Tāya eva vā pana dhanassa mahantatāya attānaṃ samuṭṭhāpeti, abhiññātam pākaṭam karotīti attho.

Subhūtittheravatthu

201-202. Tatiye **raṇāti hi rāgādayo kilesā vuccantīti** “saraṇā dhammā”ti-ādīsu (dha. sa. 100 dukamātikā) rāgādayo kilesā “raṇā”ti vuccanti. Raṇanti etehīti **raṇā**. Yehi abhibhūtā sattā nānappakārena kandanti paridevanti, tasmā te rāgādayo “raṇā”ti vuttā. **Desitaniyāmato anokkamitvā** Ti desitānokkamanato anupagantvā deseti, satthārā desitaniyāmena anodissakam katvā dhammam desetīti vuttam hoti. **Evanti** evam mettājhānato vuṭṭhāya bhikkhāgahaṇe sati. **Bhikkhādāyakaṇam mahapphalam bhavissatīti** idaṃ **cūlaccharāsaṅghātasuttēna** (a. ni. 1.51 ādayo) dīpetabbaṃ. Accharāsaṅghātamattampi hi kālam mettacittam āsevantaṃ bhikkhuno dinnadānam mahapphalam hoti mahānisamsam, tena ca so amogham raṭṭhapiṇḍam bhuñjatīti ayamattho tattha āgatoyeva. **Nimittam gaṇhitvā**ti ākāram sallakkhetvā.

Khadiravanियarevatattheravatthu

203. Pañcame **vanasabhāganti** sabhāgam vanam, **sabhāganti** ca sappāyanti attho. Yañhi pakativiruddham byādhiviruddhañca na hoti, tam “sabhāgan”ti vuccati. **Udakasabhāganti**-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Kalyāṇakammāyūhanakkhaṇoti** kalyāṇakammūpacayassa okāso. **Tiṇṇam bhātikānanti** upatisso, cundo, upasenoti imesaṃ tiṇṇam jeṭṭhabhātikānam. **Tissannañca bhaginīnanti** cālā, upacālā, sīsupacālāti imesaṃ tissannaṃ jeṭṭhabhaginīnam. Ettha ca sārīputtatthero sayam pabbajitvā (1.0163) cālā, upacālā, sīsupacālāti tisso bhaginīyo, cundo upasenoti ime bhātaro pabbājesi, revatakumāro ekova gehe avassati. Tena vuttam- **“amhākam ...pe... pabbājenti”** ti. **Mahallakatarāti** vuddhatarā. Idañca kumārikāya cirajīvitam abhikaṅkhamānā āhaṃsu. Sā kira tassa ayyikā vīsativassasatikā khaṇḍadantā palitakesā valittacā tilakāhatagattā gopānasivaṅkā ahoṣi. **Vidhāvanikanti** vidhāvanakīlikam. **Tissannaṃ sampattīnanti** anussavava-sena manussadevamokkhasampattiyo sandhāya vadati, manussadevabrahmasampattiyo vā. **Sīvalissa puñṇam vīmaṃsissāmāti** “sīvalinā katapuñṇassa vipākadānaṭṭhānamidan”ti ṇatvā evamāha. **Sabhāgaṭṭhānanti** samaṃ desaṃ.

Tam bhūmirāmaṇeyyakanti kiñcāpi arahanto gāmate kāyavivekam na labhanti, cittavivekam pana labhanteva. Tesañhi dibbappaṭibhāgānīpi ārammaṇāni cittam cāletum na sakkonti, tasmā gāmo vā hotu araññādīnam vā aññataram, ‘yattha arahanto viharanti, tam bhūmirāmaṇeyyakam’, so bhūmippadeso ramaṇīyo

evāti attho.

Kaṅkhārevatatheravatthu

204. Chaṭṭhe **akappiyo, āvuso, guḷoti** ekadivasam thero antarāmagge guḷaka-
raṇam okkamitvā guḷe piṭṭhampi chārikampi pakkhitte disvāna “akappiyo guḷo,
sāmisso na kappati guḷo vikāle paribhuñjitun”ti kukkuccāyanto evamāha. **Akappiyā**
muggāti ekadivasam antarāmagge vacce muggam jātam disvā “akappiyā muggā,
pakkāpi muggā jāyanti”ti kukkuccāyanto evamāha. Sesametha sabbam uttāna-
meva.

Soṇakoḷivisattheravatthu

205. Sattame **hāpetabbameva ahosi** accāraddhavīriyattā. **Udakena samupabyū-**
lheti udakena thalam ussāretvā tattha tattha rāsikate. **Haritūpalittāyāti** gomayapa-
ribhaṇḍakatāya. **Tividhena udakena posentīti** khīrodakam gandhodakam kevaloda-
kanti evam tividhena udakena posenti paripārenti. **Parissāvetvāti** parisodhetvā
gahite taṇḍuleti yojetabbam. **Devo maññeti** devo viya (1.0164). **Vīṇovādenāti** “tam
kiṃ maññasi, soṇa, yadā te vīṇāya tantiyo accāyatā honti, api nu te vīṇā tasmim
samaye saravatī vā hoti kammaññā vāti? No hetam, bhanteti. Evameva kho, soṇa,
accāraddhavīriyam uddhaccāya samvattati, atisithilavīriyam kosajjāya samvattati.
Tasmātiha tvam, soṇa, vīriyasamataṃ adhiṭṭhaha, indriyānañca samataṃ paṭivi-
jjhā”ti (mahāva. 243) evam vīṇam upamaṃ katvā pavattitena vīṇopamovādena.
Vīriyasamathayanatthāyāti vīriyassa samathena yojanatthāya.

Soṇakuṭikaṇṇattheravatthu

206. Aṭṭhame **kuṭikaṇṇoti vuccatīti** “koṭikaṇṇo”ti vattabbe “kuṭikaṇṇo”ti voharī-
yati. Kulaghare bhavā **kulagharikā**. Sā kira avantiraṭṭhe kulaghare mahāvibha-
vassa seṭṭhissa bhariyā. **Dasabalassa dhammakatham sutvā sotāpattiphale pati-**
ṭṭhāya cintesīti idam aṅguttarabhāṇakānam matena vuttam. **Suttanipātatṭhaka-**
thāyam pana “sapariso bhagavantam upasaṅkamma dhammadesanam assosi,
na ca kañci visesam adhigañchi. Kasmā? So hi dhammam suṇanto hemavatam
anussarivā ‘āgato nu kho me sahāyako, no’ti disādisam oloketvā tam apassanto
‘vañcito me sahāyo, yo evam vicittappaṭibhānam bhagavato desanam na suṇāti’ti
vikkhittacitto ahosi”ti vuttam.

Yasmā paṭisandhijāti-abhinikkhamanabodhiparinibbānesveva dvattiṃsa pubba-
nimittāni hutvāva paṭivigacchanti, na ciratṭhitikāni honti, **dhammacakkappavattane**
(sam. ni. 5.1081; paṭi. ma. 2.30) pana tāni savisesāni hutvā cirataram ṭhatvā niru-
jjhanti, tasmā vuttam- “**tiyojanasahassam himavantam akālapupphitam disvā-**
”ti-ādi. **Aggabalakāyāti** sabbapurato gacchantā balakāyā. **Kena pupphitabhāvam**
jānāsīti kena kāraṇena himavantassa pupphitabhāvam jānāsīti, yena kāraṇena

imaṃ akālapupphapāṭihāriyaṃ jātaṃ, taṃ jānāsīti vuttaṃ hoti. **Tassa pavattitabhā-**
vanti tassa dhammacakkassa bhagavatā pavattitabhāvaṃ. **Sadde nimittaṃ**
gaṇhīti sadde ākāraṃ sallakkhesi. **Tatoti** “ahaṃ ‘etaṃ amatadhammaṃ tampi (1.016
jānāpessāmi’ ti tava santikaṃ āgatosmi” ti yaṃ vuttaṃ, tadanantaranti attho.

Sātāgiro hemavatassa buddhuppādaṃ kathetvā taṃ bhagavato santikaṃ ānetu-
kāmo “**ajja pannaraso**” ti-ādigāthamāha. Tattha (su. ni. aṭṭha. 1.153) **ajjāti** ayaṃ
rattindivo pakkhagaṇanato **pannaraso**, upavasitabbato **uposatho**. Tīsu vā uposa-
thesu ajja pannaraso uposatho, na cātuddasi-uposatho, na sāmaggī-uposatho.
Divi bhavāni dibbāni, dibbāni ettha atthīti **dibbāni**. Kāni tāni? Rūpāni. Tañhi rattiṃ
devānaṃ dasasahasilokadhātuto sannipatitānaṃ sarīravatthābharaṇavimāna-
ppabhāhi abbhādi-upakkilesavirahitāya candappabhāya ca sakalajambudīpo ala-
ṅkato ahoṣīti ativiya alaṅkato ca parivissuddhidevassa bhagavato sarīrappabhāya.
Tenāha- “**dibbā ratti upaṭṭhitā**” ti.

Evaṃ rattiguṇavaṇṇanāpadesenapi sahāyassa cittaṃ pasādaṃ janento buddhu-
ppādaṃ kathetvā āha- “**anomanāmaṃ satthāraṃ, handa passāma gotaman**” ti.
Tattha anomehi alāmakehi sabbākāraparipūrehi guṇehi nāmaṃ assāti anoma-
nāmo. Tathā hissa “bujjhītā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho” ti-ādinā
(mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutīgāthāniddeṣo 97; paṭi. ma. 1.162) nayena
buddhoti anomehi guṇehi nāmaṃ. “Bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhaga-
vā” ti-ādinā (mahāni. 84) nayena bhagavāti anomehi guṇehi nāmaṃ. Esa nayo
“arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno” ti-ādīsu. Diṭṭhadhammikādi-a-
tthehi devamanusse anusāsati “imaṃ pajahatha, imaṃ samādāya vattathā” ti
satthā. Taṃ **anomanāmaṃ satthāraṃ. Handāti** vacasāyatthe nipāto. **Passāmāti**
tena attānaṃ saha saṅgahetvā paccuppannabahuvacanaṃ. **Gotamanti** gotama-
gottaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- “satthā, na satthā” ti mā vimatiṃ akāsi, ekantabyavasito
hutvāva ehi passāma gotamanti.

Evaṃ vutte hemavato “ayaṃ sātāgiro ‘anomanāmaṃ satthāraṃ’ ti bhaṇanto
tassa sabbaññutaṃ pakāseti, sabbaññuno ca dullabhā loke, sabbaññupaṭiññehi
pūraṇādisadiseheva loko upadduto. So pana yadi sabbaññū, addhā tādilakkhaṇaṃ
patto bhavissati, tena evaṃ gahessāmi” ti (1.0166) cintetvā tādilakkhaṇaṃ
pucchanto āha- “**kacci mano**” ti-ādi. Tattha **kaccīti** pucchā. **Manoti** cittaṃ. **Supaṇih-**
toti suṭṭhu ṭhapito acalo asampavedhī. Sabbesu bhūtesu **sabbabhūtesu. Tādinoti**
tādilakkhaṇaṃ pattasseva sato.

Pucchā eva vā ayam “so tava satthā sabbabhūtesu tādī, udāhu no” ti. **Iṭṭhe anīṭṭhe-cāti** evarūpe ārammaṇe. **Saṅkappāti** vitakkā. **Vasīkatāti** vasaṃ gamitā. Idaṃ vuttaṃ hoti- yaṃ taṃ satthāraṃ vadasi, tassa te satthuno kacci tādilakkhaṇaṃ sampattassa sato sabbabhūtesu mano supaṇihito, udāhu yāva paccayaṃ na labhati, tāva supaṇihito viya khāyati. So vā te satthā kacci sabbabhūtesu sattesu tādī, udāhu no, ye ca iṭṭhāniṭṭhesu ārammaṇesu rāgadosavasena saṅkappā uppa-jjeyyūṃ, tyāssa kacci vasīkatā, udāhu kadāci tesampi vasena vattatīti.

Tīṇi vassānīti soṇassa pabbajitadivasato paṭṭhāya tīṇi vassāni. Tadā kira bhikkhū yebhuyyena majjhimadeseyeva vasiṃsu, tasmā tattha katipayā eva ahesuṃ. Te ca ekasmiṃ nigame eko dveti evaṃ visuṃ visuṃ vasiṃsu, therā-nañca katipaye bhikkhū ānetvā aññesu ānīyamānesu pubbaṃ ānītā kenacideva karaṇīyena pakkamiṃsu, kañci kālaṃ āgametvā puna tesu ānīyamānesu itare pakkamiṃsu, evaṃ punappunaṃ ānayanena sannipāto cireneva ahosi, thero ca tadā ekavīhārī ahosi. Tena vuttaṃ- “**tīṇi vassāni gaṇaṃ pariyesitvā**” ti. **Tīṇi vassā-nīti** ca accantasamyoge upayogavacanaṃ. **Satthu adhippāyaṃ ṇatvāti** attano āṇā-paneneva “iminā saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasitukāmo bhagavā” ti satthu adhi-ppāyaṃ jānitvā. Bhagavā kira yena saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasitukāmo, tassa senāsanapaññattiyāṃ ānandattheraṃ āṇāpeti.

Ajjhokāse vītināmetvāti ajjhokāse nisajjāya vītināmetvā. Yasmā bhagavā āya-smato soṇassa samāpattisamāpajjanena paṭisanthāraṃ karonto sāvakasādhā-raṇā sabbā samāpattiyo anulomappaṭilomaṃ samāpajjanto bahudeva rattim ajjho-kāse nisajjāya vītināmetvā pāde pakkhāletvā vihāraṃ pāvisi, tasmā āyasmāpi soṇo bhagavato adhippāyaṃ ṇatvā tadanurūpaṃ sabbā tā samāpattiyo (1.0167) samāpajjanto bahudeva rattim ajjhokāse nisajjāya vītināmetvā pāde pakkhāletvā vihāraṃ pāvisīti vadanti. Pavisitvā ca bhagavatā anuññāto cīvaratirokaraṇiyaṃ katvā bhagavato pādapasse nisajjāya vītināmesi. **Ajjesīti** āṇāpesi. **Paṭibhātu taṃ bhikkhu dhammo bhāsītunti** bhikkhu tuyhaṃ dhammo bhāsituṃ upaṭṭhātu, ṇāṇa-mukhaṃ āgacchatu, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ bhaṇāhīti attho. **Aṭṭha-kavaggiyānīti** aṭṭhakavaggabhūtāni **kāmasuttā** disoḷasasuttāni (mahāni. 1). **Suggahi-to** Ti sammā uggahito. **Sabbe vare yācīti** vinayadharapañcamena gaṇena upasa-mpadā dhuvanānaṃ cammattharaṇaṃ gaṇaṅgaṇūpāhanaṃ cīvaravippavāsoti ime pañca vare yāci. **Sutte āgatamevāti** udānapāḷiyaṃ āgatasuttaṃ sandhāya vadati.

Sīvalittheravatthu

207. Navame **sākacchitvā sākacchitvāti** raññā saddhiṃ paṭivirujjhanavasena punappunaṃ sākacchaṃ katvā. **Guḷadadhinti** patthinnaṃ guḷasadiṣaṃ kaṭhina-dadhim. **Ati-añchitunti** ativiya ākaḍḍhituṃ. **Kañjiyaṃ vāhetvāti** dadhimatthuṃ pavā-hetvā, parissāvetvāti attho. “Dadhito kañjiyaṃ gahetvā” tipī pāṭho. **Nanti suppa-vāsaṃ.** Bījapacchimiṃ phusāpentīti iminā sambandho. **Yāva na ukkaḍḍhantīti** yāva dāne na ukkaḍḍhanti, dātukāmāva hontīti adhippāyo **mahādukkhaṃ anubhosīti**

pasavanibandhanam mahantam dukkham anubhosi. **Sāmikam āmantetvāti** sattāham mūḷhagabbhā tibbāhi kharāhi dukkhavedanāhi phuṭṭhā “sammāsa-mbuddho vata so bhagavā, yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya dhammam deseti. Suppaṭipanno vata tassa bhagavato sāvakaśaṅgho, yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya paṭipanno. Susukham vata nibbānam, yatthidaṃ evarūpaṃ dukkham na saṃvijjati”ti (udā. 18) imehi tīhi vitakkehi taṃ dukkham adhvāsenti satthu santikam pesetukāmatāya sāmikam āmantetvā. **Pure maraṇāti** maraṇato puretameva. **Ingitanti** ākāram. **Jīvitabhattanti** jīvitasamsaye dāta-bbabhattam. **Sabbakammakkhamo ahosīti** sattavassikehi dārakehi kātabbam yaṃ kiñci kammam kātuṃ samatthātāya sabbassa kammassa khamo ahosi. Teneva so sattāham mahādāne (1.0168) diyamāne jātadivasato paṭṭhāya dhammakaraṇam ādāya saṅghassa udakam parissāvetvā adāsi.

Yomanti-ādigāthāya “yo bhikkhu imaṃ rāgapalipathañceva kilesaduggaṅca saṃsāravaṭṭaṅca catunnam saccānam appaṭivijjhanakamohaṅca atito cattāro oghe tiṇṇo hutvā pāram anuppatto, duvidhena jhānena **jhāyī**, taṇhāya abhāvena **anejo**, kathamkathāya abhāvena **akathamkathī**, upādānānam abhāvena **anupādiyitvā** kilesanibbānena nibbuto, tamaham brāhmaṇam vadāmi”ti attho.

Sabbesamyeva pana kesānam oropanaṅca arahattasacchikiriyā ca apacchā-apurimā ahosīti iminā therassa khuraggeyeva arahattuppatti dīpitā. Ekacce pana ācariyā evaṃ vadanti “heṭṭhā vuttanayena dhammasenāpatinā ovāde dinne ‘yaṃ mayā kātuṃ sakkā, tamaham jānissāmi’ti pabbajitvā vipassanākammaṭṭhānam gahetvā taṃ divasaṃyeva aññataram vicittam kuṭikam disvā pavisitvā mātukucchiyaṃ satta vassāni attanā anubhūta dukkham anussarivā tadanusārena atītānāgate ñāṇam nentassa ādittā viya tayo bhavā upaṭṭhahiṃsu. Ñāṇassa paripākam gatattā vipassanāvīthiṃ otarivā tāvadeva maggappaṭipāṭiyā sabbepi āsave khepento arahattam pāpuṇi”ti. Ubhayathāpi therassa arahattuppattiyeva pakāsītā, thero pana pabhinnappaṭisambhido chaḷabhiñño ahosi.

Vakkalitheravatthu

208. Dasame āhāra karaṇavelanti bhojanakiccavelam. **Adhigacche padaṃ santanti** saṅkhārūpasamaṃ sukhanti laddhanāmaṃ santam padaṃ nibbānam adhigaccheyya. **Paṭhamapādena pabbate ṭhitoyevāti** paṭhamena pādena gijjhakūṭe pabbate ṭhitoyeva. Sesamettha suviññeyyameva.

Dutiya-etadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 3. tatiya-etadaggavaggavaṇṇanā

Rāhula-raṭṭhapālattheravatthu

209-210. Tatiyassa (1.0169) paṭhamadutiyesu **tisso sikkhā**ti adhisīla-adhicitta-adhipaññāsaṅkhātā tisso sikkhā. **Cuddasa bhattachede katvā**ti sattāhaṃ nirāhāratāya ekekasmim divase dvinnam bhattachedānam vasena cuddasa bhattachede katvā.

Tesanti tesam tāpasānam. **Lābubhājanādiparikkhāram saṃvidhāyā**ti lābubhājanāditāpasaparikkhāram saṃvidahitvā. **Sapariḷāhakāyadhātukoti** ussannapittatāya sapariḷāhakāyasabhāvo. **Satasahassā**ti satasahassaparimāṇā. Satasahassam parimāṇam etesanti satasahassā uttarapadalopena yathā “rūpabhavo rūpan”ti, atthi-atthe vā akārapaccayo daṭṭhabbo. Pāṇātipātādi-akusaladhammasamudācārasaṅkhāto āmagandho kuṇapagandho natthi etesanti **nirāmagandhā**, Yathāvuttakilesasamudācārarahitāti attho. Kilesasamudācāro hettha “āmagandho”ti vutto. Kiṃkāraṇā? Amanuññattā, kilesa-asucimissattā, sabbhi jigucchitattā, paramaduggandhabhāvavahattā ca. Tathā hi ye ye ussannakilesā sattā, te te atiduggandhā honti. Teneva nikkilesānam matasarīrampi duggandham na hoti. **Dānaggaparivahanaketi** dānaggadhuravahanake. **Māpakoti** divase divase parimitaparibbayadānavasena dhaññamāpako.

Pāliyanti vinayapāliyam. **Migajātakam āharitvā kathesī**ti atīte kira bodhisatto migayoniyam nibbattitvā migagaṇaparivuto araññe vasati. Athassa bhaginī attano puttakam upanetvā “bhātika imaṃ bhāgineyyam migamāyam sikkhāpehi”ti āha. Bodhisatto “sādhū”ti paṭissuṇitvā “gaccha tāta, asukavelāyam nāma āgantvā sikkheyyāsi”ti āha. So mātulena vuttavelam anatikkamitvā tam upasaṅkamitvā migamāyam sikkhi. So ekadivasam vane vicaranto pāsena baddho baddharavam viravi. Migagaṇo palāyitvā “putto te pāsena baddho”ti tassa mātuyā ārocesi. Sā bhātu santikam gantvā “bhātika bhāgineyyo (1.0170) te migamāyam sikkhāpito”ti pucchi. Bodhisatto “mā tvam puttassa kiñci pāpakam āsaṅki, suggahitā tena migamāyā, idāni tam hāsaya māno āgacchissatī”ti vatvā “**migam tipallatthan**”ti-ādi māha.

Tattha **miganti** bhāgineyyamigam. Tipallattham vuccati sayanam, ubho hi passehi ujukameva ca nipannakavasena tihākārehi pallattham assa, tīṇi vā pallatthāni assāti tipallattho, tam **tipallattham**. **Anekamāyanti** bahumāyam bahuvāñcanam. **Aṭṭhakkhuranti** ekekasmim pāde dvinnam dvinnam vasena aṭṭhahi khurehi samannāgataṃ. **Aḍḍharattāpapāyinti** purimayāmaṃ atikkamitvā majjhima yāme araññato āgamma pānīyassa pivānato aḍḍharatte āpaṃ pivatīti aḍḍharattāpapāyī. “Aḍḍharatte āpapāyin”tipi pāṭho. Mama bhāgineyyam migam aham sādhukam migamāyam uggaṇhāpesim. Katham? Yathā ekena sotena chamāyam assasanto chahi kalāhi atibhoti bhāgineyyo. Idaṃ vuttam hoti- ayañhi tava puttam tathā uggaṇhāpesim, yathā ekasmim uparimanāsikāsote vātam sannirumbhitvā pathaviyam allīnena ekena heṭṭhimanāsikāsotena tatheva chamāyam assasanto

chahi kalāhi luddakaṃ atibhoti, chahi koṭṭhāsehi ajjhottharati vañcetīti attho. Kata-mehi chahi? Cattāro pāde pasāretvā ekena passena seyyāya, khurehi tiṇapaṃsu-khaṇanena, jivhāninnāmanena, udarassa uddhumātabhāvakaṇaṇena, uccārapa-ssāvavissajjanena, vātassa nirumbhanenāti. Atha vā tathā naṃ uggaṇhāpesiṃ, yathā ekena sotena chamāyaṃ assasanto. **Chahīti** heṭṭhā vuttehi chahi kāraṇehi. **Kalāhīti** kalāyissati, luddakaṃ vañcessatīti attho. **Bhotīti** bhaginiṃ ālapati. **Bhāgineyyoti** evaṃ chahi kāraṇehi vañcakaṃ bhāgineyyaṃ niddisati.

Evaṃ bodhisatto bhāgineyyassa migamāyaṃ sādhukaṃ uggahitabhāvaṃ vadanto bhaginiṃ samassāsesi. Sopi migapotako pāse baddho anibandhitvāyeva bhūmiyaṃ mahāphāsukapassena pāde pasāretvā nipanno pādānaṃ āsanna-ṭṭhāne khurehi eva paharivā paṃsuñca tiṇāni ca uppāṭetvā uccārapassāvaṃ vissajjetvā sīsaṃ pātetvā jivhaṃ ninnāmetvā sarīraṃ kheḷakilinnaṃ katvā vātagga-ḥaṇena udaraṃ uddhumātakaṃ katvā akkhīni parivattetvā heṭṭhānāsikāsotena vātaṃ sañcarāpento uparimanāsikāsotena (1.0171) vātaṃ sannirumbhitvā sakala-sarīraṃ thaddhabhāvaṃ gāhāpetvā matakākāraṃ dassesi, nīlamakkhikāpi naṃ samparivāresuṃ, tasmīṃ tasmīṃ ṭhāne kākā nilīyīṃsu. Luddo āgantvā udare hatthena paharivā “pātova baddho bhavissati, pūtikō jāto”ti tassa bandhanarajjuṃ mocetvā “ettheva dāni naṃ ukkantivā maṃsaṃ ādāya gamissāmi”ti nirāsaṅko hutvā sākhāpalāsaṃ gaheṭuṃ āraddho. Migapotakopi uṭṭhāya catūhi pādehi ṭhatvā kāyaṃ vidhunitvā gīvaṃ pasāretvā mahāvātena chinnavalāhako viya vegena mātu santikaṃ agamāsi. Satthā “na, bhikkhave, rāhulo idāneva sikkhā-kāmo, pubbepi sikkhākāmoyevā”ti evaṃ migajātaṃ āharivā kathesi.

Ambalaṭṭhiyarāhulovādaṃ desesīti “passasi no tvaṃ, rāhula, imaṃ parittaṃ uda-kāvasesaṃ udakādāne ṭhapitanti? Evaṃ, bhante. Evaṃ parittakaṃ kho, rāhula, tesāṃ sāmāññaṃ, yesāṃ natthi sampajānamusāvāde lajjā”ti evamādinā **ambala-ṭṭhiyarāhulovādaṃ** (ma. ni. 2.107 ādayo) kathesi. **Gehasitaṃ vitakkaṃ vitakkenta-ssāti** āyasmā kira rāhulo bhagavato piṭṭhito piṭṭhito gacchantova pādatalato yāva upari kesantā tathāgatā olokesi, so bhagavato buddhavesavilāsaṃ disvā “sobhati bhagavā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavicittasarīro byāmapabhāpari-kkhittatāya vippakiṇṇasuvaṇṇacuṇṇamajjhagato viya vijjulatāparikkhitto kanakapa-bbato viya yantasamākadḍhitaratanavicittasuvaṇṇa-agghikaṃ viya paṃsukūlacī-varappaṭicchannopi rattakambalaparikkhittakanakapabbato viya pavāḷalatāpaṭima-ṇḍitasuvaṇṇaghaṭikaṃ viya cīnapiṭṭhacuṇṇapūjitasuvaṇṇacetiyaṃ viya lākhārasā-nulitto kanakathūpo viya rattavalāhakantaragato taṅkhaṇamuggatapunaṇṇacando viya aho samatiṃsapāramitānubhāvena sajjitassa attabhāvassa sirisampatti”ti cintesi. Tato attānampi oloketvā “ahampi sobhāmi, sace bhagavā catūsu mahādī-pesu cakkavattirajjaṃ akarissa, mayhaṃ pariṇāyakaṭṭhānantaramadassa, evaṃ sante ativiya jambudīpatalaṃ

atisobhissā”ti attabhāvaṃ nissāya gehasitaṃ chandarāgaṃ uppādesi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ- **“satthu ceva attano ca rūpasampattiṃ disvā gehasitaṃ vitakkaṃ vitakkentassā”** ti.

Bhagavāpi (1.0172) purato gacchantova cintesi- “paripuṇṇacchavimaṃsalohito dāni rāhulassa attabhāvo, rajaniyesu rūpārammaṇādīsu cittassa pakkhandana-kālo jāto, nipphalatāya nu kho rāhulo vītināmeti” ti. Atha sahāvajjaneneva pasanne udake macchaṃ viya parisuddhe ādāsamaṇḍale mukhanimittaṃ viya ca tassa taṃ cittuppādaṃ addasa, disvā ca “ayaṃ rāhulo mayhaṃ atrajo hutvā mama pacchato āgacchanto ‘ahaṃ sobhāmi, mayhaṃ vaṇṇāyatanaṃ pasannaṃ’ ti attabhāvaṃ nissāya gehasitaṃ chandarāgaṃ uppādeti, atitthe pakkhando, uppathaṃ paṭi-panno, agocare carati, disāmūḷha-addhiko viya agantabbaṃ disaṃ gacchati, ayaṃ kho panassa kilesa abbhantare vaḍḍhanto attatthampi yathābhūtaṃ passituṃ na dassissati paratthampi ubhayatthampi, tato nirayepi paṭisandhiṃ gaṇhāpessati, tiracchānayanoniyampi pettivisayepi asurakāyepi sambādhepi mātukucchisminti anamatagge saṃsāravaṭṭe paripātesati. Yathā kho pana anekaratanapūrā mahā-nāvā bhinnaphalakantarena udakaṃ ādiyamānā muhuttampi na ajjhupekkhitabbā hoti, vegena vegenassā vivaraṃ pidahituṃ vaṭṭati, evameva ayampi na ajjhupekkhitabbo. Yāvassa ayaṃ kilesa abbhantare sīlaratanādīni na vināseti, tāvadeva naṃ niggaṇhissāmī” ti ajjhāsayaṃ akāsi. Tato rāhulaṃ āmantetvā “yaṃ kiñci, rāhula, rūpaṃ atitānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumāṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ ‘netāṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ ti evamevaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbanti. Rūpameva nu kho bhagavā rūpameva nu kho sugatāti. Rūpampi rāhula, vedanāpi rāhula, saññāpi rāhula, saṅkhārāpi rāhula, viññāṇampi rāhulā” ti **mahārāhulovādasuttaṃ** (ma. ni. 2.113 ādayo) abhāsi. Taṃ dassetuṃ- **“yaṃ kiñci rāhula ...pe ... kathesi”** ti vuttaṃ.

Samyuttake pana rāhulovādo Ti rāhulasamyutte vuttarāhulovādaṃ sandhāya vadanti. Tattha “sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamaṃ, bhante, bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitto vihareyyan” ti therena yācito “taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vāti? Aniccaṃ, bhante. Yaṃ panāniccaṃ (1.0173), dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti? Dukkhaṃ, bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ ti-ādinā **rāhulovādaṃ** (saṃ. ni. 2.188 ādayo) ārabhi. **Therassa vipassanācāroyeva**, na pana mahārāhulovādo viya vitakkūpacchedāya vuttoti adhippāyo.

Athassa sathā ñāṇaparipākaṃ ñatvāti-ādīsu bhagavato kira rahogatassa paṭisa-llīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi “paripakkā kho rāhulassa vimutti-paripā-canīyā dhammā, yannūnāhaṃ rāhulaṃ uttari āsavānaṃ khaye vineyyan” ti? Athassa bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacivaramādāya sāvaththiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātaṭṭhikanto āyasmantaṃ rāhulaṃ āman-tesī- “gaṇhāhi, rāhula, nisīdanaṃ, yena andhavanaṃ tenupasaṅkamissāma divā-vihārāyā” ti. “Evaṃ, bhante” ti kho āyasmā rāhulo bhagavato paṭissutvā nisīdanaṃ

ādāya bhagavato piṭṭhito piṭṭhito anubandhi. Tena kho pana samayena anekāni devatāsahassāni bhagavantam abhivanditvā anubandhitā honti “ajja bhagavā āyasmantaṃ rāhulaṃ uttari āsavānaṃ khaye viñessatī”ti. Atha kho bhagavā andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle paññatte āsane nisīdi. Āyasmāpi rāhulo bhagavantam abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Atha āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantetvā “taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vāti? Aniccaṃ, bhante. Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti? Dukkhaṃ, bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’”ti-ādinā **rāhulovādaṃ** (saṃ. ni. 4.121) adāsī. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ- “**andhavane nisinno cūḷarāhulovādaṃ kathesī**”-ti.

Koṭisatasahassadevatāhīti āyasmatā rāhulena padumuttarassa bhagavato pādāmūle pathavindhararājakāle patthanaṃ ṭhapentena saddhiṃ patthanaṃ ṭhapitadevatāyevetā. Tāsu pana kāci bhūmaṭṭhadevatā, kāci antalikkhaṭṭhakā, kāci cātumahārājikādidevaloke, kāci brahmaloke nibbattā, imasmiṃ pana divase sabbā ekaṭṭhāne andhavanasmimyeva sannipatitā.

Ābhidosikanti (1.0174) pārivāsikaṃ ekarattātikantaṃ pūtibhūtaṃ. Ekarattātikantasēva hi nāmasaññā esā, yadidaṃ ābhidosikoti. Ayaṃ panettha vacanatto-pūtibhāvadosena abhibhūtoti abhidoso, abhidosoyeva **ābhidosiko**. **Kummāsanti** yavakummāsaṃ. **Adhivāsetvāti** “tena hi, tāta raṭṭhapāla, adhivāsehi svātanāya bhattan”ti pitarā nimantito svātanāya bhikkhaṃ adhivāsetvā. Ettha ca thero pakatiyā ukkaṭṭhasapadānacāriko svātanāya bhikkhaṃ nāma nādhivāseti, mātu anuggahena pana adhivāseti. Mātu kirassa theram anussaritvā anussaritvā mahāsoko uppajjati, rodaneneva dukkhī viya jātā, tasmā thero “sacāhaṃ taṃ apassitvā gamissāmi, hadayampissā phaleyyā”ti anuggahena adhivāsesi. Paṇḍitā hi bhikkhū mātāpitūnaṃ ācariyupajjhāyānaṃ vā kātabbaṃ anuggahaṃ ajjupekhitvā dhutaṅgasuddhikā na bhavanti.

Alaṅkatapaṭiyatte itthijane Ti pitarā uyyojite itthijane. Pitā kirassa dutiyadivase sakanivesane mahantaṃ hiraññasuvaṇṇassa puñjaṃ kārāpetvā kilañjehi paṭicchādāpetvā āyasmato raṭṭhapālassa purāṇadutiyikāyo “etha tumhe vadhū, yena alaṅkārena alaṅkatā pubbe raṭṭhapālassa kulaputtassa piyā hotha manāpā, tena alaṅkārena alaṅkarothā”ti āṇāpetvā paṇītaṃ khādaniyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā kāle ārocite āgantvā paññatte āsane nisinnaṃ “idaṃ te, raṭṭhapāla, mattikaṃ dhanam, aññaṃ pettikaṃ, aññaṃ pitāmaham; sakkā, tāta raṭṭhapāla, bhoge ca bhuñjituṃ, puññāni ca kātuṃ? Ehi tvaṃ, tāta raṭṭhapāla, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattitvā bhoge ca bhuñjassu, puññāni ca karohī”ti yācitvā tena paṭikkhipitvā dhamme desite “ahaṃ imaṃ uppabbājessāmi”ti ānayaṃ, so “dāni me dhammakathaṃ kātuṃ āraddho, alaṃ me vacanaṃ na karissatī”ti uṭṭhāya gantvā tassa orodhānaṃ dvāraṃ vivarāpetvā “ayaṃ vo sāmiko, gacchatha, yaṃ kiñci katvāna gaṇhituṃ vāyamathā”ti uyyojesi. Tīsu vayesu ṭhitā nāṭakitthiyo theram parivārayiṃsu. Tāsu ayaṃ asubhasaññaṃ uppādesi. Tena vuttaṃ- “**alaṅkatapaṭiyatte itthijane asubhasaññaṃ uppādetvā**”ti.

Ṭhitakova (1.0175) dhammaṃ desetvāti-

“Passa cittakataṃ bimbaṃ, arukāyaṃ samussitaṃ;
āturaṃ bahusaṅkappaṃ, yassa natthi dhuvaṃ ṭhiti.

“Passa cittakataṃ rūpaṃ, maṇinā kuṇḍalena ca;
aṭṭhiṃ tacena onaddhaṃ, saha vatthehi sobhati.

“Alattakakatā pādā, mukhaṃ cuṇṇakamakkhitaṃ;
alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

“Aṭṭhāpadakatā kesā, nettā añjanamakkhitaṃ;
alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

“Añjanīvaṇṇavā cittaṃ, pūtikāyo alaṅkato;
alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

“Odahi migavo pāsaṃ, nāsadā vāguraṃ migo;

bhuvā nivāpaṃ gacchāmi, kandante migabandhake”ti. (ma. ni. 2.302;
theragā. 769-774)-

Imāhi gāthāhi dhammaṃ desetvā.

Ākāsaṃ uppativāti ākāsaṃ pakkhanditvā. Kasmā pana thero ākāsenā gato? Pitā kirassa seṭṭhi sattaṣu dvārakoṭṭhakesu aggaḷāni dāpetvā malle āṇāpesi “sace nikkhamitvā gacchati, hatthapādesu naṃ gahetvā kāsāyāni haritvā gihivesaṃ gaṇhāpethā”ti. Tasmā thero “ete mādisaṃ mahākhīṇāsavaṃ hatthe vā pāde vā gahetvā apuññaṃ pasaveyyuṃ, taṃ nesaṃ mā ahoṣi”ti cintetvā ākāsenā agamāsi. **Migaciranti** evaṃnāmakkaṃ uyyānaṃ. **Catupārijuññaṃ paṭimaṇḍitanti** jarāpārijuññaṃ, byādhipārijuññaṃ, bhogapārijuññaṃ, ñātipārijuññanti imehi catūhi pārijuññehi paṭimaṇḍitaṃ. **Pārijuññanti** ca parihānīti attho. Sesamettha suviññeyya-meva.

Kuṇḍadhānattheravatthu

211. Tatiye salākaṃ gaṇhantīti **salākagāhakā**. Sunāparantajanapadaṃ gacchante pi paṭhamameva salākaṃ gaṇhīti sambandho. **Chabbassantareti** channaṃ (1.017 vassānaṃ abbhantare. **Mettīti** mittabhāvo. **Bhedake satīti** bhedakaraṇe sati. **Gumbasabhāgatoti** gumbasamīpato, ayameva vā pāṭho. **Itthī hutvāti** itthī viya hutvā, manussitthivaṇṇaṃ māpetvāti attho. **Dīgharattānugatoti** dīghakālaṃ anubandho. **Ettakaṃ addhānanti** ettakaṃ kālaṃ. **Handāvuso** Ti gaṇhāvuso. **Atthaṃ gahetvāti** bhūtattaṃ gahetvā, ayameva vā pāṭho. **Koṇḍo jātoti** dhutto jāto.

Māvoca pharusāṃ kañcīti kañcī ekaṃpuggalaṃ pharusāṃ mā avoca. **Vuttā paṭivadeyyu tanti** tayā pare dussīlāti vuttā tampi tattheva paṭivadeyyuṃ. **Dukkhā hi sārambhakathāti** esā kāraṇuttarā yugaggāhakathā nāma dukkhā. **Paṭidaṇḍā phuseyyu tanti** kāyadaṇḍādīhi paraṃ paharantassa tādisāva paṭidaṇḍā tava matthake pateyyuṃ.

Sace neresi attānanti sace attānaṃ niccalaṃ kātuṃ sakkhissasi. **Kaṃso upahato yathāti** mukhavaṭṭiyaṃ chinditvā talamattaṃ katvā ṭhapitaṃ kaṃsatālaṃ viya. Tādisaṅhi hatthehi pādehi daṇḍena vā pahatampi saddaṃ na karoti. **Esa pattosi**

nibbānanti sace evarūpo bhavitum sakkhissasi, imaṃ paṭipadaṃ pūrayamāno eso tvam idāni appattopi nibbānaṃ pattosi nāma. **Sārambho te na vijjatīti** “evañca sati tvam dussīlo, ahaṃ susīlo” ti evamādiko uttarikaraṇavācālakkhaṇo sārambho te na vijjati, na bhavissatiyevāti attho. **Parikkilesenāti** saṃkilesahetunā.

Vaṅgīsattheravatthu

212. Catutthe **sampannapaṭibhānānanti** paripuṇṇapaṭibhānānaṃ. **Cutiṃ yo vedi ...pe... sabbasoti** yo sattānaṃ cutiñca paṭisandhiñca sabbākārena pākaṭaṃ katvā jānāti, taṃ ahaṃ alagganatāya **asattaṃ**, paṭipattiyā suṭṭhu gatattā **sugataṃ**, catunnaṃ saccānaṃ sambuddhattā **buddhaṃ** brāhmaṇaṃ vadāmīti attho. **Yassa gatinti** yassete devādayo gatiṃ na jānanti, tamahaṃ āsavānaṃ khīṇatāya **khīṇāsavaṃ**, kilesehi ārakattā **arahantaṃ** brāhmaṇaṃ vadāmīti attho.

Upasenavaṅgantaputtattheravatthu

213. Pañcame (1.0177) **sabbapāsādikānanti** sabbaso pasādaṃ janentānaṃ. **Kintāyanti** kiṃ te ayaṃ. **Atilahunti** atisīghaṃ. Yassa tasmim attabhāve uppajjanārahānaṃ maggaphalānaṃ upanissayo natthi, taṃ buddhā “moghapuriso” ti vadanti ariṭṭhalāḷudāyi-ādike viya. Upanissaye satipi tasmim khaṇe magge vā phale vā asati “moghapurisā” ti vadantiyeva dhaniyattherādike viya. Imassapi tasmim khaṇe maggaphalānaṃ abhāvato “moghapurisā” ti āha, tucchamanussāti attho. **Bāhullāyāti** parisabāhullāya. **Anekapariyāyenāti**

anekakāraṇena.

Icchāmahaṃ, bhikkhaviti bhagavā kira taṃ addhamāsaṃ na kañci bodhaneyya-sattaṃ addasa, tasmā evamāha, evaṃ santepi tantivasena dhammadesanā kattabbā siyā. Yasmā panassa etadahosi- “mayi okāsaṃ kāretvā paṭisallīne bhikkhū adhammikaṃ katikavattaṃ karissanti, taṃ upaseno bhindissati, ahaṃ tassa pasīditvā bhikkhūnaṃ dassanaṃ anujānissāmi. Tato maṃ passitukāmā bahū bhikkhū dhutaṅgāni samādiyissanti, ahañca tehi ujjhitasanthatapaccayā sikkhāpadaṃ paññapessāmi”ti, tasmā evamāha. **Therassā**ti upasenattherassa. **Manāpāni te bhikkhu paṃsukūlānī**ti “bhikkhu tava imāni paṃsukūlāni manāpāni attano ruciyā khantiyā gahitāni”ti pucchati. **Na kho me, bhante, manāpāni paṃsukūlānī**ti, bhante, na mayā attano ruciyā khantiyā gahitāni, galaggāhena viya matthakatāḷanena viya ca gāhito mayāti dasseti. **Pāḷiyaṃ āgatamevā**ti vinayapāḷiṃ sandhāya vadati.

Dabbattheravatthu

214. Chaṭṭhe **aṭṭhārasasu mahāvihāresū**ti rājagahassa samantato ṭhitesu aṭṭhārasasu mahāvihāresu. **Upavijaññā**ti āsannapasūtikālā. **Rahogatoti** rahasi gato. **Saṅghassa veyyāvaccakaraṇe kāyaṃ yojetukāmo cintesī**ti thero kira attano katakiccabhāvaṃ disvā “ahaṃ imaṃ sarīraṃ dhāremi, tañca kho vātamukhe ṭhitapa-dīpo viya aniccatāmukhe ṭhitaṃ nacirasseva nibbāyanadhammaṃ yāva (1.0178) na nibbāyati, tāva kiṃ nu kho ahaṃ saṅghassa veyyāvaccaṃ kareyyan”ti cintento iti paṭisañcikkhati “tiroraṭṭhesu bahū kulaputtā bhagavantaṃ adisvāva pabbajanti, te ‘bhagavantaṃ passissāma ceva vandissāmā’ti ca dūratopi āgacchanti, tatra yesaṃ senāsaṃ nappahoti, te silāpattakepi seyyaṃ kappenti. Pahomi kho panāhaṃ attano ānubhāvena tesaṃ tesaṃ kulaputtānaṃ icchāvasena pāsādavihāra-aḍḍhayogādīni mañcapīṭhattharaṇāni nimminivā dātuṃ? Punadivase cettha ekacce ativiya kilantarūpā honti, te gāravena bhikkhūnaṃ purato ṭhatvā bhattānīpi na uddisāpenti, ahaṃ kho pana tesaṃ bhattānīpi uddisitūṃ pahomī”ti. Iti paṭisañcikkhanto “yaṃnūnāhaṃ saṅghassa senāsanañca paññapeyyaṃ, bhattāni ca uddiseyyan”ti cintesi. **Sabhāgasabhāgānanti** suttantikādiguṇavasena sabhāgānaṃ, na mittasanthavavasena. Thero hi yāvatikā suttantikā honti, te uccinitvā uccinitvā ekato tesaṃ anurūpameva senāsaṃ paññapeti. Venayikābhidhammikakamma-ṭṭhānikakāyadaḷhibahulesupi eseva nayo. Teneva **pāḷiyaṃ** (pārā. 380) vuttaṃ-“yete bhikkhū suttantikā, tesaṃ ekajjhaṃ senāsaṃ paññapeti”ti-ādi.

Āṅgulyā jalamānāyāti tejokasiṇacatutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya abhiññāñāṇena āṅgulijalanaṃ adhiṭṭhahitvā teneva tejodhātusamāpattijanitena aggijālana āṅgulyā jalamānāya. **Ayaṃ mañcoti-ādīsu** pana there “ayaṃ mañco”ti-ādīṃ vadante nimmitāpi attano attano gataṭṭhāne “ayaṃ mañco”ti-ādīṃ vadanti. Ayañhi nimmitānaṃ dhammatā.

“Ekasmiṃ bhāsamānasmīṃ, sabbe bhāsanti nimmitā;
ekasmiṃ tuṅhimāsine, sabbe tuṅhī bhavanti te”ti. (dī. ni. 2.286);

Yasmiṃ pana vihāre mañcapīṭhādīni na paripūrenti, tattha attano ānubhāvena pūrenti, tena nimmitānaṃ avatthukaṃ vacanaṃ na hoti sabbattha mañcapīṭhādīnaṃ sabbhāvato. Sabbavihāresu ca gamanamagge samappamāṇe katvā adhiṭṭhāti. Katikasaṅṭhānādīnaṃ pana nānappakārattā tasmim̐ tasmim̐ vihāre katikavattāni visuṃ visuṃ kathāpetīti veditabbaṃ. Aniyametvā (1.0179) nimmitānañhi “ekasmim̐ bhāsamānasmin”ti-ādiddhammatā vuttā. Tathā hi ye vaṇṇavayasārīvavayaparikkhārakiriyāvisesādīhi niyamaṃ akatvā nimmitā honti, te aniyametvā nimmitattā iddhimatā sadisāva honti. Ṭhānanisajjādīsu bhāsītatunhībhāvādīsu vā yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃ taṃ tadeva karonti. Sace pana nānappakāre kātukāmo hoti, keci paṭhamavaye, keci majjhimavaye, keci pacchimavaye, tathā dīghakese upaḍḍhamuṇḍe missakakese upaḍḍharattacīvare paṇḍukacīvare, padabhāṇadhammakathāsarabhaññapañhapucchanapañhavissajjanarajanapacana-cīvarasibbanadhovanādīni karonte, aparepi vā nānappakāre kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya “ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū”ti-ādīnā nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhite adhiṭṭhānacittena saddhiṃ icchiticchitappakārāyeva honti. **Puna attano vasanaṭṭhānameva āgacchatīti** tehi saddhiṃ janapadakathaṃ kathento anisīditvā attano vasanaṭṭhānaṃ veḷuvanameva paccāgacchati. **Pāliyanti** vinayapāliyaṃ.

Pilindavacchattheravatthu

215. Sattame **piyānanti** piyāyitabbānaṃ. **Manāpānanti** manavaḍḍhanakānaṃ. **Pilindoti panassa gottam̐, vacchoti nāmanti** ettha vuttavipariyāyenapi vadanti “pilindoti nāmaṃ, vacchoti gottan”ti. Teneva ācariyadhammapālattherena **theragāthā-saṃvaṇṇanāya** (theragā. aṭṭha. 1.8 pilindavacchattheragāthāvaṇṇanā) vuttaṃ-“pilindotissa nāmaṃ akaṃsu, vacchoti pana gottam̐. Tena so aparabhāge pilindavacchoti paññāyitthā”ti. **Saṃsandetvāti** ekato katvā.

Satthu dhammadesanaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvāti idaṃ aṅguttara-bhāṇakānaṃ kathāmaggena vuttaṃ. Apare pana bhaṇanti- anuppanneyeva amhākaṃ bhagavati sāvattiyaṃ brāhmaṇagehe nibbattitvā pilindavacchoti paññāto saṃsāre saṃvegabahulatāya paribbājakapabbajjaṃ pabbajitvā cūḷagandhāraṃ nāma vijjaṃ sādhetvā ākāsa-cārī paracittavidū ca hutvā rājagahe lābhaggayasaggappatto paṭivasati. Atha yadā amhākaṃ bhagavā abhisambuddho hutvā anukkamena rājagahaṃ upagato, tato paṭṭhāya buddhānubhāvena (1.0180) tassa sā vijjā na sampajjati, atthakiccaṃ na sādheti. So cintesi- “sutaṃ kho pana metaṃ ‘ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ yattha mahāgandhāravijjā dharati, tattha cūḷagandhāravijjā na sampajjati”ti. Samaṇassa pana gotamassa āgatakā-lato paṭṭhāya nāyaṃ mama vijjā sampajjati, nissamsayaṃ samaṇo gotamo mahāgandhāravijjaṃ jānāti, yannūnāhaṃ taṃ payirupāsivā tassa santike vijjaṃ pariyāpuṇeyyan”ti. So bhagavantaṃ upasaṅkamtvā etadavoca- “ahaṃ, mahāsamaṇa, tava santike ekaṃ vijjaṃ pariyāpuṇitukāmo, okāsaṃ me karohi”ti. Bhagavā “tena hi pabbajā”ti āha. So “vijjāya parikammaṃ pabbajjā”ti maññamāno pabbajīti. **Para-**

vambhanavasenāti paresaṃ garahanavasena.

Akakkasanti aphaṛusaṃ. **Viññāpaninti** atthaviññāpaniṃ. **Saccanti** bhūtatthaṃ. **Nābhisajeti** yāya girāya aññaṃ kujjhāpanavasena na lagāpeyya, khīṇāsavo nāma evarūpameva giraṃ na bhāseyya, tasmā tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ vadāmi attho.

Anuvicinitvāti anuvicāretvā. **Caṇḍikataṃ gacchantanti** sīghagatiyā gacchantāṃ.

Bāhiyadārucīriyattheravatthu

216. Aṭṭhame **ekarattivāseṇa gantvāti** devatānubhāvena gantvā. “Buddhānubhāvenā”tipi vadanti. Evaṃ gato ca vihāraṃ pavisitvā sambahule bhikkhū bhuttapātārāse kāyālasiyavimocanathāya abbhokāse caṅkamante disvā “kahaṃ etarahi satthā”ti pucchi. Bhikkhū “sāvattiyāṃ piṇḍāya pavitṭho”ti vatvā taṃ pucchiṃsu-“tvaṃ pana kuto āgato”ti? Suppārakā āgatomhīti. Kadā nikkhantosīti? Hiyyo sāyaṃ nikkhantomhīti. Dūrato āgato, tava pāde dhovitvā telena makkhetvā thokaṃ vissamāhi, āgatakāle satthāraṃ dakkhissatīti. Ahaṃ, bhante, satthu vā attano vā jīvitantarāyaṃ na jānāmi, ekarattenevamhi katthaci aṭṭhatvā anisīditvā vīsayojanasatikāṃ maggaṃ āgato, satthāraṃ passitvāva vissamissāmi. So evaṃ vatvā taramānarūpo sāvattiṃ pavisitvā bhagavantaṃ anopamāya buddhasiriyā piṇḍāya carantaṃ disvā (1.0181) “cirassaṃ vata me diṭṭho sammāsambuddho”ti diṭṭhatṭhānato paṭṭhāya oṇatasarīro gantvā antaravīthiyameva pañcapatiṭṭhitena vanditvā gopphakesu daḷhaṃ gahetvā evamāha- “desetu me, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu me sugato dhammaṃ, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti.

Atha naṃ satthā “akālo kho tāva, bāhiya, antaragharaṃ pavitṭhomhi piṇḍāyā”ti paṭikkhipi. Taṃ sutvā bāhiyo, “bhante, saṃsāre saṃsarantena kabaḷikārāhāro na no laddhapubbo, tumhākaṃ vā mayhaṃ vā jīvitantarāyaṃ na jānāmi, desetha me dhammaṃ”ti. Satthā dutiyampi paṭikkhipiyeva. Evaṃ kirassa ahosi “imassa maṃ diṭṭhakālato paṭṭhāya sakalasarīraṃ pītiyā nirantaraṃ ajjhotthaṃ hoti, balavapīti-vegena dhammaṃ sutvāpi na sakkhissati paṭivijjhituṃ, majjhattupekkhā tāva tiṭṭhatu, ekaratteneva vīsayojanasataṃ maggaṃ āgatattā darathopissa balavā, sopi tāva paṭippassambhatū”ti. Tasmā dvikkhattuṃ paṭikkhipitvā tatiyaṃ yācito antaravīthiyaṃ ṭhitova “tasmātiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī”ti-ādinā (udā. 10) nayena dhammaṃ deseti. Imamatthaṃ saṃkhipitvā dassento “**satthāraṃ piṇḍāya pavitṭhan**”ti-ādimāha. Tatha **antaraghareti** antaravīthiyaṃ.

Aparipuṇṇapattacīvaratāya pattacīvaraṃ pariyesantoti so kira vīsativassasahasāni samaṇadhammaṃ karonto “bhikkhunā nāma attano paccaye labhitvā aññaṃ anoloketvā sayameva bhuñjituṃ vaṭṭatī”ti ekabhikkhussapi pattena vā cīvarena vā saṅghaṃ nākāsi. Tenassa “iddhimayapattacīvaraṃ na uppajjissatī”ti ṇatvā ehibhikkhubhāvena pabbajjaṃ na adāsi. Tāvadeva ca pabbajjaṃ yācito “paripuṇṇaṃ te pattacīvaran”ti pucchitvā “aparipuṇṇan”ti vutte “tena hi pattacīvaraṃ pariyesāhi”ti vatvā pakkāmi. Tasmā so pattacīvaraṃ pariyesanto saṅkāra-

ṭṭhānato coḷakhaṇḍāni saṃkaḍḍhati.

Sahassamapīti paricchavedavacanam. Ekasahassam dvesahassānīti evaṃ sahas-sena ce paricchinnā gāthā honti, tā ca **anattapadasaṃhitā** ākāsavaṇṇapabbata-vaṇṇādīni pakāsakehi anibbānadīpakehi anattakehi padehi saṃhitā yāva bahukā honti, tāva pāpikā evāti attho (1.0182). **Ekam gāthāpadaṃ seyyoti** “appamādo amatapadaṃ ...pe... yathā matā”ti (dha. pa. 21) evarūpā ekagāthāpi seyyoti attho.

Kumārakassapattheravatthu

217. Navame **ekam buddhantaram sampattiṃ anubhavamānoti** sāvaka bodhiyā niyatatāya puññasambhārassa ca sātisayattā vinipātaṃ agantvā ekam buddhantaram devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhavamāno. “**Ekissā kuladārikāya kucchimhi uppanno**”ti vatvā tamevassa uppannabhāvaṃ mūlato paṭṭhāya dassetuṃ- “**sā cā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sāti** kuladārikā. **Ca**-saddo byatirekattho. Tena vuccamānaṃ visesaṃ jotayati. **Kulagharanti** patikulagehaṃ. **Gabbhanimittanti** gabbhassa saṅghitabhāvaviggahaṃ. Satipi visākhāya sāvattvivāsikulapariyāpannatte tassā tattha padhānabhāvadassanattam “**visākhañcā**”ti-ādi vuttaṃ yathā “brāhmaṇā āgatā, vāsiṭṭhopi āgato”ti. Bhagavatā evaṃ gahitanā mattāti yojanā. Yasmā rājaputtā loke “kumārā”ti voharīyanti, ayañca rañño kittimaputto, tasmā āha- “**rañño ...pe... sañjāniṃsū**”ti.

Pañcadasa pañhe abhisankharitvāti “bhikkhu, bhikkhu, ayaṃ vammiko rattiṃ dhūpāyati, divā pajjalati”ti-ādinā **vammikasutte** (ma. ni. 1.249) āgatanayena pañcadasa pañhe abhisankharitvā. **Pāyāsiraññoti** “natthi paraloko, natthi sattā opapātikā, natthi sukata dukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko”ti (dī. ni. 2.410, 412) evaṃ laddhikassa pāyāsirājassa. Rājā hi tadā anabhisitto hutvā pasenadinā kosalaena dinnasetabyanagaraṃ ajjhāvasanto imaṃ diṭṭhiṃ gaṇhi. **Pañcadasahi pañhehi paṭimaṇḍetvāti** “taṃ kiṃ maññasi, rājāñña, ime candimasūriyā imasmim vā loke parasmim vā devā vā te manussā”ti evamādīhi (dī. ni. 2.411) pañcadasahi pañhehi paṭimaṇḍitaṃ katvā. **Suttanteti** pāyāsīsuttante (dī. ni. 2.406 ādayo).

Mahākoṭṭhikattheravatthu

218. Dasamaṃ uttānatthameva.

Tatiya-etadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 4. catuttha-etadaggavaggavaṇṇanā

Ānandattheravatthu

219-223. Catutthavaggassa (1.0183) paṭhame **heṭṭhā vuttappamāṇanti** heṭṭhā koṇḍaññattherassa vatthumhi “tassa dhurapattāni navutihatthāni honti, kesaraṃ tiṃsahatthaṃ, kaṇṇikā dvādasahatthā, pādena patiṭṭhitatṭhānaṃ ekādasahatthan”-ti evaṃ vuttappamāṇaṃ. **Rañño pesesī**ti paccantassa kupitabhāvaṃ ārocetvā pesesi. **Theragāthāsamvaṇṇanāyaṃ** (theragā. aṭṭha. 2.1016 ānandattheragāthāvaṇṇanā) pana “paccantassa kupitabhāvaṃ rañño anārocetvā sayameva taṃ vūpasamesi, taṃ sutvā rājā tuṭṭhamānaso puttaṃ pakkosāpetvā ‘varaṃ te, sumana, dammi, gaṇhāhī’ti āhā”ti vuttaṃ. **Na metaṃ cittaṃ atthī**ti mama evarūpaṃ cittaṃ natthi. **Avañjhanti** atucchaṃ. **Aññaṃ varehī**ti aññaṃ patthehi, aññaṃ gaṇhāhīti vuttaṃ hoti. **Udakaṃ adhiṭṭhāyā**ti “udakaṃ hotū”ti adhiṭṭhahitvā. **Gatenā**ti gamanena. **Na āmisacakkhukā**ti cīvarādipaccayasankhātāṃ āmisāṃ na olokeṇti.

Vasanaṭṭhānasabhāgeyevāti vasanaṭṭhānasamīpeyeva. **Ekantavallabhoti** upaṭṭhākaṭṭhāne ekantena vallabho. **Etassevā**ti etasseva bhikkhussa. **Dvejjhakathā na hontī**ti dvidhābhūtakathā na honti, anekantikakathā na hontīti vuttaṃ hoti. **Anibaddhā**ti aniyatā. **Lohitena galantenā**ti itthambhūtakkhāne karaṇavacanaṃ, galantena lohitena yuttoti attho. **Anvāsattoti** anugato. **Uṭṭhehi, āvuso ānanda, uṭṭhehi, āvuso ānandā**ti turite idamāmedītavacanaṃ. **Duvidhena udakenā**ti sītudakena uṇhudakena ca. **Tividhena dantakaṭṭhenā**ti khuddakaṃ mahantaṃ majjhimanti evaṃ tippakārena dantakaṭṭhena. **Nava vāre anupariyāyatī**ti satthari pakkosante paṭivacanaḍānāya thinamiddhavinodanattaṃ navakkhattuṃ anupariyāyati. Tenevāha- “**evañhissa aho**”ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Uruvelakassapattheravatthu

224. Dutiye yaṃ vattabbaṃ, taṃ vitthārato vinayapāḷiyaṃ āgatameva.

Kāḷudāyittheravatthu

225. Tatiye (1.0184) **gamanākappanti** gamanākāraṃ. Sesamettha uttānameva.

Bākulattheravatthu

226. Catutthe **nirābādhānanti** ābādharahitānaṃ. Yathā “dvāvīsati dvattiṃsā”ti-ādimhi vattabbe “bāvīsati bāttiṃsā”ti-ādīni vuccanti, evamevaṃ dve kulāni assāti dvikulo, dvekuloti vā vattabbe bākuloti vuttanti āha- “**bākuloti dvīsu kulesu vaḍḍhitattā evaṃladdhanāmo**”ti. **Upayogenāti** ānubhāvena. **Phāsukakāleti** arogakāle. **Gadduhanamattampīti** goduhanamattampi kālaṃ. Idha pana na sakalo goduhanakkhaṇo adhippeto, atha kho gāviṃ thane gahetvā ekakhīrabinduduhanakālamattam adhippetam. **Ārogyasālanti** āturānaṃ arogabhāvakaraṇatthāya katasālaṃ. **Nimujjanummujjanavasena**ti jāṇupparamāṇe uduke thokaṃyeva nimujjanummujjanavasena. **Chaḍḍetvā palāyīti** macchassa mukhasamīpeyeva chaḍḍetvā palāyi. **Dārakassa tejenāti** dārakassa puññatejena. **Māriyamānāva marantīti** daṇḍādīhi pothetvā māriyamānāva maranti, na jālena baddhatāmatteṇa amāriyamānā. **Nihaṭṭamattova matoti** nihaṭṭakkhaṇeyeva mato. Tenassa māraṇattham upakkamo na kato, yena upakkamena dārakassa ābādho siyā. **Tanti** maccham. **Sakalamevāti** avikalameva paripuṇṇāvayavameva. **Na keḷāyatīti** na nandati, kismiñci na maññati. **Piṭṭhito phālentī**ti dārakassa puññatejena piṭṭhito phālentī. **Bheriṃ carāpetvā**ti “puttam labhin”ti ugghosanavasena bheriṃ carāpetvā. **Pakatiṃ ācikkhīti** attano puttabhāvaṃ kathesi. **Kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkāti** janani bhāvato amātā kātuṃ na sakkā. **Maccham gaṇhantāpīti** maccham vikkiṇitvā gaṇhantāpi. Tathā gaṇhantā ca tappariyāpannam sabbam gaṇhanti nāmāti āha- “**vakkayakanādīni bahi katvā gaṇhantā nāma natthi**”ti. **Ayampi amātā kātuṃ na sakkāti** dinnaputtabhāvato na sakkā.

Sobhitattheravatthu

227. Pañcamaṃ (1.0185) uttānatthameva.

Upālitttheravatthu

228. Chaṭṭhe **bhārukacchakavatthunti** aññataro kira bhārukacchadesavāsī bhikkhu supinante purāṇadutiyaikāya methunaṃ dhammaṃ paṭisevitvā “assamaṇo aham vibbhamissāmī”ti bhārukaccham gacchanto antarāmagge āyasmantaṃ upāliṃ passitvā etamattham ārocesi. Āyasmā upāli, evamāha- “anāpatti, āvuso, supinantenā”ti. Yasmā supinante avisayattā evaṃ hoti. Tasmā upālittthero bhagavatā avinichhitapubbampi imaṃ vatthum nayaggāhena evaṃ vinicchini. Gahapatiṃ dve dārakā honti putto ca bhāgineyyo ca. Atha so gahapati gilāno hutvā āyasmantaṃ ajjukam etadavoca- “imaṃ, bhante, okāsam yo imesam dārakānaṃ

saddho hoti pasanno, tassa ācikkheyyāsī”ti. Tena ca samayena tassa ca gahapatino bhāgineyyo saddho hoti pasanno. Athāyasmā ajjuko taṃ okāsaṃ tassa dāra-kassa ācikkhi. So tena sāpateyyena kuṭumbañca saṅṭhapesi, dānañca paṭṭhapesi. Atha tassa gahapatino putto āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca- “ko nu kho, bhante ānanda, pituno dāyajjo putto vā bhāgineyyo vā”ti. Putto kho, āvuso, pituno dāyajjoti. Āyasmā, bhante, ayyo ajjuko amhākaṃ sāpateyyaṃ amhākaṃ methuna-kassa ācikkhīti. Assamaṇo, āvuso, so ajjukoti. Athāyasmā ajjuko āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca- “dehi me, āvuso ānanda, vinicchayan”ti. Te ubhopi upālittherassa santikaṃ agamaṃsu. Athāyasmā upāli, āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca- “yo nu kho, āvuso ānanda, sāmikena ‘imaṃ okāsaṃ itthannāmassa ācikkhā’ti vutto, tassa ācikkhati, kiṃ so āpajjati”ti? Na, bhante, kiñci āpajjati antamaso dukka-ṭamatthampīti. Ayaṃ, āvuso, āyasmā ajjuko sāmikena “imaṃ okāsaṃ itthannā-massa ācikkhā”ti vutto tassa ācikkhati, anāpatti, āvuso, āyasmato ajjukassāti. Bhagavā taṃ sutvā “sukathitaṃ, bhikkhave, upālinā”ti vatvā (1.0186) sādhu-kāra-madāsi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Kumārakassapavatthu** (a. ni. aṭṭha. 1.1.217) pana heṭṭhā āgatameva.

Channaṃ khattiyānanti bhaddiyo sakyarājā anuruddho ānando bhagu kimilo devadattoti imesaṃ channaṃ khattiyānaṃ. **Pasādhakoti** maṇḍayitā. **Pāliyanti** saṅghabhedakkhandhakapāliyanti (cūḷava. 330 ādayo).

Nandakattheravatthu

229. Sattame **ekasamodhāneti** ekasmiṃ samodhāne, ekasmiṃ sannipātetī attho. Sesāṃ suviññeyyameva.

Nandattheravatthu

230. Aṭṭhame **na taṃ catusampajaññavasena aparicchinditvā oloketīti** sātthaka-sappāyagocara-asammohasampajaññasaṅkhātānaṃ catunnaṃ sampajaññānaṃ vasena aparicchinditvā taṃ disaṃ na oloketi. So hi āyasmā “yamevāhaṃ indri-yesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakārappatto, tameva suṭṭhu niggahessāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indri-yasaṃvaro ukkaṃsapāramippatto catusampajaññaṃ amuñcitvāva sabbadisaṃ āloketi. Vuttañcetaṃ bhagavatā-

“Sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi ‘evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokeyato nābhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāsavissanti’ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace, bhikkhave, nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddhaṃ, adho, anudisā anuviloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando anudisaṃ anuviloketi ‘evaṃ me anudisaṃ anuviloka-yato ...pe... sampajāno hoti’”ti (a. ni. 8.9).

Abhisekagehapavesana-āvāhamaṅgalesu (1.0187) **vattamānesūti** idha tīṇi

maṅgalāni vuttāni, vinayaṭṭhakathāyaṃ pana “taṃ divasameva nandakumārassa kesavissajjanaṃ, paṭṭabandho, gharamaṅgalaṃ, chattamaṅgalaṃ, āvāhamaṅgalanti pañca maṅgalāni honti”ti vuttaṃ. Tatha kulamariyādavasena kesoropanaṃ **kesavissajjanaṃ**. Yuvarājapaṭṭabandhanaṃ **paṭṭabandho**. Abhinavagharappavesanamaho **gharamaṅgalaṃ**. Vivāhakarāṇamahō **āvāhamaṅgalaṃ**. Yuvarājachattamahō **chattamaṅgalaṃ**.

Nandakumāraṃ abhisekamaṅgalaṃ na tathā piḷesi, yathā janapadakalyāṇiyā vuttavacananti ajjhāharitabbaṃ. Tadeva pana vacanaṃ sarūpato dassetuṃ-**“pattaṃ ādāya gamanakāle”**ti-ādi vuttaṃ. **Janapadakalyāṇī**ti janapadamhi kalyāṇī uttamā cha sarīradosarahitā pañca kalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷī nāccodātāti atikkantā mānusa-vaṇṇaṃ, asampattā dibbavaṇṇaṃ, tasmā **cha sarīradosarahitā**. Chavikalyāṇaṃ maṃsakalyāṇaṃ nhārukalyāṇaṃ aṭṭhikalyāṇaṃ vayakalyāṇanti imehi pana kalyāṇehi samannāgatattā **pañca kalyāṇasamannāgatā** nāma. Tassā hi āgantukobhāsakiccaṃ natthi, attano sarīrobhāseneva dvādasahatthe ṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusāmā vā hoti suvaṇṇasāmā vā, ayamassā **chavikalyāṇatā**. Cattāro panassā hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikkammaṃ viya rattapavāḷarattakambalasadisaṃ hoti, ayamassā **maṃsakalyāṇatā**. Vīsati pana nakhapattāni maṃsato amuttaṭṭhāne lākhārasapūritāni viya, muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni honti, ayamassā **nhārukalyāṇatā**. Dvattiṃsa dantā suphusitā sudhotavajirapanti viya khāyanti, ayamassā **aṭṭhikalyāṇatā**. Vīsaṃvassasatikāpi samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippalītena, ayamassā **vayakalyāṇatā**. Iti imehi pañcahi kalyāṇehi samannāgatattā “janapadakalyāṇī”ti vuccati. **Tuvaṭṭanti** sīghaṃ.

Imasmim ṭhāne nivattessati, imasmim ṭhāne nivattessatīti cintentamevāti so kira tathāgate gāravavasena “pattaṃ vo, bhante, gaṇhathā”ti vattuṃ avisahanto evaṃ cintesi- “sopānasīse pattaṃ gaṇhissatī”ti (1.0188). Satthā tasmimpi ṭhāne na gaṇhi. Itaro “sopānapādamūle gaṇhissatī”ti cintesi. Satthā tatthāpi na gaṇhi. Itaro “rājaṅgaṇe gaṇhissatī”ti cintesi. Satthā tatthāpi na gaṇhi. Evaṃ “idha gaṇhissati, ettha gaṇhissati”ti cintentameva satthā vihāraṃ netvā pabbājesi.

Mahākappinatheravatthu

231. Navame **sutavittakoti** dhammassavanapiyo. **Paṭihārakassā**ti dovārikassa. **Saccakārenā**ti saccakiriya. **Satthā** “**uppalavaṇṇā āgacchatū**”ti cintesi. **Therī āgantvā sabbā pabbājetvā bhikkhunī-upassayaṃ gatā**ti idaṃ aṅguttarabhāṇakānaṃ kathāmaggaṃ dassentena vuttaṃ. Teneva **dhammapadaṭṭhakathāyaṃ** (dha. pa. aṭṭha. 1.mahākappinatheravatthu) vuttaṃ

“Tā satthāraṃ vanditvā ekamantaṃ t̥hitā pabbajjaṃ yāciṃsu. Evaṃ kira vutte satthā uppalavaṇṇāya āgamaṃ cintesiṭi ekacce vadanti. Satthā pana tā upāsikāyo āha- ‘sāvattiṃ gantvā bhikkhūni-upassaye pabbājethā’ti. Tā anupubbena janapadacārikaṃ caramānā antarāmagge mahājanena abhihaṭṭasakkārasammānā padasāva vīsayojanasatikaṃ maggaṃ gantvā bhikkhūni-upassaye pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇiṃsū”ti.

Dhammapīṭiti dhammapāyako, dhammaṃ pivantoti attho. Dhammo ca nāmesa na sakkā bhājanena yāgu-ādīni viya pātuṃ, navavidhaṃ pana lokuttaradhammaṃ nāmakāyena phusanto ārammaṇato sacchikaronto pariññābhisamayādīhi dukkhādīni ariyasaccāni paṭivijjhanto dhammaṃ pivati nāma. **Sukhaṃ seti**ti desanāmettaṃ, catūhipi iriyāpathehi sukhaṃ viharatīti attho. **Vippasannenā**ti anāvilena nirupakkilesena. **Ariyappavedite**ti buddhādīhi ariyehi pavedite satipaṭṭhānādībhede bodhipakkhiyadhamme. **Sadā ramati**ti evarūpo dhammapīṭi vippasannena cetasā viharanto paṇḍiccena samannāgato sadā ramati abhiramati. Bāhitapāpattā “**brāhmaṇā**”ti therāṃ ālapati.

Sāgatatheravatthu

232. Dasame (1.0189) **chabbaggiyānaṃ vacanenā**ti kosambikā kira upāsakā āyasmantaṃ sāgataṃ upasaṅkamtivā abhivādetvā ekamantaṃ t̥hitā evamāhaṃsu- “kiṃ, bhante, ayyānaṃ dullabhañca manāpañca, kiṃ paṭiyādemā”ti? Evaṃ vutte chabbaggiyā bhikkhū kosambike upāsake etadavocuṃ- “atthāvuso kāpotikā, nāma pasannā bhikkhūnaṃ dullabhā ca manāpā ca, taṃ paṭiyādehā”ti. Atha kosambikā upāsakā ghare ghare kāpotikaṃ pasannaṃ paṭiyādetvā āyasmantaṃ sāgataṃ piṇḍāya carantaṃ disvā etadavocuṃ- “pivatu, bhante, ayyo sāgato kāpotikaṃ pasannaṃ, pivatu, bhante, ayyo sāgato kāpotikaṃ pasannaṃ”ti. Athāyasmā sāgato ghare ghare kāpotikaṃ pasannaṃ pivitvā nagaramhā nikkhamanto nagaradvāre pati. Tena vuttaṃ- “**chabbaggiyānaṃ vacanena sabbagehesu kāpotikaṃ pasannaṃ paṭiyādetvā**”ti-ādi. Tattha **kāpotikā** nāma kapotapādasamānavāṇṇā rattobhāsā. **Pasannā**ti surāmaṇḍassettaṃ adhivacanaṃ. **Vinaye samuṭṭhinti** surāpānasikkhāpade (pāci. 326 ādayo) āgataṃ.

Rādhattheravatthu

233. Ekādasame **satthā sārīputtattherassa saññaṃ adāsī**ti brāhmaṇaṃ pabbājetuṃ saññaṃ adāsi, āṇāpesiṭi vuttaṃ hoti. Bhagavā kira taṃ brāhmaṇaṃ pabbajjaṃ alabhitvā kisaṃ lūkhaṃ dubbaṇṇaṃ uppaṇḍuppaṇḍukajātaṃ disvā bhikkhū āmantesi- “ko, bhikkhave, tassa brāhmaṇassa adhikāraṃ saratī”ti. Evaṃ vutte āyasmā sārīputto bhagavantaṃ etadavoca- “ahaṃ kho, bhante, tassa brāhmaṇassa adhikāraṃ sarāmī”ti. Kiṃ pana tvaṃ, sārīputta, brāhmaṇassa adhikāraṃ sarasīti. Idha me, bhante, so brāhmaṇo rājagahe piṇḍāya carantassa kaṭa-

cchubhikkhaṃ dāpesi, imaṃ kho ahaṃ, bhante, tassa brāhmaṇassa adhikāraṃ sarāmi”ti. Sādhu sādhu, sāriputta. Katañño hi, sāriputta, sappurisā katavedino, tena hi tvaṃ, sāriputta, taṃ brāhmaṇaṃ pabbājehi upasampādehīti. **Aṭṭhuppattiyāṃ āgatoti** alīnacittajātakassa (jā. 1.2.11-12) aṭṭhuppattiyāṃ (jā. aṭṭha. 2.2.alīnacittajātakavaṇṇanā) āgato.

Nidhīnanti (1.0190) tattha tattha nidahitvā ṭhapitānaṃ hiraññasuvaṇṇādipūrānaṃ nidhikumbhīnaṃ. **Pavattāranti** kicchajīvike duggatamanusse anukampaṃ katvā “ehi, te sukkena jīvanupāyaṃ dassessāmi”ti nidhiṭṭhānaṃ netvā hatthaṃ pasāretvā “imaṃ gahetvā sukhaṃ jīvā”ti ācikkhitāraṃ viya. **Vajjadassinanti** dve vajjadassinō “iminā naṃ asāruppena vā khalitena vā saṅghamajjhe niggaṇhissāmi”ti randhagavesako ca, anaññātaṃ ñāpanatthāya ñātaṃ anuggaṇhanatthāya silādīnamassa vuddhikāmatāya taṃ taṃ vajjaṃ olokanena ullumpanasabhāvasaṅghito ca. Ayaṃ idha adhippeto. Yathā hi duggatamanusso “imaṃ gaṇhāhi”ti tajjettvāpi pothetvāpi nidhiṃ dassente kopāṃ na karoti, pamuditova hoti, evamevaṃ evarūpe puggale asāruppaṃ vā khalitaṃ vā disvā ācikkhante kopo na kātabbo, tuṭṭheneva bhavitabbaṃ. “Bhante, mahantaṃ vo kammaṃ kataṃ mayhaṃ ācariyupajjhāyaṭṭhāne ṭhatvā ovadantehi, punapi maṃ vadeyyāthā”ti pavāretabba-meva.

Niggayhavādinti ekacco hi saddhivihārikādīnaṃ asāruppaṃ vā khalitaṃ vā disvā “ayaṃ me mukhodakadānādīhi sakkaccaṃ upaṭṭhahati, sace naṃ vakkhāmi, na maṃ upaṭṭhahissati, evaṃ me parihāni bhavissati”ti taṃ vattuṃ avisahanto na niggayhavādī nāma hoti, so imasmiṃ sāsane kacavaraṃ ākirati. Yo pana tathārūpaṃ vajjaṃ disvā vajjānurūpaṃ tajjento paṇāmento daṇḍakammaṃ karonto vihārā nīharanto sikkhāpeti, ayaṃ niggayhavādī nāma seyyathāpi, sammā-sambuddho. Vuttañhetā- “niggayha niggayhāhaṃ, ānanda, vakkhāmi, pavayha pavayha, ānanda, vakkhāmi, yo sāro, so ṭhassati”ti (ma. ni. 3.196). **Medhāvinti** dhammojapaññāya samannāgataṃ. **Tādisanti** evarūpaṃ **paṇḍitaṃ bhajeyya** payirupāseyya. Tādisaṅhi ācariyaṃ **bhajaṃānassa** antevāsikassa **seyyo hoti na pāpiyo**, vaḍḍhiyeva hoti, no parihānīti.

Mogharājattheravatthu

234. Dvādasame **kaṭṭhavāhananagareti** kaṭṭhavāhanena gahitattā evaṃladdhanāmake nagare. Atīte kira bārāṇasivāsī eko rukkhavaḍḍhakī sake ācariyake adutiyo. Tassa soḷasa sissā ekamekassa sahasaṃ antevāsikā. Evaṃ te sattarasādhikā soḷasa sahasā ācariyantevāsikā (1.0191) sabbepi bārāṇasiṃ upanissāya jīvikaṃ kappentā pabbatasamīpaṃ gantvā rukkhe gahetvā tattheva nānāpāsādavikatiyo niṭṭhāpetvā kullaṃ bandhitvā gaṅgāya bārāṇasiṃ ānetvā sace rājā atthiko hoti, rañño ekabhūmakāṃ vā sattabhūmakāṃ vā pāsādaṃ yojetvā denti. No ce, aññesampi vikkiṇitvā puttadāraṃ posenti. Atha nesāṃ ekadivasaṃ ācariyo “na sakkā vaḍḍhakikammaṃ niccaṃ jīvitum, dukkaraṅhi jarākāle etaṃ kamman”ti cintetvā antevāsike āmantesi- “tātā, udumbarādayo appasārarukkhe ānethā”ti. Te

“sādhū”ti paṭissuṇitvā ānayaṃsu. So tehi kaṭṭhasakuṇaṃ katvā tassabbhantaraṃ pavisitvā vātena yantaṃ pūresi. Kaṭṭhasakuṇo suvaṇṇahaṃsarājā viya ākāse laṅghitvā vanassa upari caritvā antevāsinaṃ purato oruhi.

Athācariyo sisse āha- “tātā idisāni kaṭṭhavāhanāni katvā sakkā sakalajambudīpe rajje gahetuṃ, tumhepi tātā etāni karotha, rajjaṃ gahetvā jīvissāma, dukkaraṃ vaḍḍhakisippena jīvitun”ti. Te tathā katvā ācariyassa paṭivedesuṃ. Tato ne ācariyo āha- “katamaṃ tātā rajjaṃ gaṇhāmā”ti? Bārāṇasirajjaṃ ācariyāti. Alaṃ tātā, mā etaṃ rucittha, mayaṅhi taṃ gahetvāpi “vaḍḍhakirājā, vaḍḍhakiyuvarājā”ti vaḍḍhakivādā na muccissāma, mahanto jambudīpo, aññattha gacchāmāti. Tato saputtadārakā kaṭṭhavāhanāni abhiruhitvā sajjāvudhā hutvā himavantābhimukhā gantvā himavati aññataraṃ nagaraṃ pavisitvā rañño nivesaneyeva paccuṭṭhaṃsu. Te tatha rajjaṃ gahetvā ācariyaṃ rajje abhisiñciṃsu. So “kaṭṭhavāhano rājā”ti pākaṭo ahosi, taṃ nagaraṃ tena gahitattā “kaṭṭhavāhananagaraṃ”teva nāmaṃ labhi.

Tapacāranti tapacaraṇaṃ. **Pāsāṇacetiye piṭṭhipāsāṇe nisīdīti** pāsāṇakaceti-
yanti laddhavohāre piṭṭhipāsāṇe sakkena māpīte mahāmaṇḍape nisīdi. Tattha kira mahato pāsāṇassa upari pubbe devaṭṭhānaṃ ahosi, uppanne pana bhagavati vihāro jāto, so teneva purimavohārena “**pāsāṇacetiyan**”ti vuccati.

Tena (1.0192) pucchite dutiyo hutvā sathhāraṃ pañhaṃ pucchīti-
“Muddhaṃ muddhādhipātañca, bāvarī paripucchati;
taṃ byākaroḥi bhagavā, kaṅkhaṃ vinaya no ise”ti. (su. ni. 1031)-

Evam tena pañhe pucchite bhagavatā ca-
“Avijjā muddhāti jānāhi, vijjā muddhādhipātinī;
saddhāsatisamādhīhi, chandavīriyena saṃyutā”ti. (su. ni. 1032)-
Pañhe vissajjite dutiyo hutvā pañhaṃ pucchi.

Athassa ...pe... pañhaṃ kathesīti-
“Kathaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passatī”ti. (su. ni. 1124)-
Tena pañhe pucchite-

“Suññato lokaṃ avekkhassu, mogharāja sadā sato;
attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyā;
evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passatī”ti. (su. ni. 1125)-
Pañhaṃ vissajjesi.

Sesajanāti tasmim samāgame sannipatitā sesajanā. **Na kathīyantīti** “ettakā sotā-
pannā”ti-ādinā na vuccanti. **Evam pārāyane vatthu samuṭṭhanti** pārāyanavagge
idaṃ vatthu samuṭṭhitaṃ.

Catuttha-etadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Therapāḷisaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 5. pañcama-etadaggavaggavaññanā

Mahāpajāpatigotamītherīvatthu

235. Theripāḷisaṃvaññanāya paṭhame **yadidaṃ mahāgotamī**ti ettha “yadidaṃ mahāpajāpati gotamī”ti ca paṭhanti. Tattha **gotamī**ti gottaṃ. Nāmakaraṇadivase (1.0 panassā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkhaṇasampattiṃ disvā “sace ayaṃ dhītaraṃ labhissati, cakkavattirañño mahesī bhavissati. Sace puttaṃ labhissati, cakkavattirājā bhavissati”ti ubhayathāpi “mahatīyevassā pajā bhavissati”ti byākarīṃsu, tasmā puttapajāya ceva dhītupajāya ca mahantatāya “mahāpajāpatī”ti voharīṃsu. Tadubhayaṃ pana saṃsandetvā “**mahāpajāpatigotamī**”ti vuttaṃ. **Vārabhikkhanti** vārena dātabbaṃ bhikkhaṃ. **Nāmaṃ akamaṃsūti** gottaṃyeva nāmaṃ akamaṃsu. **Mātu-cchanti** cūḷamātaraṃ. Mātubhaginī hi mātucchāti vuccati. **Kalahavivādasuttapariyosāneti** “kutopahūtā kalahā vivādā”ti-ādinā suttanipāte āgatassa **kalahavivādasuttassa** (su. ni. 868 ādayo) pariyosāne. Idañca aṅguttarabhāṇakānaṃ kathāmaggānusārena vuttaṃ. Apare pana “tasmīṃyeva suttanipāte ‘attadaṇḍābhayaṃ jātan’-ti-ādinā āgatassa **attadaṇḍasuttassa** (su. ni. 941 ādayo) pariyosāne”ti vadanti. **Nikkhamitvā pabbajitānanti** ettha ehibhikkhupabbajjāya ete pabbajitāti vadanti. Teneva suttanipāte **attadaṇḍasuttasaṃvaññanāya** (su. ni. aṭṭha. 2.942 ādayo) vuttaṃ- “desanāpariyosāne pañcasatā sākiyakumārā koḷiyakumārā ca ehibhikkhupabbajjāya pabbajitā. Te gahetvā bhagavā mahāvanaṃ pāvisī”ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Khemātherīvatthu

236. Dutiye **parapariyāpannā hutvāti** paresaṃ dāsī hutvā. **Suvaññarasapiñjaro ahoṣīti** suvaññarasapiñjaro viya

ahosi.

Makkaṭakova jālanti yathā nāma makkaṭako suttajālaṃ katvā majjhaṭṭhāne nābhimaṇḍale nipanno pariyante patitaṃ paṭaṅgaṃ vā makkhikaṃ vā vegena gantvā vijjhivā tassa rasaṃ pivivā punāgantvā tasmimyeva ṭhāne nipajjati, evameva ye sattā rāgarattā dosapaduṭṭhā mohamūḷhā sayamkataṃ taṇhāsotaṃ anupatanti, te taṃ samatikkamitaṃ na sakkonti, evaṃ duratikkamaṃ. **Etampi chetvāna vajanti dhīrāti** paṇḍitā etaṃ bandhanaṃ chindivā **anapekkhino** nirālayā hutvā arahattamaggena sabbaṃ dukkhaṃ pahāya vajanti gacchantīti attho.

Uppalavaṇṇātherivattu

237. Tatiyaṃ (1.0194) uttānatthameva.

Paṭācārātherivattu

238. Catutthe **paṭihārasatenapīti** dvārasatenapi. **Paṭihārasaddo hi dvāre dovārike ca dissati. Kulasabhāganti** attano gehasamīpaṃ.

Tāṇāyāti tāṇabhāvāya patiṭṭhānatthāya. **Bandhavāti** putte ca pitaro ca ṭhapetvā avasesā ñātisuhajjā. **Antakenādhipannassāti** maraṇena abhibhūtaṃ. Pavattiyañhi puttādayo annapānādiddānena ceva uppannakiccanittharaṇena ca tāṇā hutvāpi maraṇakāle kenaci upāyena maraṇaṃ paṭibāhitaṃ asamatthātāya tāṇāttāya leṇatthāya na santi nāma. Teneva vuttaṃ- “**natthi ñātisū tāṇatā**” ti.

Etamatthavasanti etaṃ tesam aññamaññassa tāṇaṃ bhavitaṃ asamatthabhāvasaṅkhātaṃ kāraṇaṃ jānitvā **paṇḍito** catupārisuddhisīlena saṃvuto rakkhitagopito hutvā **nibbānagamaṃ** aṭṭhaṅgikaṃ **maggam** sīghaṃ sodheyyāti attho.

Dhammadinnātherivattu

239. Pañcame **parāyattatṭhāneti** paresaṃ dāsiṭṭhāne. **Sujātatherassa adhi-kāra-kammaṃ katvāti** sā kira attano kese vikkiṇivā sujātatherassa nāma aggasāvakaṃ dānaṃ datvā patthanaṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Hatthe pasāriteti** tassa hatthāvalambanattaṃ pubbāciṇṇavasena hatthe pasārite. So kira anāgāmī hutvā gehaṃ āgacchantaṃ yathā aññesu divasesu ito cito ca olokenta sitaṃ kurumāno hasamāno āgacchati, evaṃ anāgantvā santindriyo santamānaso hutvā agamāsi. Dhammadinnā sīhapañjaraṃ ugghāṭetvā vīthiṃ olokayamānā tassa āgamanākāraṃ disvā “kiṃ nu kho etaṃ” ti cintetvā tassa paccuggamaṃ kurumānā sopānasīse ṭhatvā olambanattaṃ hatthaṃ pasāresi. Upāsako attano hatthaṃ samiñjesi. Sā (1.0195) “pātarāsabhojanakāle jānissāmī” ti cintesi. Upāsako pubbe tāya saddhiṃ ekato bhuñjati. Taṃ divasaṃ pana taṃ anapaloketvā yogāvacarabhikkhu viya ekakova bhuñji. Tenāha- “**bhuñjamānopi imaṃ detha, imaṃ harathāti na byāhari**” ti. Tattha **imaṃ dethāti** imaṃ khādaniyaṃ vā bhojaniyaṃ vā detha. **Imaṃ harathāti** imaṃ khādaniyaṃ vā bhojaniyaṃ vā apaharatha. **Santhavavase-**

nāti kilesasanthavavasena. Cirakālaparibhāvitāya ghaṭadīpajālāya viya abbhantare dibbamānāya hetusampattiyā codiyamānā āha- “**evaṃ sante ...pe... mayhaṃ pabbajjaṃ anujānāthā**” ti.

Ayaṃ tāva seṭṭhi gharamajjhe ʒhitova dukkhassantaṃ akāsīti sā kira “dhamma-dinne tuyhaṃ doso natthi, ahaṃ pana ajja paṭṭhāya santhavavasena ...pe... kula-gharaṃ gacchā”ti vutte evaṃ cintesi- “pakatipuriso evaṃ vattā nāma natthi, addhā etena lokuttaradhammo nāma paṭividdho”ti. Tenassā ayaṃ saṅkappo ahosi “ayaṃ tāva seṭṭhi gharamajjhe ʒhitova dukkhassantaṃ akāsī”ti. **Majjhimanikāyatṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.460) pana “atha kasmā mayā saddhiṃ yathāpakatiyā ālāpasallāpamattampi na karoṭhāti so cintesi- ‘ayaṃ lokuttaradhammo nāma garu bhāriyo na pakāsetabbo; sace kho panāhaṃ na kathessāmi, ayaṃ hadayaṃ phāletvā ettheva kālaṃ kareyyā’ti tassā anuggahatthāya kathesi- ‘dhammadinne ahaṃ satthu dhammadesanaṃ sutvā lokuttaradhammaṃ nāma adhigato, taṃ adhigatassa evarūpā lokiyakiriyā na vaṭṭati”ti vuttaṃ.

Pañcakkhandhādivasena pañhe pucchīti “sakkāyo sakkāyoti ayye vuccati, katamo nu kho ayye sakkāyo vutto bhagavatā”ti-ādinā cūḷavedallasutte (ma. ni. 1.460 ādayo) āgatanayena pucchi. **Pucchitaṃ pucchitaṃ vissajjesī**ti “pañca kho ime, āvuso visākha, upādānakkhandhā sakkāyo vutto bhagavatā”ti-ādinā (ma. ni. 1.460 ādayo) tattheva āgatanayena vissajjesi. **Sūrabhāvanti** tikkhabhāvaṃ. Anadhigata-arahattamaggassa uggahena vinā tattha pañho na upaṭṭhātīti āha- “**uggahavasena arahattamaggepi pucchī**”ti. **Taṃ nivattentī**ti “vimuttiyā panāyye kiṃ paṭibhāgo”ti pucchite “vimuttiyā kho, āvuso visākha, nibbānaṃ paṭibhāgo”ti (ma. ni. 1.466) vutte “nibbānassa, panāyye, kiṃ paṭibhāgo”ti puna pucchite taṃ nivattentī “**accasarāvuso** (1.0196) **visākhā**”ti-ādimāha. Tattha **accasarā**ti apucchitabbaṃ pucchanto pañhaṃ atikkāmitā ahosīti attho. **Nāsakkhi pañhānaṃ pariyaṃtaṃ gahetunti** pañhānaṃ paricchedappamāṇaṃ gahetuṃ nāsakkhi. Pañhānañhi paricchedaṃ gahetuṃ yuttaṭṭhāne aṭṭhatvā tato paraṃ pucchanto nāsakkhi pañhānaṃ pariyaṃtaṃ gahetuṃ. Appaṭibhāgadhammassa ca paṭibhāgaṃ pucchi. Nibbānaṃ nāmetaṃ appaṭibhāgaṃ, na sakkā nilaṃ vā pītakaṃ vāti kenaci dhammena saddhiṃ paṭibhāgaṃ katvā dassetuṃ, tañca tvaṃ iminā adhippāyena puchasīti attho. **Nibbānogadhanti** nibbānaṃ ogāhetvā ʒhitaṃ, nibbānantogadhaṃ nibbānaṃ anuppaviṭṭhanti attho. **Nibbānaparāyaṇanti** nibbānaṃ paraṃ ayana-massa parāgati, na tato paraṃ gacchatīti attho. Nibbānaṃ pariyoṣānaṃ avasānaṃ assāti **nibbānapariyoṣānaṃ**.

Pureti atītesu khandhesu. **Pacchāti** anāgatesu khandhesu. **Majjheti** paccuppannesu khandhesu. **Akiñcananti** yassa etesu tīsu taṇhāgāhasaṅkhātaṃ kiñcanaṃ natthi, tamahaṃ rāgakiñcanādīhi akiñcanaṃ kassaci gahaṇassa abhāvena **anādānaṃ** brāhmaṇaṃ vadāmīti attho.

Paṇḍitāti dhātu-āyatanādikusalatāsaṅkhātena paṇḍiccena samannāgatā. Vuttañhetā-

“Kittāvatā nu kho, bhante, paṇḍito hoti? Yato kho, ānanda, bhikkhu dhātukusalo ca hoti āyatanakusalo ca paṭiccasamuppādakusalo ca ʒhānāṭṭhānakusalo

ca, ettāvata kho, ānanda, bhikkhu paṇḍito hotī” ti.

Mahāpaññāti mahante atthe mahante dhamme mahantā niruttiyo mahantāni paṭibhānāni pariggahaṇe samatthāya paññāya samannāgatā. Imissā hi theriyā asekkhappaṭisambhidāppattatāya paṭisambhidāyo pūretvā ṭhitatāya paññāmahattam. **Yathā taṃ dhammadinnāyāti** yathā dhammadinnāya bhikkhuniyā byākatam, ahaṃ evameva byākareyyanti attho. **Tanti nipātamattam.**

Nandātherivatthu

240. Chaṭṭhe (1.0197) **aññaṃ maggaṃ apassantīti** aññaṃ upāyaṃ apassantī. **Vissatthāti** nirāsaṅkā. **Itthinimittanti** itthiyā subhanimittam, subhākāranti vuttam hoti. **Dhammapade gātham vatvāti-**

“Aṭṭhīnaṃ nagaram kataṃ, maṃsalohitalepanam;

yattha jarā ca maccu ca, māno makkho ca ohito” ti. (dha. pa. 150)-

Imam gātham vatvā. Tatrāyamadhippāyo- yatheva hi pubbaṇṇāparaṇṇādīnaṃ odahanatthāya kaṭṭhāni ussāpetvā vallīhi bandhitvā mattikāya vilimpitvā nagarasaṅkhātam bahiddhā geham karonti, evamidam ajjhattikampi tiṇi aṭṭhisatāni ussāpetvā nhāruvinaddham maṃsalohitalepanam tacapaṭicchannaṃ jīraṇalakkhaṇāya jarāya maraṇalakkhaṇassa maccuno ārogyasampadādīni paṭicca uppajjanalakkhaṇassa mānassa sukatakāraṇavināsanalakkhaṇassa makkhassa ca odahanatthāya nagaram kataṃ. Evarūpo eva hi ettha kāyikacetasiko ābādho ohito, ito uddham kiñci gayhūpagam natthīti.

Suttam abhāsīti-

“Caram vā yadi vā tiṭṭham, nisinno uda vā sayam;

samiñjeti pasāreti, esā kāyassa iñjanā.

“Aṭṭhinahārusamyutto, tacamaṃsāvalepano;

chaviyā kāyo paṭicchanno, yathābhūtam na dissati” ti. (su. ni. 195-196)-

Ādinā suttamabhāsī.

Soṇātherivatthu

241. Sattame **sabbepi visum visum gharāvāse patitṭhāpesīti** ettha sabbepi visum visum gharāvāse patitṭhāpetvā “puttāva maṃ paṭijaggissanti, kiṃ me visum kuṭumbenā” ti sabbam sāpateyyampi vibhajitvā adāsīti veditabbam. Teneva hi tato paṭṭhāya “ayaṃ amhākaṃ kiṃ karissati” ti attano santikaṃ āgataṃ “mātā” ti saññampi na kariṃsu. Tathā hi naṃ katipāhaccayena jeṭṭhaputtassa bhariyā “aho amhākaṃ ayaṃ jeṭṭheputto (1.0198) meti dve koṭṭhāse datvā viya imameva geham āgacchatī” ti āha. Sesaputtānaṃ bhariyāyopi evamevaṃ vadiṃsu. Jeṭṭhadhītaṃ ādiṃ katvā tāsam geham gatakāle tāpi naṃ evameva vadiṃsu. Sā avamānapattā hutvā “kiṃ me imesam santike vutthena, bhikkhunī hutvā jīvissāmi” ti bhikkhunī-upassayaṃ gantvā pabbajam yāci, tā naṃ pabbājesum. Imameva vatthum dassento “**bahuputtikasoṇā tesam attani agāravabhāvaṃ ñatvā ‘gharāvā-**

sena kiṃ karissāmi'ti nikkhamitvā pabbajī" ti āha.

Vihāraṃ gacchantiyoti bhikkhuvihāraṃ gacchantiyo. **Dhammamuttamanti** nava-vidhalokuttaradhammaṃ. So hi uttamadhammo nāma yo hi taṃ na passati, tassa vassasatampi jīvanato taṃ dhammaṃ passantassa paṭivijjhantassa **ekāhampi** eka-kkhaṇampi jīvitam seyyo. **Āgantukajanoti** vihāragataṃ bhikkhunījanaṃ sandhāya vadati. **Anupadhāretvā** Ti asallakkhetvā.

Bakulātherīvatthu

242. Aṭṭhamaṃ uttānatthameva.

Kuṇḍalakesātherīvatthu

243. Navame **catukke** Ti vithicatukke. Catunnaṃ samāhāro catukkaṃ. **Cāraka-**toti bandhanāgārato. **Ubbāṭṭetvā** ti uddharitvā.

Muhuttamapi cintayeti muhuttaṃ taṅkhaṇampi ṭhānuppattikapaññāya taṅkhaṇā-nurūpaṃ atthaṃ cintituṃ sakkuṇeyya. **Sahassamapi ce gāthā, anatthapadasaṃhi-**tāti ayaṃ gāthā dārucīriyattherassa bhagavatā bhāsītā, idhāpi ca sāyeva gāthā dassītā. **Therigāthāsaṃvaṇṇanāyaṃ** ācariyadhammapālattherenapi kuṇḍalakesi-ttheriyā vatthumhi ayameva gāthā vuttā. **Dhammapadaṭṭhakathāyaṃ** pana kuṇḍalakesittheriyā vatthumhi-

“Yo ca gāthāsataṃ bhāse, anatthapadasaṃhitā;
ekaṃ dhammapadaṃ seyyo, yaṃ sutvā upasammatī” ti.

(dha. pa. aṭṭha. 1.102)-

Ayaṃ gāthā āgatā. Taṃtaṃbhāṇakānaṃ kathāmaggānusārena tattha tattha tathā vuttanti na idha ācariyassa pubbāparavirodho saṅkitabbo.

Bhaddākāpilānītherī-bhaddākaccānātherīvatthu

244-245. Dasamaṃ (1.0199) ekādasamañca uttānatthameva.

Kisāgotamītherīvatthu

246. Dvādasame **tīhi lūkhehī** vatthalūkhasuttalūkharajanalūkhasaṅkhātehi tīhi lūkhehi. **Siddhatthakanti** sāsapabījaṃ.

Taṃ puttapasusammattanti taṃ rūpabalādisampanne putte ca pasū ca labhitvā “mama puttā abhirūpā balasampannā paṇḍitā sabbakiccasamatthā, mama goṇo arogo abhirūpo mahābhāravaho, mama gāvī bahukhīrā”ti evaṃ puttehi ca pasūhi ca sammattaṃ naraṃ. **Byāsattamanasanti** cakkhuvīññeyyādīsu ārammaṇesu hiraññasuvaṇṇādīsu pattacīvarādīsu vā yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tattha tattheva lagganāya sattamānasam. **Suttaṃ gāmanti** niddaṃ upagataṃ satta kāyaṃ. **Mahoghovā**ti yathā evarūpaṃ gāmaṃ gambhīrato vitthārato ca mahanto mahānadi-ogho antamaso sunakhampi asesetvā sabbaṃ ādāya gacchati, evaṃ vuttappakāraṃ naraṃ maccu ādāya gacchatīti attho. **Amataṃ padanti** maraṇarahitaṃ koṭṭhāsam, amataṃ mahānibbānanti attho. Sesamettha uttānameva.

Singālakamātātherīvatthu

247. Terasamaṃ uttānatthameva.

(pañcama-etadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.)

Theripāḷisaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 6. chaṭṭha-etadaggavaggavaṇṇanā

Tapussa-bhallikavatthu

248. Upāsakapāḷisaṃvaṇṇanāya (1.0200) paṭhame **sabbapaṭhamam saraṇam**

gacchantānanti sabbesaṃ paṭhamasam hutvā saraṇasam gacchantānaṃ. **Ito paranti** sattasattāhato paraṃ. **Gamanūpacchedasam akāsīti** gamanavicchedasam akāsīti. Yathā te goṇā dhuraṃ chaḍḍetvā pothiyamānāpi na gacchanti, tathā akāsīti attho. **Tesanti** tapussabhallikānaṃ. **Adhimuccitvāti** āvisitvā. Yakkhassa āvaṭṭo **yakkhāvaṭṭo**. Evaṃ sesesupi. **Atītabuddhānaṃ āciṇṇasam olokesīti** atītabuddhā kena bhājanena paṭiggaṇhimsūti buddhāciṇṇasam olokesi. **Dvevācike saraṇe patitṭhāyāti** saṅghassa anuppannattā buddhadhammasena dvevācike saraṇe patitṭhahitvā. **Cetiyanti** pūjanīyavatthasam. **Jīvakesadhātuyāti** jīvamānassa bhagavato kesadhātuyā.

Anāthapiṇḍikaseṭṭhivatthu

249. Dutiye **teneva guṇenāti** teneva dāyakabhāvasaṅkhātena guṇena. So hi sabbakāmasamiddhatāya vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālasam anāthānaṃ piṇḍamadāsi. Tena sabbakālasam upaṭṭhito anāthānaṃ piṇḍo etassa atthīti anāthapiṇḍikoti saṅkhasam gato. **Yojanikavihāre kāretvāti** yojane yojane ekamekasam vihārasam kāretvā. **“Evarūpasam dānasam pavattesi”** ti vatvā tameva dānasam vibhajitvā dassento **“devasikasam pañca salākabhattāni hontī”** ti-ādimāha. Tattha salākāya gāhetabbasam bhattasam **salākabhattasam**. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasasam dātabbasam bhattasam **pakkhikabhattasam**. Dhuragehe ṭhapetvā dātabbasam bhattasam **dhurabhattasam**. Āgantukānasam dātabbasam bhattasam **āgantukabhattasam**. Evaṃ sesesupi. **Pañca āsanasatāni gehe niccapaññattāneva hontīti** gehe nisīdāpetvā bhuñjantānasam pañcannasam bhikkhusatānasam pañca āsanasatāni niccapaññattāni hontī.

Cittagahapativatthu

250. Tatiye migā eva **migarūpāni. Bhikkhasam samādāpetvāti**, “bhante, mayhasam anuggahasam karoṭha, idha nisīditvā bhikkhasam gaṇhathā” ti bhikkhāgahaṇatthasam samādāpetvā (1.0201). Vivaṭṭasam uddissa upacitasam nibbedhabhāgiyakusalam **upanissayo. Saḷāyatanavibhattimeva desesīti** saḷāyatanavibhāgappaṭisamsuyuttameva dhammakathasam kathesi. **Therenāti** tattha sannihitānasam sabbesaṃ jeṭṭhena mahātherena. **Pañhasam vissajjetum asakkontenāti** cittaena gahapatinā “yā imā, bhante therā, anekavihitā ditṭhiyo loke uppajjanti, ‘sassato loko’ ti vā, ‘asassato loko’ ti vā, ‘antavā loko’ ti vā, ‘anantavā loko’ ti vā, ‘taṃ jīvasam taṃ sarīran’ ti vā, ‘aññasam jīvasam aññasam sarīran’ ti vā, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ ti vā, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ ti vā, ‘hoti ca na hoti ca tathāgato paraṃ maraṇā’ ti vā, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ ti vā yāni cimāni dvāsaṭṭhi ditṭhigatāni brahmajāle gaṇitāni, imā nu kho, bhante, ditṭhiyo kismiṃ sati hontī, kismiṃ asati na hontī” ti evamādinā (sam. ni. 4.345) pañhe puṭṭhe taṃ pañhasam vissajjetum asakkontena. Imaṃ kira pañhasam yāvatatīyasam puṭṭho mahāthero tuṅhī ahoṣi. Atha isidattatthero cintesi- “ayasam thero neva attanā byākaroti, na aññasam ajjhesati, upāsako ca

bhikkhusaṅghaṃ vihesati, ahametaṃ byākaritvā phāsuvihāraṃ katvā dassāmi”ti. Evaṃ cintetvā ca āsanato vuṭṭhāya therassa santikaṃ gantvā “byākaromahaṃ, bhante, cittassa gahapatino etaṃ pañhan”ti (saṃ. ni. 4.345) āha. Evaṃ vutte thero “byākarohi tvaṃ, āvuso isidatta, cittassa gahapatino etaṃ pañhan”ti isidattaṃ ajjhesi. Tena vuttaṃ- **“pañhaṃ vissajjetuṃ asakkontena ajjhittu”** ti.

Pañhaṃ vissajjetvāti “yā imā, gahapati, anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā ...pe... yāni cimāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle gaṇitāni, imā kho, gahapati, diṭṭhiyo sakkāyadīṭṭhiyā sati honti, sakkāyadīṭṭhiyā asati na honti”ti-ādinā nayena pañhaṃ vissajjetvā. **Gihisahāyakabhāve ñāte**ti therassa gihisahāyakabhāve cittaena gahapatinā ñāte. Citto kira, gahapati, tassa pañhaveyyākaraṇe tuṭṭho “kuto, bhante, ayyo isidatto āgacchatī”ti vatvā “avantiyā kho ahaṃ, gahapati, āgacchāmi”ti vutto “atthi, bhante, avantiyā (1.0202) isidatto nāma kulaputto amhākaṃ adīṭṭhasahāyo pabbajito, diṭṭho so āyasmatā”ti pucchi. Thero ca “evaṃ, gahapati”ti vatvā “kahaṃ nu kho, bhante, so āyasmā etarahi viharati”ti puna puṭṭho tuṇhī ahosi. Atha citto gahapati “ayyo no, bhante, isidatto”ti pucchitvā “evaṃ, gahapati”ti vutte attano gihisahāyabhāvaṃ aññāsi.

Tejosamāpattipāṭihāriyaṃ dassetvāti ekasmiṃ kira divase citto gahapati “sādhu me, bhante, ayyo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ dassetū”ti mahātheraṃ yāci. Thero “tena hi tvaṃ, gahapati, ālīnde uttarāsaṅgaṃ paññāpetvā tattha tiṇakalāpaṃ okirā”ti vatvā tena ca tathā kate sayaṃ vihāraṃ pavisitvā ca ghaṭikaṃ datvā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāresi, yathā tālacchiggaḷena ca aggaḷantarikāya ca acci nikkhamitvā tiṇāni jhāpeti, uttarāsaṅgaṃ na jhāpeti. Atha citto gahapati uttarāsaṅgaṃ papphoṭetvā saṃviggo lomahaṭṭhajāto ekamantaṃ ṭhito therāṃ bahi nikkhamantaṃ disvā “abhiraṃ, bhante, ayyo macchikāsaṅḍe, ramaṇiyaṃ ambāṭakavanaṃ, ahaṃ ayyassa ussukkaṃ karissāmi cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānan”ti āha. Tato thero “na dāni idha vasituṃ sakkā”ti tamhā vihārā pakkāmi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ- **“tejosamāpattipāṭihāriyaṃ dassetvā ‘idāni idha vasituṃ na yuttan’ti yathāsukhaṃ pakkāmi”** ti. **Dve aggasāvaka**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ vitthārato **vinayapāliyaṃ** āgatameva.

Saddhoti lokiyalokuttarāya saddhāya samannāgato. **Silenāti** agāriyasīlaṃ anagāriyasīlanti duvidhaṃ sīlaṃ, tesu idha agāriyaṃ sīlaṃ adhippetāṃ, tena samannāgatoti attho. **Yasobhogasamappitoti** yādiso anāthapiṇḍikādīnaṃ pañca-upāsakasataparivārasaṅkhāto agāriyo yaso, tādiseneva yasena, yo ca dhanadhaññā-diko ceva sattavidha-ariyadhanasaṅkhāto cāti duvidho bhogo, tena ca samannāgatoti attho. **Yaṃ yaṃ padesanti** puratthimādīsu disāsu evarūpo kulaputto yaṃ yaṃ padesaṃ bhajati, tattha tattha evarūpena lābhasakkārena pūjitova hotīti attho.

Hatthaka-āḷavakavatthu

251. Catutthe (1.0203) **catubbidhena saṅghavatthunā**ti dānapiyavacana-atthacariyāsamanattatāsaṅkhātena catubbidhena saṅghavatthunā. **“Sve bhattachāyā saddhiṃ āḷavakassa pesetabbo ahosi”** ti vuttamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ-

“**tatrāyaṃ anupubbikathā**”ti-ādimāha. **Migavathāya araññaṃ gantvāti** ālavako rājā vividhanāṭakūpabhogaṃ chaḍḍetvā corappaṭibāhanatthañca paṭirājanisedhanatthañca byāyāmakaraṇatthañca sattame sattame divase migavaṃ gacchanto ekadivasam balakāyena saddhiṃ “yassa passena migo palāyati, tasseva so bhāro”ti katakatikavatto migavathāya araññaṃ gantvā. **Ekaṃ miganti** attano ṭhita-ṭṭhānena palātaṃ eṇimigaṃ. **Anubandhitvāti** tiyojanamaggaṃ ekakova anubandhitvā. Javasaṃpanno hi rājā dhanuṃ gahetvā pattikova tiyojanaṃ taṃ migama-nubandhi. **Ghātetvāti** yasmā eṇimigā tiyojanavegā eva honti, tasmā parikkhiṇa-javaṃ taṃ migam udakaṃ pavisitvā ṭhitam ghātetvā. **Dvidhā chetvā dhanukoṭiyaṃ lagetvā nivattetvā āgacchanto** Ti anathikopi maṃsena “nāsakkhi migam gahetun”-ti apavādamocanatham dvidhā chinnaṃ dhanukoṭiyaṃ lagetvā āgacchanto. **Sandacchāyanti** ghanacchāyaṃ bahalapattapalāsaṃ.

Rukkhe adhivathā devatāti ālavakaṃ yakkham sandhāya vadati. So hi mahārājūnaṃ santikā varaṃ labhitvā majjhanhikasamaye tassa rukkhassa chāyāya phuṭṭhokāsaṃ pavitṭhe pāṇino khādanto tattha paṭivasati. **Ālavakassa nisīdanapallaṅke nisīdīti** yattha abhilakkhitesu maṅgaladivasādīsu ālavako nisīditvā siriṃ anubhoti, tasmimyeva dibbaratanapallaṅke nisīdi. **Attano gamane asampajjamāne “kiṃ nu kho kāraṇaṃ”ti āvajjentāti** tadā kira sātāgirahe mavatā bhagavantaṃ jeta-vaneyeva vanditvā “yakkhasamāgamaṃ gamissāmā”ti saparivārā nānāyānehi ākāseṇa gacchanti, ākāse ca yakkhānaṃ na sabbattha maggo atthi, ākāsaṭṭhāni vimānāni pariharitvā maggaṭṭhāneneva maggo hoti, ālavakassa pana vimānaṃ bhūmaṭṭham suguttaṃ pākāraparikkhitaṃ susaṃvihitadvāraṭṭālakagopuraṃ upari kaṃsajālasañchanna mañjūsāsadisam tiyojanaṃ ubbedhena, tassa upari maggo hoti, te taṃ padesa māgama gantum samatthā (1.0204) ahesuṃ. Buddhānañhi nisinnokāsassa uparibhāgena yāva bhavaggā koci gantum samattho, tasmā attano gamane asampajjamāne “kiṃ nu kho kāraṇaṃ”ti āvajjesuṃ. **Tesaṃ katham sutvā cintesīti** yasmā assaddhassa saddhākathā dukkathā hoti dussīlādīnaṃ silakathādayo viya, tasmā tesaṃ yakkhānaṃ santikā bhagavato pasamsaṃ sutvā eva aggimhi pakkhitaloṇasakkharā viya abbhantare uppannako-pena paṭapaṭāyamaṇahadayo hutvā cintesi. **Pabbatakūṭanti** kelāsapabbatakūṭam.

Ito paṭṭhāya ālavakayuddham vitthāretabbanti so kira manosilātale vāmapādena ṭhatvā “passatha dāni tumhākaṃ vā satthā mahānubhāvo, ahaṃ vā”ti dakkhiṇapādena saṭṭhiyojanamattaṃ kelāsakūṭapabbataṃ akkami, taṃ ayokūṭappa-hato viya niddhanta-ayapiṇḍo papaṭikāyo muñci. So tatra ṭhatvā “ahaṃ ālavako”ti ugghosesi, sakalajambudīpaṃ saddo phari. Tiyojanasahassavitthatahima-vāpi sampakampi yakkhasānubhāvena. So **vātamaṇḍalam** samuṭṭhāpesi “ete-neva samaṇaṃ palāpessāmī”ti. Te puratthimādibhedā vātā samuṭṭhahitvā aḍḍha-yojanayojanadviojanatiyojanappamaṇāni pabbatakūṭāni padāletvā

vanagaccharukkhādīni ummūletvā āḷavinagaram pakkhandā jiṇṇahatthisālādīni cuṇṇentā chadaniṭṭhakā ākāse bhamentā. Bhagavā “mā kassaci uparodho hotū”ti adhiṭṭhāsi. Te vātā dasabalaṃ patvā cīvarakaṇṇamattampi cāletuṃ nāsakkhiṃsu. Tato **mahāvassam** samuṭṭhāpesi “udakena ajjhottharivā samaṇaṃ māressāmī”ti. Tassānubhāvena uparūpari satapaṭalasaḥassapaṭalādibhedā valāhakā uṭṭhahitvā pavassīṃsu. Vuṭṭhidhārāvegena pathavī chiddā ahosi. Vanarukkhādīnaṃ upari mahogho āgantvā dasabalassa cīvare ussāvabindumattampi temetuṃ nāsakkhi. Tato **pāsāṇavassam** samuṭṭhāpesi. Mahantāni mahantāni pabbatakūṭāni dhūmāyantāni pajjalantāni ākāsenāgantvā dasabalaṃ patvā dibbamālāguḷāni sampajjīṃsu. Tato **paharaṇavassam** samuṭṭhāpesi. Ekatothārā ubhatothārā asisattikhurappādayo dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā dasabalassa pādāmūle dibbapupphāni ahesuṃ.

Tato (1.0205) **aṅgāravassam** samuṭṭhāpesi. Kiṃsukavaṇṇā aṅgārā ākāsenāgantvā dasabalassa pādāmūle dibbapupphāni hutvā vikiriṃsu. Tato **kukkuḷavassam** samuṭṭhāpesi. Accuṇṇho kukkuḷo ākāsenāgantvā dasabalassa pādāmūle candanacuṇṇaṃ hutvā nipati. Tato **vālikavassam** samuṭṭhāpesi. Atisukhumā vālikā dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā dasabalassa pādāmūle dibbapupphāni hutvā nipatiṃsu. Tato **kalavassam** samuṭṭhāpesi. Taṃ dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ ākāsenāgantvā dasabalassa pādāmūle dibbagandhaṃ hutvā nipati. Tato **andhakāraṃ** samuṭṭhāpesi “bhiṃsetvā samaṇaṃ palāpessāmī”ti. Caturaṅgasamannāgataṃ andhakārasadiṣaṃ hutvā dasabalaṃ patvā sūriyappabhāvihataṃ mivandhakāraṃ antaradhāyi. Evaṃ yakkho imāhi navahi vātavassapāsāṇapaharaṇaṅgārakukkuḷavālikakalalandhakāravuṭṭhīhi bhagavantaṃ palāpetumasakko nānāvidhappaharaṇahattha-anekappakārarūpabhūtagaṇasamākulāya caturaṅginīyā senāya sayameva bhagavantaṃ abhigato. Te bhūtagaṇā anekappakāravikāre katvā “gaṇhatha hanathā”ti bhagavato upari āgacchantā viya ca honti. Apica kho niddhantaloḥapiṇḍaṃ viya makkhikā bhagavantaṃ alliyitumasamatthā eva ahesuṃ.

Evaṃ sabbarattiṃ anekappakāravibhiṃsākāradassanenapi bhagavantaṃ cāletumasakko āḷavako cintesi- “yaṃnūnāhaṃ kenaci ajeyyaṃ dussāvudhaṃ muñceyyan”ti. Sace hi so duṭṭho ākāse taṃ dussāvudhaṃ muñceyya, dvādasa vassāni devo na vasseyya. Sace pathaviyaṃ muñceyya, sabbarukkhatiṇḍīni sussitvā dvādasavassantaraṃ na puna ruheyyuṃ. Sace samudde muñceyya, tattakapāle udakabindu viya sabbaṃ susseyya. Sace sinerupabbate muñceyya, khaṇḍākhaṇḍaṃ hutvā vikireyya. So evaṃmahānubhāvaṃ dussāvudhaṃ uttarisāṭakaṃ muñcitvā aggahesi. Yebhuyyena dasasaḥasilokadhātudevātā vegena sannipatiṃsu “ajja bhagavā āḷavakaṃ damessati, tattha dhammaṃ sossāmā”ti. Yuddhadassanakāmāpi devātā sannipatiṃsu. Evaṃ sakalampi ākāsaṃ devātāhi paripuṇṇaṃ ahosi. Athāḷavako bhagavato samīpe uparūpari vicarivā vatthāvudhaṃ muñci (1.0206). Taṃ asanicakkaṃ viya ākāse bheravasaddaṃ karontaṃ dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ bhagavantaṃ patvā yakkhassa mānamaddanattaṃ pādapuñchanacoḷaṃ hutvā pādāmūle nipati. Āḷavako taṃ disvā chinnavisāṇo viya usabho, uddhaṭadāṭho viya sappo nittejo nimmado nipātitaṃ mānaddhajo ahosi. Eva-

midam ālavakayuddham vitthāretabham.

Aṭṭha pañhe pucchīti-

“Kiṃ sūdhā vittaṃ purisassa seṭṭham,
kiṃ su suciṇṇaṃ sukhamāvahāti;
kiṃ su have sādutaraṃ rasānaṃ,
kathaṃ jīviṃ jīvitamāhu seṭṭhan” ti. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 183)-

Ādinā aṭṭha pañhe pucchi. **Satthā vissajjesīti-**

“Saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭham,
dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti;
saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ,
paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭhan” ti. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 184)-

Ādinā vissajjesi. **Vikkandamānāyāti** accantaṃ paridevamānāya.

Mahānāmasakkavatthu

252. Pañcame **satthā tato paraṃ paṭiññaṃ nādāsīti** saṃvaccharato paraṃ sikkhāpadapaññattiyā paccayappavāraṇāsādiyanassa vāritattā “paṭiññaṃ nādāsī”-ti vuttaṃ. Tathā hi bhagavā tatiyavārepi mahānāmena sakkena “icchāmaṃ, bhante, saṅghaṃ yāvajīvaṃ bhesajjena pavāretun” ti (pāci. 304-305) vutte “sādhu sādhu, mahānāma, tena hi tvaṃ, mahānāma, saṅghaṃ yāvajīvaṃ bhesajjena pavārehī” ti paṭiññaṃ adāsiyeva. Evaṃ paṭiññaṃ datvā pacchā chabbaggiyehi bhikkhūhi mahānāmassa sakkassa viheṭhitabhāvaṃ sutvā chabbaggiye bhikkhū vigarahitvā sikkhāpadaṃ paññapesi “agilānena bhikkhunā cātumāsappaccayapavāraṇā sādītā aññatra punappavāraṇāya aññatra niccappavāraṇāya. Tato ce uttari sādīyeyya, pācittiyā” ti. Tasmā paṭhamaṃ anujānitvāpi pacchā sikkhāpada-bandhanena vāritattā “paṭiññaṃ nādāsī” ti vuttaṃ.

Uggagahapatyādivatthu

253-256. Chaṭṭhasattama-aṭṭhamanavamāni (1.0207) suviññeyyāneva.

Nakulapitugahapativatthu

257. Dasame **susumāragirinagareti** evaṃnāmake nagare. Tassa kira nagarassa vatthupariggahadivase avidūre udakarahade susumāro saddamakāsi, giraṃ nicchāresi. Atha nagare anantarāyena māpīte tameva susumāragirakaraṇaṃ subhanimittaṃ katvā “susumāragiri” tvevassa nāmaṃ akaṃsu. Keci pana “susumārasaṅghānattā susumāro nāma eko giri, so tassa nagarassa samīpe, tasmā taṃ susumāragiri etassa atthīti susumāragirīti vuccatī” ti vadanti. **Bhesakalāvaneti** bhesakalānāmake vane. “Bhesakalāvane” tipi pāṭho. Kathaṃ pana bhagavati nesam puttasaññā patiṭṭhāsīti āha- **“ayaṃ kirā”** ti-ādi. **Daharasseva daharā ānītāti** me daharasseva sato daharā ānītāti attho. **Aticaritāti** atikkamitvā caranto.

(chaṭṭha-etadaggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.)

Upāsakapāḷisaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Etadaggavaggo

(14) 7. sattama-etadaggavaggavaṇṇanā

Sujātāvatthu

258. Upāsikāpāḷisaṃvaṇṇanāya paṭhamamaṃ suviññeyyameva.

Visākhāvatthu

259. Dutiye mahālatāpasādhanassāti mahālatāpiḷandhanassa. Tasmiñca piḷandhane catasso vajiranāḷiyo upayogaṃ agamaṃsu. Muttānaṃ ekādasa nāḷiyo, pavāḷassa dvāvīsati nāḷiyo, padumarāgamaṇīnaṃ tettiṃsa nāḷiyo. Iti etehi ca aññehi ca indanīlādīhi nīlapītalohitodātamaññiṭṭhasāmakabaravaṇṇavasena satta-vaṇṇehi vararatanehi niṭṭhānaṃ agamāsi, taṃ sīse paṭimukkaṃ yāva pādapiṭṭhiyā bhassati, pañcannaṃ (1.0208) hatthīnaṃ balaṃ dhārayamānāva naṃ itthī dhāretuṃ sakkoti. **Anto-aggi bahi na nīharitabboti-ādīnaṃ attho upari āvi bhavissati.** Sesamettha suviññeyyameva.

Khujjuttarā-sāmāvatīvatthu

260-261. Tatiyacatutthesu pāyāsassāti bahalatarassa pāyāsassa. **Taṃ pāyāsaṃ bhuñjantesūti** taṃ bahalataṃ garusiniddhaṃ pāyāsaṃ bhuñjantesu. **Jīrāpetuṃ asakkontoti** antarāmagge appāhāratāya mandagahaṇikattā jīrāpetuṃ asakkonto. **Vāḷamigaṭṭhāneti** vāḷamigehe adhiṭṭhitatṭhāne. **Anuvijjantoti** vicārento. **Sālāti** naḷakārasālā. **Mudhā na karissatīti** mūlyaṃ vinā na karissati. **Ālimpesīti** aggiṃ adāsī, aggiṃ jālesīti attho. **Pekkhāti** āgamehi. **Upadhisampadāti** sarīrasampatti. **Vaṭa-rukkhaṃ patvāti** nigrodharukkhamaṃ patvā. **Suvaṇṇakaṭaketi** suvaṇṇaḷalaye. **Abbhumaṃ meti** me avaḍḍhīti attho. **Anto asodhetvāti** paṇṇasālāya anto kassaci atthibhāvaṃ vā natthibhāvaṃ vā anupadhāretvā. Sesamaṃ suviññeyyameva.

Uttarānandamātāvatthu

262. Pañcame **upanissayaṃ disvā**ti iminā yathā visesādhigamassa satipi paccuppannapaccayasamavāye avassaṃ upanissayasampadā icchitabbā, evaṃ diṭṭhadhammavedanīyabhāvena vipaccanakassa kammassapi paccuppannasamavāyo viya upanissayasampadāpi savisesā icchitabbāti dasseti. Tathā hi ukkaṃsagatasappurisūpanissayayonisomanasikāresu labbhamānesupi upanissayarāhitassa visesādhigamo na sampajjatevāti. **Kappiyaṃ katvā**ti yathā kappiyaṃ hoti, tathā katvā. **Patte patiṭṭhapeyyā**ti āhāraṃ dānamukhe vissajjeyya. **Tīhi cetanāhī**ti pubba-bhāgamuñca-anumodanācetanāhi. Vuttañhetam-

“Pubbeva dānā sumano, dadaṃ cittaṃ pasādaye;

datvā attamano hoti, esā puññassa sampadā”ti. (a. ni. 6.37; pe. va. 305);

Tava (1.0209) **manaṃ sandhārehī**ti “ajja bhattaṃ cirāyitan”ti kodhato tava cittaṃ sandhārehi, mā kujjhīti attho. **Olokitolokitaṭṭhānaṃ ...pe... samparikiṇṇaṃ viya aho-**sīti tena kasitaṭṭhānaṃ sabbaṃ suvaṇṇabhāvāpattiyā mahākosātakipupphehi sañchannaṃ viya ahosi. **Tādiseti** tayā sadise. **Na kopemī**ti na vināsemi, jātiyā na hiḷemi. **Pūjaṃ karotī**ti sammāsambuddhassa pūjaṃ karoti. **Antaravatthunti** gehaṅgaṇaṃ. **Bhoti** sambodhane nipāto. **Jeti** avaññālapanaṃ. Sayaṃ ariyasāvikābhāvato satthuvāsena “**sapitikā dhītā**”ti vatvā satthu sammukhā dhammassavanena tassā visesādhigamaṃ paccāsīsanti “**dasabale khamanteyeva khamissāmi**”ti āha. **Kadariyanti** thaddhamacchariṃ.

Suppavāsāvatthu

263. Chaṭṭhe **paṇīta-dāyikānanti** paṇītarasavatthūnaṃ dāyikānaṃ. Āyuno ṭhiti-hetuṃ bhojanaṃ denti **āyuraṃ deti** nāma. Esa nayo **vaṇṇaṃ deti**ti-ādīsu. Tenāha-**“pañca ṭhānāni”**ti. Kammasarikkhakañcetaṃ phalanti dassento “**āyuraṃ kho pana datvā**”ti-ādīmāha. Tattha **datvā**ti dānahetu. **Bhāginī**ti bhāgavatī laddhuṃ bhabbā.

Suppiyāvatthu

264. Sattame **ūrumaṃsaṃ chinditvā dāsiyā adāsī**ti āgataphalā viññātasāsanā ariyasāvikā attano sarīradukkaṃ acintetvā tassa bhikkhuno rogavūpasamameva paccāsīsanti attano ūrumaṃsaṃ chinditvā dāsiyā adāsi. Satthāpi tassā

tathāpavattaṃ ajjhāsayasampattiṃ disvā “mama sammukhībhāvūpagamanenevassā vaṇo ruhitvā sañchavi jāyati, phāsubhāvo hotī”ti ca disvā “**pakkosathanan**”ti āha. **Sā cintesī**ti “sabbalokassa hitānukampako satthā na maṃ dukkhāpetuṃ pakkosati, atthettha kāraṇan”ti cintesi. **Attanā katakāraṇaṃ sabbam kathe-**sīti buddhānubhāvavibhāvanatthaṃ kathesi, na attano daḷhajjhāsayatāya vibhāvanatthaṃ. **Gilānupaṭṭhākīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesī**ti agaṇitattadukkhā gilānānaṃ bhikkhūnaṃ gelaññavūpasamane yuttappayuttāti gilānupaṭṭhākīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesīti.

Kātiyānivatthu

265. Aṭṭhame (1.0210) **aveccappasannānanti** ratanattayaguṇe yāthāvato ñatvā pasannānaṃ, so panassa pasādo maggenāgatattā kenaci akampaniyo. **Adhigatena**ti maggādhigameneva adhigatena. “Avigatenā”ti vā pāṭho, tassattho “kadāci avigacchantenā”ti. So appadhaṃsiyo ca hoti, tasmā vuttaṃ- “**adhigatena acalappasādenā**”ti. Tattha **kāyasakkiṃ katvā**ti pamukhaṃ katvā, vacanatthato pana nāmakāyena desanāya sampaṭicchanaśasena sakkhibhūtaṃ katvāti attho. **Ummaggaṃ khanitvā**ti gharasandhicchedanena antopavisanaṃ maggaṃ khanitvā. **Dullabhassavananti** dullabhasaddhammassavanaṃ. **Mahāpathavī pavisitabbā bhavyeyā**ti avīcippavesanaṃ vadati.

Nakulamātāvattu

266. Navame vissāsakathaneneva nakulamātā nakulapitā ca satthuvissāsikā nāma jātāti vuttaṃ- “**vissāsikānanti vissāsakathaṃ kathentiṇaṃ upāsikāna**”ti. **Gahapatānī**ti gehasāminī. **Vuttamevā**ti upāsakapāḷiyaṃ nakulapitukathāyaṃ vuttanayameva.

Kāḷīkuraragharikāvattu

267. Dasame **anussavenevā**ti paccakkhato rūpadassanena satthu sammukhā dhammassavanena ca vinā kevalaṃ anussavaneneva parassa vacanaṃ anugataśsavaneneva uppanna pasādena. **Anussavikappasādanti** anussavato āgatappaśādaṃ.

(sattama-etadaggaṃ vaggavaṇṇanā niṭṭhitā.)

Upāsikāpāḷisaṃvaṇṇanā samattā.

Niṭṭhitā ca manorathapūraṇiyā

Aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Etadaggavaggavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā.

15. Aṭṭhānapāḷi (paṭhamavagga)

(15) 1. aṭṭhānapāḷi-paṭhamavaggavaṇṇanā

268. Aṭṭhānapāḷivaṇṇanāyaṃ (1.0211) avijjamānaṃ ṭhānaṃ **aṭṭhānaṃ**, natthi ṭhānanti vā **aṭṭhānaṃ**. **Anavakāso**ti etthāpi eseva nayo. Tadatthanigamanameva hi “netam ṭhānaṃ vijjati”ti vacananti. Tenāha- “**ubhayenapī**”ti-ādi. **Yanti** kāraṇatthe paccattavacanaṃ. Hetu-attho cettha kāraṇatthoti āha- “**yanti yena kāraṇenā**”ti. Ukkatṭhaniddesenettha diṭṭhisampatti veditabbāti vuttaṃ- “**maggadiṭṭhiyā sampanno**”ti. Kuto panāyamattho labbhatīti? Liṅgato, liṅgaṃ cetassa niccato upagamanaṃ nappaṭikkhepo. **Catubhūmake**sūti idaṃ catutthabhūmakasaṅkhārānaṃ ariyasāvakaṃsa visayabhāvūpagamanato vuttaṃ, na pana te ārabha niccato upagamanaṃ sabbhāvato. Vakkhati hi “tadabhāve catutthabhūmakasaṅkhārā panā”ti-ādinā. Abhisāṅkhatasaṅkhāra-abhisāṅkharāṇakasaṅkhārānaṃ sappadesattā nippadesaṃsaṅkhārāggahaṇattham **“saṅkhatasaṅkhāresū”**ti vuttaṃ, lokuttarasaṅkhārānaṃ pana nivattane kāraṇaṃ sayameva vakkhati. **Etam kāraṇaṃ natthī**ti tathā upagame setughāto natthi. **Tejussadattā**ti saṃkilesavidhamanatejassa adhikabhāvato. Tathā hi te gambhīrabhāvena duddasā akusalānaṃ āramaṇaṃ na hontīti. Idaṃ pana pakaraṇavasena vuttaṃ. Appahīnavipallāsānañhi santānesu kusaladhammānampi te āramaṇaṃ na hontīti.

269. Asukhe sukhanti vipallāso ca idha sukhato upagamanassa ṭhānanti dassento “**ekanta ...pe... attadiṭṭhivasenā**”ti padhānadiṭṭhimāha. **Gūthanti** gūthattṭhānaṃ, diṭṭhiyā nibbānassa avisayabhāvo heṭṭhā vutto evāti kaṣiṇādīpaṇṇattisaṅgahattanti vuttaṃ.

270. **Paricchedoti** paricchindanaṃ paricchijja tassa gahaṇaṃ. Svāyaṃ yesu niccādito upagamanaṃ sambhavati, tesam vasenayeva kātabboti dassento “**sabbavāresu vā**”ti-ādimāha. **Sabbavāresū**ti “niccato upagaccheyyā”ti-ādinā āgatesu sabbesu suttapadesu. **Puthujjano hīti hi**-saddo hetu-attho. Yasmā yaṃ yaṃ saṅkhāraṃ puthujjano niccādivasena gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccādivasena gaṇhanto yāthāvato (1.0212) jānanto taṃ gāhaṃ taṃ diṭṭhiṃ vissajjeti, tasmā yattha gāho, tattha vissajjanāti catubhūmakasaṅkhārā idha saṅkhārāggahaṇena na gayhantīti attho.

271. Puttasambandhena mātupitusamaññā dattakittimādivasenapi puttavohāro loke dissati, so ca kho pariyāyenāti nippariyāyena siddham taṃ dassetuṃ- “**jani-kāva mātā, janakova pitā**”ti vuttaṃ. Tathā ānantariyakammassa adhippetattā “**manussabhūto va khīṇāsavo arahāti adhippeto**”ti vuttaṃ. “Aṭṭhānametan”ti-ādinā “mātu-ādināmyeva jīvitā voropane ariyasāvakaṃsa abhabbabhāvadassanato

tadaññaṃ ariyasāvako jīvitā voropetīti idaṃ atthato āpannamevā”ti maññaṃ māno vadati- **“kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyā”** ti? “Aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyya, netāṃ ṭhānaṃ vijjati”ti vacanato **“etampi aṭṭhānan”** ti vuttaṃ. Tenevāha- **“sace hī”** ti-ādi. Evaṃ sante kasmā “mātaran”ti-ādinā visesetvā vuttanti āha- **“puthujjanabhāvassa panā”** ti-ādi. Tattha **baladīpanatthanti** saddhādibalasamannāgamadīpanattham. Ariyamaggenāgatasaddhādhibalavasena hi ariyasāvako tādisaṃ sāvajjaṃ na karoti.

275. Pañcahi kāraṇehīti idamettha nipphādakāni tesam pubbabhāgiyāni ca kāraṇāni kāraṇabhāvasāmaññaena ekajjaṃ gahetvā vuttaṃ, na pana sabbesaṃ samānayo gakkhamattā. **Ākārehīti** kāraṇehi. **Anussāvanenāti** anurūpaṃ sāvanena. Bhedassa **anurūpaṃ** yathā bhedo hoti, evaṃ bhinditabbānaṃ bhikkhūnaṃ attano vacanassa **sāvanena** viññāpanena. Tenāha- **“nanu tumhe”** ti-ādi. **Kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvāti** etena pākaṭaṃ katvā bhedakaravatthudīpanaṃ vohāro, tattha attano nicchitamattaṃ rahassavasena viññāpanaṃ anussāvananti dasseti.

Kammameva uddeso vā pamāṇanti tehi saṅghabhedasiddhito vuttaṃ, itare pana tesam sambhārabhūtā. Tenāha- **“vohārā”** ti-ādi. **Tatthāti** voharaṇe. Cuti-anantaram phalaṃ anantaram nāma, tasmim anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarappayojanāni cāti ānantariyāni, tāni eva kammāni **ānantariyakammāni**.

Kammatoti (1.0213) “evaṃ ānantariyakammaṃ hoti, evaṃ ānantariyakammasa-disan”ti evaṃ kammavibhāgato. **Dvāratoti** kāyadvārato. **Kappaṭṭhitiyatoti** “idaṃ kappaṭṭhitiyavipākaṃ, idaṃ na kappaṭṭhitiyavipākan”ti evaṃ kappaṭṭhitiyavibhāgato. **Pākasādhāraṇādīhīti** “idamettha vipaccati, idaṃ na vipaccati”ti vipaccanavibhāgato, gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādharmaṇāsādhāraṇato, **ādi**-Saddena vedanādivibhāgato ca.

Kammato tāva vinicchayo vuccatīti sambandho. Yasmā manussattabhāve ṭhitasseva kusaladhammānaṃ tikkhavisadabhāvāpatti, yathā tiṇṇaṃ bodhisattānaṃ bodhittayanibbattiyaṃ, evaṃ manussabhāve ṭhitasseva edisānaṃ akusaladhammānampi tikkhavisadabhāvāpattīti āha- **“manussabhūtassevā”** ti. Pākatikamanussānampi ca kusaladhammānaṃ visesappatti vimānavatthu-aṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbā. Yathāvutto ca attho samānajātiyassa vikopane garutaro, na tathā vijātiyassāti vuttaṃ- **“manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā”** ti. Liṅgaparivatte ca so eva ekakammanibbatta bhavaṅgappabandho jīvitindriyapabandho ca, na aññoti āha- **“api parivattaliṅgan”** ti. Arahattaṃ pattepi eseva nayo. **Tassa vipākanti-ādi** kammaassa ānantariyabhāvasamatthanaṃ. Catukkoṭiyañcetta sambhavati. Tattha paṭhamā koṭi dassitā, itarāsu visaṅketabhāvaṃ dassetuṃ- **“yo panā”** ti-ādi vuttaṃ. Yadi pi tattha visaṅketo, kammaṃ pana garutaraṃ ānantariyasa-disaṃ bhāyitabbanti āha- **“bhāriyaṃ ...pe... tiṭṭhati”** ti. **Ayaṃ pañhoti** ñāpanicchānibbattā kathā.

Abhisandhināti adhippāyena. **Ānantariyaṃ phusatīti** maraṇādhippāyeneva ānantariyavatthuno vikopitattā vuttaṃ. **Ānantariyaṃ na phusatīti** ānantariyavatthu-a-

bhāvato ānantariyaṃ na hoti. Sabbattha hi purimaṃ abhisandhicittaṃ appamāṇaṃ, vadhakacittaṃ pana tadārammaṇaṃ jīvitindriyañca ānantariyabhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. Saṅgāmacatukkaṃ sampattavasena yojetabbaṃ. Yo hi parasenāya aññañca yodhaṃ pitarañca kammaṃ karonte disvā yodhassa usum khipati “etaṃ vijjhivā mama pitaraṃ vijjhissatī”ti, yathādhippāyaṃ gate pitughātakō hoti. “Yodhe viddhe mama pitā palāyissatī”ti khipati, usum ayathādhippāyaṃ gantvā pitaraṃ māreti, vohāravasena pitughātakoti vuccati, ānantariyaṃ pana natthīti. Coracatukkaṃ pana yo “coraṃ māressāmi”ti (1.0214) coravesena gacchantaṃ pitaraṃ māreti, ānantariyaṃ phusatīti-ādinā yojetabbaṃ. **Tenevāti** teneva payogena. **Arahantaghātakō hotiyevāti** arahato māritattā vuttaṃ, **puthujjanasseva taṃ dinnaṃ hotīti** etthāyamadhippāyo- yathā vadhakacetanā paccuppannārammaṇāpi pabandhavicchedanavasena jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattati, na evaṃ cāgacetanā. Sā hi cajitabbavatthum ārammaṇaṃ katvā cajanamattameva hoti, aññasantakabhāvakaraṇaṃ tassa cjanaṃ, tasmā yassa taṃ santakaṃ kataṃ, tasseva dinnaṃ hotīti.

Lohitaṃ samosaratīti abhighātena pakuppamānaṃ sañcitaṃ hoti. **Mahantataranti** garutaraṃ. **Sarīrappaṭijaggane viyāti** satthurūpakāyappaṭijaggane viya.

Asannipatitēti idaṃ sāmaggīyadīpanaṃ. **Bhedo ca hotīti** saṅghassa bhedo ca hoti. **Vaṭṭatīti saññāyāti** “īdisaṃ karaṇaṃ saṅghabhedāya na hotī”ti saññāya. **Tathā navato ūnāparisāyāti** navato ūnāparisāya karontassa tathāti yojetabbaṃ. **Tathāti** ca iminā “na ānantariyakammaṃ”ti imaṃ ākaḍḍhati, na pana “bhedova hotī”ti idaṃ. Heṭṭhimantena hi navannameva vasena saṅghabhedo. **Dhammavādino anava-jjā**ti yathādhammaṃ anavaṭṭhānato. Saṅghabhedassa pubbabhāgo **saṅgharāji**.

Kāyadvārameva pūrenti kāyakammabhāveneva lakkhitabbato. **Saṅṭhahantehi kappe ...pe... mucatīti** idaṃ **kappaṭṭhakathāya** (kathā. 654 ādayo) na sameti. Tattha hi **aṭṭhakathāya** (kathā. aṭṭha. 654-657) vuttaṃ- “āpāyikoti idaṃ suttaṃ yaṃ so ekaṃ kappaṃ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālaṃ tiṭṭheyya, taṃ āyukappaṃ sandhāya vuttan”ti. **Kappavināseyevāti** ca āyukappavināse evāti atthe sati natthi virodho. Ettha ca **saṅṭhahantēti** idampi “sveva vinassissatī”ti viya abhūtaparikappavasena vuttaṃ. **Ekadivasameva niraye paccati**, tato paraṃ kappaṃ bhāve āyukappassapi abhāvatoti avirodhato atthayojanā daṭṭhabbā. **Sesānīti** saṅghabhedato aññāni ānantariyakammāni.

Yadi tāni ahoṣikkammaṣaṅkhaṃ gacchanti, evaṃ sati kathaṃ nesaṃ ānantariyatā cuti-anantaraṃ vipākādānābhāvato. Atha sati phaladāne cuti-anantaro (1.0215) eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā icchitā, na phaladānaniyamena. Evampi niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ diṭṭhadhammavedanīyānañca niyatatā

āpajjeyya, tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatā ānantariyatā ca veditabbā. Avassañca ānantariyasabhāvā tato eva niyatasabhāvā ca tesam pavattīti sampañcchitabbametam, aññassa balavato ānantariyassa abhāve sati cuti-anantaram ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedaniyānaṃ aññasmiṃ vipākadāyake asati cuti-anantameva ekantena phaladānato niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavatti āpajjati? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantare ekantaphaladāyakattābhāvā, na pana ānantariyānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphalattā, na ca heṭṭhūpapattiṃ icchato silavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakkammaphalaṃ ānantariyaphalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyopaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi, tasmā tesameva anantare ekantavipākajana-kasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekantena vipāke niyatasabhāvattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kattabbakiccassa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyampi ca paṭisandhiṃ karonti, na samatthātvighātattāti natthi tesam ānantariyakatānivatti, garugarutarabhāvo pana tesam labbhatevāti saṅghabhedassa siyā garutarabhāvoti “**yena ...pe... vipaccati**” ti āha. Ekassa pana aññāni upatthambhākaṃ hontīti daṭṭhabbāni. **Paṭisandhivasena vipaccati** vacanena itaresam pavattivipākadāyitā anuññātā viya dissati. **No vā tathā silavattīti** yathā pitā silavā, tathā silavatī (1.0216) no vā hotīti yojanā. Sace mātā silavatī, mātughāto paṭisandhivasena vipaccati yojanā.

Pakatattoti anukkhitto. **Samānasamvāsakoti** apārājiko. **Samānasīmāyanti** ekasīmāyaṃ.

276. Satthu kiccaṃ kātuṃ asamatthoti yaṃ sathārā kātabbakiccaṃ anusāsānādi, naṃ kātuṃ asamatthoti bhagavantam paccakkhāya. **Aññaṃ titthakaranti** aññaṃ sathāraṃ. Vuttañhetam-

“Tittham jānitabbam, titthakaro jānitabbo, titthiyā jānitabbā, titthiyasāvakā jānitabbā. Tattha **tittham** nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Ettha hi sathā taranti uplavanti ummujjanimujjam karonti, tasmā titthanti vuccanti. Tādisānaṃ diṭṭhīnaṃ uppādetā **titthakaro** nāma pūraṇakassapādiko. Tassa laddhiṃ gahetvā pabbajitā **titthiyā** nāma. Te hi titthe jātāti titthiyā. Yathāvuttaṃ vā diṭṭhigatasāṅkhātaṃ tittham etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva titthiyā. Tesam paccayadāyakā **titthiyasāvakā**ti veditabbā” ti (ma. ni. aṭṭha. 1.140).

277. Abhijāti-ādīsu pakampanadevatūpasaṅkamanādinā jātacakavālena samānayoakkhamaṃ dasasahassaparimāṇaṃ cakkavālam **jātikhetam**. Saraseneva āṇāpavattanaṭṭhānaṃ **āṇākhettam**. Visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visayakhetam**. **Dasasahassī lokadhātū**ti imāya lokadhātuyā saddhiṃ imaṃ lokadhātum parivāretvā ṭhitā

dasasahassī lokadhātu. Tattakānaṃyeva jātikhettabhāvo dhammatāvasena vedītabbo. “Pariggahavasenā”ti keci, “sabbesaṃyeva buddhānaṃ tattakaṃyeva jātikhettaṃ tannivāsīnaṃyeva devatānaṃ dhammābhisamayo”ti ca vadanti. Mātu-kucchi okkamanakālādīnaṃ channaṃ eva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhīnīhārādīkālepi tassa pakampanassa labbhanato. **Āṇākhettaṃ nāma** yaṃ ekajjhaṃ saṃvaṭṭati vivaṭṭati ca, **āṇā pavattati** āṇāya tannivāsīdevatānaṃ sirasā sampaṭi-cchanena, tañca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāveneva, na adhippāyavasena. Adhippāyavasena (1.0217) pana “yāvata vā pana ākaṅkheyyā”ti (a. ni. 3.81) vacanato tato parampi āṇā vatteyyeva.

Na uppajantīti pana atthīti “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati”ti-ādiṃ (ma. ni. 1.285; mahāva. 11; kathā. 405) imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā “kiṃ panāvuso, sārīputta, atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiyanti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, ‘no’ti vadeyyan”ti (dī. ni. 3.161) vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ- “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyun”ti imaṃ **suttaṃ** (a. ni. 1.277; vibha. 809; ma. ni. 3.129; mi. pa. 5.1.1) āharantena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho, so pana kālo kathaṃ paricchinnoti carimabhava paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānāti dassento, “**tatthā**”ti-ādimāha. **Anacchariyattāti** dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvatoti attho. Dvīsupi uppajjamānesu anacchariyatā, kimaṅgaṃ pana bahūsūti dassento, “**yadicā**”ti-ādimāha. Buddhā nāma majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisāti tesam desanāpi ekarasā ekadhāti āha- “**desanāya ca visesābhāvato**”ti. Etenapi anacchariyattameva sādheti. **Vivādābhāvatoti** etena vivādābhāvatthaṃ dve buddhā ekato na uppajantīti dasseti. **Etaṃ kāraṇanti** etaṃ anacchariyatādīkāraṇaṃ. **Tatthāti** milindapañhe.

Ekam eva buddhaṃ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī**. Etena evaṃsabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyabuddhaguṇe dhāretuṃ asamatthā ayaṃ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānañhi guṇadhammānaṃ bhāriyo viseso mahāpathaviyāpi dussahoti sakkā viññātuṃ. Tathā hi abhisambodhisamaye upagatassa lokanāthassa guṇabhāraṃ bodhirukkhasa tīsupi disāsu mahāpathavī sandhāretuṃ nāsakkhi. Tasmā “na dhāreyyā”ti vatvā tameva adhāraṇaṃ pariyāyantarehi pakāsento “**caleyyā**”ti-ādimāha. Tattha **caleyyāti** paripphandeyya. **Kampeyyāti** pavedheyya (1.0218). **Nameyyāti** ekapassena nameyya. **Onameyyāti** osideyya. **Vinameyyāti** vividhaṃ ito cito ca nameyya. **Vikireyyāti** vātena thusamuṭṭhi viya vippakireyya. **Vidhameyyāti** vinasseyya. **Viddhamseyyāti** sabbaso viddhastā bhavēyya. Tathābhūtā ca na katthaci tiṭṭheyyāti āha- “**na ṭhānamupagaccheyyā**”ti.

Idāni tattha nidassanaṃ dassento, “**yathā, mahārājā**”ti-ādimāha. Tattha **eke puriseti** ekasmiṃ purise. **Samupādīkāti** samaṃ uddhaṃ pajjati pavattatīti samupādīkā, udakassa upari samaṃ gāminīti attho. “Samupādīkā”tipi paṭhanti, ayamevattho.

Vaññenāti saññhānena. **Pamāññenāti** ārohena. **Kisathūlenāti** kisathūlabhāvena, pariñāhenāti attho. **Dvinnampīti** dvepi, **dvinnampi** vā sarīrabhāraṃ.

Chādentanti rocentaṃ ruciṃ uppādentāṃ. **Tandikato** Ti tena bhojanena tandi-bhūto. **Anonamitadaṇḍajātoti** yāvadatthaṃ bhojanena onamituṃ asakkuṇeyya-tāya anonamanadaṇḍo viya jāto. **Sakiṃ bhutto vameyyāti** ekampi ālopaṃ ajjhoharivā vameyyāti attho.

Atidhammabhārena pathavī calatīti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya. Sā kiṃ teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero “ratanāṃ nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentāṃ abhimatañca lokena attano garusabhāvatāya sakaṭa-bhaṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭhaṃ. Evaṃ dhammo ca hitasukhavise-sehi taṃsamaṅgīnaṃ dhārento abhimato ca viññūnaṃ gambhīrappameyyabhā-vena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavīcalanassa kāraṇaṃ hoti” ti dassento, “**idha, mahārāja, dve sakaṭā**” ti-ādimāha. Eteneva tathāgatassa mātukucchi-okka-manādikāle pathavīkampanakāraṇaṃ saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ekassāti** ekasmā, **ekassa** vā sakaṭassa ratanaṃ, tasmā sakaṭā gahetvāti attho.

Osāritanti uccāritaṃ, vuttanti attho. **Aggoti** sabbasattehi aggo. **Jeṭṭho** Ti vuddha-taro. **Seṭṭhoti** pasatthataro. Visiṭṭhehi sīlādīhi guṇehi samannāgatattā **visiṭṭho**. Uggatata moti **uttamo**. **Pavaroti** (1.0219) tasseva vevacanaṃ. Natthi etassa samoti **asamo**. Asamā pubbabuddhā, tehi samoti **asamasamo**. Natthi etassa paṭi-samo paṭipuggaloti **appaṭisamo**. Natthi etassa paṭibhāgoti **appaṭibhāgo**. Natthi etassa paṭipuggaloti **appaṭipuggalo**.

Sabhāvapakatīkāti sabhāvabhūtā akittimā pakati. **Kāraṇamahantattāti** kāra-ṇānaṃ mahantatāya, mahantehi buddhakaradhammehi pāramisaṅkhātehi kāra-ṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. Pathavī-ādīni mahantāni vatthūni, mahantā cakkavāḷādayo attano attano visaye ekekāva, evaṃ sammāsambu-ddhopi mahanto attano visaye eko eva. Ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāva-takaṃ vā ñeyyaṃ. “Ākāso viya anantavisayo bhagavā eko eva hoti” ti vadanto paracakkavāḷesupi dutiyassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

Imināva padenāti “ekissā lokadhātuyā” ti iminā eva padena. **Dasa cakkavāḷasaha-ssāni gahitānīti** jātikhattāpekkhāya gahitāni. **Ekacakkavāḷenevāti** iminā eva ekaca-kkavāḷena, na yena kenaci. Yathā “imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjantī” ti vutte ima-smimpi cakkavāḷe jambudīpe eva, tatthāpi majjhimadese evāti paricchindituṃ vaṭṭati, evaṃ “ekissā lokadhātuyā” ti jātikhette adhippetepi imināva cakkavāḷena paricchindituṃ vaṭṭati.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Aṭṭhānapāḷi (dutiyaavagga)

(15) 2. aṭṭhānapāḷi-dutiyaavaggavaṇṇanā

278. Vivādupacchedatoti vivādupacchedakāraṇā. Dvīsu uppannesu yo vivādo bhaveyya, tassa anuppādoyevettha vivādupacchedo. **Ekasmiṃ dīpeti-**ādinā dīpa-ntarepi ekajjhaṃ na uppajjati, pageva ekadīpeti dasseti. **Sopi parihāyethāti** cakka-vāḷassa padese eva pavattitabbattā parihāyeyya.

279-280. Manussattanti (1.0220) manussabhāvo tasseva pabbajjādiguṇānaṃ yoggabhāvato. **Liṅgasampattīti** purisabhāvo. **Hetūti** manovacīpaṇidhānapubbikā hetusampadā. **Satthāradassananti** satthusammukhībhāvo. **Pabbajjāti** kammakiri-yavādīsu tāpasesu, bhikkhūsu vā pabbajjā. **Guṇasampattīti** abhiññādiguṇasa-mpadā. **Adhikāroti** buddhe uddissa adhiko kāro, savisesā upakārakiriyā adhiko sakkāroti vuttaṃ hoti. Chandova **chandatā**, sammāsambodhiṃ uddissa sātisayo kattukamyatākusalacchando. **Aṭṭhadhammasamodhānāti** etesaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samāyogena. **Abhinīhāroti** kāyapaṇidhānaṃ. **Samijjhatī** Ti nippha-jjati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyā **cariyāpiṭakavaṇṇa-nāya** (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā) vuttanayena veditabbo. **Sabbākāraparipūra-mevāti** paripuṇṇalakkhaṇatāya sattuttamādīhi sabbākārena sampannameva. Na hi itthiyā kosohitavatthaguyhatādi sambhavati. Dutiyapakati ca nāma paṭhamapa-katito nihīnā eva. Tenevāha- anantaravāre “**yasmā**” ti-ādi.

281. Idha purisassa tattha nibbattanatoti imasmiṃ manussaloke purisabhū-tassa tattha brahmaloke brahmattabhāvena nibbattanato. Tena asatipi purisaliṅge purisākārā brahmāno hontīti dasseti. Taṃyeva ca purisākāraṃ sandhāya vuttaṃ bhagavatā

“yaṃ puriso brahmattaṃ kāreyyā”ti. Tenevāha- “**samānepī**”ti-ādi. Yadi evaṃ itthiyo brahmaloke na uppajjeyyunti āha- “**brahmattan**”ti-ādi.

290-295. “Kāyaduccaritassā”ti-ādipāḷiyā kammaniyāmo nāma kathito. Samañjanaṃ samaṅgo, samannāgamo, so etassa atthīti samaṅgī, samannāgato, samañjanasīlo vā samaṅgī, pubbabhāge upakaraṇasamudāyato pabhuti āyūhanavasena **āyūhanasamaṅgitā**, sannitṭhāpakacetanāvasena **cetanāsamaṅgitā**. Cetanā-santativasena vā **āyūhanasamaṅgitā**, taṃtaṃcetanākkhaṇavasena **cetanāsamaṅgitā**. Katūpacitassa avipakkavipākassa kammassa vasena **kammasamaṅgitā**. Kamme pana vipaccituṃ āradde vipākappavattivasena **vipākasamaṅgitā**. Kammādīnaṃ upaṭṭhānakālavasena **upaṭṭhānasamaṅgitā**. **Kusalākusalakammāyūhanakkhaṇeti** kusalakammassa akusalakammassa (1.0221) ca samīhanakkhaṇe. **Tathāti** iminā kusalākusalakammapaḍaṃ ākaḍḍhati. Yathā kataṃ kammaṃ phala-dānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ **upacitaṃ**. **Vipākārahanti** dutiyabhavādīsu vipaccanārahaṃ. Uppajjamānānaṃ upapattinimittaṃ upaṭṭhātīti yojanā. Upapattiyā uppajjanassa nimittaṃ kāraṇanti **upapattinimittaṃ**, kammaṃ, kammanimittaṃ, gatinimittaṃca. Atṭhakathāyaṃ pana gatinimittavaseneva yojanā dassitā. Kammakammanimittānampi upaṭṭhānaṃ yathārahaṃ daṭṭhabbaṃ. “Yānissa tāni pubbe katāni kammāni, tānissa tasmīṃ samaye olambanti ajjholambanti abhilambanti”ti (ma. ni. 3.248) vacanato sāyanhe mahantānaṃ pabbatakūṭānaṃ chāyā viya āsannamaraṇassa sattassa citte supine viya vipaccituṃ katokāsaṃ kammaṃ, tassa nimittaṃ gatinimittaṃ upatiṭṭhateva. **Calatīti** parivattati. Ekena hi kammunā taje nimitte upaṭṭhite paccayavisesavasena tato aññena kammunā tadanñassa nimittassa upaṭṭhānaṃ parivattanaṃ. **Sesā niccalā** avasesā catubbidhāpi samaṅgitā niccalā aparivattanato.

Sunakhavājikoti sunakhehi migavājavasena vajanasīlo, sunakhaluddakoti attho. **Talasantharaṇapūjanti** bhūmitalassa pupphehi santharaṇapūjaṃ. **Āyūhanacetanā kammasamaṅgitāvasenāti** kāyaduccaritassa aparāparaṃ āyūhanena sannitṭhāpakacetanāya tasseva pakappane kammakkhayakarañāṇena akhepitattā yathūpacitakammunā ca samaṅgibhāvassa vasena.

Kammanti akusalakammaṃ. **Tasmīṃyeva khaṇeti** āyūhanakkhaṇeyeva. **Tassāti** kammasamaṅgino puggalassa saggo vārito, tañce kammaṃ vipākavāraṃ labheyyāti adhippāyo. **Saggo vāritoti** ca nidassanamattaṃ. Manussalokopissa vāritovāti. Apare pana purimehi vipākāvāraṇassa anuddhaṭṭatā “tasmīṃyeva khaṇe”ti ca avisesena vuttattā taṃ dosaṃ pariharituṃ “**āyūhitakammaṃ nāmā**”ti-ādīmāha. **Yadā kammaṃ vipākavāraṃ labhatīti** idaṃ katokāsassa appaṭibāhiyattā vuttaṃ. Tathā hi bhagavā **tatiyapārājikavatthusmiṃ** (pārā. 162 ādayo) paṭisaḷḷiyi, imasmīṃ sutte “kāyaduccaritasamaṅgī”ti āgatattā vipākūpaṭṭhānasamaṅgitā na labbhanti.

(dutiyaavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.)

Aṭṭhānapāḷivaṇṇanāyaṃ anuttānatthadīpanā niṭṭhitā.

16. Ekadhammapāḷi

(16) 1. ekadhammapāḷi-paṭhamavaggaṇṇanā

296. Ekadhammapāḷivaṇṇanāyaṃ (1.0222) idha dhamma-saddo sabhāvattho “kusalā dhammā”ti-ādīsu viyāti āha- “**ekasabhāvo**”ti. **Ekantenā**ti ekaṃsena, avassanti attho. **Vaṭṭeti** saṃsāravaṭṭe. **Nibbindanattāyā**ti anabhiramanattāyā. **Virajjanattāyā**ti arajjanattāyā. **Virajjanāyā**ti palujjanāyā. Tenevāha- “**vigamāyā**”ti. **Rāgādīnaṃ nirodhāyā**ti maggañāṇena rāgādīnaṃ nirodhanattāyā. Maggañāṇena nirodhanāṃ nāma accantaṃ appavattikaraṇanti āha- “**appavattikaraṇattāyā**”ti. Yathā khādaniyassa mukhe katvā khādanaṃ nāma yāvadeva ajjhoharaṇattāṃ, evaṃ rāgādīnaṃ nirodhanāṃ vaṭṭanirodhanattāmevāti vuttaṃ- “**vaṭṭasseva vā nirujjanattāyā**”ti. Yasmā kilesesu khīṇesu itaraṃ vaṭṭadvayampi khīṇameva hoti, tasmā mūlameva gaṇhanto “**upasamāyāti kilesavūpasamanattāyā**”ti āha. Saṅkhatadhammānaṃ abhijānanaṃ nāma tattha lakkhaṇattayāropanamukhenevāti āha- “**aniccādi ...pe... abhijānattāyā**”ti. Sambujjhittābāni nāma cattāri ariyasaccāni tabbinimuttassa ñeyyassa abhāvato. “**Catunnaṃ saccānaṃ bujjhanattāyā**”ti vatvā tayidaṃ bujjhanaṃ yassa ñāṇassa vasena ijjhati, tassa ñāṇassa vasena dassetuṃ- “**bodhi vuccati**”ti-ādi vuttaṃ. **Appaccayanibbānassāti** amata-dhātuyā.

Ussāhajanattānti kammaṭṭhāne abhiruci-uppādanāyā. **Visakaṇṭakoti** guḷassa vāṇijasamaññā. “Kismiñci dese desabhāsā”ti keci. Uccuraso samapāka-pakko cuṇṇādīhi missetvā piṇḍikato **guḷo**, apiṇḍikato **phāṇitaṃ**. Pākavisesena khaṇḍakhaṇḍasedito **khaṇḍo**, Malābhāvaṃ āpanno **sakkarā**.

Saratīti sati. Anu anu saratīti **anussati**, anu anurūpā satitipi **anussati**. **Duvidhaṃ hotīti** payojanavasena duvidhaṃ hoti. **Cittasampahaṃsanattānti** pasādanīyavattusmiṃ pasāduppādanena bhāvanācittassa paritosanattāṃ. **Vipassanattānti** vipassanāsukhatthāṃ. Upacārasamādhinā hi citte samāhite vipassanāsukhena ijjhati. **Cittuppādoti** bhāvanāvasena pavatto cittuppādo. **Upahaññati** patihaññati paṭikūlattā ārammaṇassa. Tato (1.0223) eva **ukkaṇṭhati**, Kammaṭṭhānaṃ riñcati, **nirassādo hoti** bhāvanassādassa alabbhanato. **Pasīdati** buddhaguṇānaṃ pasādanīyattā. Tathā ca kaṅkhādicetokhilābhāvena **vinīvaraṇo hoti**. **Dametvāti** nīvaraṇanirākaraṇena nibbisevanaṃ katvā. Evaṃ kammaṭṭhānantarānuyūñjanaṃ citta-paṭidamanassa upamaṃ dassento, “**kathan**”ti-ādīmāha.

Ko ayaṃ ...pe... anussarīti ko ayaṃ mama abbhantare ṭhatvā anussari. **Pariggaṇhantoti** bhāhirakaparikkappitassa anussarakassa sabbaso abhāvadassanametāṃ. Tenāha- “**na añño kocī**”ti. **Disvāti** pariyesananayena vuttappakāraṃ cittameva anussarīti disvā **sabbampetanti** etaṃ hadayavatthu-ādippabhedāṃ sabbampi.

Idañca rūpaṃ purimañca arūpanti idaṃ ruppanasabhāvattā rūpaṃ, purimaṃ ataṃ-sabhāvattā arūpanti saṅkhepato rūpārūpaṃ vavatthapetvā. Pañcakkhandhe vavatthapetvāti yojanā. **Sambhāvikāti** samuṭṭhāpikā. **Tassāti** samudayasaccassa. **Nirodhoti** nirodhanimittaṃ. **Appanāvāroti** yathāraddhāya desanāya nigamanavāro.

297. Eseva nayo Ti iminā yvāyaṃ “taṃ panetan” ti-ādinā atthanayo buddhānussatiyaṃ vibhāvitoti atidisati, svāyaṃ atideso payojanavasena navasupi anussatīsu sādharmaṇavasena vuttopi ānāpānassati-ādīsu tīsu vipassanattāneva hontīti iminā apavādena nivattitoti tāsāṃ ekappayojanatāva daṭṭhabbā. Dhamme anussati dhammānussatīti samāsapadavibhāgadassanampi vacanattadassanapakkhikamevāti āha- “**ayaṃ panettha vacanatto**” ti. **Dhammaṃ ārabbhāti** hi dhammassa anussatiyā visayabhāvadassanametaṃ. Esa nayo sesesupi. **Sīlaṃ ārabbhāti** attano pārisuddhisīlaṃ ārabhha. **Cāgaṃ ārabbhāti** attano cāgaguṇaṃ ārabhha. **Devatā ārabbhāti** ettha devatāguṇasadisatāya attano saddhāsīlasutacāgapaññāsu devatāsamaññā. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā “tāni osadhāni, esa brahmadatto” ti ca. Tenāha- “**devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā**” ti-ādi. Tattha **devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvāti** “yathārūpāya saddhāya samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā, mayhampi tathārūpā saddhā saṃvijjati. Yathārūpena sīlena, yathārūpena (1.0224) sutena, yathārūpena cāgena, yathārūpāya paññāya samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā, mayhampi tathārūpā paññā saṃvijjati” ti evaṃ devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā. **Assāsapassāsanimittaṃ** nāma tattha laddhabbappaṭibhāganimittaṃ. **Gatāti** ārammaṇakaraṇavasena upagatā pavattā.

Upasammati ettha dukkhanti upasamo, nibbānaṃ. Accantameva ettha upasammati vaṭṭattayanti **accantūpasamo**, nibbānameva. Khiṇoti khepeti kileseti khayō, ariyamaggo. Te eva upasametīti upasamo, ariyamaggo eva. Khayo ca so upasamo cāti **khayūpasamo**. Tatrācāyaṃ upasamo dhammo evāti dhammānussatiyā upasamānussati ekasaṅgahoti? Saccāṃ ekasaṅgaho dhammabhāvasāmaññe adhippete, saṅkhatadhammato pana asaṅkhatadhammo sātisayo uḷāratamapaṇītatamabhāvatoti dīpetuṃ visuṃ nīharitvā vuttaṃ. Imameva hi vīsesaṃ sandhāya bhagavā- “dhammānussatī” ti vatvāpi upasamānussatiṃ avoca anussarantassa savīsesaṃ santapaṇītabhāvena upaṭṭhānato. Evañca katvā idha khayūpasama-ggaṇāṃpi samatthitanti daṭṭhabbaṃ. Yatheva hi samānepi lokuttaradhammabhāve “yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesāṃ aggamakkhāyatī” ti-ādivacanato (itivu. 90) maggaphaladhammehi nibbānadhammo sātisayo, evaṃ phaladhammato maggadhammo kilesappahānena acchariyadhammabhāvato, tasmā accantūpasamena saddhiṃ khayūpasamopi gahitoti daṭṭhabbaṃ. **Vipassanattāneva hontīti** kasmā vuttanti? “Ekantanibbidāyāti-ādivacanato” ti keci, taṃ akāraṇaṃ buddhānussati-ādīsipi tathā desanāya āgatattā. Yathā pana buddhānussati-ādīni kammaṭṭhānāni vipassanattāni honti, nimittasampahaṃsanattānīpi honti, na evametāni, etāni pana vipassanattānevāti tathā vuttaṃ.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Ekadhammapāḷi

(16) 2. ekadhammapāḷi-dutiyavaggavaṇṇanā

298. Micchā passati tāya, sayamaṃ vā micchā passati, micchādassanameva vā tanti **micchādiṭṭhi**, yaṃ kiñci viparītadassanaṃ. Tenāha- “**dvāsaṭṭhividhāyā**” ti-ādi (1.0) Micchādiṭṭhi etassāti micchādiṭṭhiko. Tassa **micchādiṭṭhikassa**.

299. Sammā passati tāya, sayamaṃ vā sammā passati, sammādassanamatta-meva vā tanti **sammādiṭṭhi**. **Pañcavidhāyā**ti kammassakatājhānavipassanāmagga-phalavasena pañcavidhāya. Tattha jhānacittuppādapariyāpannaṃ ñāṇaṃ **jhānasammādiṭṭhi**, vipassanāñāṇaṃ **vipassanāsammādiṭṭhi**.

302. Pañcasu khandhesu “niccan” ti-ādinā pavatto **anupāyamanasikāro**.

303. “Aniccan” ti-ādinā pavatto **upāyamanasikāro**. **Yāva niyāmokkamanā**ti yāva micchattaniyāmokkamanā. Micchattaniyāmokkamananayo pana sāmaññaphala-suttavaṇṇanāyaṃ taṭṭikāya ca vuttanayeneva veditabbo.

304. **Ayamaṃ tividhā saggāvaraṇā ceva hotī**ti kamma-pathappattiyā mahāsāvajjabhāvato vuttaṃ. Saggāvaraṇāya hontiyā maggavibandhakabhāve vattabbameva natthīti vuttaṃ- “**maggāvaraṇā cā**” ti. “Sassato loko” ti-ādikā **dasavatthukā antaggāhikā micchādiṭṭhi**. **Maggāvaraṇāva hoti** viparītadassanabhāvato, **na saggāvaraṇā** akamma-pathappattitoti adhippāyo. **Idaṃ pana vidhānaṃ paṭikkhipitvā**ti viparītadassanañca na maggāvaraṇāñcāti viruddhametaṃ uddhamabhāvato. Tathā hi sati appahīnāya eva sakkāyadiṭṭhiyā maggādhigamena bhavitabbanti adhippāyena yathāvuttavidhānaṃ paṭikkhipitvā. “Na saggāvaraṇā” ti saggūpapattiyā avibandhakattaṃ vadantehi diṭṭhiyā saggāvahatāpi nāma anuññātā hotīti taṃ vādaṃ paṭikkhipantena “**diṭṭhi nāma saggamaṃ upanetaṃ samatthā nāma natthī**” ti vuttaṃ. Kasmā? Ekantagarutarasāvajjabhāvato. Tenāha- “**ekantaṃ**”

nirayasmiṃyeva nimujjāpeti”ti-ādi.

305. Vaṭṭaṃ viddhaṃseti maggasammādiṭṭhi kilesavaṭṭaṃ kammavaṭṭaṃca viddhaṃseti. Vipākavaṭṭaṃ kā nu viddhaṃseti nāma. Evaṃ pana attano kāraṇena viddhastabhavaṃ phalasammādiṭṭhi paṭibāhatīti vuttaṃ avasaradānato. **Iccetaṃ kusalanti** arahattaṃ pāpetuṃ sace sakkoti, evametaṃ vipassanāya paṭisandhi-anākaḍḍhanaṃ (1.0226) kusalaṃ anavajjaṃ. **Satta bhava detīti** sotāpattimaggassa paccayabhūtā vipassanāsammādiṭṭhi tassa puggalassa satta bhava deti. **Evama-yanti** pañcavidhampi sammādiṭṭhiṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha- “**lokiyalokuttarā sammādiṭṭhi kathitā**”ti. **Imasmiṃ panattheti** “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi”ti-ādinā vutte gatimaggasaṅkhāte atthe. “Sugatiṃ saggāṃ lokaṃ upapajanti”ti vuttattā “**lokikā bhavanipphādikāva veditabbā**”ti vuttaṃ.

306. Yathādiṭṭhīti atthabyāpanicchāyaṃ **yathā**-saddo, tena uttarapadatthappa-dhāno samāsoti āha- “**yā yā diṭṭhī**”ti. **Tassā tassā anurūpanti** taṃtaṃdiṭṭhi-anurū-panti attho. **Samattanti** anavasesaṃ. Tenāha- “**paripuṇṇaṃ**”ti. **Samādinanti** ādi-majjhapariyosānesu samaṃ ekasadisamaṃ katvā ādinaṃ gahitaṃ anissaṭṭhaṃ. **Tadetanti** yadetaṃ “yañceva kāyakammaṃ”ti-ādinā vuttaṃ, tadetaṃ kāyakammaṃ. **Yathādiṭṭhiyaṃ ṭhitakāyakammanti** yā pana diṭṭhi “natthi tatonidānaṃ pāpan”ti-ā-dinā pavattā, tassaṃ diṭṭhiyaṃ ṭhitakassa ṭhitamattassa anissaṭṭhassa taṃdiṭṭhi-kassa kāyakammaṃ. **Diṭṭhisahajātaṃ kāyakammanti** tassa yathādiṭṭhikassa paresaṃ hatthamuddādinā viññāpanakāle tāya diṭṭhiyā sahaajātaṃ kāyakammaṃ. Na cettha vacīkammāsaṅkā uppādetabbā paṇaghātādinaṃyeva adhippetattā. **Diṭṭhānulomikaṃ kāyakammanti** yathā paresaṃ pākaṭaṃ hoti, evaṃ diṭṭhiyā anulomikaṃ katvā pavattitaṃ kāyakammaṃ. Tenāha- “**samādinnaṃ gahitaṃ parāma-ṭṭhaṃ**”ti. **Tatthāti**-ādi suviññeyyameva. **Eseva nayoti** iminā yathāvuttāya diṭṭhiyā ṭhitavacīkammaṃ, diṭṭhisahajātaṃ vacīkammaṃ, diṭṭhānulomikaṃ vacīkammanti tividhaṃ hotīti evamādi atidisati. **Micchādiṭṭhikassāti** kamma-pathappattāya micchā-diṭṭhiyā micchādiṭṭhikassa. “Yāya kāyaci micchādiṭṭhiyā micchādiṭṭhikassa sato”ti apare.

Diṭṭhisahajātāti yathāvuttāya diṭṭhiyā sahaajātā cetanā. Esa nayo sesapadesupi. **Patthanāti** “idaṃ nāma kareyyaṃ”ti taṇhāpatthanā. **Cetanāpatthanānaṃ vasenāti** yathāvuttadiṭṭhigatanissitacetāsikanikāmanānaṃ vasena. **Cittaṭṭhapanāti** cittassa paṇidahanā. **Phassādayoti** cetanādiṭṭhitaṇhādivinimuttā phassādidhammā. Yasmā diṭṭhi pāpikā, tasmā tassa puggalassa sabbe te dhammā aniṭṭhāya ...pe... saṃvattantīti yojanā. **Purimassevāti** (1.0227) tittakapadasseva. Tittakaṃ kaṭu-kanti ca ubhayaṃ idha aniṭṭhapariyāyaṃ daṭṭhabbaṃ “pacchā te kaṭukaṃ bhavi-ssati”ti-ādīsu viya.

Amboyanti ambo ayaṃ. **Tameva pūjanti** tameva pubbe laddhaparisiñcanadānā-dipūjaṃ. **Nivesareti** pavasiṃsu. **Asātasannivāsenāti** amadhuranimbamūlasaṃsa-ggena.

Taṃ pana paṭikkhipivā ...pe... vuttanti sabbāpi micchādiṭṭhi ekantasāvajjattā aniṭṭhāya dukkhāya saṃvattatīti adhippāyena vuttaṃ. **Anantarasutteti** dasama-

sutte. **Yojetvā veditabbānī**ti navamasutte viya yojetvā veditabbāni. **Cittaṭṭhapanāva patthanā**Ti ettha paṇidhi cāti vattabbaṃ.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Ekadhammapāḷi

(16) 3. ekadhammapāḷi-tatīyavaggavaṇṇanā

308. Tatīyassa paṭhame **ayāthāvadiṭṭhiko**ti aniccādi bhāvesu dhammesu niccā-ti-ādinā uppannadiṭṭhiko. Tenāha- “**tāyeva micchādiṭṭhiyā viparītadassano**”ti **saddhammā**ti ettha santo pasattho sundaro dhammo, yo manussadhammotipi vuccati. Tato hi micchādiṭṭhiko paraṃ vuṭṭhāpeyya, na ariyadhammato. Tenāha- “**dasakusalakammamathadhammato**”ti. **Evarūpā**ti iminā pāthikaputtādike saṅga-ṇhāti.

309. Sabbaññubodhisattoti sabbaññubhāgī bodhisatto. **Ādi**-saddena pūritapāra-mikā paccekabodhisattā ekaccasāvaka bodhisattā ca saṅgayhanti.

310. Paramāti mahāsāvajjabhāvena paramā, ukkaṃsagatāti attho. **Tesanti** āna-tariyakammānaṃ. **Paricchedoti** vipākavasena pariyoṣānaṃ. **Vaṭṭassa mūlaṃ**, tato taṃsamaṅgīpuggalo vaṭṭassa khāṇūti vuccati. Tenāha- “**tāyā**”ti-ādi. Tañce gāhaṃ na vissajjeti, tassa punapi tabbhāvāvahattā vuttaṃ- “**bhavato vuṭṭhānaṃ natthi**”ti, na pana sabbaso vuṭṭhānassa abhāvato. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃ dassanaṃ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhi-panamassa na hotīti na (1.0228) vattabbaṃ. Akusalañhi nāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ, na kusalaṃ viya mahābalaṃ. Aññathā sammattaniyāmo viya micchat-taniyāmopi accantiko siyā, na ca micchattaniyāmo accantiko. Teneva **papañcasū-daniyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 2.100)-

“Kiṃ panesa ekasmiṃyeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmimpīti? Eka-smiṃyeva niyato, āsevanavasena bhavantarepi taṃ diṭṭhiṃ roceti evā”ti-
Vuttaṃ. Tatoyeva ca **sumaṅgalavilāsinīyampi** (dī. ni. aṭṭha. 1.170-172) vuttaṃ-

“Ye vā pana tesam laddhiṃ gahetvā rattiṭṭhāne divāṭṭhāne nisinnā sajjhā-yanti vīmaṃsanti, tesam ‘karoto na kariyati pāpaṃ, natthi hetu, natthi paccayo, mato ucchijati’ti tasmim ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, javanāni javanti. Paṭhamajavane satekicchā honti, tathā dutiyādīsu. Sattame buddhānampi atekicchā anivattino aritṭhakaṇṭakasadisā, tattha koci ekaṃ dassanaṃ okkamati, koci dve, koci tīṇipi, ekasmiṃ okkantepi dvīsu tīsu okkante-supi niyatamicchādiṭṭhikova hoti. Patto saggamaggāvaraṇaṅceva mokkhama-ggāvaraṇaṅca, abhabbo tassattabhāvassa anantaraṃ saggampi gantaṃ, pageva mokkhaṃ, vaṭṭakhāṇu nāmesa satto pathavigopako, yebhuyyena evarū-passa bhavato vuṭṭhānaṃ natthi”ti.

Piṭṭhicakkavāḷeti jhāyamānacakkavāḷassa parato ekasmiṃ okāse. Yaṃ jhāyamānānaṃ ajjhāyamānānaṃ ca cakkavāḷānamantaraṃ, yattha lokantarikanirayasa-mañña, tādisse ekasmiṃ okāse. **Paccatiyevāti** cakkavāḷe jhāyamāne ajjhāyamānēpi attano kammabalena paccatiyeva.

311. Catutthe “**mā khalī**”ti vacanaṃ upādāya evaṃladdhanāmoti taṃ kira sakkaddamāya bhūmiyā telaghaṭaṃ gahetvā gacchantāṃ, “tāta, mā khalī”ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā pativā sāmikassa bhayena palāyituṃ āraddho. Sāmiko upadhāvitvā sātākakaṇṇe aggahesi. So sātākaṃ chaḍḍetvā acelako hutvā palāto paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi ajānanto jātārūpeneva ekaṃ gāmaṃ (1.0229 pāvisi. Manussā taṃ disvā “ayaṃ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso”ti pūvabhaddhāni gahetvā upasaṅkavitvā “mayhaṃ sātākaṃ anivatthabhāvena idaṃ uppannaṃ”ti tato paṭṭhāya sātākaṃ labhitvāpi na nivāsesi, tadeva ca pabbajjaṃ aggahesi. Tassa santike aññepi aññepīti pañcasatā manussā pabbajjīsu. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ- “mā khalīti vacanaṃ upādāya evaṃladdhanāmo tittakaro”-ti.

Samāgatattḥāneti dvinnaṃ nadīnaṃ udakappavāhassa sannipātattḥāne. **Dvinnaṃ udakānanti** dvinnaṃ udakappavāhānaṃ. Yathāvuttattḥāne macchaggaḥaṇatthaṃ khipitabbato khippaṃ, kuminaṃ, tadeva idha **khippanti** vuttaṃ. Tenāha- “**kuminan**”ti. **Ucchūhīti** udaka-ucchūhi. **Tucchapuriso** ariyadhammābhāvato. Jhānamattampi hi tassa nattheva, kuto ariyamaggo. **Manussakhippaṃ maññeti** manussā pativā byasanappatti-atthaṃ oṭṭitaṃ kuminaṃ viya. Tenāha- “**mahājana-ssā**”ti-ādi.

312. Pañcamādīsu **bāhirakasāsananti** avisesena vuttaṃ- tassa sabbassapi aniyyānikattā satthupaṭiññassapi asabbaññubhāvato. Tenāha- “**tattha hī**”ti-ādi. **Gaṇoti** sāvakagaṇo. **Tathābhāvāyāti** ācariyena vuttākāratāya samaṅgibhāvattaṃ. **Jaṅghasatanti** bahū aneke satte. **Samakameva akusalaṃ pāpuṇātīti** tesāṃ sabbesaṃ ekajjhaṃ samādapanēpi tesāṃ akusaleṇa samakameva akusalaṃ pāpuṇātīti ekajjhaṃ bahūnaṃ samādapanēpi tathā ussahanassa balavabhāvato. Visuṃ visuṃ samādapane vattabbameva natthi. Yathā hi dhammacariyāyaṃ samakamevāti vattabbā kalyāṇamittatā, evaṃ adhammacariyāyaṃ akalyāṇamittatāti.

313. **Suṭṭhu akkhātetī** ekantato niyyānikabhāvena akkhāte. **Satthā ca sabbaññū hotīti** asabbaññuno niyyānikabhāvena kathetuṃ asakkuṇeyyattā. **Dhammo ca svākkhāto** sammāsambuddhappaveditattā. **Gaṇo ca suppaṭipanno** satthārā suvinītattā. **Samādapako hīti**-ādi suppaṭipattiyā nidassanaṃ daṭṭhabbaṃ.

314. **Pamāṇaṃ jānitabbanti** “ayaṃ ettakena yāpeti, imassa ettakaṃ dātuṃ yuttan”ti evaṃ pamāṇaṃ jānitabbaṃ. **Atireke ...pe... nibbānasampatti vā natthi** durakkhātattā dhammassa. **Tassāti** paṭiggāhakassa. **Appicchapaṭipadā nāma natthi** durakkhāte dhammavinayeti adhippāyo.

315. **Dāyakassa** (1.0230) **vaso** nāma uḷāruḷāratābhedo ajjhāsayo. Deyyadhammassa pana thokabahutāva **deyyadhammassa vaso** nāma. **Attano thāmoti** yāpanappamāṇaṃ. **Yadi hīti**-ādi “kathan”ti-ādinā saṅkhepato vuttassa atthassa viva-

raṇaṃ. **Anuppanassāti** anuppanno assa puggalassa. **Cakkhubhūto hotīti** mahājanassa cakkhu viya hoti. **Sāsanam ciraṭṭhititaṃ karotīti** anuppannalābhuppādanena mahājanassa pasāduppādanena ca ciraṭṭhitikaṃ karoti.

Kuṭumbariyavihāreti kuṭumbariyagāmasannissitavihāre. **Bhuñjanatthāyāti** tasmimyeva gehe nisīditvā bhuñjanatthāya. **Gahetvā gamanatthāyāti** gehato bahi gahetvā gamanatthāya. **Dhurabhattānīti** niccabhattāni. **Cūlupaṭṭhākanti** veyyāvaccakaraṃ. **Vīmaṃsitvāti** yathā uddissa kataṃ na hoti, evaṃ vīmaṃsitvā. **Mahājano appiccho bhavituṃ maññatīti** mahājano sayam appiccho bhavituṃ maññati diṭṭhānugatim āpajjanena. **Mahājanassāti** bahujanassa. **Avattharivāti** vitthārikaṃ katvā.

316. Pañcātapatappanaṃ catūsu passesu aggisantāpassa upari sūriyasantāpassa ca tappanaṃ, tañca kho gimhakāle. Chinnappapātapabbatasikharato patanaṃ **maruppapātapatanaṃ**. Pubbaṇhādīsu ādiccābhimukhāvaṭṭanaṃ **ādiccā-nuparivattanaṃ**.

317. Ayampīti svākkhāte dhammavinaye kusītopi. **Sāmaññanti** tapacaraṇaṃ. **Dupparāmaṭṭhanti** micchācaritaṃ saṃkiliṭṭhaṃ. **Nirayāyupakaḍḍhatīti** nirayadukkhāya naṃ kaḍḍhati.

318. Vuttappakāreti pañcātapatappanādike vuttappakāre.

319. Evanti vuttappakārāya cittappasādavhayasuppaṭipattiyā. Tena samaṇadhammakaraṇasukhañca saṅgaṇhāti.

320. Navakanipāṭeti imasmim̐yeva aṅguttaranikāye vakkhamānaṃ navakani-
pātaṃ sandhāyāha. **Nava puggalā**ti sattakkhattuparamakolaṃkolādayo nava
puggalā. **Sabbatthā**ti imasmim̐ sutte vuttāvasiṭṭhesu sabbesu suttesu.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Ekadhammapāḷi

(16) 4. ekadhammapāḷi-catutthavaggavaṇṇanā

322. Catutthassa (1.0231) paṭhame **saññāṇabhūtā**ti upalakkhaṇabhūtā. **Pañcada-**
sayojanāvaṭṭakkhandhāti pañcadasayojanakkhandhaparikkhepā. **Yathā cāti ca-**
saddena kadambarukkhādīnaṃ kappaṭṭhāyibhāvaṃ viya yojanasatubbedhādi-
bhāvaṃ samuccinoti, na pana jambuyā jambudīpassa viya tehi aparagoyānādīnaṃ
saññāṇabhāvaṃ. **Rāmaṇeyyakanti** ramaṇiyabhāvaṃ. **Sesapadesū**ti vanarāmaṇe-
yyakādipadesu. Uggataṃ kūlaṃ ussitabhāvo etassāti **ukkūlaṃ**, vigataṃ apagataṃ
kūlaṃ etassāti **vikūlanti** āha- “**unnataṭṭhānaṃ ninnataṭṭhānan**” ti ca. **Nandiyāvaṭṭama-**
cchapiṭṭhenevā Ti kujjakakulisakamacchasaṅghatapiṭṭheneva.

323. Dutiyādīsu **cattāro apāyā aññatra manussehīti adhippetā**, na devā aññatra
manussehīti hīnāya jātiyā adhippetattā. **Upādāyupādāyāpi majjhimadeso labbhati**,
yattha gati bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ aññesampi
kammavādikiriyavādiviññujātikānaṃ, yo patirūpadesoti vuccati. Tenāha- “**sakalopi**
hī” ti-ādi.

324. Eḷāti doso. Tenāha- “**niddosamukhāti attho**” ti.

326. Tathāgatassa guṇe jānitvā cakkhunāpi dassanaṃ dassanameva, ajānitvā
pana dassanaṃ tiracchānagatānampi hotiyevāti āha- “**ye tathāgatassa guṇe jāni-**
tvā” ti-ādi.

327. **Pakāsetvā kathitanti** saccāni pakāsetvā kathitaṃ.

328. Sutānaṃ dhammānaṃ asammoso dhāraṇanti āha- “**dhārentīti na pammu-**
ssantī” ti.

329. **Atthānatthaṃ upaparikkhantī**ti “ayaṃ imissā pāḷiyā attho, ayaṃ na attho” ti
atthānatthaṃ upaparikkhanti. Anattaparihārena hi atthaggahaṇaṃ yathā adha-
mmaparivajjanena dhammappaṭipatti.

330. **Anulomapaṭipadanti** nibbānassa anulomikaṃ paṭipadaṃ.

331. **Samvegajanakesu** (1.0232) **Kāraṇesū**ti samvegajanakesu jāti-ādīsu kāra-
ṇesu. Samvejanīyesu ṭhānesu sahottappañāṇaṃ samvego.

332. **Upāyenā**ti yena upāyena vaṭṭūpacchedo, tena upāyena. **Padhānavīriyaṃ**
karontīti sammappadhānasaṅkhātāṃ vīriyaṃ karonti uppādentī.

333. Vavassajjīyanti vissajjīyanti ettha saṅkhārāti **vavassaggo**, asaṅkhatā
dhātūti āha- “**vavassaggo vuccati nibbānan**” ti.

334. Uttamannānanti uttamānaṃ pañcannaṃ bhojanānaṃ. **Uttamarasānanti** uttamānaṃ rasānaṃ. **Uñchācārenāti** uñchācariyāya kassaci apariggahabhūtaṃ kiñci ayācitvā gahaṇaṃ uñchācāro. **Ettha cāti-ādinā** annādīnaṃ aggabhāvo nāma manāpaparamo icchitakkhaṇalābho, na tesāṃ lābhitāmatanti dasseti. **Paṭilabhanāti** denti paṇitabhāvena. **Bhattassa ekapātīti** ekapātipūraṃ bhattaṃ. **Idaṃ kiṃ nāmāti** “idaṃ annaggarasaggaṃ nāma hoti, na hoti”ti pucchati. **Uñchena kapālābhatenāti** missakabhattena. **Yāpenteti** yāpanasīsenā yāpanahetuṃ bhattaṃ vadati. **Upādāya aggarasaṃ nāmāti** taṃ taṃ upādāyupādāya annaggarasaggaṃ daṭṭhabbanti dasseti. Cakkavatti-āhārato hi cātumahārājikānaṃ āhāro aggoti evaṃ yāva paranimmitavasavattidevā netabbaṃ.

335. Attharaso nāma cattāri sāmāññaphalāni “ariyamaggānaṃ phalabhūto raso”ti katvā. **Dhammaraso nāma cattāro maggā** “sāmāññaphalassa hetubhūto raso”ti katvā **vimuttiraso nāma amataṃ nibbānaṃ** “sabbasaṅkhārasamatho”ti katvā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jambudīpapeyyālo niṭṭhito.

17. Pasādakaradhammavaggavaṇṇanā

366. Addhamidanti sandhivasena pāḷiyaṃ rassaṃ katvā vuttaṃ, ma-kāro pada-sandhikaroti āha- “**addhā idan**”ti. **Ekaṃso esāti** ekaṃso hetu (1.0233) esa lābhānaṃ. **Pāpakaṃ nāmāti** appakampi pāpaṃ nāma byattaṃ ekaṃsena na karoti. **Tathassāti** tathā sammāpaṭipajjamānassa assa. Āraññikattaṃ ...pe... tecīvarikattanti imesaṃ dhutadhammānaṃ gahaṇeneva itaresampi taṃsabhāgānaṃ gahitabhāvo daṭṭhabbo. **Thāvarappattabhāvoti** sāsane thirabhāvappatti therabhāvo. **Ākappaṃ sampattīti** “añño me ākappa karaṇīyo”ti evaṃ vuttassa ākappaṃ sampatti. **Kolaputtīti** kolaputtiyanti āha- “**kulaputtabhāvo**”ti. **Sampannarūpātīti** upadhisampadā. **Vacanakiriyāyāti** vacanappayogassa madhurabhāvo mañjuṣsaratā. **Tenassa lābho uppajjati**Ti idaṃ na lābhuppādanūpāyadassanaparaṃ, atha kho evaṃ sammāpaṭipajjamānassa anicchantasseva lābho uppajjati lābhassa abyabhicārahetudassanaparaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathāha-

“Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu lābhī assaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsana-gilānappaccayabhesajjaparikkhārānanti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti (ma. ni. 1. 65).

Pasādakaradhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Aparā-accharāsaṅghātavaggavaṇṇanā

382. Idampi suttanti ettha pi-saddo heṭṭhā vuttacūlaccharāsaṅghātasuttaṃ sampiṇḍeti. Cūlaccharāsaṅghātasutte appanaṃ appattāya mettāya tāvamahanto vipāko dassito, kimaṅgaṃ pana imissā appanāppattāya mettāyāti dassetuṃ- **“appanāppattāya hī”** ti-ādimāha. **Vipākakathāyeva natthī**ti vipāke kathāyeva natthi, aya-meva vā pāṭho. **Gaṇanānupubbatāti** gaṇanānupubbatāya. Paṭhamaṃ uppanna-ntipi paṭhamaṃ, paṭhamaṃ samāpajjati idam pana na ekantalakkhaṇaṃ. Ciṇṇa-vasābhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakaṃ pāpentopi samāpajjitum sakkoti, matthakato paṭṭhāya ādiṃ pāpentopi, antarantarā okkantopi samāpajjitum sakkoti eva. Pubbuppattiyatṭhena pana paṭhamaṃ nāma hoti. **Vibhaṅge**ti jhānavibhaṅge. Vipassanaṃ kayiramānaṃ **lakkhaṇūpaniijjhānakiccaṃ maggena sijjhati** taggatasammohavidhamsanato (1.0234). Apica **vipassanāya lakkhaṇūpaniijjhānaṃ maggena uppannaena sijjhati** itarathā parivattanato, tasmā **maggo lakkhaṇūpaniijjhānaṃ**, na aniccādilakkhaṇānaṃ ārammaṇakaraṇato. Yathā phalaṃ nibbānassa asaṅkhatalakkhaṇaṃ ārammaṇakaraṇavasena upaniijjhāyati, evaṃ maggopi. Evampissa lakkhaṇūpaniijjhānataṃ veditabbaṃ. **Vatṭabba-meva natthi** arittajjhānatāya. **Sesaṃ** visesaṃ, arittajjhānā evāti attho.

386-387. Hitapharaṇanti sattesu hitānurūpaṃ jhānassa pharivā pavattanaṃ. Cetopaṭipakkhato vimuccati etāyāti **cetovimutti**, appanāppattā mettā. Tenāha-**“idhā”** ti-ādi. **Eseva nayoti** iminā karuṇādīnampi appanāppattataṃ atidisati. **Vatṭam honti** kammavaṭṭabhāvato. **Vatṭapādā hontī**ti vipākavaṭṭassa kāraṇaṃ honti.

390. Ajjhattaparikkammavasenāti attano kesādīsu parikkammakaraṇavasena. **Aṭṭhārasavidheti** aṭṭhārasappabhede. **Kāyeti** rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṃca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Samūhavisayatāya cassa kāyasaddassa samudāyūpādana-tāya ca asubhākārassa “kāye”ti ekavacanaṃ. Tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṃ cittabhāvasāmaññaena ekajjhaṃ gahetvā “citte”ti ekavacanaṃ kataṃ. **Kāyānupassī**ti imassa atthaṃ dassetuṃ- **“tameva kāyaṃ paññāya anupassanto”** ti āha. **Tameva kāyanti** ca avadhāraṇena vedanādi-anupassanaṃ nivatteti. Tena ca puna kāyaggahaṇassa payojanaṃ sūcitantī daṭṭhabbaṃ. “Kāye”-ti hi vatvāpi puna “kāyānupassī”ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthā-naghanavinibbhogādidassanattaṃ kataṃ. Tena vedanādayopi ettha sitā, ettha paṭibaddhāti kāyavedanādi-anupassanappasaṅgepi āpanne na kāye vedanānu-passī cittānupassī dhammānupassī vā. Atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāta-vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccāṅgavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāya-samūhasaṅkhāto kāyo, katthapi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccāṅgasamūhānupassī (1.0235), nāgarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapatta-vaṭṭivinibbhujjako rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena

ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamattheyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti.

Aṭṭhārasavidhenāti aṭṭhārasavidhā. **Satipaṭṭhānabhāvakassāti** satipaṭṭhānabhāvaṃ bhāventassa. Tīsu bhavesu kilese ātapetīti **ātāpo**, Vīriyassetamaṃ nāmaṃ. Yadipi hi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti, taṃ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva. Ātapasaddo viya pana ātāpasaddopi vīriyeva niruḷho. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātīsayamaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññadhammā, tasmā ātāpoti vīriyassa nāmaṃ, so assa atthīti **ātāpī**. Ayañca ikāro pasamaṃsāya atisayassa vā dīpakoti ātāpiggahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Tenevāha- **“ātāpīti ...pe... vīriyena vīriyavā”**ti. **Sampajānoti** sampajāññasankhātena ñāṇena samannāgato. Tenāha- **“aṭṭhārasavidhena ...pe... sammā pajānanto”**ti. Ayaṃ panettha vacanatto- sammā samantato sāmañca pajānanto **sampajāno**, ammāssato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ sabbākārappajānena samantato uparūparivisesāvahabhāvena pavattiyā sammā pajānanti attho.

Kāyo ca idha lujjanappalujjanatṭhena lokoti adhippetoti āha- **“tasmimyeva kāyasankhāte loke”**ti. **Pañcakāmaguṇikatāṇhanti** rūpādīsu pañcasu kāmaguṇesu pavattamānaṃ taṇhaṃ. Yasmaṃ panettha abhijjhāgahaṇena kāmacchando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ. Visesena cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratīyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratīyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ (1.0236) subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa

yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtañca anapanento yogasamattho hotiti. **Suddharūpasammasanameva kathitanti** kevalaṃ kāyānupassanābhāvato vuttaṃ.

Sukhādibhedāsu vedanāsūti sukhadukkha-adukkhamasukhasāmisanirāmisabhedāsu vedanāsu. Tattha sukhayatīti **sukhā**, sampayuttadhamme kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasañca ābādhanti **sukhā**, sukaraṃ okāsadānaṃ etissāti vā **sukhā**. Dukkhayatīti **dukkhā**, sampayuttadhamme kāyañca piḷeti vibādhatīti attho. Duṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasañca sātanti **dukkhā**, dukkaraṃ okāsadānaṃ etissāti vā **dukkhā**. Dukkhasukhappaṭikkhepena **adukkhamasukhāti** upekkhā vuttā. VEDIYATI ārammaṇasaṃ anubhavatīti **vedanā**. **Vediyamānoti** anubhavamāno. **Sukhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātīti** kāyikaṃ vā cetasaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vediyamāno “ahaṃ sukhaṃ vedanaṃ vediyāmī”ti pajānātīti attho. Tattha kāmaṃ uttānaseyyakāpi dāraṃ thaññapivanādikāle sukhaṃ vedanaṃ vediyamānā “sukhaṃ vedanaṃ vediyāmā”ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ pajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattupaladdhiṃ na jahati, attasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattupaladdhiṃ jahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko vediyati, tassa vedanā, kiṃ kāraṇā vedanā”ti evaṃ sampajānantassa vediyanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Tattha ko vediyatīti? Na koci satto vā puggalo vā vediyati. Kassa vedanāti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṃ kāraṇā vedanāti? Vatthu-ārammaṇā ca panassa vedanāti. Tasmā esa evaṃ pajānāti “taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthubhūtaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva (1.0237) vediyati, taṃ pana vedanāpavattīnaṃ upādāya ‘ahaṃ vediyāmī’ti vohāramattaṃ hoti”ti. Evaṃ “sukhādīnaṃ vatthubhūtaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vediyati”ti salla-kkhento esa “sukhaṃ vedanaṃ vediyāmī”ti pajānātīti veditabbo.

Atha vā **sukhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātīti** sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vediyamāno “sukhaṃ vedanaṃ yeva vediyāmī”ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya vedanāya ito paraṃ paṭhamaṃ abhāvato “vedanā nāma aniccā addhuvā vipariṇāmadhammā”ti itiha tattha sampajāno hoti. **Dukkhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātīti**-ādīsupi eseva nayo.

Sāmisā vā sukhanti-ādīsu yasmā kilesehi āmasitabbato āmisā nāma pañca kāmaguṇā. Ārammaṇakaraṇavasena saha āmisehīti sāmisā, tasmā **sāmisā sukhā** nāma pañcakāmaguṇāmisanissitā chasu dvāresu uppannā chagehassitā somanassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma chagehassitā domanassavedanā. Sā ca chasu dvāresu “iṭṭhārammaṇaṃ nānubhavissāmi nānubhavāmī”ti vitakkayato uppannā kāmaguṇanissitā domanassavedanā veditabbā. **Nirāmisā sukhā** nāma chanekkhammassitā somanassavedanā. Sā ca chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate

aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ sakkontassa “ussakkitā me vipassanā”ti somanassajātassa uppannā somanassavedanā daṭṭhabbā.

Nirāmisā dukkhā nāma chanekkhammassitā domanassavedanā. Sā pana chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhāta-ariyaphala-dhammesu pihaṃ paṭṭhapetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa “imampi pakkhaṃ imampi māsaṃ imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ pāpuṇituṃ nāsa-kkhiṇ”ti anusocato uppannā domanassavedanā.

Sāmisā adukkhamasukhā nāma chagehassitā upekkhāvedanā. Sā ca chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anu-vattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannā kāmaguṇanissitā (1.0238) upekkhāvedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** nāma chanekkhammassitā upekkhāvedanā. Sā pana chasu dvāresu iṭṭhādi-ārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa, aniṭṭhe adussantassa, asamapekkhanena amuyhantassa uppannā vipassanāññā-ṇasampayuttā upekkhāvedanā. **Evaṃ vuttanti mahāsatipaṭṭhānasutte vuttaṃ. Sāva vedanā veditabbā** Ti lujjanappalujjanatṭhena sā vedanā “loko”ti veditabbā.

Evaṃ vitthāriteti “sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ ...pe... sadosaṃ vā cittaṃ, vītadosaṃ vā cittaṃ, samohaṃ vā cittaṃ, vītamohaṃ vā cittaṃ, saṃkhittaṃ vā cittaṃ, vikkhittaṃ vā cittaṃ, mahaggataṃ vā cittaṃ, amahaggataṃ vā cittaṃ, sa-uttaraṃ vā cittaṃ, anuttaraṃ vā cittaṃ, samāhitaṃ vā cittaṃ, asamāhitaṃ vā cittaṃ, vimuttaṃ vā cittaṃ, avimuttaṃ vā cittaṃ”ti evaṃ satipaṭṭhānasutte (dī. ni. 2.381; ma. ni. 1.114) vitthāretvā dassite soḷasavidhe citte.

Tattha **sarāganti** aṭṭhavidhaṃ lobhasahagataṃ. **Vītarāganti** lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammāsanaṃ na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapadepe lokuttaraṃ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Sadosanti** duvidhaṃ domanassasahagataṃ. **Vītadosanti** lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Samohanti** vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānipi idha vattantiyeva. Imasmiññeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādinnaṇi. **Vītamohanti** lokiyakusalābyākataṃ.

Samkhittanti thinamiddhānupatitaṃ. Etañhi saṅkucitacittaṃ nāma ārammaṇe saṅkocavasena pavattanato. **Vikkhittanti** uddhaccasahagataṃ. Etañhi pasaṭa-cittaṃ nāma ārammaṇe savisesaṃ vikkhepavasena visaṭabhāvena pavattanato. **Mahaggatanti** rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. **Amahaggatanti** kāmāvacaraṃ. **Sa-uttaranti** kāmāvacaraṃ. **Anuttaranti** rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. Tatrāpi sa-uttaraṃ rūpāvacaraṃ, anuttaraṃ arūpāvacarameva. **Samāhīnti** yassa appanāsamādhi vā upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhīnti** ubhaya-samādhivirahitaṃ. **Vimuttanti** (1.0239) tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṃ. **Avimuttanti** ubhaya-vimuttirahitaṃ. Samucchedappaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi, okāsābhāvo ca sammāsana-cārassa adhippetattā veditabbo.

Upādānassa khandhā **upādānakkhandhā**, upādānassa paccayabhūtā dhamma-
puñjā dhammarāsayoti attho. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātābbā
vā khandhā **upādānakkhandhā**. **Cha ajjhattikabāhirāyatanānī**ti cakkhu sotaṃ
ghānaṃ jivhā kāyo manoti imāni cha ajjhattikāyatanāni ceva, rūpaṃ saddo
gandho raso phoṭṭhabbo dhammāti imāni cha bāhirāyatanāni ca. Ettha pana loku-
ttaradhammā na gahetābbā sammasanacārassa adhippetattā. **Satta sambojjha-
ṅgāti** satisambojjhaṅgādayo satta sambojjhaṅgā. Sati-ādayo hi sambodhissa,
sambodhiyā vā aṅgāti **sambojjhaṅgā**. Tathā hi sambujjhati āradhavi-passakato
paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhi, yāya vā so sati-ādikāya sattadhammasāma-
ggiyā sambujjhati, kilesaniddāto uṭṭhāti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasā-
maggī sambodhi, tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅgāti **sambojjhaṅgā**.

Cattāri ariyasaccānīti “dukkhaṃ dukkhasamudayo dukkhanirodho dukkhaniro-
dhagāminipaṭipadā”ti (saṃ. ni. 5.1071-1072) evaṃ vuttāni cattāri ariyasaccāni.
Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ pavattihetubhāvato. Pacchimāni vivaṭṭaṃ
nivaṭṭatadadhigamūpāyabhāvato. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso
hoti sarūpato pariggahasambhavato. Vivaṭṭe natthi abhiniveso avisayattā avisa-
yatte ca payoanābhāvato. **Pañcadhā vuttēsū**ti satipaṭṭhānasutte vuttēsū. **Suddha-a-
rūpasammasanamevāti** rūpena amissitattā kevalaṃ arūpasammasanameva.
Khandhāyatanasaccakoṭṭhāsānaṃ pañcakkhandhasaṅgahato “**rūpārūpasammasa-
nan**”ti vuttaṃ. Pabbabhāgiyānampi satipaṭṭhānānaṃ saṅgahitattā “**lokiyalokuttara-
missakāneva kathitānī**”ti āha.

394. Anibbattānanti ajātānaṃ. **Payogaṃ parakkamanti** ettha bhusaṃ yogo
payogo, payogova parakkamo, payogasaṅkhātaṃ parakkamanti attho. **Cittaṃ
ukkipatī**ti kosajjapakke patituṃ apadānavasena ukkipati. **Padhānavīriyanti** (1.024
sammappadhānalakkhaṇappattavīriyaṃ. **Lokiyāti** lokiyasammappadhānakathā.
Sabbapubbabhāgeti sabbamaggānaṃ pubbabhāge. **Kassapasamaṃyuttapariyāye-
nā**ti kassapasamaṃyutte āgatasuttena “uppannā me pāpakā akusalā dhammā appa-
hiyamānā anathāya saṃvatteyyun”ti (saṃ. ni. 2.145) āgatattā. Sā lokiyāti vedi-
tabbā.

Samathavipassanāvāti avadhāraṇena maggaṃ nivattetvā tassa nivattane
kāraṇaṃ dassento, “**maggo panā**”ti-ādimāha. **Sakiṃ uppajjitvāti** idaṃ bhūtakatha-
namattaṃ. Niruddhassa puna anuppajjanato “na koci guṇo”ti āsaṅkeyyāti āha- “**so
hī**”ti-ādi. Anantameva yathā phalaṃ uppajjati, tathā pavattiyevassa paccaya-
dānaṃ. **Purimasmiṃpī**ti “anuppannā me kusalā dhammā uppajjamānā anathāya
saṃvatteyyun”ti etthapi. **Vuttanti** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Taṃ pana** tathāvuttava-
canaṃ **na yuttaṃ** dutiyasmiṃ viya purimasmiṃ maggassa aggahaṇe kāraṇābhā-
vato. Purimasmiṃ aggahite magge anuppajjamāno maggo anathāya saṃvatte-
yyāti āpajjeyya, na cetāṃ yuttaṃ āpajjamāne tasmīṃ padhānatthasambhavato.
Catukiccasādhanavasenāti anuppannākusalānuppādanādicatukiccasādhanava-
sena.

Vuttanayenāti “asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā”ti-ā-
dinā vuttanayena. **Vijjamānāti** dharamānasabhāvā. Khaṇattayapariyāpannattā

uppādādisamaṅgino vattamānabhāvena uppannaṃ **vattamānuppannaṃ**. Tañhi uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā uddhaṃ pannaṃ pattanti nippariyāyato “**uppanna-****n**”ti vuccati. Anubhavitvā bhavitvā ca vigataṃ bhutvāvigataṃ. Anubhavanabhavanāni hi bhavanasāmaññaena bhutvā-saddena vuttāni. Sāmaññaeva hi upasaggena visesīyati. Idha vipākānubhavanavasena tadārammaṇaṃ avipakkavipākassa sabbathā avigatattā bhavitvāvigatamattavasena kammañca “**bhutvāvigatuppanna-****n**”ti vuttaṃ. Na aṭṭhasālīniyaṃ viya rajjanādivasena anubhūtāpagataṃ javanaṃ uppajjitvā niruddhatāvasena bhūtāpagatañca saṅkhataṃ **bhūtāpagatuppannanti**. Tasmā idha **okāsakatuppannaṃ** vipākameva vadati, na tattha viya kammampi. Aṭṭhasālīniyañhi bhūtāvigatuppannaṃ okāsakatuppannañca aññathā dassitaṃ. Vuttañhi tattha (dha. sa. aṭṭha. 1 kāmāvacarakusalapadabhājanīya)-

“Ārammaṇarasam (1.0241) anubhavitvā niruddhaṃ anubhūtāpagatasaṅkhātaṃ kusalākusalaṃ, upādāditayaṃ anuppatvā niruddhaṃ bhūtāpagatasaṅkhātaṃ sesasaṅkhatañca bhūtāpagatuppannaṃ nāma. ‘Yānissa tāni pubbe katāni kammāni’ti evamādinā nayena vuttaṃ kammaṃ atitampi samānaṃ aññaṃ vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassokāsaṃ katvā ṭhitattā, tathākatokāsañca vipākaṃ anuppannampi samānaṃ evaṃ kate okāse ekantena uppajjanato okāsakatuppannaṃ nāmā”ti.

Idha pana sammohavinodaniyaṃ vuttanayeneva bhutvāvigatuppannaṃ okāsakatuppannañca dassitaṃ. Vuttañhi, **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 406)-

“Kamme pana jahite ārammaṇarasam anubhavitvā niruddho vipāko bhutvāvigataṃ nāma. Kammaṃ uppajjitvā niruddhaṃ bhutvāvigataṃ nāma. Tadubhayaṃpi bhutvāvigatuppannanti saṅkhyam gacchati.

Kusalākusalaṃ kammaṃ aññakammaṃ vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipā-
kassa okāsaṃ karoti. Evaṃ kate okāse vipāko uppajjamāno okāsakaraṇato
paṭṭhāya uppannoti vuccati. Idaṃ okāsakatuppannaṃ nāmā”ti.

Tattha aṭṭhasāliniyā ayamadhippāyo- “satipi sabbesampi cittuppādānaṃ samve-
dayitasabhāvā ārammaṇānubhavane savipallāse pana santāne cittābhisaṅkhāra-
vasena pavattito abyākatehi visiṭṭho kusalākusalānaṃ sātisayo visayānubhavanā-
kāro. Yathā vikappaggāhavasena rāgādīhi tabbipakkhehi ca akusalaṃ kusalañca
nippariyāyato ārammaṇarasam anubhavati, na tathā vipāko kammavegakkhattā,
nāpi kiriyā ahetukānaṃ atidubbalatāya, sahetukānañca khīṇakilesassa chaḷaṅgu-
pekkhāvato uppajjamānānaṃ atisantavuttittā, tasmā rajjanādivasena ārammaṇara-
sānubhavanaṃ sātisayanti akusalaṃ kusalañca uppajjitvā niruddhatāsāmañña-
sesasaṅkhatañca bhūtāpagatan”ti vuttaṃ. Sammohavinodaniyā pana vipākānu-
bhavanavasena tadārammaṇaṃ avipakkapākassa sabbathā avigatattā bhavitvā-
vigatamattavasena kammañca bhutvāpagatanti (1.0242) vuttaṃ. Teneva tattha
okāsakatuppannanti vipākamevāha, na kammampi, tasmā idhāpi sammohavino-
daniyaṃ vuttanayeneva bhutvāpagatuppannaṃ okāsakatuppannañca vibhattanti
daṭṭhabbaṃ.

Pañcakkhandhā pana vipassanāya bhūmi nāmāti sammasanassa ṭhānabhā-
vato vuttaṃ. **Tesū**ti atītādibhedesu. **Anusayitakilesā**ti appahīnā maggena pahā-
tabbā adhippetā. Tenāha- “**atītā vā ...pe... na vattabbā**”ti. Hontu tāva “atītā”ti vā
“paccuppannā”ti vā na vattabbā, “anāgatā”ti pana kasmā na vattabbā, nanu kāra-
ṇalābhe uppajjanārahā appahīnaṭṭhena thāmagatā kilesā anusayāti vuccantīti?
Saccametam, anāgatabhāvopi nesaṃ na paricchinno itarānāgatakkhandhānaṃ
viyāti “anāgatā vāti na vattabbā”ti vuttaṃ. Yadi hi nesaṃ paricchinno anāgata-
bhāvo siyā, tato “paccuppannā, atītā”ti ca vattabbā siyuṃ, paccayasamavāye
pana uppajjanārahataṃ upādāya anāgatavohāro tattha veditabbo.

Idaṃ bhūmiladdhuppannaṃ nāmāTi idaṃ yathāvuttaṃ kilesajātaṃ appahīna-
ṭṭhena bhūmiladdhuppannaṃ nāma kāraṇalābhe sati vijjamānakiccakaraṇato.
Tāsu tāsu bhūmisūti manussadevādi-attabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu.
Ārammaṇakaraṇavasena hi bhavanti ettha kilesāti **bhūmiyo**, upādānakkhandhā.
Asamugghātagatāti tasmim tasmim santāne anuppattidhammataṃ anāpāditatāya
samugghātaṃ samucchedaṃ na gatāti **asamugghātagatā**. **Bhūmiladdhuppannaṃ**
nāmāti ettha laddhabhūmikaṃ bhūmiladdhanti vuttaṃ aggi-āhito viya. Okāsakatu-
ppannasaddepi ca **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 1 kāmāvacarakusalapadabhāja-
nīya) āgatanayena okāso kato etena kusalākusalakammaṃ, okāso kato etassa
vipākassāti ca duvidhatthepe evameva katasaddassa paranipāto veditabbo. Idha
pana okāsakatuppannasaddena vipākasseva gahitattā “okāso kato etassa vipāka-
ssā”ti evaṃ viggaho daṭṭhabbo.

Khaṇattayasamaṅgitāya samudācārappattaṃ **samudācārappannaṃ**. Tenāha-
“**sampati vattamānaṃyevā**”ti. Ārammaṇaṃ adhiggaṃya daḷhaṃ gahetvā pavattaṃ
ārammaṇādhiggaṃhituppannaṃ. Vikkhambhanappahānavasena appahīnā **avikkha-
mbhitā**. Samucchedaṃ appahānavasena appahīnā **asamugghātītā**. Nimittaggāhava-

sena ārammaṇassa adhiggaḥitattā (1.0243) taṃ ārammaṇaṃ anussaritānussarita-kkhaṇe kilesuppatthetubhāvena upatiṭṭhanato adhiggaḥitameva nāmaṃ hotīti āha-
“ārammaṇassa adhiggaḥitattā” ti. Ettha ca āhaṭakhīrarukkho viya nimittaggāhava-
sena adhiggaḥitaṃ ārammaṇaṃ, anāhaṭakhīrarukkho viya avikkhambhitatāya
antogatakilesa-ārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Nimittaggāhikā avikkhambhitakilesā vā
puggalā vā āhaṭānāhaṭakhīrarukkhasadisā. **Purimanayenevāti** avikkhambhitu-
ppanne vuttanayeneva. **Vitthāretabbanti** “imasmim nāma ṭhāne nuppajjissanti” ti
na vattabbā. Kasmā? Asamugghātittattā. Yathā kiṃ? Yathā sace khīrarukkhaṃ
kuṭhāriyā āhaneyyūṃ, imasmim nāma ṭhāne khīraṃ na nikkhameyyāti na
vattabbā, evaṃ. Idaṃ asamugghātittuppannaṃ nāmāti evaṃ yojetvā vitthāre-
tabbaṃ.

Imesu uppannesūti yathāvuttesu aṭṭhasu uppannesu. Idaṃ **na maggavajjhaṃ**
appahātabbavattuttā. **Maggavajjhaṃ** maggena paheyyavattuttā. **Rattoti** rāgena
samannāgato. Esa nayo **duṭṭho mūḷho**ti etthāpi. **Vinibaddhoti** mānasaṃyojanena
virūpaṃ nibandhito. **Parāmatṭhoti** diṭṭhiparāmāsena dhammasabhāvaṃ ati-
kkamma parato āmatṭho. **Aniṭṭhaṅgatoti** niṭṭhaṃ agato, saṃsayāpannoti attho.
Thāmagatoti anusayavasena daḥataṃ upagato. **Yuganaddhāti** pahātabbappahā-
yakayuge naddhā viya vattanakā ekakālikattā. **Samkilesikāti** samkilesadhammasa-
hitā.

Pāḷiyanti paṭisambhidāpāḷiyaṃ (paṭi. ma. 3.21). Tikālikesupi kilesesu vāyāmā-
bhāvadassanattamaṃ ajātapphalataruṇarukkho pāḷiyaṃ nidassito, aṭṭhakathāyaṃ
pana jāto satto asamudāhaṭakilesa nāma natthīti **“jātapphalarukkheṇa dīpetā-**
n” ti vatvā tamattamaṃ vivarituṃ **“yathā hī”** ti-ādi vuttaṃ. Atha vā maggena pahīnaki-
lesānameva atītādibhedena tidhā navattabbataṃ pākaṭaṃ kātuṃ ajātapphala-
rukkho upamāvasena pāḷiyaṃ ābhato, atītādīnaṃ appahīnatādassanattamaṃ **“jāta-**
phalarukkheṇa dīpetabban” ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tattha yathā acchinne
rukkhe nibbattanārahāni phalāni chinne anuppajjamānāni kadāci sasabhāvāni
ahesuṃ, honti, bhavissanti vāti atītādibhāvena na vattabbāni, evaṃ maggena
pahīnakilesā ca daṭṭhabbā magge anuppanne uppattirahānaṃ uppanne sabbena
sabbāṃ abhāvato (1.0244). Yathā ca chede asati phalāni uppajjissanti cheda-
nassa sātthakatā, evaṃ maggabhāvanāya ca sātthakatā yojetabbā. **Nāpi na pajaha-**
tīti uppajjanārahānaṃ pajahanato vuttaṃ. **Uppajjivāti** lakkhaṇe tvā-saddo.
Maggassa uppajjanakiriyāya hi samudayappahānanibbānasachikaraṇakiriyā viya
kandhānaṃ parijānanakiriyā lakkhiyati.

Tepi pajahatiyevāti ye tehi kilesehi janetabbā upādinnakkandhā, tepi pajahati-
yeva tannimittassa abhisankhāravīññāṇassa nirodhanato. Tenāha- **“vuttampi ceta-**
n” ti-ādi. **Abhisankhāravīññāṇassa nirodhenāti** kammavīññāṇassa anuppattidha-
mmatāpādanena. **Etthāti** etasmim sotāpattimaggāṇaṃ hetubhūte. **Eteti** nāmarū-
pasaññitā saṅkhārā. **Sabbabhavehi vuṭṭhātiyevāti vadantīti** arahattamaggo
sabbabhavehi vuṭṭhātiyevāti vadanti taduppattito uddhaṃ bhavūpapattiyā kilesa-
ssapi abhāvato.

Ekacittakkaṇikattā maggassāti adhippāyena **“kathaṃ anuppannānaṃ ...pe...**

ṭhitiyā bhāvanā hoti” ti pucchati. Maggappavattiyāyeva ubhayakiccasiddhito āha- “maggappavattiyāyevā” ti. **Maggo hīti-ādinā tamatthaṃ vivarati.** Anuppanno nāma vuccati, tasmā tassa bhāvanā anuppannānaṃ uppādāya bhāvanā vuttāti yoje-
tabbā. **Vattum vaṭṭatīti** yāvatā maggassa pavattiyeva ṭhiti, tattakāneva nibbattitalo-
kuttarāni.

398-401. Kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī chanda-
samādhīti āha- “**chandaṃ nissāya pavatto samādhī chandasamādhī**” ti **padhānasa-
ñkhārāti** catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassettaṃ adhivacanaṃ. Tenāha- “**padhānabhūtā sañkhārā padhānasañkhārā**” ti. Tattha **padhānabhūtāti**
vīriyabhūtā. Sañkhataśaṅkhārādinivattanatthaṃ padhānaggahaṇanti. Atha vā taṃ
taṃ viśesaṃ sañkharotīti **sañkhāro**, sabbaṃ vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato
sesanivattanatthaṃ padhānaggahaṇanti, padhānabhūtā seṭṭhabhūtāti attho. Catu-
bbidhassa pana vīriyassa adhippetattā bahuvacananiddeso kato. **Tehi dhamme-
hīti** chandasamādhinā padhānasañkhārehi ca. **Iddhipādanti** ettha ijjhatīti iddhi,
samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā
hontītipi iddhi. Paṭhamenaṭṭhena iddhi eva pādo (1.0245) **iddhipādo**, Iddhikoṭṭhā-
soti attho. Dutiyenaṭṭhena iddhiyā pādoti **iddhipādo**, pādoti patiṭṭhā, adhi-
gamūpā-
yoti attho. Tena hi yasmā uparūparivisesasañkhātāṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti,
tasmā pādoti vuccati. Tenāha- “**iddhiyā pādaṃ, iddhibhūtaṃ vā pādaṃ iddhipāda-
n**” ti.

Atha vā **iddhipādanti** nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā
vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti sañkhaṃ gatānaṃ upacā-
rajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhīpadhānasañkhārānaṃ adhi-
ṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ sesacittacetāsakarāsinti attho. Teneva **iddhipādavi-
bhaṅge** (vibha. 434-437) “iddhipādoti tathābhūtassa vedanākkhandho ...pe...
viññāṇakkhandho” ti vuttaṃ. Sā eva ca tathāvuttā iddhi yasmā heṭṭhimā heṭṭhimā
uparimāya uparimāya tayo chandasamādhīpadhānasañkhārā pādabhūtā adhi-
ṭṭhānabhūtā, tasmā vuttaṃ “iddhibhūtaṃ vā pādan” ti. Tathā heṭṭhā dhammā
iddhipi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādā-
yeva. Vīriyacittavīmaṃsāsamādhīpadhānasañkhārāsañkhātāpi tayo tayo
dhammā iddhipi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā
iddhipādāyeva.

Apica pubbabhāgo pubbabhāgo iddhipādo nāma, paṭilābho paṭilābho iddhi
nāmāti veditabbā. Ayamatto upacārena vā vipassanāya vā dīpetabbo. Paṭhama-
jjhānaparikammañhi iddhipādo nāma, paṭhamajjhānaṃ iddhi nāma. Dutiyajjhāna...
tatiyajjhāna... catutthajjhāna... ākāśānañcāyatana... viññāṇañcāyatana... ākiñca-
ññāyatana... nevaśāññānaññāyatanaṃ iddhipādo nāma, nevaśā-
ññānaññāyatanaṃ iddhi nāma. Sotāpattimaggassa vipassanā iddhipādo nāma,
sotāpattimaggo iddhi nāma. Sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggassa vipassanā
iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma. Paṭilābhenapi dīpetuṃ vaṭṭatīyeva.
Paṭhamajjhānañhi iddhipādo nāma, dutiyajjhānaṃ iddhi nāma. Dutiyajjhānaṃ
iddhipādo nāma, tatiyajjhānaṃ iddhi nāma ...pe... anāgāmimaggo iddhipādo

nāma, arahattamaggo iddhi nāma.

Sesesupīti vīriyasamādhi-ādīsupi. Tattha hi vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi vīriyasamādhi, cittasamādhi, vīmaṃsāsamādhīti (1.0246) attho veditabbo. **Chandādīsu ekanti** chandādīsu catūsu ādito vuttattā ādibhūtaṃ ekaṃ padhānaṃ chandanti adhippāyo. Tenevāha- **“tadāssa paṭhamiddhipādo”** ti. **Evam sesāpīti** etena vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ nissāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇantānaṃ vasena dutiyavīriyiddhipādādayo yojetabbāti dasseti. Iminā hi suttantena catunnaṃ bhikkhūnaṃ matthakappattaṃ kammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Eko hi bhikkhu chandaṃ avassayati, kattukamyatākusaladhammacchandenā atthanipphattiyaṃ sati “ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro”ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti. Eko vīriyaṃ avassayati, eko cittaṃ, eko paññaṃ avassayati, paññāya atthanipphattiyaṃ sati “ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro”ti paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ dhuraṃ paññaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti.

Kathaṃ? Yathā hi catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā vicarantesu eko upaṭṭhānaṃ avassayati, eko sūrabhāvaṃ, eko jātiṃ, eko mantāṃ. Kathaṃ? Tesu hi paṭhamo upaṭṭhāne appamādakāritāya atthanipphattiyā sati labbhamānaṃ “lacchāmetaṃ ṭhānantaran”ti upaṭṭhānaṃ avassayati. Dutiyō upaṭṭhāne appamattopi “ekacco saṅgāme paccupaṭṭhite saṅṭhātuṃ na sakkoti, avassaṃ pana rañño paccanto kuppissati, tasmīṃ kuppite rathassa purato kammaṃ katvā rājānaṃ ārādhetvā āharāpessāmetaṃ ṭhānantaran”ti sūrabhāvaṃ avassayati. Tatiyō “sūrabhāvepi sati ekacco hīnajātiko hoti, jātiṃ sodhetvā ṭhānantaraṃ dento mayhaṃ dassati”ti jātiṃ avassayati. Catuttho “jātimāpi eko amantanīyo hoti, mantena katta-bbakicce uppanne āharāpessāmetaṃ ṭhānantaran”ti mantāṃ avassayati. Te sabbepi attano attano avassayabalena ṭhānantarāni pāpuṇiṃsu.

Tattha upaṭṭhāne appamatto hutvā ṭhānantaraṃ patto viya chandaṃ avassāya kattukamyatākusaladhammacchandenā “atthanipphattiyaṃ sati ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane

sāro”ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo (1.0247) **raṭṭhapālatthero** (ma. ni. 2.293 ādayo) viya. So hi āyasmā “chande sati kathaṃ nānujānissanti”ti sattāhampi bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva avassāya lokuttaradhammaṃ nibbatesi. Sūrabhāvena rājānaṃ ārādhetaṃ ṭhānantaraṃ patto viya vīriyaṃ jeṭṭhakaṃ vīriyaṃ dhuraṃ vīriyaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo **soṇatthero** (mahāva. 243 ādayo) viya. So hi āyasmā vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatesi.

Jātisampattiyā ṭhānantaraṃ pattoviya cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo **sambhūtatthero** (theragā. aṭṭha. 2 sambhūtattheragāthāvaṇṇanā) viya. So hi āyasmā cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatesi. Mantāvaṃ avassāya ṭhānantaraṃ patto viya vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo **thero mogharājā** (su. ni. 1122 ādayo; cūḷani. mogharājamaṇavapucchāniddeṣo 85) viya. So hi āyasmā vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatesi. Tassa hi bhagavā “suññato lokaṃ avekkhassū”ti (su. ni. 1125; cūḷani. mogharājamaṇavapucchāniddeṣo 88) suññatā-kathaṃ kathesi. Paññānissitamānaniggahatthañca dvikkhattuṃ pucchito pañhaṃ na kathesi. Ettha ca punappunaṃ chanduppādanaṃ tosaṃ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāmahāvato vīriyassa sūrattasadisatā, “chadvārādhipati rājā”ti (dha. pa. aṭṭha. 2.erakapattanāgarājavatthu) vacanato pubbaṅgamatā cittassa viṣiṭṭhajātisadisatā.

402-406. Attano saddhādhureti attano saddhāhicce saddahanakiriyāya. **Indaṭṭhaṃ kāretīti** anuvattanavasena sampayuttadhammesu indaṭṭhaṃ kāreti, tasmā ādhipateyyaṭṭhena saddhā eva indriyanti **saddhindriyaṃ**. Tathā vīriyādīnaṃ sakasakakiccesūti āha- “**vīriyindriyādīsipi eseva nayo**”ti. **Visodhentoti** vipakkhāvivajjanasapakkhanisevanasarikkhūpanissayasaṅgaṇhanalakkhaṇehi tīhi kāraṇehi visodhanavasena sodhento.

Assaddhe puggale parivajjayatoti buddhādīsū pasādasinehābhāvena saddhārahite lūkhapuggale sabbaso vajjayato. **Saddhe puggale sevato** (1.0248) buddhādīsū saddhādhimutte vakkalittherasādise sevato. **Pasādaniyeti** pasādāvahe sampasādaniyasuttādike (dī. ni. 3.141 ādayo). **Paccavekkhatoti** pālito atthato ca pati pati avekkhantassa cintentassa. **Visujjhatīti** paṭipakkhamalavigamato paccayasena sabhāvasaṃsuddhito visuddhaphalanibbattito ca saddhindriyaṃ visujjhati. Esa nayo sesesupi. **Sammappadhāneti** sammappadhānappaṭisaṃyutte (saṃ. ni. 5.651-662 ādayo) suttante. Esa nayo sesesupi. **Jhānavimokkheti** paṭhamajjhānādijjhānāni ceva paṭhamavimokkhādivimokkhe ca. Kāmañcetta jhānāni-yeva vimokkhā, pavatti-ākāravasena pana visuṃ gahaṇaṃ.

Gambhīrañānacariyanti gambhīraṇaṃ ñāṇaṇaṃ pavattiṭṭhānaṃ. Tenāha- “**saṅhasukhuman**”ti-ādi. **Khandhantaranti** sabhāvajātibhūmi-ādivasena khandhānaṃ nānattaṃ. Esa nayo sesesupi. **Akatābhinivesoti** pubbe akatābhāva-

nābhiniveso. **Saddhādhurādīsūti** saddhādhure paññādhure ca. **Avasāne** Ti bhāva-nāpariyosāne. **Vivaṭṭetvāti** saṅkhārārammaṇato vivaṭṭetvā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā. **Arahattaṃ gaṇhātīti** maggaparamparāya arahattaṃ gaṇhāti. **Akampiyaṭṭhe-nāti** paṭipakkhehi akampiyabhāvena. Etenevassa sampayuttadhammesu thirabhāvopi vibhāvito daṭṭhabbo. Na hi sampayuttadhammesu thirabhāvena vinā paṭipakkhehi akampiyatā sambhavati. Sampayuttadhammesu thirabhāvene va hi akusālānaṃ abyākatānañca nesamaṃ balavabhāvūpapatti. **Assaddhiyeti** assaddhiyahetu. Nimittatthe hetamaṃ bhummavacanaṃ. Esa nayo sesesupi.

418. Ādipadānanti sati-ādipadānaṃ. **Saraṇaṭṭhenāti** cirakatacirabhāsītānaṃ anussaraṇaṭṭhena. **Upaṭṭhānalakkhaṇāti** kāyādīsū asubhākārādisallakkhaṇamukhena tattha upaṭṭhānasabhāvā. Upaṭṭhānañca ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, avissajjanaṃ vā ārammaṇassa. **Apilāpanalakkhaṇāti** asamussanasabhāvā, uduke alābu viya ārammaṇe plavitvā gantumaṃ appadānaṃ, pāsāṇassa viya niccālassa ārammaṇassa ṭhapanamaṃ saraṇamaṃ asamuṭṭhakaraṇamaṃ apilāpanamaṃ. **Sāpateyyanti** santakamaṃ. Apilāpanamaṃ asamuṭṭhamaṃ karoti **apilāpeti**, sāyamaṃ pātāñca rājānaṃ issariyasampattiṃ sallakkhāpeti sāretīti attho. **Kaṇhasukkasappaṭibhāge dhammeti** kaṇhasukkasaṅkhāte sappaṭibhāge dhamme. Kaṇho hi dhammo sukkena, sukko (1.0249) ca kaṇhena sappaṭibhāgo. **Vitthāra**-saddo ādisaddattho. Tena “ime cattāro dhammā sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañcindriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipassanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimutti, ime lokuttaradhammāti evamaṃ kho, mahārāja, apilāpanalakkhaṇā sati”ti (mi. pa. 2.1.13) imaṃ pāḷisesamaṃ saṅgaṇhāti. **Therenā** Ti nāgasenattherena. So hi dhammānaṃ kiccaṃ lakkhaṇamaṃ katvā asseti “apilāpanalakkhaṇā sati, ākoṭanalakkhaṇo vitakko”ti-ādinā. Evañhi dhammā subodhā hontīti. Sammosapaccanīkaṃ kiccaṃ asammoso, na sammosābhāvamattanti āha- “**asammosarasā vā**”ti. Yassa dhammassa balena sampayuttadhammā ārammaṇābhimukhā bhavanti, sā sati. Tasmā sā tesamaṃ ārammaṇābhimukhabhāvaṃ paccupaṭṭhāpesi, sayamaṃ vā ārammaṇābhimukhabhāvena paccupaṭṭhatīti vuttamaṃ- “**gocarābhimukhībhāvapaccupaṭṭhānā**”ti. Sammā pasattho bojjaṅgoti **sambojjaṅgo**. **Bodhiyā** vakkhamānāya dhammasāmaggiyā, **bodhissa vā** ariyasāvakaṃ aṅgoti bojjaṅgo. **Yā hīti**-ādinā tameva saṅkhepato vuttamatthamaṃ vivarati. “Yā hi ayaṃ dhammasāmaggi”ti etassa “bodhīti vuccatī”ti iminā sambandho. **Dhammasāmaggiyāti** dhammasamūhena, yāya dhammasāmaggiyāti sambandho. **Paṭiṭṭhānāyūhanā oghatarāṇasuttavaṇṇanāyamaṃ** (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.1) “kilesavasena paṭiṭṭhānaṃ, abhisāṅkhāravasena āyūhanā. Taṇhā diṭṭhivasena paṭiṭṭhānaṃ, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā. Taṇhāvasena paṭiṭṭhānaṃ, diṭṭhivasena āyūhanā. Sassatadiṭṭhiyā paṭiṭṭhānaṃ, ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā. Līnavasena paṭiṭṭhānaṃ, uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhallikānuyogavasena paṭiṭṭhānaṃ, attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Sabbākusalābhisaṅkhāravasena paṭiṭṭhānaṃ, sabbalokiyakusalābhisaṅkhāravasena āyūhanā”ti evamaṃ vuttasu sattasu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbā. **Paṭipakkhabhūtāyāti** ettha līnappaṭiṭṭhānakāmasukhallikānuyoga-ucchedābhinivesānaṃ

dhammavicayavīriyapītipadhānā dhammasāmaggi paṭipakkho, uddhaccāyūha-
na-attakilamathānuyogasassatābhinivesānaṃ passaddhisamādhī-upekkhāpa-
dhānā dhammasāmaggi paṭipakkho. Sati pana ubhayatthāpi icchitabbā. Tathā hi
sā “sabbatthikā” ti vuttā.

Kilesasantānaniddāya (1.0250) **uṭṭhahatī** etena sikhāppattavipassanāya saha-
gatānampi sati-ādīnaṃ bojjaṅgabhāvaṃ dasseti. Vuṭṭhānagāminivipassanā hi
kilese nirodhentī eva pavattatī. **Cattāri vā** Ti-ādīnā pana maggaphalasaḥagatānaṃ
bojjaṅgabhāvaṃ dasseti. Sattahi bojjaṅgehi bhāvitehi saccappaṭivedho hotīti
kathamidaṃ jānitabbanti codanaṃ sandhāyāha- “**yathāhā**” ti-ādi. **Jhānaṅgamagga-
ṅgādayo viyāti** etena bodhibojjaṅgasaddānaṃ samudāyāvayavavisayataṃ
dasseti. **Senaṅgarathaṅgādayo viyāti** etena puggalapaññattiyā avijjamānapañña-
ttibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya saṃvattantīti bojjaṅgā ti kāraṇattho aṅgasaddoti katvā vuttaṃ. Bujjha-
ntīti bodhiyo, bodhiyo eva aṅgāni bojjaṅgāntīti vuttaṃ- “**bujjhantīti bojjaṅgā**” ti.
Vipassanādīnaṃ kāraṇādīnaṃ bujjhitabbānañca saccānaṃ anurūpaṃ paccakkha-
bhāvena paṭimukhaṃ aviparītātāya sammā ca bujjhantīti evaṃ atthavisesadīpa-
kehi upasaggehi “**anubujjhantī**” ti-ādi vuttaṃ. Bodhisaddo hi sabbavisesayuttabu-
jjhanaṃ sāmāññaena saṅgaṇhāti. Saṃ-saddo pasamsāyaṃ sundarabhāve ca
dissatīti āha- “**pasattho sundaro ca bojjaṅgo sambojjaṅgo**” ti.

Dhamme vicinatīti **dhammavicayo**. Tattha **dhammeti** catusaccadhamme tabbini-
muttassa sabhāvadhammassa abhāvato. Tato eva so **pavicayalakkhaṇo**. **Obhāsa-
narasoti** visayobhāsanaraso. Asammuyhanākārena paccupatiṭṭhatīti **asammohapa-
ccupaṭṭhāno**.

Vīrassa bhāvo, kammaṃ vāti **vīriyaṃ**. **Īrayitabbatoti** pavattetabbato. **Paggahala-
kkhaṇanti** kosajjapakkhe patituṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggahala-
kkhaṇaṃ. Tato eva sampayuttadhamme **upatthambhanarasaṃ**. **Anosīdanaṃ**
asaṃsīdanaṃ.

Pīṇayatīti tappeti. Pīṇanakiccena sampayuttadhammānaṃ viya taṃsamuṭṭhāna-
paṇītarūpehi kāyassābyapanaṃ. Pharaṇapītivasena hetamaṃ lakkhaṇaṃ vuttaṃ,
tathā **raso** Ti. Udaggabhāvo odagyaṃ, taṃ paccupaṭṭhapeti **odagyapaccupaṭṭhānā**.
Ubbegapītivasena cetamaṃ vuttaṃ.

Kāyacittadarathappassambhanatoti kāyadarathassa cittadarathassa ca passa-
mbhanato vūpasamanato. Tenāha- “**upasamalakkhaṇā**” ti, kāyacittadarathānaṃ (1.0
vūpasamanalakkhaṇāti attho. **Kāyoti** cettha vedanādayo tayo khandhā. **Daratho**
sārambho, dukkhadomanassapaccayānaṃ uddhaccādikānaṃ kilesānaṃ, tathāpa-
vattānaṃ vā catunnaṃ khandhānametaṃ adhivacanaṃ. Darathanimmaddanena
pariḷāhaparipphandanavirahito sītibhāvo **aparipphandanāsītibhāvo**.

Sammā cittassa ṭhapanamaṃ **samādhānaṃ**. **Avikkhepo** sampayuttānaṃ avikkhi-
ttatā. Yena sampayuttā avikkhittā honti, so dhammo **avikkhepo**. **Avisāro** attano
eva avisaraṇabhāvo. Atha vā vikkhepappaṭipakkhatāya **avikkhepalakkhaṇo**.
Nhānīyacuṇṇassa udakaṃ viya sampayuttadhammānaṃ sampiṇḍanakiccatāya
avisārabhāvena lakkhitabbo **avisāralakkhaṇo**. Nivāte dīpacciṭṭhiti viya cetaso ṭhiti-

bhāvena paccupatiṭṭhatīti **cittaṭṭhitipaccupaṭṭhāno**.

Ajjupekkhanatoti samappavattesu assesu sārathi viya sampayuttadhammānaṃ ajjupekkhanato. **Paṭisaṅkhānalakkhaṇā**ti majjhatabhāve ṭhatvā vīmaṃsanasaṅkhātappaṭisaṅkhānalakkhaṇā. **Samavāhitalakkhaṇā**ti samaṃ avisamaṃ yathāsakakiccesu sampayuttadhammānaṃ pavattanalakkhaṇā. Udāsīnabhāvena pavattamānāpi sesasampayuttadhamme yathāsakakiccesu pavatteti, yathā rājā tuṅhī nisinnopi atthakaraṇe dhammaṭṭhe yathāsakaṃ kiccesu appamatto pavatteti. Alīnānuddhatappavattipaccayattā **ūnādhikanivāraṇasā**. **Pakkhapātupacchedanarasā**ti “idaṃ nihīnakiccaṃ hotu, idaṃ atirekatarakiccan”ti evaṃ pakkhapātanavasena viya pavatti pakkhapāto, taṃ upacchindantī viya hotīti **pakkhapātupacchedanarasā**. Sampayuttadhammānaṃ sakasakakicce majjhatabhāvena paccupatiṭṭhatīti **majjhatabhāvapaccupaṭṭhāno**. Bojjhaṅgānaṃ uparūpari uppādanameva brūhanaṃ vaḍḍhanañcāti āha- “**uppādeti**” ti.

Sati ca sampajaññaṃ **satisampajaññaṃ**, satipadhānaṃ vā sampajaññaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokāribhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammappahānaṃ anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjanā, satokāripuggalasevanā, tattha ca yuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya (1.02 hotīti imamattaṃ dasseti, “**satisampajaññaṃ**” ti-ādinā. **Sattasu ṭhānesū**ti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samīñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsīte tuṅhībhāve sampajānakārī hoti” ti (dī. ni. 2.376; ma. ni. 1.109) evaṃ vuttetu abhikkantādīsu sattasu ṭhānesu. **Tissadattatthero** nāma yo bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahetvā “aṭṭhārasasu bhāsāsu katarabhāsāya dhammaṃ kathemī” ti parisamaṃ padhāresi. **Abhayattheroti** dattābhayattheramāha. **Abhinivesanti** vipassanābhinivesaṃ.

pañcapi nikāye saha atthakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhāna-
Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsivā
pañcapi nikāye saha atthakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhāna-
bhūtaṃ, taṃ taṃ “idaṃ, bhante, kathaṃ, imassa ko attho”ti khandhāyatanā-
di-atthaṃ pucchantassa hi dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha-
“**kandhadhātu ...pe... bahulatā**”ti.

Vatthuisadakiriyāti ettha cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ tappa-
ṭibaddhāni cīvarādīni ca vatthūnīti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni
honti, tathā karaṇaṃ tesāṃ visadakiriyā. Tenāha- “**ajjhattikabāhirānaṃ**”ti-ādi. **Ussa-
nnadosanti** vātapittādivasena upacitadosaṃ. **Sedamalamakkhanti** sedena ceva
jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṃ. **Ca**-saddena aññampi sarīrassa
piḷāvahaṃ accāsanādiṃ saṅgaṇhāti. **Senāsaṇaṃ vāti vā**-saddena malaggahitapa-
ttādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Paribhaṇḍakaraṇādīhīti ādi**-saddena pattapacānā-
dīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisadeti** vatthumhi avisade sati, visayabhūte vā.
Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni ajjhattikabāhiravatthūni visayo? Antarantarā
pavattanakacittuppādaseneva vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya aparisu-
ddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetāsikesūti** nissayā dipaccayabhūtesu cittacetāsi-
kesu. **Ñāṇampīti api**-saddo sampiṇḍanatto. Tena “na kevalaṃ vatthuyeva, atha
kho tasmīṃ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṃ (1.0253) hotī”ti nissayā parisu-
ddhiyā taṃnissitā parisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayino aparisu-
ddhiṃ dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. **Saddhindriyaṃ
balavaṃ hoti**, saddheyjavatthusmiṃ paccayavasena adhimokkha kiccassa paṭuta-
rabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnañca sithilatādīnā saddhindriyaṃ
balavaṃ hoti. Tenāha- “**itarāni mandāni**”ti. **Tatoti** tasmā, saddhindriyassa balava-
bhāvato itaresaṅca mandattāti attho. Kosajjapakkhe patituṃ adativā sampayutta-
dhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaṇho. Paggahova kiccaṃ
paggaḥakiccaṃ. Kātuṃ na sakkotīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upa-
gantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Vikkhepappaṭipakkho, yena vā
sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthā-
vato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti** balavatā
saddhindriyena adhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ kārentānaṃ saha-
pavattamānānaṃ dhammānaṃ ekadesatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā.
Tasmāti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tanti** saddhindriyaṃ.
Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti yassa saddheyvassa vatthuno uḷāratādi-
guṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa
paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdha-
mmatānayaena yāthāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti
“ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo”ti pariānānavasena paññābyāpārassa sātī-
sayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya manda-
bhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ-

“taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāpetabban”ti.

Tathā amanasikārenāti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena vīriyādīnaṃ (1.0254) paṭukiccabhāvavahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasaṃ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalitheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpa-dassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā “kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passati”ti-ādinā (saṃ. ni. 3.87) nayena ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanena attānaṃ dassetvā-

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;

adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhan”ti. (dha. pa. 381)-

Gāthaṃ vatvā “ehi, vakkali”ti āha. So teneva amatena abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya pana balavabhāvena vipassanāvīthiṃ na otari. Taṃ ñatvā bhagavā tassa indriyasamattappaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanaye ṭhatvā vipassanaṃ ussukkāpetvā magga-paṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ- “**vakkalitheravatthu cettha nidassanaṃ**”ti. **Etthā**ti saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe. **Itara-kiccabhedanti** upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi**-saddena samādhī-upekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho. **Hāpetabbanti** yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhī-ādibhāvanāya hāyati samādhīpakkhiyattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī passaddhādibhāvanā ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ- “**passaddhādibhāvanāya hāpetabban**”ti.

Soṇattherassa vatthūti sukhumāsoṇattherassa vatthu. So hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheva sukhaṃ adhigantuṃ, kilamētvāpi samaṇadhammo (1.0255) kātabbo”ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādātalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjupekkhitvā daḷhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā viṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ visodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamatāyojanavidhiṃ yojetvā bhāvento vipassanampi ussukkāpetvā arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ- “**soṇattherassa vatthu dassetabban**”ti. **Sesesupī**ti satisamādhīpaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnādhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ

kiccato aññamaññānativattanaṃ viśesato icchitabbaṃ, yato nesamaññā samadhura-
tāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ
samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammaṃ antadva-
yapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati. **Balavasaddhoti-**ādi byatirekamukhena
vuttassevatthassa samatthanaṃ. Tassattho- yo balavatiyā saddhāya samannā-
gato avisadaññaṃ, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi ava-
tthusmiṃ pasīdati seyyathāpi titthiyasāvaka. **Kerāṭikapakkhanti** sāṭṭheyyapakkhaṃ
bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittu-
ppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti”-ti-ādīni parikkappeti hetuppaṭirūpakehi
vañcīto, evaṃbhūto sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati,
saññattim na gacchati. Tenāha- “**bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti**”-ti.
Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, anattā-
vaho visamabhāvo, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ avikkhepāvaho sama-
bhāvo, itaro vikkhepāvaho cāti **kosajjaṃ abhibhavati**, tena appanaṃ na pāpuṇātīti
adhippāyo. **Uddhaccaṃ abhibhavati** Ti etthāpi eseva nayo. **Taṃ ubhayanti** saddhā-
paññādvayaṃ samādhivīriyadvayañca. **Samamaññā katabbanti** samarasamaññā katabbamaññā.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante,
saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavī pathavīti mana-
sikaraṇamattena (1.0256) kathaṃ jhānuppatti”-ti acintetvā “addhā sammāsambu-
ddhena vuttavidhi ijjhissati”-ti saddahanto saddhamaññā janento. **Okappento** Ti āra-
mmaṇaṃ anuppavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto.
Ekaggatā balavatī vaṭṭati samādhippadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti** samādhipa-
ññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatā viya paññāya adhimatta-
tāpi icchitabbāti āha- “**samatāyapī**”-ti, samabhāvenapīti attho. **Appanāti** lokiya-
appanā. Tathā hi “**hotiyevā**”-ti sāsāṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesamaññā
samabhāveneva icchitā. Yathāha- “samathavipassanaṃ yuganaddhamaññā bhāvetī”-ti (a.
ni. 4.170; paṭi. ma. 2.5).

Yadi viśesato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samatāva icchitā, kathaṃ
satīti āha- “**sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati**”-ti. **Sabbatthāti** līnuddhaccapakkhi-
kesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhike gaṇhanto “**saddhāvīriyapaññāna**”-ti
āha. Aññathāpīti ca gaṇhatabbā siyā. Tathā hi **kosajjapakkhikena ca samādhinā-**
cceva vuttaṃ, na “passaddhisamādhī-upekkhāhī”-ti. **Sāti** sati. Sabbesu rājaka-
mmesu niyutto **sabbakammiko**. **Tenāti** tena sabbattha icchitabbatthena kāraṇena.
Āha aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā** sabbattha līne uddhate ca citte
icchitabbattā, sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjaṅgagaṇa atthetabbāti
sabbatthā, sāva **sabbatthikā**. **Cittanti** kusalacittaṃ. Tassa hi **satipaṭisaraṇaṃ** parā-
yaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha- “**ārakkhapaccupa-**
ṭṭhānā”-ti-ādī.

Khandhādibhedesu anogaḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasena pariyattibāhusaccavasena
khandhā-
yatanādīsu appaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayaññānavahā. Taru-
ṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññaṃ ṭhitattā ekamaññā paññāvā eva nāma
hotīti āha- “**samapaññāsa ...pe... puggalasevanā**”-ti. Neyyadhammassa gambhīra-

bhāvavasena tapparicchedakaññānassa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha- “**gambhī-resu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā**” ti. Tañhi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato gambhīraññācariyaṃ. Tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīraññācariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha- “**gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā**” ti.

Pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ (1.0257) niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamaṃ karontīti devadūtasuttādīsū ādito vuttattā ca āha- “**pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā**” ti. **Sakaṭavahanādikāleti ādi**-Saddena tadaññaṃ manussehi tiracchānehi ca vibādhitabbakālaṃ saṅgaṇhāti. **Ekaṃ buddhantaranti** idaṃ aparāparesu petesuyeva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya dīghāyukatā siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi kāḷo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ sammukhībhāvaṃ labhitvā ṭhitopi metteyyassapi bhagavato sammukhībhāvaṃ labhissatīti vadanti, yatassa kappāyukatā vuttā.

Evaṃ ānisaṃsadassāvino Ti vīriyāyatto eva sabbo lokiyo lokuttaro ca visesādhi-gamoti evaṃ vīriye ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthi**ti sapubbabhāgaṃ nibbānagāminipaṭipadaṃ, saha vipassanāya ariyamaggappaṭipāṭi, sattavisuddhi-paramparā vā. Sā hi “bhikkhuno vaṭṭaniyyānāya gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadā”-ti katvā gamanavīthi nāma.

Kāyadaḷhībahuloti yathā tathā kāyassa daḷhīkammappasuto. **Piṇḍapātanti** raṭṭha-piṇḍaṃ. Paccayadāyakaṇaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍapātāpacāyanaṃ**.

Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. **Taṃ saddaṃ sutvāti** taṃ upāsikāya vacanaṃ paṇṇasālādvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussa-sampatti, dibbasampatti, nibbānasampattīti imā **tisso sampattiyo**. **Dātuṃ sakkhissasīti** tayi katena dānamayena veyyāvaccamayena ca puññakammena khettavisesabhāvūpagamanena aparāparaṃ devamanussānaṃ sampattiyo ante nibbāna-sampattiñca dātuṃ sakkhissasīti thero attānaṃ pucchati. **Sitaṃ karontoti** “akicche-neva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkantaṃ” ti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena

sitaṃ karonto.

Nipparissayakāloti nirupaddavakālo, tadā bhikkhusaṅghassa sulabhā paccayā hontīti paccayahetukā cittapīḷā natthīti adhippāyo. **Passantānaṃyevāti** anādare sāmivacanaṃ. **Khīradhenunti** khīradāyikaṃ dhenuṃ (1.0258). **Kiñcideva katvāti** kiñcideva bhatikammaṃ katvā. **Ucchuyantakammanti** ucchuyantasālāya kātabbaṃ kiccaṃ. **Tameva magganti** upāsakena paṭipannamaggaṃ. **Upakaṭṭhāyāti** āsannaṃyā. **Vippaṭipannanti** jātidhammakuladhammādilaṅghanena asammapaṭipannaṃ. **Evanti** yathā asammapaṭipanno putto tāya eva asammapaṭipattiyā kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, evaṃ **kusītopi** teneva kusītabhāvena na sammāpaṭipanno satthu santikā laddhabba-ariyadhanadāyajjassa na bhāgī. **Āraddhavīriyova labhati** sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā, evaṃ sabbattha.

Mahāti sīlādiguṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṃ panassa guṇamattamaṃ dasasahassilokadhātukampanena loke pākaṭanti dassento “**satthuno hī**” ti-ādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjūpagamanena sakyaputtiyabhāvo sañjāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento “**asambhinnāyā**” ti-ādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḷhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādi-anuyuñjanakānaṃ tiracchānagatikānaṃ puggalānaṃ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanāti** āha- “**kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadi**” ti-ādi. “Divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇiyehi dhammehi cittaṃ parisodhessāmā” ti-ādinā bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ daḷhaparakkamaṇaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamaṇā **āraddhavīriyapuggalasevanāti** āha- “**āraddhavīriye**” ti-ādi. **Visuddhimagge** (visuddhi. 1.64-65) pana jātimahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, thinamiddhavinodanā sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvītāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā hoti lokiya lokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato, thinamiddhavinodanaṃ pana tadadhimuttatāya eva gahitaṃ hoti. Vīriyuppādane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhamevāti. Tattha (1.0259) thinamiddhavinodana-kusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggalasevanatadadhi- muttatāpaṭipakkhavidhamanapaccayūpasamaḥāravasena apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ- “**yāva upacārā**” ti. **Sakalasarīraṃ pharamānoti** pītisamuṭṭhānehi paṇitarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno, dhammasaṅghaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti evaṃ sesa-anussatīsu, pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāya ca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikkatā. **Evarūpe kāleti** “dubbhikkhabhayādīsū” ti vuttakāle. **Samāpatti ...pe... na samudācarantīti** idaṃ upasamānussatiyā vasena vuttaṃ. Saṅkhārānañhi vasena sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā saññāya pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto tathārūpapītiso-

manassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa upādāya hotīti. Tattha “vikkhambhitā kilesā”ti pāṭho. **Na samudācarantīti iti-saddo** kāraṇattho. Yasmā na samudācaranti, tasmā taṃ nesaṃ asamudācāraṃ paccavekkhantassāti yojanā. Na hi kilese paccavekkhantassa bojjhaṅguppatti yuttā, pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena lūkhahadayatāya lūkhatā. Sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha- **“asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve”** ti.

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanasevanatā. **Utu-iriyāpathasukha**ggahaṇena sappāya-utu-iriyāpathaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kalyatāpādanavasena cittassa kalyataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukasattesu labbhamānaṃ sukhadukkanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo. Ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayañhi sabhāvāsāraddhatāya taṃpassaddhakāyatāya kāraṇaṃ hoti, passaddhivayaṃ (1.0260) āvahati. Eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalasevanānaṃ tadāvahanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Vatthuisadakiriyā indriyasamattappaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti. Samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṃ- **“vatthuisadakiriyā ...pe... veditabbā”** ti.

Kāraṇakosallabhāvanākosallānaṃ nānantariyabhāvato rakkhanākosallassa ca taṃmūlakattā **“nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahakusalatā”** icceva vuttaṃ. **Kasiṇanimittassāti** ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittādikkassapi hi yassa kassaci jhānuppattinimittassa uggahakosallaṃ nimittakusalatā evāti. **Atisithilavīriyatādīhīti ādi-saddena** paññāpayogamandataṃ payogavekallañca saṅgaṇhāti. **Tassa paggaṇhananti** tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttañhettaṃ bhagavatā-

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggim ujjāletukāmo assa. So tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggim ujjāletunti? Evaṃ, bhante” ti (saṃ. ni. 5.234).

Ettha ca yathāsakaṃ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogabalavataṃ pamoduppilāpanaṃ saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhananti** tassa uddhatassa cittassa samādhisaambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cettaṃ bhagavatā-

“Yasmiñca (1.0261) kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo

tasmim̐ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, allāni ca gomayāni nikkhipeyya, allāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca na dadeyya, paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti? Evaṃ, bhante”ti (saṃ. ni. 5.234).

Etthāpi yathāsakaṃ āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṃ vakkhati.

Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appakabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhappadhānaṃ, silaṃ adosappadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti. Anabhisaṅgato viya āhāro purisassa, yogino cittassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti. Tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṃ na vindati, tenapi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ- **“paññāpayogamandatāyā ...pe... nirassādaṃ hoti”**ti. Tassa saṃveguppādanaṃ pasāduppādanañca tikicchanti taṃ dassento, **“aṭṭha saṃvegavatthūnī”**ti-ādimāha. Tattha jāti-jarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi-aññamaññaviheṭhanādihetukaṃ apāya-dukkhaṃ daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ tesaṃ tesaṃ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṃ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajivino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajivino, tesaṃ aññehi asādhāraṇajīvitadukkhāṃ aṭṭhamāṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanatā**ti ayaṃ bhāvanācittassa sampahaṃsitabbasamaye vuttanayeneva saṃvegajananavasena (1.0262) ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāTi līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṃ sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgamma. **Alīnanti**-ādīsu kosa-jjapakkhiyānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **alīnaṃ**, uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ**, paññāpayogasampattiyā upasamasukhādhigāmena ca **anirassādaṃ**, tato eva ārammaṇe **samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ**. Alīnānuddhatāhi vā ārammaṇe **samappavattaṃ**, anirassādatāya **samathavīthipaṭipannaṃ**. Samappavattiyā vā **alīnaṃ anuddhataṃ**, samathavīthipaṭipattiyā **anirassādanti** daṭṭhabbaṃ. Tattha alīnatāya **paggahe**, anuddhatatāya **niggahe**, anirassādatāya **sampahaṃsane** na byāpāraṃ āpajjati. **Ayaṃ vuccati samaye ajjupekkhanatā**ti ayaṃ ajjupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa pagghaniggahasampahaṃsanesu byāvaṭatāsañkhātaṃ paṭipakkhaṃ abhibhuyya ajjupekkhanā vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādhānakiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasā-

dhanamevāti tattha samadhurabhāvenāha- “**upacāraṃ vā appanaṃ vā**” ti. **Esa uppajjati** ti esa samādhisambojjhaṅgo anuppanno uppajjati.

Anurodhavirodhappahānavasena majjhatabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmim̐ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhatabhāvo visaya-vasena duvidhoti āha- “**sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā**” ti. Tadubhayena ca virujjhanam̐ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassetuṃ- “**sattamajjhattatā**” ti-ādi vuttaṃ. Tenāha- “**sattasaṅkhāra-kelāyanapuggalaparivajjanatā**” ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha- “upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo” ti (visuddhi. 1.269). **Dvīhākārehīti** kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ, attasuññatāpaccavekkhaṇanti, imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevāti** avadhāraṇaṃ saṅkhyāsamānatādassanatthaṃ. Saṅkhyā eva hettha samānā, na saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so (1.0263) pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyanti** na addhānakkhamaṃ, na ciraṭṭhāyī ittaraṃ aniccanti attho. **Tāvakālikanti** tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti, mamāti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Dhanāyantāti** dhanam̐ dabbaṃ karontā.

419. Sammā dassanalakkhaṇāti sammā aviparītaṃ aniccādivasena dassanasa-bhāvā. **Sammā-abhiniropanalakkhaṇoti** sammadeva āramaṇe cittassa abhiniropanasabhāvo. Caturaṅgasamannāgatā vācā janaṃ saṅgaṇhātīti tabbipakkhavira-tisabhāvā sammāvācā bheda-karamicchāvācāpahānena jane sampayutte ca pari-ggaṇhanakiccavatī hotīti “**pariggahalakkhaṇā**” ti vuttā. Viṣaṃvādanādikiccatāya hi lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ musāvādādīnaṃ paṭipakkhabhūtā siniddhabhāvena pariggahaṇasabhāvā sammājappanakiccā sammāvācā tappaccayasubhāsitasam-paṭiggāhake jane sampayuttadhamme ca pariggaṇhantī pavattatīti **pariggahala-kkhaṇā**. Yathā cīvarakammādippayogasaṅkhāto kammanto kātappaṃ cīvararaja-nādikaṃ

samuṭṭhāpeti nipphādeti, taṃtaṃkiriyaṇipphādako vā cetaṇāsaṅkhāto kammanto hatthacalanādikaṃ kiriyaṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ sāvajjakattabbakiriyaṇasamuṭṭhāpa-kamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjassa kattabbassa nira-vajjākārena samuṭṭhāpanakiccavā hotīti āha- “**sammāsamuṭṭhāpanalakkhaṇo**” ti. Sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ **samuṭṭhāpanaṃ** kāyikakiriyaṇa bhārukkhipanaṃ viya. **Sammāvodāpanalakkhaṇo**ti jīvamānassa puggalassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā sammadeva sodhanaṃ vodāpanaṃ lakkhaṇaṃ etassāti sammāvodāpanalakkhaṇo. Atha vā kāyavācānaṃ khandhasantānassa ca saṃkilesabhūtamicchā-ājīvappahānena sammā-ājīvo “**vodāpanalakkhaṇo**” ti vutto. Sammāvāyāmasatisamādhīsu vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Paññāya kusalānaṃ dhammānaṃ pubbaṅgamabhāvato sabbepe akusalā dhammā tassā paṭipakkhāvāti vuttaṃ- “**aññehipi attano paccaṇīkakilesehi saddhi-**n” ti. Atha vā **attano paccaṇīkakilesā** diṭṭhekaṭṭhā avijjādayo paññāya ujupaccaṇīka-bhāvato. **Passatīti** passantī (1.0264) viya hoti vibandhābhāvato. Tenāha- “**tappaṭi-**cchādaka ...pe... **asammohato**” ti. Sammāsaṅkappādīnaṃ micchāsaṅkappādayo ujvipaccaṇīkāti āha- “**sammāsaṅkappādayo ...pe... pajahanti**” ti. **Tathevā**ti iminā attano paccaṇīkakilesehi saddhinti imamatthaṃ anukaḍḍhati. **Visesatoti** sammādi-ṭṭhiyā vuttakiccato visesena. **Etthāti** etesu sammāsaṅkappādīsu.

Esā sammādiṭṭhi nāmāti lokiyaṃ lokuttarañca ekajjhaṃ katvā vadati missakatā-bhāvato. Tenāha- “**pubbabhāge**” ti-ādi. **Ekārammaṇā** nibbānārammaṇattā. **Kicca-**toti pubbabhāge dukkhādīhi ñāṇehi kātabbakiccassa idha nipphattito, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato. **Cattāri nāmāni labhati** dukkhapariññādi-catukiccasādhanato. **Tiṇi nāmāni labhati** kāmasaṅkappādippahānakiccanippha-ttito. **Sikkhāpadavibhaṅge** (vibha. 703 ādayo) “viraticetanā taṃsampayuttā ca dhammā sikkhāpadāni” ti vuttāni, tatha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena “**vir-**tiyopi honti cetaṇādayopi” ti āha. “Sammā vadati etāyā” ti-ādinā atthasambhavato **sammāvācādayo tayo viratiyopi honti cetaṇādayopi**. Musāvādādīhi viramaṇakāle viratiyo, subhāsītādivācābhāsanādīkāle cetaṇādayo yojetabbā. **Maggakkhaṇe pana viratiyova** maggalakkhaṇappattito. Na hi cetaṇā niyyānasabhāvā. Atha vā ekassa ñāṇassa dukkhādīññānatā viya ekāya viratiyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya cetaṇāya sammāvācādīkiccattayasādhanasabhāvā sammāvācādībhāvāsī-ddhito “**maggakkhaṇe viratiyovā**” ti vuttaṃ.

Cattāri nāmāni labhatīti catusammappadhānacatusatipaṭṭhānavasena labhati. Maggakkhaṇeti ānetvā sambandho. **Pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsa-**mādhī **evā** Ti yadipi samādhī-upakāraṇānaṃ abhiniropanānumajjanasampiyāyana-brūhanasantasukhānaṃ vitakkādīnaṃ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhī vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādisaññāpahānalakkhaṇaṃ catusatikiccaṃ, eko samādhī catujjhānasamādhīkiccaṃ na sādhetīti pubbabhā-gepi paṭhamajjhānasamādhī, paṭhamajjhānasamādhī (1.0265) eva maggakkha-ṇepi, tathā pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhī, catutthajjhānasamādhī eva

maggakkhaṇepīti attho.

“Kiṃ panāyaṃ maggadhammānaṃ desanānukkamo, kevalaṃ vācāya kamavattinibhāvato, udāhu kañci visesaṃ upādāyā”ti vicāraṇāyaṃ kañci visesaṃ upādāyāti dassento āha- “**imesū**”ti-ādi. Tattha bhāvanānubhāvā hitaphalāya sātisaṃyamaṃ tikkhavisadabhāvappattiyā acchariyabbhutasamatthatāyogena sabbaso paṭipakkhavidhamanena yāthāvato dhammasabhāvabodhanena ca sammādiṭṭhiyā bahukāratā veditabbā. Tenāha- “**ayaṃ hī**”ti-ādi.

Tassāti sammādiṭṭhiyā. **Bahukāro**ti dhammasampannāvedhe bahūpakāro. Idāni tamatthaṃ upamāhi vibhāvetuṃ, “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Vacībhedassa kāraṇaṃ vitakko sāvajjānavajjavacībhedanivattanappavattanākārāya sammāvācāyapi upakāraṇaṃ evāti āha- “**svāyaṃ ...pe... sammāvācāyapi upakāraṇaṃ**”ti. Sammāsaṅkappaṃ hi saccavācāya virativācāyapi visesapaccayo micchāsaṅkappatadekaṭṭhakilesappahānato.

Samvidahitvāti-ādīsu sammā vidahanaṃ kammantappayojanaṃ ca ekantānavajjavacīkāyakkammavasena icchitabbanti virativācāvasena samvidahanaṃ viratikammantasseva payojanaṃ nidassanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ hissa sammāvācāya sammākamantassāpi bahukāratā jotitā siyā. Vacībhedanīyamikā hi vacīduccaritavirati kāyikakiriyāyamikāya kāyaduccaritaviratiyā upakārikā. Tathā hi viśamaṃ vādanādimicchāvācāto avirato micchākamantatopi na viramateva. Yathāha- “ekaṃ dhammaṃ atītaṃ ...pe... natthi pāpaṃ akāriyaṃ”ti. Tasmā avisaṃvādanādisammāvācāya ṭhito sammākamantampi pūretyevāti vacīduccaritavirati kāyaduccaritaviratiyā upakārikā.

Yasmā ājīvapārisuddhi nāma dussīlyappahānapubbikā, tasmā sammāvācākamantānantaraṃ sammā-ājīvo desitoti dassetuṃ- “**catubbidhaṃ panā**”ti-ādi (1.0266) vuttaṃ. **Ettāvatāti** parisuddhasīlājīvikāmattena. **Idaṃ vīriyanti** catusammappadhānavīriyaṃ.

Vīriyārambhopi sammāsatipariggahito eva nibbānāvaho, na kevaloti dassetuṃ- “**tato**”ti-ādi vuttaṃ. **Sūpaṭṭhitāti** bahiddhāvikkhepaṃ pahāya suṭṭhu upaṭṭhitā kātabbā. **Samādhissa upakāradhammā** nāma yathāvuttavattuvisadakiriyādayo. Tappaṭipakkhato **anupakāradhammā** veditabbā. **Gatīyoti** nipphattiyo. **Samanvesitvāti** sammā pariyesitvā.

427. Yathā itthīsu kathā pavattā adhitthīti vuccati, evaṃ attānaṃ adhikicca pavattā **ajjhattaṃ**. “Evaṃ pavattamānā mayaṃ ‘attā’ti gahaṇaṃ gamissāmā”ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikicca uddissa pavattā sattasantatipariyāpannā ajjhattaṃ. Tasmīṃ **ajjhatarūpe**, attano kesādivatthuke kasiṇarūpeti attho. **Parikkammavasena ajjhattaṃ rūpasāññīti** parikkammakaraṇavasena ajjhattaṃ rūpasāññī, na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati. Taṃ pana ajjhattaṃ parikkammavasena laddhaṃ kasiṇanimittaṃ avīsuddhameva hoti, na bahiddhā parikkammavasena laddhaṃ viya viśuddhaṃ. Tenāha- “**taṃ panā**”ti-ādi.

Yassevaṃ parikkammaṃ ajjhattaṃ uppannanti yassa puggalassa evaṃ vuttappakārena ajjhattaṃ parikkammaṃ jātaṃ. **Nimittaṃ pana bahiddhāti** paṭibhāgani-

mittaṃ sasantatipariyāpannaṃ na hotīti bahiddhā. **Parittānī**ti yathāladhāni suppa-sarāvamattāni. Tenāha- “**avaḍḍhitānī**”ti. **Parittavasenevā**ti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānepi parittavaseneva idaṃ abhibhāyatanaṃ vuttaṃ parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhavatīti abhibhu, parikkammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ**, jhānaṃ. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātaṃ āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ**. Atha vā ārammaṇābhivhavanato abhibhu ca taṃ āyatanañca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanaḍḍhamāyatanaḍḍhāvato cāti sasampayuttajjhānaṃ **abhibhāyatanaṃ**. Abhibhāyatanaḍḍhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti āha- “**ñāṇuttariko puggalo**”ti. **Abhibhavitvā samāpajjati**ti ettha abhibhavanaṃ (1.0267) samāpajjanañca upacārajjhānādhigamanasamanantameva appanājhānuppādananti āha- “**saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpeti**”ti. **Saha nimittuppādenā**ti ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanamaṃ. Yo khippābhiññoti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanaḍḍhāvanā. **Etthā**ti etasmiṃ nimitte. **Appanaṃ pāpeti**ti bhāvanā-appanaṃ neti.

Ettha ca keci “uppanne upacārajjhāne taṃ ārabba ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadanantaraṃ bhavaṅgaparivāseṇa upacārasevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanaṃ pāpeti”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ. Na hi pārivāsikaparikkammaṇa appanāvāro icchito, nāpi mahaggatappamañajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato pacca-vekkhaṇā icchitabbā. Tasmā upacārajjhānādhigamato paraṃ katipayabhavaṅga-cittāvasāne appanaṃ pāpuṇanto “**saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpeti**”ti vutto. **Saha nimittuppādenā**ti ca adhippāyikamidaṃ vacanaṃ, na nītatthaṃ, tattha adhippāyo vuttanayeneva veditabbo. **Na antosamāpattiyaṃ** tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato. **Samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo** pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbaṃ. Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ pana “imināssa pubbābhogo kathito”ti vuttaṃ. Antosamāpattiyaṃ tadā tathā ābhogābhāve kasmā jhānasaññāyapīti vuttanti āha- “**abhibhavasāññā hissa antosamāpattiyampi atthi**”ti.

Vaḍḍhitappamañānīti vipulappamañānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādivaḍḍhiṃ pāpitāni tathā vaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha- “**mahantānī**”ti. **Bhattavaḍḍhitakanti** bhujjanabhājane vaḍḍhetvā dinnaṃ bhattaṃ, ekāsane purisena bhujjitabbabhattato upaḍḍhabhattanti attho.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī **arūpasaññī**. Saññāsīsena jhānaṃ vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha **alābhitā**. **Bahiddhāva uppannanti** bahiddhāvattusmiṃyeva uppannaṃ. Ettha ca-

“Ajjhattaṃ rūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. Ajjhattaṃ rūpasaññī bahiddhā rūpāni passati appamañāni suvaṇṇadubbaṇṇāni (1.0268). Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati appamañāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti (dī. ni. 3.338, 358; a. ni. 8.65; 10.29)–

Evamidha cattāri abhibhāyatanaṇi āgatāni. **Abhidhamme** (dha. sa. 244-245) pana

“ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti evamāgatāni. Tattha ca kāraṇaṃ abhidhammaṭṭhakathāyaṃ vuttameva. Tathā hi vuttaṃ aṭṭhasāliniyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 204)–

“Kasmā pana yathā suttante ‘ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni’ti-ādi vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhattaṃ arūpasaññitāva vuttāti. Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyato. Tattha vā hi idha vā bahiddhā rūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vatta-bbāni”ti.

Tatrāpi idhapi vuttāni “ajjhattaṃ rūpasaññī ajjhattaṃ arūpasaññīti idaṃ pana satthu desanāvilāsamattamevā”ti. Ayaṃ panettha adhippāyo- idha vaṇṇābhogarahitāni sahitāni ca sabbāni parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyāti. Pariyāya-kathā hi suttantadesanāti. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṃ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanavisesoti. Tathā idha pariyāyadesanattā vimokkhānampi abhibhavanapariyāyo atthīti “ajjhattaṃ rūpasaññī”ti-ādinā paṭhamadutiya-abhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatuttha-abhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanapattito saṅgahito. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhāyatānāni asaṅkarato desetumaṃ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatānāni kathitāni. Sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadevaṃ “ajjhattaṃ rūpasaññī”ti āgatassa abhibhāyatānavayassa abhidhamme

abhibhāyatanesu avacanato “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīnañca sabbavimokkhakicca-sādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṃ katanti viññāyati.

Ajjhattarūpānaṃ (1.0269) **anabhibhavanīyatoti** idaṃ abhidhamme katthacipi “ajjhatarūpāni passatī”ti avatvā sabbattha yaṃ vuttaṃ- “bahiddhā rūpāni passatī”-ti, tassa kāraṇavacanaṃ. Tena yaṃ aññahetukaṃ suttante “bahiddhā rūpāni passatī”ti vacanaṃ, taṃ tena hetunā vuttaṃ. Yaṃ pana desanāvīlāsahetukaṃ ajjhataṃ arūpasaññitāya eva abhidhamme vacanaṃ, na tassa aññaṃ kāraṇaṃ maggitabbanti dasseti. Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyatā ca tesāṃ bahiddhārūpānaṃ viya avibhūtattā. Desanāvīlāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo veneyyajjhāsaya vasena vijjamānapariyāyakathanabhāvato. Desanāvīlāso hi nāma veneyyajjhāsayanurūpaṃ vijjamānassa ca pariyāyassa vibhāvanaṃ, na yassa kassaci, tasmā “idha pariyāyadesanattā”ti-ādīnā vuttappakāraṃ vavatthānaṃ desanāvīlāsanibandhananti daṭṭhabbaṃ.

Suvaṇṇadubbaṇṇānīti eteneva siddhattā na nīlādi-abhibhāyatanāni vattabbānīti ce? Na nīlādīsu katādhikārānaṃ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesāṃ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ parittatā appamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṃyaṃcari-tassa imāni abhibhāyatanāni ijhanti, taṃ dassetuṃ- “imesu panā”ti-ādi vuttaṃ.

Sabbasaṅgāhikavasenati nīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṃ sādharmaṇava-sena. **Vaṇṇavasena**ti sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasena**ti passitabbatāvasena, cakkhuvīññānavīthiyā gahetabbatāvasena. **Obhāsavasena**ti sappabhāsātāya avabhāsanavasena. **Vaṇṇadhātuyā vāti** añjanarajatavattadhātuyā. **Lokiyāneva** rūpāvacaṇarajjhānabhāvato.

435. Rūpīti ettha yenāyaṃ sasantatipariyāpanna rūpena samannāgato, taṃ yassa jhānassa hetubhāvena viṣiṭṭharūpaṃ hoti. Yena viṣiṭṭhena rūpīti vucceyya, tadeva sasantatipariyāpannarūpanimittaṃ jhānaṃ. Idha pana paramatthato rūpi-bhāvasādhakanti āha- “ajjhataṃ kesādīsū”ti-ādi. **Rūpajjhānaṃ rūpanti** uttarapadalopena vuttaṃ- “rūpūpapattiyā”ti-ādīsū (dha. sa. 160-161, 185-190 ādayo-244-245 ādayo; vibha. 625) viya.

Subhantveva (1.0270) **adhimutto hotīti** ayaṃ tatiyavimokkho. Idha suparisuddhanīlādivaṇṇakasiṇajjhānavasena vuttoti dassetvā idāni paṭisambhidāpāliyaṃ tassa brahmavīhārajjhānavasena āgatabhāvaṃ dassetuṃ- “paṭisambhidāmagge panā”-ti-ādi āraddhaṃ. Idha pana uparipāliyaṃyeva brahmavīhārānaṃ āgatattā taṃ nayaṃ paṭikkhipitvā parisuddhanīlādivaṇṇakasiṇavaseneva subhavimokkho anuññāto.

443. Parikamma pathaviyāpīti akatāya vā katāya vā daḷhamaṇḍalādisaṅkhātapa-rikamma pathaviyāpi. Uggahanimittādīnaṃ pathavīkasiṇanti nāmaṃ nissite nissayavohāravasena vuttanti daṭṭhabbaṃ, yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti.

Sīlānīti pātimokkhasaṃvarādīni cattāri sīlāni. **Sodhetvāti** anāpajjanena āpannavuṭṭhāpanena kilesehi appaṭipīlanena ca visodhetvā. Tividhañhi sīlassa visodhanaṃ nāma- anāpajjanaṃ āpannavuṭṭhāpanaṃ kilesehi ca appaṭipīlananti. Kammatṭhānabhāvanaṃ paribundheti uparodheti pavattituṃ na detīti **palibodho**

rakārassa lakāraṃ katvā, paribandhoti attho. **Upacchinditvā**ti samāpannena saṅgāhaṇena vā uparundhitvā, apalibodhaṃ katvāti attho. **Kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā**ti-

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;

gambhīrañca kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojako”ti. (a. ni. 7.37)-

Evamādiguṇasamannāgataṃ ekantahitesiṃ vuddhipakkhe ṭhitaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā.

Ananurūpaṃ vihāranti aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgataṃ. Vuttañhetā aṭṭhakathāsu-

“Mahāvāsaṃ navāvāsaṃ, jarāvāsañca panthaniṃ;

soṇḍiṃ paṇṇaṃ pupphaṃ, phalaṃ patthitameva ca.

“Nagaraṃ dārunā khettaṃ, visabhāgena paṭṭanaṃ;

paccantasīmā sappāyaṃ, yattha mitto na labbhati.

“Aṭṭhāresetāni ṭhānāni, iti viññāya paṇḍito;

ārakā parivajjeyya, maggaṃ sappātibhayaṃ yathā”ti. (visuddhi. 1.52);

Anurūpeti (1.0271) gocaraḡāmato nātidūranaccāsannatādīhi pañcahi aṅgehi samannāgate. Vuttañhetā bhagavatā-

“Kathañca, bhikkhave, senāsaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti? Idha, bhikkhave, senāsaṃ nātidūraṃ hoti naccāsannaṃ gamanāgamanasampannaṃ divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ appaḡaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassaṃ. Tasmīṃ kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti cīvarapiṇḡapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā. Tasmīṃ kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātīkādharā. Te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripucchati paripañhati ‘idaṃ, bhante, kathaṃ imassa ko attho’ti. Tassa te āyasmanto avivaṭaṅgeva vivaranti, anuttānīkathañca uttāniṃ karonti, anekavihitesu ca kaṅkhāṭhānīyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Evaṃ kho, bhikkhave, senāsaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti”ti (a. ni. 10.11).

Ettha ca nātidūraṃ naccāsannaṃ gamanāgamanasampannanti ekaṃ aṅgaṃ, divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosanti ekaṃ, appaḡaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassanti ekaṃ, tasmīṃ kho pana senāsane viharantassa ...pe... parikkhārāti ekaṃ, tasmīṃ kho pana senāsane therā ...pe... kaṅkhaṃ paṭivinodentīti ekanti evaṃ pañcaṅgāni veditabbāni.

Khuddakapalibodhaṃ upacchinditvāti dīghakesanakhalomānaṃ chedanena cīvarakammacīvararajanapattapacanamañcapīṭhādisodhanavasena khuddakapalibodhaṃ upacchinditvā.

453. UddhumātakādīsūTi ettha **ādi**-saddena vinīlakavipubbakavicchiddakavikkhāyitakahatavikkhittakalohitakapuḡavaka-aṭṭhikānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha bhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena dhumātattā uddhumātaṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ**, paṭīkūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti **uddhumātakaṃ**, tathārūpassa chavasārīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vinīlaṃ vuccati viparibhinnanīlavaṇṇaṃ, vinīlameva **vinī-**

lakam, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti **vinīlakam**, maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa (1.0272), pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa, yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānapubbaṃ vipubbaṃ, vipubbameva **vipubbakam**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti **vipubbakam**, tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vicchiddaṃ vuccati dvidhā chindanena apadhāritaṃ, vicchiddameva **vicchiddakam**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vicchiddanti **vicchiddakam**, vemajjhe chinnassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Ito ca etto ca vividhākārena soṇasiṅgālādīhi khāyitaṃ vikkhāyitaṃ, vikkhāyitameva **vikkhāyitakam**, Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhāyitanti **vikkhāyitakam**, tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ.

Vividhā khittaṃ vikkhittaṃ, vikkhittameva **vikkhittakam**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhittanti **vikkhittakam**, aññaena hatthaṃ, aññaena pādaṃ, aññaena sīsanti evaṃ tato tato vikkhittassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Hatañca taṃ purīmanayeneva vikkhittakañcāti **hatavikkhittakam**, kākapadākārena aṅgapaccaṅgesu satthena hanitvā vuttanayeneva vikkhittassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Lohitaṃ kirati vikkipati ito cito ca paggharatīti **lohitakam**, paggharitalohitamakkhittassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Puḷavā vuccanti kimayo, puḷave kiratīti **puḷavakam**, kimiparipuṇṇassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Aṭṭhiyeva **aṭṭhikam**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ aṭṭhīti **aṭṭhikam**, aṭṭhisāṅkhalikāyapi ekaṭṭhikassapi etaṃ adhivacanaṃ. Imesu dasasu asubhesu paṭhamajjhānameva uppajjati, na dutiyādīni. Tenāha- idha “**paṭhamajjhānasahagatā saññā**” ti. Tathā hi aparisaṅghitajalāya sīghasotāya nadiyā arittabaleneva nāvā tiṭṭhati, vinā arittena na sakkā ṭhapetuṃ. Evamevaṃ dubbalattā ārammaṇassa vitakkabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā ṭhapetuṃ. Tasmā paṭhamajjhānamevettha hoti, na dutiyādīni. Ārammaṇassa dubbalatā cettha paṭikūlabhāvena cittaṃ ṭhapetuṃ asammatthā.

“Rukkho mato, lohaṃ matan”ti-ādīsu yaṃ khandhappabandhaṃ upādāya rukkhādisamañña, tasmīṃ anupacchinnepi allatādivigamaṃ nissāya matavo- hāro **sammutimaraṇaṃ**. Saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgasaṅkhātāṃ **khaṇikamaraṇaṃ**. **Samucchedamaraṇanti** arahato santānassa sabbaso ucchedabhūtaṃ maraṇaṃ. Vipassanābhāvanāvasena cetāṃ vuttaṃ. Maraṇānussatibhāvanāyaṃ pana tividhampetaṃ nādhippetāṃ (1.0273) asaṃvegavatthuto anupaṭṭhahanato abāhullato ca. Maraṇānussatiyañhi ekena bhavena paricchinnassa jīvitindriyappabandhassa vicchedo maraṇanti adhippeto saṃvegavatthuto upaṭṭhahanato bāhullato ca. Idāni imameva maraṇaṃ sandhāya vikappantaraṃ dassento, “**heṭṭhā vuttalakkhaṇā vā**” ti-ādīmāha.

Asitapītātibhedeti asitapītakhāyitasāyitappabhede, asitabbakhāditabbasāyitabbavibhāgeti attho kālabhedavacanicchāya abhāvato yathā “duddhan”ti. Kabaḷaṃ kariyatīti kabaḷikāro, āhariyatīti āhāro, kabaḷikāro ca so āhāro cāti **kabaḷikārāhāro**. Vatthivasena cetāṃ vuttaṃ. Savatthuko eva hi āhāro idha kammaṭṭhānabhāvena adhippeto. Ojālakkaṇo pana āhāro ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ āharatīti āhāro

vuccati. So idha nādhippeto paṭikūlākāraggaṇassa asambhavato. **Nava paṭikūlā-**
nīti gamanapariyesanaparibhogāsayanidāna-aparipakkaparipakkaphalanissanda-
ppaṭikūlavasena nava paṭikūlāni. Samakkhanappaṭikūlaṃ pana paribhogādīsu
labbhamānattā idha visuṃ na gahitaṃ, aññathā tena saddhiṃ “dasa paṭikūlānī”ti
vattabbaṃ. **Visuddhimagge** (visuddhi. 1.303-304) pana samakkhanaṃ paribhogā-
dīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikūlanti visuṃ gahetvā dasahā-
kārehi paṭikūlatā vuttā.

Uppajjanakasaññanti paṭikūlākāraggaṇavasena uppajjanakasaññaṃ. Saññā-
saddo cāyaṃ “rūpasaññā saddasaññā”ti-ādīsu (saṃ. ni. 3.57) sañjānalakkhaṇe
dhamme āgato, “aniccasaññā dukkhasaññā”ti-ādīsu vipassanāya āgato, “uddhu-
mātakasaññāti vā sopākarūpasaññāti vā ime dhammā ekaṭṭhā, udāhu nānaṭṭhā”-
ti-ādīsu samathe āgato. Idha pana samathassa parikamme daṭṭhabbo. Āhārehi
paṭikūlākāraggaṇaṃ, tappabhāvitaṃ vā upacārajjhānaṃ idha “āhāre paṭikūlasa-
ññā”ti adhippetā.

Ukkaṇṭhitasaññanti nibbindanākārena uppajjanakasaññaṃ. **Aniccasaññanti**
ettha aniccaṃ khandhapañcakaṃ uppādavayaññathattabhāvato, hutvā abhāvato
vā, tasmim� anicce khandhapañcake aniccanti uppajjamānā aniccalakkhaṇapari-
ggāhikā saññā aniccasaññā. Tenāha- **“pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ”** ti-ādi.
Tattha **udayo** (1.0274) nibbatilakkhaṇaṃ,

vayo vipariṇāmalakkhaṇaṃ, **aññathattaṃ** jarā. Udayabbayaññathattaggahaṇena aniccalakkhaṇaṃ dasseti. Uppādavayaññathattabhāvato hi khandhapañcakaṃ aniccanti vuccati. Yassa ca sabhāvena khandhapañcakaṃ aniccanti vuccati, taṃ **aniccalakkhaṇaṃ**. Tena hi taṃ aniccanti lakkhiyati, aniccalakkhaṇaṃca udayabbayaṇaṃ amanasikārā santatiyā paṭicchannattā na upaṭṭhāti, udayabbayaṃ pana pariggahetvā santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Na hi sammadeva udayabbayaṃ sallakkhentassa pubbāpariyena pavattamānānaṃ dhammānaṃ aññoññabhāvaṃ sallakkhaṇena santatiyā ugghāṭitāya dhammā sambandhabhāvena upaṭṭhahanti, atha kho ayosalākā viya asambandhabhāvenāti suṭṭhutamaṃ aniccalakkhaṇaṃ pākaṭaṃ hoti.

“Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ”ti (saṃ. ni. 3.15, 45, 46, 76, 77, 85; 2.4.1, 4) vacanato tadeva khandhapañcakaṃ abhiṇhappaṭipīḷanato dukkhaṃ, abhiṇhappaṭipīḷanākāro pana dukkhalakkhaṇaṃ. Tenevāha- **“anicce khandhapañcake ...pe... saññaṃ bhāveti”**ti. Tattha paṭipīḷanaṃ nāma yathāpariggahitaṃ udayavayavasena saṅkhārānaṃ nirantaraṃ paṭipīḷiyamānatā vibādhiyamānatā. Dukkhalakkhaṇaṃca abhiṇhasampaṭipīḷanassa amanasikārā iriyāpathehi paṭicchannattā na upaṭṭhāti, abhiṇhasampaṭipīḷanaṃ pana manasi karitvā iriyāpathe labbhamānadukkappaṭicchādakabhāve ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Tathā hi iriyāpathehi paṭicchannattā dukkhalakkhaṇaṃ na upaṭṭhāti, te ca iriyāpathā abhiṇhasampaṭipīḷanāmanasikārena paṭicchādakā jātā. Ekasmiñhi iriyāpathe uppannassa dukkhassa vinodakaṃ iriyāpathantaraṃ tassa paṭicchādakaṃ viya hoti, evaṃ sesāpi. Iriyāpathānaṃ pana taṃtaṃdukkhapatitākārahāve yāthāvato ñāte tesāṃ dukkhappaṭicchādakabhāvo ugghāṭito nāma hoti saṅkhārānaṃ nirantaraṃ dukkhābhittunnatāya pākaṭabhāvato. Tasmā abhiṇhasampaṭipīḷanaṃ manasi karitvā iriyāpathe labbhamānadukkappaṭicchādakabhāve ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti.

“Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti vacanato tadeva khandhapañcakaṃ avasavattanato anattā, avasavattanākāro pana anattalakkhaṇaṃ. Tenāha- **“paṭipīḷanattāhenā”**-ti-ādi (1.0275). Anattalakkhaṇaṃca nānādhātuvinibbhogassa amanasikārā ghanena paṭicchannattā na upaṭṭhāti, nānādhātuyo pana vinibbhujitvā “aññā pathaviḍhātu, aññā āpodhātū”ti-ādinā, “añño phasso, aññā vedanā”ti-ādinā ca visuṃ visuṃ katvā ghanavinibbhoge kate samūhaghane kiccārammaṇaghane ca bhedite anattalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Yā hesā aññamaññūpatthambhesu samuditesu rūpārūpadhammesu ekattābhinivesavasena aparimadditasāṅkhārehi mamāyamānā samūhaghanatā, tathā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ kiccabhedassa satipi paṭiniyatabhāve ekato gayhamānā kiccaghanatā, tathā sārammaṇadhammānaṃ satipi ārammaṇakaraṇabhede ekato gayhamānā ārammaṇaghanatā. Sā catūsu dhātūsu ñāṇena vinibbhujitvā dissamānāsu hatthena parimaddiyamāno pheṇapiṇḍo viya vilīnaṃ āgacchati, yathāpaccayaṃ pavattamānā suññā ete dhammamattāti avasavattanākārasaṅkhātānaṃ anattalakkhaṇaṃ pākaṭataraṃ hoti.

Apara-accharāsaṅghātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Kāyagatāsativaggavaṇṇanā

563. Cetasā phuṭoti cittena pharito. Cittena pharaṇaṅca samuddassa dvidhā sambhavatīti āha- “**duvidhaṃ pharaṇan**” ti-ādi. **Purimena atthenāti** “sampayogavasena vijjaṃ bhajanti” ti vuttana atthena. **Pacchimenāti** “vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattanti” ti vuttana.

564. Mahato saṃvegāya saṃvattatīti-ādīsu ayaṃ pana aparo nayo. Yāthāvato kāyasabhāvappavedanato mahato saṃvegāya saṃvattati. **Atthāyāti** diṭṭhadhammikādi-atthāya. **Yogakkhemāyāti** catūhi yogehi khemabhāvāya. **Satisampajaññāyāti** sabbattha sati-avippavāsāya sattaṭṭhānīyasampajaññāya ca. **Ñāṇadassanappaṭilābhāyāti** vipassanāñāṇadhigamāya. **Vijjāvimutti phalasacchikiriyāyāti** tisso vijjā cittaassa adhimutti nibbānaṃ cattāri sāmaññaphalānīti etesaṃ paccakkharaṇāya.

584. Paññāpaṭilābhāyāti-ādīsu (1.0276) soḷasasu padesu paññāpaṭilābhāya paññāvuddhiyā paññāvepullāya paññābhūllāyāti imāni cattāri paññāvasena bhāvavacanāni, sesāni dvādasa puggalavasena bhāvavacanāni. **Sappurisasamsevoti** sappurīsānaṃ bhajanaṃ. **Saddhammassavananti** tesāṃ sappurīsānaṃ santike sīlādippaṭipattidīpakassa saddhammavacanassa savanaṃ. **Yoniso manasikāroti** sutānaṃ dhammānaṃ atthūpaparikkhāvasena upāyena manasikāro. **Dhammānudhammappaṭipattīti** lokuttaradhamme anugatassa sīlādippaṭipadādhammassa paṭipajjanaṃ.

Channaṃ abhiññāñāṇānanti iddhividhadibbasotacetopariyapubbenivāsadibba-cakkhu-āsavakkhayañāṇānaṃ. **Tesattatīnaṃ ñāṇānanti paṭisambhidāpāliyaṃ** (paṭi. ma. 1.1-2 mātikā) “sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇaṃ, sutvāna saṃvare paññā sīlamaye ñāṇan” ti-ādinā ñāṇakathāya niddiṭṭhānaṃ sāvakaśādhāraṇāsādhāraṇānaṃ ñāṇānaṃ. Imesañhi tesattatīñāṇānaṃ sutamayañāṇādīni sattaṣaṭṭhiñāṇāni sāvakaśādhāraṇāni, “indriyaparopariyatte ñāṇaṃ, sattānaṃ āsayānusaṃyāyā ñāṇaṃ, yamakapāṭihire ñāṇaṃ, mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ, sabbaññutaññāṇaṃ, anāvaraṇañāṇan” ti (paṭi. ma. 1.68-73 mātikā) imāni cha asādhāraṇañāṇāni sāvakehi.

Sattasattatīnaṃ ñāṇānanti ettha-

“Jātipaccayā jarāmarāṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarāṇanti ñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarāṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarāṇanti ñāṇaṃ. Anāgatampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarāṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarāṇanti ñāṇaṃ. Yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, taṃ pi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ. Bhavapaccayā jātīti ñāṇaṃ ...pe... upādānapaccayā bhavoti ñāṇaṃ, taṇhāpaccayā upādānanti ñāṇaṃ, vedanāpaccayā taṇhāti ñāṇaṃ, phassaṃpaccayā vedanāti ñāṇaṃ, saḷāyatanapaccayā phassoti ñāṇaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatananti ñāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpanti ñāṇaṃ, saṅkhārapaccayā viññāṇanti ñāṇaṃ, avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati (1.0277) avijjāya natthi

saṅkhārāti ñāṇaṃ, atitampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ, anāgatampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ, yampissa taṃ dhammaṭṭhiti-ñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ”ti-

Bhagavatā **nidānavagge** (saṃ. ni. 2.34-35) jarāmaraṇādīsu ekādasasu paṭicca-samuppādaṅgesu paccekamaṃ satta satta katvā vuttāni sattasattatiñāṇāni.

Tattha **dhammaṭṭhitiñāṇanti** paccayākārañāṇaṃ. Paccayākāro hi dhammānaṃ pavattisaṅkhātāya ṭhitiyā kāraṇattā “dhammaṭṭhiti”ti vuccati, tattha ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, “jātipaccayā jarāmaraṇaṃ”ti-ādinā vuttasseva chabbidhassa ñāṇassetamaṃ adhivacanaṃ. **Khayadhammanti** khayagamanasabhāvaṃ. **Vayadhammanti** vayagamanasabhāvaṃ. **Virāgadhammanti** virajjanasabhāvaṃ. **Nirodhadhammanti** nirujjhanasabhāvanti attho.

Lābhoti-ādīsu lābhoyeva upasaggena visesetvā “**paṭilābho**”ti vutto. Puna tasseva atthavivaraṇavasena “**patti sampatti**”ti vuttaṃ. **Phusanāti** adhigamanavasena phusanā. **Sacchikiriyāti** paṭilābhasacchikiriyā. **Upasampadāti** nipphādanā.

Sattannañca sekkhānanti tisso sikkhā sikkhantīti sekkhasaññitānaṃ sotāpattimaggatṭhādīnaṃ sattannaṃ. **Puthujjanakalyāṇakassa cāti** nibbānagāminiyā paṭipadāya yuttattā sundaraṭṭhena kalyāṇasaññitassa puthujjanassa. Vaḍḍhitamaṃ vaḍḍhanaṃ ekāyāti **vaḍḍhitavaḍḍhanā**. Yathāvuttānaṃ aṭṭhannampi paññānaṃ vasena visesatova arahato paññāvasena **paññāvuddhiyā**. Tathā **paññāvepullāya**.

Yassa kassacipi visesato anurūpadhammassa mahantaṃ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassa kiccasiddhiyā dassento “**mahante atthe pariggaṇhāti**”ti-ādīmāha. Tattha atthādīnaṃ mahantabhāvo mahāvisayatāya veditabbo, mahāvisayatā ca tesamaṃ paṭisambhidāmagge āgatanayena veditabbā. Silakkhandhassa pana hetumahantatāya, paccayamahantatāya, nissayamahantatāya (1.0278), pabhedamahantatāya, kiccamahantatāya, phalamahantatāya, ānisaṃsamahantatāya ca mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetu** Alobhādayo. **Paccayo** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayo** sāvaka bodhipaccekabodhiniyatatā taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittavārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadaṅgādivasena paṭipakkhavidhamanaṃ. **Phalaṃ** saggasampadā nibbānasampadā ca. **Ānisaṃso** piya-manāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.9) **ākaṅkheyyasuttā**dīsu (ma. ni. 1.64 ādayo) ca āgatanayena veditabbo. Iminā nayena samādhikkhandhādīnampi mahantatā yathārahaṃ niddhāretvā vattabbā. Ṭhānāṭṭhānādīnaṃ mahantabhāvo pana mahāvisayatāya veditabbo. Tattha ṭhānāṭṭhānānaṃ mahāvisayatā bahudhātukasuttādīsu āgatanayena veditabbā.

Vihārasamāpattīnaṃ mahāvisayatā samādhikkhandhe mahāvisayatāniddhāraṇanayena veditabbā, ariyasaccānaṃ sakalayānasaṅgāhakato **saccavibhaṅge** (vibha. 189 ādayo) **taṃsaṃvaṇṇanāsu** (vibha. aṭṭha. 189 ādayo) ca āgatanayena, satipaṭṭhānādīnaṃ **satipaṭṭhānavibhaṅgā**dīsu (vibha. 355 ādayo) **taṃsaṃvaṇṇanā**-dīsu (vibha. aṭṭha. 355 ādayo) ca āgatanayena, sāmāññaphalānaṃ mahato hitassa mahato sukhasa mahato atthassa mahato yogakkhemassa nipphattibhā-

vato santapaṇīta-atakkāvacarapaṇḍitavedaniyabhāvato, abhiññānaṃ mahāsamhārato mahāvisayato mahākiccato mahānubhāvato mahānipphattito, nibbānassa madanimmadanādimaḥatthasiddhito ca mahantabhāvo veditabbo. **Pariggaṇhātīti** sabhāvādito paricchijja gaṇhāti jānāti, paṭivijjhatīti attho.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso-
puthu nānākkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti “ayaṃ rūpakkhandho nāma ...pe...
ayaṃ viññāṇakkhandho nāmā”ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ
paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesupi ekavidhena rūpakkhandho ...pe... ekādasavi-
dhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho ...pe... bahuvadhena vedanā-
kkhandho. Ekavidhena saññākkhandho ...pe... bahuvadhena saññākkhandho.
Ekavidhena saṅkhārakkhandho ...pe... bahuvadhena saṅkhārakkhandho. Ekavi-
dhena viññāṇakkhandho ...pe... bahuvadhena (1.0279) viññāṇakkhandhoti evaṃ
ekekassa khandhassa ekavidhādivasena atitādivasenapi nānākaraṇaṃ paṭicca
ñāṇaṃ pavattati.

Puthu nānādhātūsūti “ayaṃ cakkhudhātu nāma ...pe... ayaṃ manoviññāṇa-
dhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve cātubhūmikā”ti evaṃ
dhātūsu nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tayidaṃ upādinnadhātuvasena
vuttaṃ. Paccekabuddhānañhi dvinnañca aggasāvakānaṃ upādinnadhātūsu eva
nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, tañca kho ekadesatova, na nippadesato.
Bahiddhā anupādinnadhātūnaṃ nānākaraṇaṃ tesam avisayova, sabbaññubu-
ddhānaṃyeva pana “imāya dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto
hoti, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa kharo, imassa bahalataco, imassa
sukkhataco. Imassa pattaṃ vaṇṇasaṅghānādivasena evarūpaṃ. Imassa pupphaṃ
nīlaṃ, pītaṃ, lohitaṃ, odātaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, missakagandhaṃ.
Phalaṃ khuddakaṃ, mahantaṃ, dīghaṃ, vaṭṭaṃ, suvaṇṇaṃ, dubbaṇṇaṃ,
maṭṭhaṃ, pharusaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, madhuraṃ, tittakaṃ, ambilaṃ,
kaṭukaṃ, kasāvaṃ. Kaṇṭako tikhiṇo, atikhiṇo, ujuko, kuṭilo, tambo, nīlo, lohito, odā-
to”ti-ādinā dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Puthu nānā-āyatanesūti “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma ...pe... idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”ti evaṃ āyatana-nānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Puthu nānāpaṭiccasamuppādesūti ajjhatabhiddhābhedato santānābhedato ca nānāpabbhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādi-aṅgāni hi paccekamaṃ paṭiccasamuppādasaññitāni. Tenāha- saṅkhārapīṭake “dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā”ti (saṃ. ni. 1.1.110).

Puthu nānāsuññatamanupalabbhesūti nānāsbhāvesu niccasārādivirahitesu suññasabhāvesu, tato eva itthipurisa-attattaniyādivasena anupalabbhamānāsbhāvesu. **Ma-kāro** hettha padasandhikaro.

Puthu nānā-atthesūti atthapaṭisambhidāvisayesu paccayuppannādinānā-atthesu. **Dhammesūti** dhammapaṭisambhidāvisayesu paccayādinānādhammesu. **Niruttisūti** (1.0280) tesamaṃyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātesu nānāniruttisu. **Puthu nānāpaṭibhānesūti** atthapaṭisambhidādivisayesu imāni ñāṇāni idamatthajotakānīti tathā tathā paṭibhānato upatiṭṭhanato paṭibhānānīti laddhanāmesu nānāñāṇesu.

Puthu nānāsīlakkhandhesūti ādisu sīlassa puthuttaṃ nānattañca vuttameva, itaresaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti āha- “**puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkammā**”ti. Tenassa madanimmada-nā dipariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

Vipule attheti mahante atthe. Mahantapariyāyo hi vipulasaddo. **Gambhīresūti** sasādīhi viya mahāsamuddo anupacitañāṇasambhārehi alabbhaneyyappatiṭṭhesu khandhesu ñāṇaṃ pavattatīti visayassa gambhīratāya ñāṇassa gambhīratā vibhāvītā.

Tikkhavisadabhāvādiguṇehi asādhāraṇattā paresaṃ paññāya na sāmantā, atha kho suvidūra vidūreti **asamantapaññā** ākārassa rassattaṃ katvā. Keci “asamatthapaññā”ti paṭhanti, tesamaṃ yathāvuttaguṇehi aññehi asādhāraṇattā natthi etissā kāyaci samatthanti asamatthā paññāti yojanā. **Atthavavatthānatoti** atthappabbhedassa yāthāvato sannīṭṭhānato. **Na añño koci sakkoti abhisambhavitunti** ñāṇagatiyā sampāpuṇitumaṃ na añño kocipi sakkoti, tasmā ayaṃ suvidūra vidūreti asamantapaññā. Idāni puggalantaravasena asamantapaññaṃ vibhāvetumaṃ, “**puthujjanakalyāṇakassā**”ti-ādi āradhmaṃ.

“Paññāpabbhedakusalo abhinnañāṇo adhigatappaṭisambhido catuvesārajjappatto dasabaladhārī purisāsabho purisasiho purisanāgo purisajāñño purisadhoraṃho anantañāṇo anantatejo anantayasa aḍḍho mahaddhano balavā netā vinetā anunetā paññāpetā vinijjhāpetā pekkhatā pasādetā. So hi bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovido. Maggānugāmī ca pana etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā.

“So (1.0281) hi bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa

dātā dhammassāmī tathāgato, natthi tassa bhagavato aññātaṃ adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphassitaṃ paññāya. Atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ upādāya sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchanti, yaṃ kiñci neyyaṃ nāma atthi taṃ sabbaṃ jānitabbaṃ, attattho vā parattho vā ubhayattho vā diṭṭhadhammiko vā attho samparāyiko vā attho uttāno vā attho gambhīro vā attho gūḷho vā attho paṭicchanno vā attho neyyo vā attho nīto vā attho anavajjo vā attho nikkilesso vā attho vodāno vā attho paramattho vā attho, sabbaṃ taṃ antobuddhañāṇe parivattati.

“Sabbaṃ kāyakammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti, sabbaṃ manokammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti. Atīte buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgate buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, paccuppanne buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ neyyaṃ. Neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyyaṃ, neyyaṃ atikkamitvā ñāṇaṃ nappavattati, ñāṇaṃ atikkamitvā neyyapatho natthi, aññamaññapariyantaṭṭhāyino te dhammā, yathā dvinnaṃ samuggapaṭalānaṃ sammā phusitānaṃ heṭṭhimaṃ samuggapaṭalaṃ uparimaṃ nātivattati, uparimaṃ samuggapaṭalaṃ heṭṭhimaṃ nātivattati, aññamaññapariyantaṭṭhāyino, evamevaṃ buddhassa bhagavato neyyaṅca ñāṇaṅca aññamaññapariyantaṭṭhāyino. Yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ neyyaṃ, neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyyaṃ, neyyaṃ atikkamitvā ñāṇaṃ nappavattati, ñāṇaṃ atikkamitvā neyyapatho natthi. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino te dhammā. Sabbadhammesu buddhassa bhagavato ñāṇaṃ pavattati.

“Sabbe (1.0282) dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkhappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā, sabbasattesu buddhassa bhagavato ñāṇaṃ pavattati. Sabbesaṃ sattānaṃ buddho āsayam jānāti, anusayam jānāti, caritam jānāti, adhimuttiṃ jānāti, apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre dvākāre suviññāpaye duviññāpaye bhabbā sabbe satte pajānāti, sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā antobuddhañāṇe parivattati.

“Yathā ye keci macchakacchapā antamaso timitimiṅgalaṃ upādāya antomahāsamudde parivattanti, evameva sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā antobuddhañāṇe parivattati. Yathā ye keci pakkhino antamaso garuḷam venateyyam upādāya ākāsassa padese parivattanti, evameva yepi te sārīputtasamā paññāya, tepi buddhañāṇassa padese parivattanti, buddhañāṇaṃ devamanussānaṃ paññaṃ pharitvā atighaṃsitvā tiṭṭhati. Yepi te khattiyapaṇḍitā brāhmaṇapaṇḍitā gahapatiṇḍitā samaṇapaṇḍitā nipuṇā kataparappavādā vāavedhirūpā, vobhindantā maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatāni, te te pañhaṃ abhisankharitvā abhisankharitvā”ti (paṭi. ma. 3.5)–

Ādinā niddiṭṭhapāḷiṃ peyyālamukhena saṃkhipitvā dassento “**paññāpabhedaku-**

salo pabhinnañāṇo ...pe... te pañhaṃ abhisaṅkharitvā abhisaṅkharitvā” ti-ādi-māha.

Tattha **pabhinnañāṇoti** atthādīsu pabhedagatañāṇo. “Pabhedañāṇo” tipī paṭhanti, soyeva attho. **Te pañhanti** te te attanā adhippetamaṃ pañhaṃ. **Niddiṭṭhakāraṇāti** vissajjitakāraṇā. **Upakkhittakāti** bhagavato paññāveyyattiyena samīpe khittakā antevāsikā sampajjanti.

Bhavati (1.0283) abhibhavatīti bhūri. Kiṃ? Rāgādiṃ. Upasagge satipi tadeva padaṃ tamatthaṃ vadatīti upasaggena vināpi so attho viññeyyo anekatthattā dhātūnanti vuttaṃ- **“abhibhuyyatī”** ti. Kāraṇakabyattayena cetamaṃ vuttaṃ, tasmā **rāgaṃ abhibhuyyatīti** sā sā maggapaññā attanā attanā vajjhaṃ rāgaṃ abhibhuyyati abhibhavati, madatīti attho. Abhibhavatīti sā sā phalapaññā taṃ taṃ rāgaṃ bhavi abhibhavi maddīti **bhūripaññā**. “Abhibhavitā” ti vā pāṭho, “abhibhavitvā” tipī paṭhanti. Abhibhavitvāti ca kiriyāya siddhabhāvadassanaṃ. Paññā ce siddhā, rāgābhivhavo ca siddho evāti. Sesesupi eseva nayo.

Rāgādīsu pana rajjanalakkhaṇo **rāgo**. Dussanalakkhaṇo **doso**. Muyhanalakkhaṇo **moho**. Kujjhanalakkhaṇo **kodho**, upanandhanalakkhaṇo **upanāho**. Pubbakālaṃ **kodho**, aparakālaṃ **upanāho**. Paraguṇamakhanalakkhaṇo **makkho**, yugaggāhalakkhaṇo **palāso**. Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā**, attano sampattiniggūhanalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**. Attanā katapāpappaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**, attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyaṃ**. Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho**, karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**. Unnatilakkhaṇo **māno**, abbhunnatilakkhaṇo **atimāno**. Mattabhāvalakkhaṇo **mado**, pañcakāmaguṇesu cittavossaggalakkhaṇo **pamādo**. Bhavati abhibhavati arinti **bhūri** asarūpato parassa akārassa lopaṃ katvā. Tenāha- **“arim maddanipaññāti bhūripaññā”** ti. Bhavati ettha thāvarajaṅgamanti **bhūri vuccati pathavī** yathā “bhūmi” ti bhūri viyāti **bhūripaññā** vitthatavipulaṭṭhena sabbaṃ sahatāya ca. Tenāha- **“tāyā”** ti-ādi. Tattha **pathavisamāyāti** vitthatavipulaṭṭheneva pathavisamāya. **Vitthatāyāti** pajānitabbe visaye vitthatāya, na ekadese vattamānāya. **Vipulāyā** Ti uḷārabhūtāya. **Samannāgato** Ti puggalo. **Iti-saddo** kāraṇatthe, iminā kāraṇena puggalassa bhūripaññāya samannāgatattā tassa paññā bhūripaññā nāmāti attho. “Bhūripaññassa paññā bhūripaññapaññā” ti vattabbe ekassa paññāsaddassa lopaṃ katvā “bhūripaññā” ti vuttaṃ.

Apicāti (1.0284) paññāpariyāyadassanatthaṃ vuttaṃ. **Paññāyametanti** paññāya etaṃ. **Adhivacananti** adhikaṃ vacanaṃ. **Bhūriti** bhūte atthe khandhādike ramati saccasabhāvena, diṭṭhi viya na abhūtetī bhūri. **Medhāti** asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippamaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā. **Pariṇāyikāti** yassuppajjati, taṃ sattaṃ attahitappaṭipattiyamaṃ sampayuttadhamme ca yāthāvalakkhaṇappaṭivedhe pariṇetīti pariṇāyikā. Imeheva aññānipi paññāpariyāyavacanāni honti.

Paññābāhullanti paññā bahulā assāti paññābahulo, tassa bhāvo paññābāhullaṃ. Tañca paññāya bāhullaṃ pavatti evāti tamatthaṃ paññāgarukassa puggalassa vasena dassento, **“idhekacco paññāgaruko hotī”** ti-ādimāha. Tattha **idhekaccoti**

puthujjanakalyāṇako, ariyo vā. Paññā garu ekassāti **paññāgaruko**. Paññāya carito pavattito **paññācarito**, paññāya caritaṃ pavattaṃ assāti vā **paññācarito**. Anulomikakhanti-ādivibhāgā paññā āsayo etassāti **paññāsayo**. Paññāya adhimutto tanninnoti **paññādhimutto**. Samussitaṭṭhena paññā dhajo etassāti **paññādhalo**. **Paññāketūti** tasseva vevacanaṃ. Paññānimittaṃ ādhipateyyaṃ etassāti **paññādhipateyyo**. Paññāsaṅkhāto vicayo, dhammasabhāvavicinaṃ vā bahulaṃ etassāti **vicayabahulo**. Nānappakārena dhammasabhāvavicinaṃ bahulaṃ assāti **pavicyabahulo**. Okkhāyanaṃ yāthāvato dhammānaṃ upaṭṭhānaṃ bahulaṃ etassāti **okkhāyanabahulo**. Paññāya tassa tassa dhammassa sammāpekkhānaṃ sampekkhā, sampekkhāya ayaṃ pavattanaṃ sampekkhāyanaṃ, sampekkhāyanaṃ dhammo pakati assāti **sampekkhāyanadhammo**. Sampekkhāyanaṃ vā yāthāvato dassanadhammo sabhāvo etassāti **sampekkhāyanadhammo**. Sabbaṃ dhammajātaṃ vibhūtaṃ vibhāvitaṃ katvā viharaṇasīloti **vibhūtavihārī**.

Taccaritoti-ādīsu taṃ-Saddena paññā paccāmaṭṭhā, tasmā tattha “paññācarito”-ti-ādīnaṃ attho veditabbo. Sā paññā caritā garukā bahulā assāti **taccarito taggaruko tabbahulo**. Tassaṃ paññāyaṃ ninno poṇo pabbhāro adhimuttoti **tanninno tappoṇo tappabbhāro tadadhimutto**. Sā paññā adhipati tadadhipati, tadadhipatito āgato (1.0285) **tadādhipateyyo**. **Paññāgarukoti-ādīni** “kāmaṃ sevantaṃyeva jānāti, ayaṃ puggalo nekkhammagaruko”-ti-ādīsu (paṭi. ma. 1.114) viya purimajātito pabhuti vuttāni. **Taccaritoti-ādīni** imissā jātiyā vuttāni. Idāni vuttamevatthaṃ nidassanavasenaṃpi dassetuṃ- **“yathā”**-ti-ādī vuttaṃ. **Evamevanti-ādīni** dassitabbanigamaṃ.

Sīghapaññāti attano visaye sīghappavattikā paññā, yā samāraddhā attano paññākiccaṃ adandhāyantī avitthāyantī khippameva sampāpeti. Tenāha- **“sīghaṃ sīghaṃ sīlāni paripūreti”**-ti-ādī. Tattha **sīghaṃ sīghanti** bahūnaṃ sīlādīnaṃ

saṅgahattham dvikkhattum vuttam. **Silānī**ti cārittavārittavasena paññattāni pātimo-kkhasamvarasilāni, ṭhapetvā vā indriyasamvaram tassa visum gahitattā itarāni tividhasilāni. **Indriyasamvaranti** cakkhādīnam channaṃ indriyānaṃ rāgappaṭigha-ppavesam akatvā satikavāṭena nivāraṇam thakanam. **Bhojane mattaññutanti** paccavekkhitaparibhogavasena bhojane pamāṇaññubhāvam. **Jāgariyānuyoganti** divasassa tisu koṭṭhāsesu rattiyā paṭhamamajjhimakoṭṭhāsesu ca jāgarati na niddāyati, samaṇadhamameva karotīti jāgaro, jāgarassa bhāvo, kammaṃ vā jāgariyam, jāgariyassa anuyogo jāgariyānuyogo, taṃ jāgariyānuyogaṃ. **Silakkhandhanti** sekkham vā asekkham vā silakkhandham. Evamitarepi khandhā vedītabbā. **Paññākkhandhanti** maggapaññā ca sekkhāsekkhānaṃ lokiyapaññā ca. **Vimuttikkhandhanti** phalavimutti. **Vimuttiñāḍassanakkhandhanti** paccavekkha-ṇaññaṃ. Sīghapaññāniddeśasadiṣoyeva lahupaññāniddeśo, tathā hāsapaññāniddeśo. Javanapaññāniddeśo pana kalāpasammasananayena pavatto. Tikkhapaññāniddeśo vīriyassa ussukkāpanavasena, nibbedhikapaññāniddeśo sabbaloke anabhiratasaññāvasena pavatto. Tattha turitakiriya **sīghatā**. Adandhatā **lahutā**. Vegāyitattam **khippatā**.

Hāsabahuloti pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. Atha vā **hāsabahu-**loti mūlapadam. **Vedabahuloti** tassā eva pītiyā sampayuttasomanassavedanāvasena niddesapadam. **Tuṭṭhibahuloti** nātibalavapītiyā tuṭṭhākāravasena. **Pāmojjabahu-**loti balavapītiyā pamuditabhāvavasena. **Silāni paripūretīti** haṭṭhappahaṭṭho udag-gūdaggo (1.0286) sampiyāyamāno silāni sampādeti. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullitā vikaṣitā viya pavattati, na evaṃ upekkhā-sahagatāti.

Aniccato khippam javatīti “khandhapañcakaṃ aniccan”ti vegāyitena pavattati, paṭipakkhadūribhāvena pubbābhisañkhārassa sātisayattā indena vissaṭṭhavajiram viya lakkhaṇam avirajjhantī adandhāyantī aniccalakkhaṇam vegasā paṭivijjhati, tasmā sā javanapaññā nāmāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇā-rammaṇikavipassanāvasena javanapaññam dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ- “**rūpan**”ti-ādi vuttam. Tattha **khayatthenāti** yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā. **Bhayatthenāti** bhayānakabhāvato. **Asā-rakatthenāti** attasāravirahato niccasārādivirahato ca. **Tulayitvāti** tulābhūtāya vipas-sanāpaññāya tuletivā. **Tīrayitvāti** tāya eva tīraṇabhūtāya tīretivā. **Vibhāvayitvāti** yāthāvato pakāsetvā pākaṭam katvā. Atha vā **tulayitvāti** kalāpasammasanavasena tulayitvā. **Tīrayitvāti** udayabbayānupassanāvasena tīretivā. **Vibhāvayitvāti** bhaṅgā-nupassanādivasena pākaṭam katvā. **Vibhūtam katvāti** sañkhārupekkhānulomava-sena phuṭam katvā. **Rūpanirodheti** rūpakkhandhassa nirodhabhūte nibbāne. **Khippam javatīti** ninnapoṇapabbhāravasena javati pavattati. Idāni sikhāppattavipa-ssanāvasena javanapaññam dassetuṃ, puna “**rūpan**”ti-ādi vuttam.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesam paṭipakkhasamucchindanena vedītabboti “**khippam kilese chindatīti tikkhapaññā**”ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento, “**uppannam kāmavitakkaṃ**”ti-ādimāha. Samathavipassanāhi vikkham-bhanatadaṅgavasena pahīnampi ariyamaggena asamūhatattā uppattidha-

mmataṃ anatītatāya asamūhatuppannanti vuccati, taṃ idha “**uppannan**”ti adhippetam. **Nādhivāsetī**ti santānaṃ āropetvā na vāseti. **Pajahatī**ti samucchadava-sena pajahati. **Vinodetī**ti khipati. **Byantiṃ karotī**ti vigatantaṃ karoti. **Anabhāvaṃ gametī**ti anu abhāvaṃ gameti, vipassanākkamena ariyamaggaṃ patvā samucchadavaseneva abhāvaṃ gamayatīti attho. Ettha ca kāmappaṭisaṃyutto vitakko **kāma-vitakko**. “Ime sattā (1.0287) marantū”ti paresaṃ maraṇappaṭisaṃyutto vitakko **byāpādavitakko**. “Ime sattā vihiṃsiyantū”ti paresaṃ vihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihiṃsāvitakko**. **Pāpake**Ti lāmake. **Akusale dhammeti** akosallasambhūte dhamme. Tikkhapañño nāma khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha- “**ekamhi āsane cattāro ariyamaggā**”ti-ādi.

“Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā”ti yāthāvato dassanena saccappaṭivedho ijhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ- “**sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahuloti** “sabbe saṅkhārā aniccā”ti-ādinā (dha. pa. 277) nayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhappavattasaṃvego. **Uttāsabahulo**Ti ñāṇabhayavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrastamānaso. Tena ādinavānupassanamāha. **Ukkaṇṭhanabahuloti** saṅkhārato uddhaṃ visaṅkhārābhimukhatāya ukkaṇṭhanabahulo. Iminā nibbidānupassanamāha. **Aratibahuloti**-ādinā tassā eva aparāparūpapattiṃ. **Bahimukhoti** sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho. Tathā pavattitavimokkhamukho. Nibbijhanaṃ paṭivijhanaṃ nibbedho, so etissā atthīti nibbedhikā, nibbijhatīti vā nibbedhikā, sā eva pañña **nibbedhikapañña**. **Anibbidhapubbanti** anamatagge saṃsāre antaṃ pāpetvā anividdhapubbaṃ. **Appadālitapubbanti** tasseva atthavacanaṃ, antakaraṇeneva appadālitapubbanti attho. **Lobhakkhandhanti** lobharāsiṃ, lobhakoṭṭhāsaṃ vā.

Kāyagatāsativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Amatavaggavaṇṇanā

600-611. Natthi ettha mataṃ maraṇaṃ vināsoti **amatam**, nibbānanti āha- “**maraṇavirahitaṃ nibbānaṃ paribhuñjanti**”ti. Amatassa vā nibbānassa adhigamahetutāya (1.0288) amatasadisa-atappakasukhapatitatāya ca kāyagatāsati “**amatan**”ti vuttā. **Paribhuñjanti**ti jhānasamāpajjanena vaḷaṅjanti. **Viraddhanti** anadhigamena virajjhitaṃ. Tenāha- “**virādhitaṃ nādhigatan**”ti. **Āraddhanti** sādhitam nippāditaṃ. Tañca paripuṇṇaṃ nāma hotīti āha- “**āraddhanti paripuṇṇan**”ti. **Pamādiṃsūti** kāla-byattayenedaṃ vuttanti āha- “**pamajjanti**”ti.

Amatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Ekakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.